Edvardas Turauskas

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS NETENKANT

Edvardas Turauskas

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS NETENKANT– ĮVYKIAI

KAUNAS „ŠVIESA“ 1990

BBK 63.3(2L)62
Tu85

Spausdinama pagal leidinį:

Edvardas Turauskas
LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS NETENKANT — ĮVYKIAI
Chicago, Lietuviškos knygos klubas

Turauskas E.
Tu85 Lietuvos nepriklausomybės netenkant — įvykiai. [Istoriko komentaras antrajam leidimui, p. 281—288 R. Žepkaitės] (Fotografuot. leid.).— K.: Šviesa, 1990.— 288 p.: iliustr.

ISBN 5—430—01032—4

Buvęs Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius E. Turauskas, remdamasis gausia dokumentine medžiaga, atsiminimuose aprašo laikotarpį nuo Lenkijos ultimatumo Lietuvai iki visiško valstybės nepriklausomybės netekimo.

BBK 63.3(2L)62
MBBK 9(TL)23

T $\frac{0503020908—160}{M853(10)—90}$ Prot. Nr. 3—89

ISBN 5—430—01032—4

© Istoriko komentaras, Žepkaitė Regina, 1990

EDVARDAS TURAUSKAS
Užsienio reikalų ministerijos
politikos departamento direktorius

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS NETENKANT – ĮVYKIAI

Įvadas

Dr. STASYS A. BAČKIS
Lietuvos diplomatijos šefas

LIETUVIŠKOS KNYGOS KLUBAS

Spausdino „Draugo" spaustuvė
4545 West 63rd Street
Chicago, IL 60629

TURINYS

Įvadas — Dr. S. A. Bačkis / 9

Lietuvos ir Lenkijos santykiai po Lenkų ultimatumo / 17

1. Lenkijos ministeris Lietuvai Charwat / 17
2. Lenkijos pasiuntinio Charwato apsilankymai UR ministerijoje / 17
3. Lenkijos pabėgėliai / 23

Prahą palikus / 26

1. Derybos su latviais; kandidatas į Rygą / 26
2. Politikos departamento direktorius / 29
3. Ultimatumas dėl Klaipėdos / 29
4. Kandidatas į vyriausybės narius / 33
5. Kariuomenės vado krizė / 38

Sunkieji metai / 42

1. Darbas Politikos departamente / 42
2. Svarbieji mūsų rūpesčiai 1939 m. birželio-liepos mėn. / 43
3. Pabaltiečių kaimynų laikysena / 46
4. II Pasaulinio karo išvakarės ir pirmosios karo dienos / 58

Karas / 62

1. Pastangos išlaikyti Lietuvos neutralitetą / 62
2. Raštas pasiuntiniams — nurodymai / 64
3. Pirmasis von Ribbentropo ir Škirpos pasikalbėjimas / 68
4. Antrasis pasikalbėjimas / 69
5. Visuomenės atstovų pasitarimas / 70
6. Pasitarimas pas Resp. prezidentą / 74
7. Antrasis pasitarimas / 76

Derybos Maskvoje dėl Vilniaus grąžinimo ir savitarpinės pagalbos sutarties / 78

Pirmasis pasikalbėjimas / 78
Antrasis pasikalbėjimas / 85
Sovietų — Lietuvių sutartis dėl Vilniaus miesto ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvos respublikai
Savitarpinės pagalbos tarp SSSR ir Lietuvos respublikos paktas
Konfidencijalus protokolas
Juozo Urbšio, Užsienių reikalų ministro, promemorija
Posėdis pas Respublikos prezidentą / 97
Diskusijos dėl Sovietų siūlymų / 98
E. Turausko spalio 10 d. promemorija / 101
L. Natkevičiaus promemorija / 104
Kita L. Natkevičiaus promemorija / 107
Antrasis susitikimas su Sovietais / 109
Juozo Urbšio promemorija / 118
Posėdis pas Respublikos prezidentą / 126
Juozas Urbšys toliau rašo savo promemorijoje / 132
E. Turausko promemorija / 135
Kitas posėdis pas Respublikos prezidentą / 143

Sutarties su Sovietais vykdymas / 148

Santykiai su Vokietija / 161

Eilinė Pabaltijo valstybių konferencija /188

Sovietų ultimatumas ir mano išvykimas iš Lietuvos / 189

1. Škirpos intervencija / 199
2. Pirmosios dienos Šveicarijoje / 201
3. Klimų šeima tuose įvykiuose / 221
4. Pirmas kontaktas su Tautų Sąjungos generaliniu sekretarijatu / 228

Pasiuntinių konferencija Romoje / 240

Audiencija pas popiežių / 243

Pasitarimai Berne su Resp. prezidentu A. Smetona / 248

„Kybartų Aktų" kilmė / 255
Derybos dėl prez. A. Smetonos pasilikimo Šveicarijoje / 256
Pro Memo spalio 10 d. / 257
Pro Memo spalio 11 d. / 259
Naujas pasiuntinių suvažiavimas / 261
„Kybartų aktai" / 264

Romos konferencijos nutarimų vykdymas / 267

Lietuvos tautinio komiteto atsišaukimas / 271

Istoriko komentaras antrajam leidimui.
Regina Žepkaitė / 281

Įvadas

Po Edvardo Turausko mirties (1966.IX.12 d.)* buvo laukta, kad bus paskelbti jo atsiminimai, žinant, kad jis juos rašė, turėdamas daug užrašų bei archyvinės medžiagos. Jo atsiminimai svarbūs, prisimenant jo, kaip laikraštininko, visuomenininko, diplomato veiklą ir atsakingas pareigas Užsienių Reikalų Ministerijoje, būnant Politikos Departamento direktoriumi nuo 1939.IV.1 d., kada po Klaipėdos netekimo 1939.III.22 d. užgulė sunkus laikotarpis su svarbiausiais Lietuvai gyvybiniais rūpesčiais ir klausimais. Labai gerai, kad pagaliau Lietuviškos Knygos Klubas gavo Edvardo Turausko užrašus-atsiminimus. Juos išleisdamas, Lietuviškos Knygos Klubas praturtins dokumentaciją Lietuvos istorijai iš 1939-1940 metų. Gal kas ateityje, turėdamas tą leidinį ir žinodamas, kad Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford, CA. 94305 (tel. 415-321-2300) turi Edv. Turausko biografiją, archyvus — korespondenciją, užrašus, kalbas, straipsnius, imsis ini-

---

* Neliečiu Edv. Turausko biografijos. Ji yra Lietuvių Enc. XXXII t.p. 50, o jo asmuo, darbai yra aprašyti nekrologuose: Tėvo J. Vaišnoro, MIC „Kaip man gaila to balto senelio" (*Draugas,* 1966.X.1), Tėvo J. Venckaus, S.J. „A.A. Edvardą Turauską prisiminus" (*Draugas,* 1966.X.22 d.), J. Jasio — „Turauskas — Žilasis Apolonas" (*Darbininkas,* 1967.II.14,17 ir 22 d.) bei S. A. Bačkio — „Ed, Turauskas" (*Tėvynės Sargas,* 1967 m. Nr. 1, psl. 87-96).

ciatyvos visa tai pastudijuoti ir praturtinti naujais dalykais Lietuvos diplomatinę istoriją.

Sakydamas, kad Edv. Turausko atsiminimai yra svarbūs, nepamirštu prof. dr. Z. Ivinskio 1967.3.10 d. laiško, kur jis man rašė, kad yra skaitęs tuos atsiminimus, kurių buvę 221 psl., radęs juos įdomius ir buvo pabrėžęs jų autoriui, kad „... jo atsiminimai Lietuvos istorikui bus labai vertingi."

Susipažinęs su man atsiųstu Lietuviškos Knygos Klubo Edv. Turausko atsiminimų tekstu, noriu pažymėti tai, kad jų tekstas yra įdomus ne vien aprašymu klausimų, kurie kilo ir kuriuos reikėjo 1939-1940 metais išspręsti, bet ypačiai svarbūs tuo, kad parodo, kaip Užsienių Reikalų Ministerijoje darbas ėjo diena iš dienos ir kaip jis buvo tvarkomas. Tai gyvas vaizdas darbo, kuris yra sudėtingas, svarbus, nes jis reikia atlikti ne tik kontakte su vyriausybe, jos įstaigomis, bet ir santykiuose su svetimųjų kraštų atstovais, jų demaršais, santykiuose su kitų valstybių vyriausybėmis. Žinome, 1939 m. vasarą, II-jo pasaulinio karo išvakarėse, Maskva vedė derybas su Anglija ir Prancūzija Vokietijos karo grėsmėje prieš Lenkiją, kurių metu buvo liečiamas ir Pabaltijo valstybių klausimas. Reikėjo žinoti, kaip Latvija ir Estija tų derybų metu laikosi, ir rūpinantis visais klausimais, turėti galvoje, kad Lietuva yra paskelbusi 1939.I.25 d. Neutralumo įstatymą (Vyr.Ž.nr.632). Vokietijai pasirašius 1939.8.23 d. su Sovietų Sąjunga Ribbentropo-Molotovo paktą ir Vokietijai pradėjus 1939.IX.1 d. karą prieš Lenkiją, Lietuvos Respublikos Prezidentas 1939.IX.1 d. savo aktu Nr. 1000 (Vyr.Ž.nr.660) paskelbė, kad Lietuva bus neutrali ir Lietuvos neutralumo įstatymas bus taikomas visų kariaujančių valstybių atžvilgiu. Šie Lietuvos vyriausybės žygiai-įstatymai nustatė mūsų užsienio politikos laikyseną mūsų kaimynų atžvilgiu bei nutildė kai kurių asmenų siūlymus karo

pajėgomis Vilnių atsiimti. Šia proga noriu pridurti, kad tiek būdamas U.R.M.-jos centre nuo 1930 metų galo, tiek Lietuvos Posiuntinybėje Paryžiuje nuo 1938 m. rugpjūčio 20 d., visuomet gėrėjaus tuo, kad mūsų užsienio politika buvo vedama pilnu sutikimu ir pritarimu Respublikos Prezidento ir Ministerio Pirmininko.

Vokietijai sumušus Lenkiją ir Sovietų Sąjungai 1939.IX.17 d. pradėjus karo žygius prieš Lenkiją bei užėmus Vilnių, mūsų vyriausybei susidariusi padėtis iškėlė dar daugiau sunkumų ir didžiausio susirūpinimo. Edv. Turausko atsiminimuose tai visa aprašyta, pradedant rūpesčiais su lenkais bėgliais ir derybomis su Sovietų Sąjunga dėl Vilniaus. Po to sekė rūpesčiai dėl pasirašytos sutarties su Sovietų Sąjunga vykdymo ir dėl Sovietų įgulų buvimo Lietuvoje.

Visa tai atsiminimuose aprašyta. Iš pasikalbėjimų su Edv. Turausku žinau, kad jam buvo žinomas U.R. Ministro J. Urbšio 1939.X.24 d. raštas, pasiųstas Lietuvos Pasiuntiniams B.K. Balučiui, P. Klimui, S. Lozoraičiui, dr. J. Šauliui. Tuo raštu pasiuntiniai buvo paprašyti suvažiuoti Paryžiun ir pasitarus pasiūlyti vyriausybei, kokių konkrečių žygių reiktų imtis, jei Lietuvą ištiktų katastrofa. Į pasitarimą dr. J. Šaulys neatvyko. Posėdžiavo Paryžiuje tik B.K. Balutis, P. Klimas ir S. Lozoraitis, 1939.X.29 d-XI.2 d. Jų sutartus pasiūlymus Ministeris S. Lozoraitis atvežė Kaunan ir juos referavo Respublikos Prezidentui, dalyvaujant U.R. Ministeriui J. Urbšiui, velioniui Edv. Turauskui ir Ministeriui Pirmininkui A. Merkiui. Tų pasitarimų pagrindiniai dalykai buvo šie:

(1.) reikėtų, kad būtų valstybės organas, kuris užsienyje turėtų tęsti vyriausybės egzistenciją ir darbą;

(2.) pasiuntiniams turėtų būti iš anksto nurodyta, kuris iš jų bus įgaliotas duoti instrukcijų kitiems, ar bent jų veiklą koordinuoti. Ryšium su tuo laikau tikslinga pridur-

ti, kad dėl to pasiūlymo J. Urbšys 1940.VI.1 d. pasiuntė šifruotą telegramą nr. 288 visiems pasiuntiniams į sostines, kur jie buvo akredituoti. Jos turinys, kurį man teko iššifruoti Paryžiuje, buvo toks: „Jeigu čia mus ištiktų katastrofa, tai užsieniuose likusios mūsų diplomatijos šefu laikykite Lozoraitį, pirmuoju pavaduotoju Klimą, antruoju Šaulį."

(3.) Pasiūlymuose buvo pareikšta mintis sudaryti Nepriklausomybės Fondą. Po to buvo siūlyta duoti nurodymų pasiuntiniams dėl sutarties su Maskva, santykių su Didžiosiomis valstybėmis, su Lenkija, su Latvija ir Estija, kaip Pabaltijo Santarvės narėms, bei buvo pareikštos kelios mintys lietuvių visuomenės laikysenos reikalu krašte, būtent — rūpintis, kad visų Lietuvos grupių ir srovių vieningumas ir ryžtas spinduliuotų, telkiant visas jėgas Lietuvos nepriklausomybei išlaikyti.

Po karo buvau patyręs iš Ministerio S. Lozoraičio, kad jis, palikdamas Kauną 1939 m. gruodžio pradžioje, turėjo įspūdį, jog Finansų ministeris Ern. Galvanauskas didelio pritarimo pasiūlymams nerodė, o Ministeris pirmininkas A. Merkys pasiūlymams pritarė, bet jų vykdymą lyg atidėliojo.**

Savo atsiminimuose Edv. Turauskas apie tuos Pasiuntinių pasiūlymus neužsimena. Matyt dėl to, kad jų vykdymas jam nepriklausė, jis darė tik tai, kas jam buvo pavesta. Bet atsiminimuose jo pažymėta, kad U.R. Ministras 1940.3.1 d. pasiuntė telegramą Lietuvos Delegatui prie Tautų Sąjungos Ženevoje ir jį paprašė, kad jis notifikuotų Tautų Sąjungos Generaliniam Sekretoriui, jog Edv. Turauskas skiriamas Lietuvos Delegatu prie

---

** Tų pasiūlymų pilnas tekstas — Trijų Pasiuntinių 1939.XI.2 d. Memorandumas Užs. Reikalų MInisteriui — yra išspausdintas METMENYSE 1979 m. Nr. 37, pusl. 156-170.

Tautų Sąjungos. Pagal tą paskyrimą Edv. Turauskas rengėsi greit išvykti į Šveicariją ir aprašydamas Kremliaus priekaištus ir ultimatumą Lietuvai — jis pažymi, kad pasiryžo iš Lietuvos išvykti, kada jau vyriausybės buvo pasisakyta, jog ultimatumą priima, bet atsiklausė Ministerio Pirmininko pavaduotoją K. Bizauską, ar gali vykti. Gavęs atsakymą teigiamą, Edv. Turauskas Lietuvą paliko 1939 m. birželio 15 d., kada ir Respublikos Prezidentas paliko Kauną.

Atsiminimuose jis aprašo savo veiklą Šveicarijoje ir mini, kad 1940 m. liepos 25 d. jis įteikė notą Rumunijos Ambasadoriui, kaip akredituotas Lietuvos Pasiuntinys Rumunijai dėl Sovietų Sąjungos okupacijos, įvykdytos 1940.VI.15 d. Ryšium su ta nota prisimenu buvusio Rumunijos Užsienio Reikalų Ministro Gregoire Gafenco pasisakymą, prisimenant Edv. Turausko įteiktą notą Rumunams. Tai Gafenco pasakė egzilų veikėjų sambūryje Hagoje 1953 metais Europėjinio Sąjūdžio suvažiavimo metu, kada egzilai susirinkę savitarpyje apgailestavo Vakariečių laikyseną, neparemiančią, kaip jie norėtų, egzilų reiškiamų pageidavimų, prašymų. Gr. Gafenco pasakė, kad jo galvosena, gavus Turausko notą, buvo tokia: jei Sovietų Sąjunga pasitenkina Baltijos valstybių okupacija, karui beeinant, tai kam mums Rumunams daryti kokių žygių Maskvoje, kam erzintis su Sovietais? Ir Gafencc baigė savo pasisakymą taip: „Gal dabar Vakariečiai panašiai galvoja, kaip aš 1940 metais, kada mes savo reikalais kreipėmės į juos."

Nesileidžiant į detales, tenka paminėti, kad Edv. Turausko atsiminimai mums atskleidžia daug dalykų apie tai, kokia buvo Lietuvos diplomatinių atstovų veikla po to, kai Sovietų Sąjunga inkorporavo Lietuvą. Sužinome, kad 1940.IX.19-25 d.d. Romoje, Lietuvos Diplomatijos Šefo S. Lozoraičio kvietimu, įvyko konferencija, kurioje dalyvavo,

kartu su S. Lozoraičiu, — S. Girdvainis, P. Klimas, K. Škirpa ir Ed. Turauskas. Pasitarime jie apsvarstė politinę padėtį ir jos perspektyvas rūpinantis Lietuvos likimu, pasikeitė mintimis dėl egzilinės vyriausybės sudarymo, dėl eventualaus pakaitalo egz. vyriausybės klausimu — būtent galvojo, gal reikėtų Lietuvos Tautinį Komitetą sudaryti. Be to, jie pasikeitė nuomonėmis ir laikysenos klausimu Prezidento A. Smetonos atžvilgiu. Svarstė taip pat ir Pasiuntinybių personalo klausimą. Vėliau, kada jau Prezidentas A. Smetona atvyko Šveicarijon, Berne 1940.XI.17-21 d.d. įvyko pasiuntinių pasitarimai kartu su A. Smetona. Dalyvių sudėtis įvairavo: vienuose buvo A. Smetona, S. Lozoraitis, P. Klimas, dr. J. Škirpa, Edv. Turauskas, dr. A. Gerutis. Kituose K. Škirpos nebuvo ir ne visą laiką dalyvavo P. Klimas. Tų pasitarimų metu buvo pasirašyti Kybartų Aktai, kurių tekstas yra atsiminimuose. Atsiminimai gana vaizdžiai apibūdina mūsų Pasiuntinių ir Prezidento galvoseną Lietuvos reikalais ir istorijai tai svarus liudijimas. Jie parodo taip pat, kokie buvo veiklos planai ir kaip jie buvo vykdomi, besirūpinant Lietuvos nepriklausomybės atstatymu. Jie taip pat parodo, kad ieškota susitarimo, bendradarbiavimo keliu eiti ir siekti, kad būtų visų grupių, srovių konsolidacija realizuota, norint, kad lietuvių žodis, kreipiantis į svetimuosius, būtų svaresnis.

Baigdamas — norėčiau pridurti, kad velionis Edv. Turauskas kartu su LDŠ, S. Lozoraičiu, dr. J. Šauliu, dr. S. A. Bačkiu dalyvavo VLIKo ir Diplomatų pirmoje konferencijoje Berne 1946.VII.21-27 d.d. ir antroje VLIKo ir diplomatų konferencijoje Paryžiuje 1947 m. rugpjūčio mėn. 5-15 d.d., kurioje buvo LDŠ. S. Lozoraitis, B. K. Balutis, dr. J. Šaulys, P. Žadeikis, dr. S. A. Bačkis.

Paskutinis dalykas primintinas yra tas, kad Edv. Turauskas 1960 m. kovo mėnesį, prieš įvykstančią

Paryžiuje Viršūnių konferenciją 1960 m. geg. 16 d., kur dalyvavo Kruščiovas, — buvo ištremtas kartu su kitų kraštų egzilais į Korsiką. Jis vienintelis iš Lietuvos diplomatų, kuris turėjo pergyventi ištrėmimą po II-jo Pasaulinio karo. Man padarius žygių, jo ištrėmimas buvo sutrumpintas ir Turauskas galėjo greit grįžti Paryžiun dėka energingos intervencijos Senatoriaus Gen. Ganeval, didelio Baltijos valstybių draugo, Association France-Baltique pirmininko. Gen. Ganeval man rašė, kad tas Ed. Turausko ištrėmimas yra nepateisinamas ir jis labai apgailestavo ištrėmimo faktą. Šis ištrėmimo atvejis parodo, kaip dažnai be pagrindo žmonės ir laisvuose kraštuose tampa aukomis.

Esu tikras, kad kiekvienas Edv. Turausko atsiminimų skaitytojas patirs daug naujų dalykų iš mūsų paskutinių Lietuvos nepriklausomybės metų ir bus dėkingas, kad jų autorius pateikė daug informacijų. Už atsiminimų išleidimą priklauso ir didelė padėka Lietuviškos Knygos Klubui.

S. A. Bačkis

LIETUVOS IR LENKIJOS SANTYKIAI PO LENKU ULTIMATUMO

1. Lenkijos ministeris Lietuvai Charwat

Po lenkų ultimatumo, kurio pasekmė buvo sumegzti tarp Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai, Lenkų vyriausybė savo nepaprastu Pasiuntiniu ir Įgaliotiu Ministeriu Lietuvai paskyrė p. Charwat. Tai nebuvo tikra to žodžio prasme karjeros diplomatas, vadinasi, asmuo, turintis sakytoje tarnyboje ilgų metų patyrimą. P. Charwat buvo tipiškas Lenkijos vidaus valdininkas, pasiekęs vaivados laipsnį ir tas pareigas ėjęs daugelį metų vienoje ar keliose vaivadijose.

Savo pareigas Lietuvoje p. Charwat suprato labai smulkmeniškai ir net skrupuliatiškai. Jis neturėjo platesnio savo uždavinių supratimo ir gilesnio įžvelgimo į dviejų tautų santykius praeityje ir dabartyje. Todėl jis savo pareigas suprato ir ėjo, galima sakyti, „aptiekiškai"

2. Lenkijos pasiuntinio Charwato apsilankymai UR Ministerijoje.

Nuo 1939 m. birželio 1 d. pradėjau eiti URM Politikos departamento direktoriaus pareigas. Mano pirmas kontaktas su Kaune akredituotais svetimų valstybių pasiuntiniais buvo su Lenkijos Pasiuntiniu Charwatu. Tai įvyko birželio 6 d. Atvykęs su pirmu vizitu pas naują Politikos departamento direktorių, Charwatas pareiškė, kad „dar su manim nesusipažinęs asmeniškai, jau mane pažinojo iš

įvairių savo kolegų pranešimų, ypač iš paskutinio mano buvimo Bukarešte metu turėto pasikalbėjimo su Lenkijos ambasadorium Raczynskiu."

Lenkijos pasiuntiniui atsakiau, kad apie jį taip pat daug esu girdėjęs, prieš asmeniškai pažindamas...

Palietus politines temas, paklaustas apie anglų rusų vykusias derybas, atsakė smulkmenų nežinąs, nes lenkai laikęsi nuošaliai, bet aštriai kritikavo rusų siekimą garantuoti Pabaltijo valstybių nepriklausomybę, joms pačioms neprašant. Charwat aiškino tai rusų charakterio teoriškumu ir palinkimu kovoti su dažnai įsivaizduojamais pavojais.

Atsakiau, kad ir mus stebina toks rusų užsispyrimas būtinai gauti tarsi mandatą Pabaltijo valstybėms ginti, o tai, be abejonės, atgraso šias valstybes nuo panašių garantijų ir gali pastūmėti jas ieškoti atsvaros, kur jos gal nereikėtų ieškoti... Pvz., sakiau, jeigu Lenkija ateitų pas mus, pareikšdama norinti, mums neprašant, mus apdrausti nuo įvairių pavojų, tai rezultatas būtų toks, kad mūsų visuomenė, patyrusi apie tai, imtų ieškoti tai tariamai garantijai atsvaros Berlyne. Tuo būdu būtų pasiektas visiškai priešingas siekiamam tikslui rezultatas.

Charwat su tuo visiškai sutiko.

Toliau pareiškiau, kad tiek Pabaltijo valstybių klausimu, tiek ir mūsų pačių atžvilgiu, svarbiausias ir pirmaeilis dalykas yra pačios šalies tvirtas pasiryžimas visomis pajėgomis ginti savo laisvę ir nepriklausomybę bei, šiuo konkrečiu atveju, savo neutralumą. Dėl šito, manau, Lenkijai, kiek tai liečia mus, negali kilti mažiausios abejonės, nes per 20 metų pačios Lenkijos atžvilgiu esame pakankamai kietai įrodę, kokie esame užsispyrėliai ir kiek ryžtingi ginti savo nepriklausomybę ir neliečiamybę.

Buvo dar kalbėta apie geopolitinį solidarumą, tačiau ir vėl pažymėjau, kad tas solidarumas galėtų konkrečiai

reikštis, jei šalis ir jos vyriausybė ieškotų pagalbos.

Viso pasikalbėjimo metu visiškai atmečiau bet kokį, bet kurios pagalbos ir bet kurios šalies primetimą.

Praėjus jau tiek metų, turiu prisipažinti, kad tai buvo pats maloniausias ir politiškiausias mano pasikalbėjimas su Charwatu. Vėliau jis įklimpęs į smulkmenas ir kankindavo mane ištisomis valandomis.

UR Ministerijoje jis lankydavosi gana dažnai, bent porą kartų per mėnesį. Prašydavo būti priimamas apie 12-13 valandą. Kaip žinome, vasaros metu Lietuvos įstaigose darbas prasidėdavo 7 val. ir baigdavosi 14 val. P. Charwatas visada ateidavo su ilgu, keliolikos punktų įvairių smulkių reikaliukų sąrašu, kurių kiekvieną stengdavosi išdėstyti ir pagrįsti — dokumentuoti. Pvz. lietuvių jaunimo gegužinėj buvus užtraukta daina „Mes be Vilniaus nenurimsim". Mano aiškinimai, kad mūsų santykiai, deja, susimezgė nenormaliomis sąlygomis, kad Lietuvos vyriausybė turi paisyti jaunimo psichologijos, atsižvelgti į jos patriotinius jausmus. Kad yra žymiai geriau abiem šalim, jei jaunimas užtraukia „Mes be Vilniaus nenurimsim" užuot organizavęs suokalbius, pasikėsinimus prieš savo vyriausybę ar prieš Lenkijos Pasiuntinybę.

Iliustracijai pravartu dar atpasakoti birželio 24 d. pasikalbėjimą su Charwatu. Jis to pasikalbėjimo metu išdėstė daugybę nusiskundimų dėl mūsų visuomenės laikysenos Lenkijos atžvilgiu. Minėjo, kad Veliuonoje buvusi suvaidinta viena misterija, kur buvęs nepalankioje lenkams šviesoje pavaizduoti abiejų šalių santykių reikalas bei Vilniaus klausimas. Jis dar nurodė nemaža kitų panašių smulkesnių reiškinių. Paminėtos misterijos žiūrovais dalyvavę Kauno arkivyskupas ir kai kurie aukšti karininkai.

Stengiausi išaiškinti Chorwatui, kad jie, lenkai, neturėtų būti per daug jautrūs ir neturėtų pamiršti 20

metų mūsų santykių istorijos. Lenkija turėtų visada atsiminti du pagrindinius dalykus: 1) santykiuose tarp mažos ir didelės tautos mažoji turi moralinės teisės būti žymiai jautresnė įvairiais klausimais, kaip didžioji; 2) lietuvių tauta santykiuose su Lenkija per 20 metų gyveno *aukos* psichologija... Iš tų konstatavimų tenka daryti atitinkamas išvadas ir nereikalauti, kad mes savo tautos psichologiją, jautrumą ir pergyvenimus, kaip negyvą daiktą, galėtumėm uždaryti į geležinį seifą ir tuo klausimą baigti. Galų gale pasakiau Charwatui, ar ne geriau, jei vienur kitur padainuojama galbūt ir nepalanki Lenkijai dainelė, parodoma viena kita misterija, negu visuomenės nuotaikos būtų sugrūstos į požemį ir tuo būdu sudarytų sprogstamųjų dujų, kurios, bet kam trečiam suinteresuotam pakišus degtuką, galėtų sprogti ir sudaryti sunkumų mūsų tarpvalstybiniuose santykiuose.

Charwatas dėjosi supratęs mano dėstymą, pripažino jo nuosaikumą, tačiau vėliau vėl grįžo prie savo jau minėtų klausimų ir skundėsi, kad lietuviai nesielgia taip, kaip jie, lenkai, to pageidautų...

Į tai atsakiau, kad, mano nusimanymu, mūsų santykiai plėtojosi normaliai ir per tuos metus esame nuėję pakankamai toli, kad turėtumėm pagrindą geroms viltims ir protingam optimizmui...

Taip ir nepavyko ligi pat Lenkijos tragedijos Charwat nuraminti. Kai kas Kaune yra sakęs, kad ponia Charwat buvusi žymiai protingesnė už savo vyrą ir kad ji būtų buvusi žymiai pozityvesnis Lenkijos pasiuntinys...

Pasikalbėjimai su Charwatu užtrukdavo ilgai ir baigdavosi abiejų nusivylimu. Jis palikdavo mano kabinetą, negavęs patikinimo, kad Lietuvos vyriausybė griebsis priemonių prieš dainavusius „subversyvią" dainą jaunuolius, o man pasilikdavo gana kartus įspūdis visiško p. Charwato nesupratimo nei mūsų vidaus, nei tarptauti-

nės padėties. Tai buvo smulkmeniškas registravimas smulkių Lenkijai nepalankių atgarsių mūsų visuomenėje, ypač jaunimo tarpe.

Vargšas Charwat visada ateidavo su ilgu nusiskundimų sąrašu ir dėstydavo ilgai. Pasimatymo jis prašydavo visada prieš pat darbo valandų pabaigą — apie 14 val. Todėl Charwato apsilankymo dieną man dažniausiai pavykdavo grįžti pietų tik apie 16 val. Iš viso, dėl tų savo diplomatijos „metodų" Charwatas mūsų ministerijoje buvo pasidaręs lyg koks „siaubas" ...

Tokiomis aplinkybėmis mes laikėme tam tikrais pragiedruliais, kai iš Lenkijos atsilankė gausi kooperatyvų darbuotojų delegaciją ir kai jie savo pranešimuose spaudoje reiškė nusistebėjimą ir susižavėjimą Lietuvos kooperacijos padaryta pažanga. Prieš išvykdami, kai kurie delegacijos nariai pareiškė mūsų kooperatininkams, kad vykdami į Lietuvą, jie manę lietuvius pamokyti, o dabar pamatę, kad jiems reikią dar daug iš Lietuvių mokytis...

Kitas toks pragiedrulis buvo, kai rugpjūčio pradžioje buvo atvykę du aukšti Lenkijos URM pareigūnai. Jiems pagerbti, norėdamas išvengti restoranų ir parodyti tam tikrą intymumą, URM ministeriui J. Urbšiui sutikus, savo bute Perkūno Alėjoje mudu su žmona surengėva pietus. Buvo abu svečiai, Charwatas su ponia, pora žmonių iš UR Ministerijos ir iš lenkų Pasiuntinybės. Nuotaika buvo labai draugiška ir jauki, svečiai atrodė patenkinti. Tų pietų metu man paaiškėjo teisingumas vieno girdo apie ponią Charwat, būtent, kad ponia Charwat turinti daug stipresnę politinę galvą, negu jos vyras... Iš jos laikysenos pietų metu, iš kai kurių jos prasitarimų susidarė įspūdis, kad ji padėtį žymiai geriau supranta ir vertina, kaip pats pasiuntinys.

Prasidėjus karui, atsivėrė naujas istorijos lapas. Lenkijai ėmus klupti po vokiečių smūgiais, atsirado pas mus lenkų pabėgėlių. Jų buvo maža ligi Sovietų įsikišimo, ligi

rugsėjo 17 d. Vėliau jų atsirado jau tūkstančiai.

Bet jau Varšuvai kritus, atėjo pas mane Charwat ir su ašaromis akyse paklausė: *kas dabar būsią su juo?*

Toks klausimas mane nustebino. Bet greitai supratau, kad jis susirūpinęs savo, kaip Lenkijos pasiuntinio, padėtimi, galbūt bijodamas, kad mes ieškosime kokio revanšo, kad kerštausime už patirtas skriaudas ir t.t.

Todėl tuojau iškilmingai pareiškiau Charwatui: „Pone ministeri, man nėra reikalo net savo vyriausybės atsiklausti. Jos vardu aš galiu Tamstą patikinti, pačiu formaliausiu ir pačiu iškilmingiausiu būdu, kad, būdami neutralus kraštas ir atsimindami, kad karas dar nėra baigtas, mes Tamstą ir *toliau laikome Lenkijos pasiuntiniu su visomis Tamstai priklausančiomis teisėmis ir privilegijomis*". (Pabr. E.T.)

Charwatą tatai nustebino ir sykiu apramino. Jis išėjo patenkintas ir dėkingas.

Man ir šiandien atrodo, kad tai buvo mano politinėje ir diplomatinėje karjeroje vienas iš maloniausių ir svariausių pareiškimų, kuris negalės palikti be įtakos būsimiems mūsų santykiams su Lenkija po to, kai abi tautos atgaus savo valstybinę laisvę ir nepriklausomybę. Be mažiausio perdėjimo laikau tą savo pareiškimą Lenkijos pasiuntiniui istorišku. Jo žymių turėjo pasilikti Charwato pranešime savo vyriausybei, kuri, tiesa, tuo metu dar nebuvo įsikūrusi Prancūzijoje, jis buvo žinomas kitiems lenkų Pasiuntinybės nariams ir, be abejonės, poniai Charwat. Pats Charwat, deja, mirė apie karo vidurį Brazilijoje, į kur buvo pasitraukęs-išemigravęs ir vargu paliko savo atsiminimų ar užrašų.

Nepaisant šito garbingo ir atkilaus Lietuvos Vyriausybės nusistatymo, kuris mano buvo jam pareikštas, Charwat baigė savo misiją Lietuvoje labai savotišku būdu. Sovietams mums primetus 1939 m. spalio 10 d. savitarpi-

nės pagalbos sutartį su Vilniaus ir jo srities grąžinimu, Charwat atėjo į URM-ją *protestuoti* ir pareikšti, kad tam protestui sutvirtinti ir pabrėžti jis apleidžiąs Lietuvą... Ir išvyko.

Vėliau paaiškėjo, kad Charwat savo „protestą" pareiškė motu proprio, be jokios gen. Sikorskio vyriausybės, kuri jau buvo įsikūrusi Angers (Prancūzijoje), instrukcijos ir kad už tai buvo išbartas. Bet jis, vargšas, jau buvo pakeliui į Braziliją...

3. Lenkijos pabėgėliai

Prigriuvus pas mus gana apsčiai įvairių padėčių, profesijų ir kilmės lenkų pabėgėlių, nors mūsų organai rodė jų atžvilgiu maximum supratimo ir žmoniškumo, tačiau visų patenkinti vis tiktai negalėjo. Todėl tekdavo susidurti su labai klaikiais reikalavimais ir pretenzijomis. Prisimenu vieną labai savotišką, bet kartu ir būdingą kai kuriems lenkams atsitikimą. Mūsų kariški organai vienoje vietoje prie administracijos linijos buvo pastatyti prieš tokį faktą: ten pasirodė šarvuotas ir gerai apginkluotas lenkų dalinys, kurio vadas (miglotai prisimenu gal grafas Bzewuski, ar gal kitokia pavarde, bet iš kilmingųjų), pareikalavo iš mūsų kariškių, kad jo visas dalinys būtų praleistas su visais ginklais ligi Baltijos pajūrio, kur jie tikėjosi galėsią pasikrauti į laivus ir persikelti į Angliją karui tęsti... Kai tam viršininkui buvo paaiškinta, kad mes jo dalinį priimsime, bet su sąlyga, kad jis tuojau atiduos mūsų kariuomenės organams ginklus, o visi kariai bus internuoti, viršininkas atsisakė. Taip jis blaškėsi ilgas valandas, kol toje vietoje atsirado taip pat šarvuotas sovietų dalinys, kurio vienas tankas, privažiavęs prie to lenkų viršininko automobilio, paleido į darbą savo kulkosvydį ir

čia pat vietoje nudėjo pulkininką ar generolą su jo adjutantu ir su jų neprotingu „honoru"...

Bet lenkų pabėgėlių tarpe buvo ir mums gerokai įgrisusių įvairių aukštų valdininkų, vaivadų, policijos viršininkų. Vieną pavardę aiškiai prisimenu: tai Vilniaus vaivada Kirtiklis, kuris, nepaisant savo lietuviškos kilmės, buvo Vilniuje palikęs labai pikto žmogaus atminimą. Lietuvių jaunimo tarpe buvo ne maža jo aukų, nuteistų ilgiems metams.

Ryšium su tais savotiškais pabėgėliais mūsų visuomenėje pradėjo reikštis tam tikro sujudimo ir buvo girdėti balsų, kad tuos visus mūsų buvusius priešus reikėtų teisti mūsų teismuose. Nebuvo tai masinis reiškinys, o tiktai tam tikrų karštagalvių „ura-patriotų" pasisakymai. Atsakingų vyriausybinių sluoksnių tarpe tokių tendencijų nebuvo. Tačiau, kad tiems karštagalviams atimtumėm pagrindą iš po kojų, reikėjo kas nors daryti. Pasitarus URM-joje, man buvo pavesta rasti išeitį. Išsikviečiau Did. Britanijos ministerį Kaune p. Preston. Jam buvo Londono Vyriausybės pavesta rūpintis lenkų kariškiais ir civiliais, karo audros atblokštais Lietuvon, nes Did. Britanija buvo Lenkijos sąjungininkė. P. Prestonui pareiškiau: „Tamsta pats gali paliudyti, kad mes rūpinamės lenkais, atsidūrusiais Lietuvoje. Mes neieškome jokio revanšo, kokio keršto už tas skriaudas, kokių iš Lenkijos patyrėme, ir, kol patys esame gyvi, savo žmoniškumo ir tarptautinio atsakingumo, kaip neutrali valstybė, pareigą mes ligi galo atliksime. Tačiau tų pabėgėlių tarpe yra apie 10 asmenų, dėl kurių praeities pats jų buvimas erzina mūsų visuomenę. Mes galėtumėm jiems kelti bylas ir juos nuteisti, bet mes to nenorime, nes tai turėtų mums nepakenčiamo kerštavimo prieskonio... Todėl vyriausybės vardu Tamstą prašau taip susitvarkyti, kad minėti asmenys, Tamstos padedami, galimai greičiau iš Lietuvos pranyktų. Mes taip pat

Tamstai padėsime." Ministeris Preston puikiai reikalą suprato. Pasiėmė mano parengtą nepageidaujamų asmenų sąrašą ir taip susitvarkė, kad netrukus per Rygą visi tame sąraše buvusieji lenkai iš Lietuvos išvyko. Tokiu būdu buvo išspręstas gana nemalonus ir keblus klausimas.

PRAHĄ PALIKUS

1. Derybos su latviais; Kandidatas į Rygą.

Dar prieš vokiečiams užimant Čekoslovakiją, buvau UR Ministerį Lozoraitį prašęs man duoti kitą postą, nes, viena, jau buvau Prahoje išbuvęs puspenktų metų, o antra, Praha, po Muencheno, tapo politiškai nebeįdomus postas. Lozoraitis buvo sugalvojęs mane perkelti į Rygą. Per vieną Pabaltijo Santarvės URM-rių Konferenciją (rodos 1938 m. pavasarį) jis paklausė Latvijos URm-rį Munters, kaip jis žiūrėtų į mano kandidatūrą. Pastarasis parodė pasipriešinimo, nepateikdamas jokių motyvų. Lozoraitis nustebo ir pasipiktino, juoba, kad tai buvo jam pačiam visiškai nelauktas dalykas. Kaip jis man pats žodžiu pasakojo: „Aš Munters pareiškiau: ir Jūs priešinatės Turausko kandidatūrai į Rygą, tai yra, to žmogaus, kuris mane patį įtikino Pabaltijo Santarvės reikalingumu.." Munters kiek sumišo ir atsileido, pareikšdamas, kad jei „Jūs formaliai paprašysite agreement, mes jį suteiksime".

Paties Lozoraičio painformuotas apie tai, griežtai atsisakiau vykti į Rygą.

Man nei tada, nei šiandien nėra aišku, dėl kokių priežasčių Munters pasipriešino mano kandidatūrai. Tegaliu tik spėlioti. Man atrodo, kad tokių priežasčių galėjo būti dvi. Munters galėjo būti nepalankiai mano atžvilgiu nuteiktas „LETOS" (Latvijos Telegramų Agentūra) direktoriaus Ričardo Berzinšo. Oficialiai su juo santykiai buvo visą laiką geri. Bet jis turėjo užsimojimų tarp trijų baltiečių telegr. agentūrų direktorių vaidinti pirmaujantį vaid-

menį. Man, 1928 m. perėmus ELTOS direktoriaus pareigas, radau Berzinšą įkėlusį koją Kaune su savo biržos kursų tarnyba, kuria jis aprūpindavo kai kuriuos bankus ir net Lietuvos Banką. Pamažu įvedžiau tokią tarnybą pas save ir „LETA" turėjo savąją panaikinti.

Per trijų agentūrų direktorių periodiškas konferencijas taip pat ne vieną kartą teko pasipriešinti Berzinšo savotiškam superiority kompleksui, kuris ne kartą pasireikšdavo įvairiomis formomis. Tiesa, telegramų agentūros darbe jis buvo senas vilkas, turėjo didelį patyrimą ir jo vadovaujamos įstaigos padėtis buvo kitokia, nes ji turėjo žymiai stipresnį ūkinį pagrindą, negu mūsoji „ELTA". Latvių spauda buvo daug gausesnė ir turtingesnė. Todėl ir abonementinis mokestis už teikiamas žinias buvo daug didesnis. Vienas dienraštis *Jaunakas Zinas* turėjo berods virš 100,000 tiražą.

Be to, Berzinš buvo labai draugiškas, kompanijos ir išgėrimo žmogus. Turėjo nepaprastai simpatingą, kuklią, jaunesnę už save, berods antrą žmoną. Kiek teko girdėti, jis buvo sovietinių okupantų išvežtas ir greičiausia bus žuvęs tremtyje kur nors Sibire.

Berzinšo santykiai su estų kolega Kornel dažnai dėl panašių priežasčių taip įsitempdavo, kad juodu beveik negalėjo susėsti prie vieno stalo. Atsimenu vieną mūsų trijų suvažiavimą Kaune, kurio metu jų dviejų santykiai buvo tokio įtempimo padėtyje. Turėjau labai daug vargo šiaip taip sutaikinti.

Todėl galimas dalykas, kad Berzinš buvo apie mane prišnekėjęs neigiamų dalykų Muntersui, dėl to šis pasipriešinimas mano paskyrimui į Rygą.

Tačiau, galimas taip pat dalykas, kad neigiamų atsiliepimų Munters bus gavęs iš Prahos. Čia Latvijos atstovu radau Nukšą. Būdingas, šaltas ir išdidus latvis, vedęs labai primityvią ir menkai išauklėtą prancūzę. Nors mūsų

santykiai buvo korektiški, tačiau jokio artimumo nebuvo, juoba, kad Nukša labai nesutardavo su savo bendradarbiais, o ypač su ilgesnį laiką buvusiu savo sekretorium jaunu, dinamišku Irgenbergs, kuris buvo vedęs jauną, gražią estę. Savaime mūsų santykiai su Ingerbergais buvo žymiai šiltesni, kaip su Nukšais, ir tai sudarė kartelio.

Bet lygiai galimas dalykas, kad Munters buvo susidaręs apie mane ir pats savo neigiamą nuomonę. Pirmą kartą man teko su juo arčiau susidurti 1934 m. parengiamoje Pabaltijo Santarvės Konferencijoje Kaune, kurioje buvau mūsų delegacijos nariu. Munters buvo gabus, bet labai įsivaizdavęs fanfaronas. Konferencijoje sėdėjova visa-vis. Ne vieną kartą mudviejų žvilgsniams susidūrus, Munters pasijuto nejaukiai. Gal jis tada pajuto, kad aš turiu savo kritišką nuomonę apie jį, gal pabūgo, kad aš atspėju jo „gudravimą"?

Atsiminus, kad mes Rygoje beveik pastoviai turėdavom atstovais labai gerus žmones, kuriuos, tačiau, Munters galėdavo manyti turįs „kišeniuje", vadinas „Bruderšaftą" sugėrus, jie pritardavo visam, ką Munters papiršdavo, o tam „artimumui" pabrėžti jie kreipdavosi į Munters „tu", galbūt jo galvoje nesiderino turėti Lietuvos atstovu asmenį, kuris iš karto aiškiai ir griežtai skirtų, kad „Dienst ist Dienst, o Schnaps ist Schnaps", ir kietai laikytųsi tam tikros distancijos-atstumo, atsimindamas, kad yra klausimų, kuriuose, pasilikdami gerais kaimynais, galime turėti skirtingų pažiūrų.

Šiaip ar taip, po tokio aiškaus Munterso „rezervo" mano kandidatūros atžvilgiu, Ryga atkrito mano paties apsisprendimu.

2. Politikos departmento direktorius.

Tam tikras revanšas buvo tai, kad, Prahą vokiečiams galutinai užėmus 1939 m. kovo 15 d. ir „pakvietus" visas svetimas pasiuntinybes likviduoti, buvau perkeltas į Kauną ir paskirtas URM-jos Politikos Departamento Direktorium.

Tuo tikslu man teko dar du kartu susidurti su Munters: Pabaltijo Santarvės URM-rių Konferencijoje 1939 m. gruodžio mėn. Talline ir 1940 m. kovo mėn Rygoje. Susitikimai buvo labai oficialūs ir šalti. Munters jautėsi suvaržytas. Todėl jokio atskiro pasikalbėjimo neteko su juo turėti.

3. Ultimatumas dėl Klaipėdos.

Vokiečiams užėmus visą ČSR ir, žinodamas, kad pro Berlyną, grįždamas iš Pijaus XII vainikavimo iškilmių, turi pravažiuoti URM J. Urbšys, nusprendžiau pavažiuoti į Berlyną. Tokią teisę turėjau pastoviai. Neturėdami nuolatinio diplomatinio kurjerio tarp Kauno ir Prahos, buvome priėję išvados, kad kas nors iš mūsų Pas-ės bent vieną kartą per mėnesį pavažiuos į Berlyną su diplomatiniu paštu. Dažnai pats panaudodavau tą teisę, ypač, kad vykdamas traukiniu, per 6 valandas dar suspėdavau parašyti paskučiausius savo pranešimus URM-jai. Vieną kartą, taip man berašant, jaunas vokiečių pasienio policininkas, matomai aršus nacionalsocialistas, neiškentė nemetęs pastabos: „Ein litauischer Diplomate mit einem Rundfunkaparate" ... Užteko tada man tik atidžiai į jį pasižiūrėti, kad jis tuojau „išgaruotų" iš mano akių.

Ir 1939 m. kovo mėn. vykau į Berlyną su savo Pas-ės diplomatiniu paštu ir su noru pasimatyti su J. Urbšiu bei Škirpa.

Atvykau dar Urbšiui tebesant pakelyje. Iš Škirpos patyriau, kad Voktietijos URM-jai jo nepranešta, jog Urbšys norėtų padaryti von Ribbentropui „Ein Hoefflichkeitsbesuch" (mandagumo vizitą).

Urbšiui su žmona atvykus rytiniu traukiniu kovo 20 d., tą pačią dieną buvo paskirtas ir jo pasimatymas su v. Ribbentropu. Išvyko jiedu abu su Škirpa. Škirpos buvo mus pakvietę pietų. Todėl Pasiuntinybėje atsiradau dar jiemdviem negrįžus. Teko palaukti.

Kai jiedu pasirodė, iš karto supratau, kad įvyko kas nors labai svarbaus ir nemalonaus. Urbšys buvo visas baltas, o Škirpa — žalias. Kadangi reikėjo eiti prie stalo, tai prieš pietus pasakojo labai mažai. Per pietus stengėmės išvengti kalbos apie reikalą, norėdami nepritrenkti ponių ir laikytis tarnybinės drausmės.

Papietavę tuojau susirinkome Škirpos darbo kambaryje padėčiai aptarti. Tada jau Urbšys papasakojo visą sceną su Ribbentropu.

To pasimatymo turinio nėra prasmės čia kartoti, nes jis visiems gerai žinomas. Paminėsiu tik kai kurias aplinkybes, kurios gal mažiau žinomos. Visų pirmiausia tenka pabrėžti, kad tai buvo tikriausias *ultimatumas.* Von Ribbentrop, Fuehrerio vardu, pareikalavo, kad Lietuva sugrąžintų Vokietijai Klaipėdą ir sugrąžintų staigmeniškai, galima sakyti, tučtuojau. Jis net norėjo, kad susitarimas būtų čia pat pasirašytas ir tik Urbšiui pavyko išsiderėti poros dienų terminą, kad jis bent galėtų sugrįžti į Kauną ir pranešti vyriausybei.

V. Ribbentrop kalbėjo susijaudinęs ir kalbėjo agresyviai. Iš Urbšio pasakojimo atsimenu du momentu: v. Ribbentrop pasakė, kad jei Lietuvos Vyriausybė bus „protinga" (suprask: Klaipėdą atiduos be spyriojimosi), tai iš Fuehrerio galima tikėtis didelio „dosnumo" (suprask: lengvatų Klaipėdos uostą naudojant), bet, priešingu atvėju,

jei vokiečių kariuomenė pradėtų žygiuoti, tai niekas negalįs garantuoti, kur ji besustotų... Be to, v. Ribbentrop įspėjo nesikreipti į vadinamuosius signatarus (Angliją, Prancūziją, Italiją, Japoniją, nes visvien iš to nieko neišeisią ir tatai negelbėsią. Dėl to grasinimo ir buvo nusistatyta tą patį vakarą išsiųsti pačiu diskretiškiausiu būdu ponią Gerutienę (mūsų Pasiuntinybės Berlyne mašininkę) su diplomatiniu paštu į Paryžių, o man buvo pavesta taip pat tą patį vakarą vykti Varšuvon ir ten, kartu su Šauliu, sueiti į kontaktą su Klaipėdos konvencijos signatarų ambasadoriais. Lenkų viza man buvo pasiimta jau vėlai vakare ir miegamasis taip pat rezervuotas pačiu paskutiniu momentu.

Pravartu dar pastebėti, kad v. Ribbentrop savo ultimatumui nenorėjo turėti jokio liudininko, todėl Škirpos, kuris vis tik buvo Lietuvos Pasiuntiniu Berlyne, neįsileido, palikdamas jį laukti prieškambary, kol pats „prievartavo" Urbšį... Toks v. Ribbentrop pasielgimas buvo priešingas elementariškiausiam korektiškumui Berlyne akredituoto svetimos Valstybės Pasiuntinio atžvilgiu, kuris atlydėjo pas vietos Užsienių Reikalų Ministerį savo krašto Užsienių Reikalų Ministerį su „mandagumo vizitu"...

Varšuvoje atsiradau kovo 21 d. ankstų rytą ir tuoj nuvykau į Pasiuntinybę. Papasakojau Šauliui apie vokiečių ultimatumą. Tuojau buvo sudaryti pasimatymai su Prancūzijos ambasadorium Leon NOEL, kurį savo buvimo pradžioje Prahoje buvau pažinęs, su Didž. Britanijos ambasadorium (kurio pavardės nebeprisimenu). Pasimatyme su L. Noel jam pareiškiau, kad, nors nesu įgaliotas kalbėti vyriausybės vardu, tačiau turiu įspūdį (j'ai le sentiment — jaučiu), jog mes apsispręstumėm pasipriešinti vokiečių užmačioms, jei tatai turėtų būti signalas — ženklas ir didvalstybių — Klaipėdos Konvencijos

signatarų pasipriešinimui... Noel pažadėjo apie mudviejų su Šauliu demaršą perduoti į Paryžių, tačiau prisipažino negalįs mums suteikti jokių padrąsinimų.

Pas lenkus Šaulys lankėsi pats vienas. Kiek atsimenu, berods jam tą dieną nepavyko prieiti pas Beką, bet kalbėjosi su Arcyszewskiu — vice-ministeriu ar Politikos Dep-to direktorium ir bene su Kobylanskiu. Nieko ypatingo įsidėmėtino ir čia jis nepatyrė.

Su tais nedrąsinančiais įspūdžiais kovo 23 d. išvykau į Kauną, kur atsiradau kitą rytą.

Kaune jau visi sprendimai buvo padaryti ir ėjo intensyvus pasirengimas perduoti Klaipėdą vokiečiams ar net jau vokiečiai buvo pradėję žygiuoti. Mūsų delegacija rengėsi išvykti į Berlyną sutarčiai su Vokietija pasirašyti dėl Klaipėdos perdavimo.

Kaune man teko kelias dienas padėti URM-jai dorotis su Klaipėdos perdavimu ir su tuo susijusiomis problemomis. Tarp kitų dalykų pas mane užrašuose pasiliko ši B. K. Balučio telegrama iš Londono. Jis buvo priimtas URM-rio Halifax kovo 22 d. 18.30 val. Pastarasis atkreipęs dėmėsį į tai, ką jam pranešė Balutis, pareiškė: primo, anglų Vyriausybės užuojautą, secundo, „mes manome, kad su bet kokia kita vyriausybe, išskyrus vokiečių, galima būtų buvę klausimą abiem šalim patenkinamai sureguliuoti; tertio, britų vyriausybė, apgailestaudama, kad taip turėjo įvykti, mano, kad Lietuvos vyriausybė tokiomis aplinkybėmis, neturėdama jokios kitos išeities, kitaip ne negalėjo pasielgti." Halifax dar klausė, ar be Klaipėdos klausimo vokiečiai kėlė dar ir kitų reikalavimų, pavyzdžiui, ūkio srityje. Atsakiau, kad Berlyne per Urbšio pasimatymą su Ribbentropu jokio kito reikalavimo nebuvo kelta, o kas bus toliau — nežinau. Ta proga paklausiau, koks būtų britų nusistatymas, jeigu vokiečių agresija eitų toliau ir paliestų Didžiosios Lietuvos teritoriją? Atsakė, kad tai yra dalis didesnės

problemos, kurią jis dabar drauge su kitais svarstąs. Kitas Foreign Office aukštas pareigūnas Collier Balučiui pareiškė, kad svarstomas klausimas padaryti bendrą britų, prancūzų, sovietų ir lenkų deklaraciją Vokietijos agresijos atveju.

Taip teko prarasti Klaipėdą. Dėl to visuomenės nusivylimo spaudžiama, atsistatydino kun. V. Mirono pirmininkautoji vyriausybė. Naują sudaryti buvo pavesta gen. Černiui, kuris labai energingai ėmėsi „žvejoti" ministerius. Į tokį kandidatų skaičių patekau ir aš, nes atsirado „piršlių", kurie Černiui mano kandidatūrą papiršo — pakišo.

4. Kandidatas į vyriausybės narius

Čia pravartu prisiminti gana savotišką tautininkų režimo „evoliuciją" tam tikro savotiško demokratėjimo linkme. Tautininkų vadovybė ir pats Tautos Vadas A. Smetona susigriebdavo vis post factum, kokiam stambiam įvykiui, sukrėtusiam mūsų politinį gyvenimą, praėjus. Pvz. lenkų ultimatumui praėjus, atsistatydino J. Tubelio vyriausybė ir susidarė kun. V. Mirono pirmininkaujamoji, dar vis „vienalytė", nors su vienu, kitu tautininkų priklausančiu ministeriu.

Užgriuvus vokiečių ultimatumui ir atidavus Klaipėdą, atsistatydino kun. Mirono vyriausybė. Čia jau iškilo mintis apie „koaliciją", vadinasi, apie įtraukimą į vyriausybę žmonių, priklausančių opozicinėms grupėms — partijoms: valstiečiams liaudininkams ir krikščionims demokratams. Nota bene, oficialiai tos partijos jau senokai buvo „uždarytos".

Atvykęs iš Varšuvos, apsigyvenau pas p.p. Vailokaičius, jų namuose, Vienybės aikštėje. Generolui Černiui pradėjus formuoti savo vyriausybę, vieną gražų rytą man

skambina iš Ministerių Kabineto M. Žilinskas ir kviečia užeiti Černiaus pavedimu. Kadangi atstumo tebuvo vos keli žingsniai, užėjau. Viename kambaryje radau Mašalaitį — M. K. generalinį sekretorių, Tadą Petkevičių — Teisių Fakulteto profesorių ir URM konsultantą ir jau minėtą M. Žilinską, M. K. Kanceliarijos direktorių. Visi trys puolėsi man sakyti, kad Černius mane kviesiąs į savo formuojamą Ministerių Kabinetą. Atsakiau, kad nekvaršintų man galvos ir nepasakotų niekų. Su įsikarščiavimu tvirtino, kad tai tiesa ir įtikinėjo, kad būtinai sutikčiau.

Mums taip pasikalbėjus gana trumpą laiką, iš Černiaus išėjo pas jį buvęs lankytojas ir buvau įvestas aš. Įvado vieton, generolas man pasakė trumpą patrijotinį „lajusą" ir pabrėžė reikalą visiems bendrai dirbti tautai ir valstybei sunkiu momentu. Atsakiau jam, kad nepaisant mano kritiško nusistatymo vidaus režimo atžvilgiu, aš esu įrodęs savo patriotiškumą, atstovaudamas Lietuvos valstybei užsienyje daugelį metų, kaip beišmanydamas geriau.

Čia Černius jau aiškiai kvietė būti jo vyriausybės nariu. Paklausiau, kokiom pareigom. Atsakė: Propagandos ministeriu. Nustebau. Tokios ministerijos ligi to laiko nebuvo. Buvo sudaryta Spaudos Vadyba, kuriai, jei neklystu, vadovavo prof. kun. Izidorius Tamošaitis. Nors tada gyvenau užsienyje, bet apie tą „Valdybą" tiek buvau girdėjęs neigiamų dalykų, ji tiek buvo įgrisusi ne tik opozicijos, bet ir pačių tautininkų spaudai, kad man pasirodė keista ir nesuprantama ją „išaukštinti" į atskirą ministeriją. Černiui taip ir pasakiau, pridėdamas, kad, mano nusistatymas būtų tuojau tą „Valdybą" likviduoti, o tokiam uždaviniui ministerio portfelis nereikalingas...

Nesileisdamas į diskusiją, Černius tuojau pasiūlė Švietimo ministeriją. Atsakiau, kad neturiu toje srityje jokio patyrimo nei kompetencijos ir priminiau vienos Krylovo pasakėčios „filosofiją": vargas, kai pyragus imsis kepti

batsiuvis o batus siūti — kepėjas...

Ir čia Černius nesispyrė. Matomai aš buvau vienas iš pirmųjų „ministeriabili", todėl jis dar turėjo savo dispozicijoje visą krūvą „portfelių" ...

„Na, tai imkit Užsienių Reikalų Ministeriją" — sako jis. Čia jau pataikė į mano darbo sritį. Mažiausios pagundos tapti J. Urbšio įpėdiniu neturėjau ir bendrosios politikos sumetimais, ir dėl to kad, neblogai pažindamas A. Smetoną, buvau tikras, kad darbas su juo man bus nepakeliamas, kad nieko gero padaryti negalėsiu, o atsakomybę užsikrausiu. Be to, buvau įsitikinęs, kad Urbšys mūsų sąlygomis yra tinkamas savo vietai. Todėl Černiui atsakiau: „Urbšio įpėdinystės priimti negaliu, nes manau, kad patriotiškesnio, nuoširdesnio, labiau atsidavusio savo pareigoms URM-rio Jūs nerasite. Todėl nuoširdžiai patariu jį toliau palikti."

„Tokiu atveju" — sako Černius — „sutikite būti vyriausybės vice-pirmininku"...

„Čia jau svarstytinas dalykas, bet tik su sąlyga, kad bus aiškiai aptartos ir sutartos mano pareigos ir kompetencijos, nes neturiu jokio patraukimo klajoti, kaip dūšia be vietos"..

Dezignuotasis premjeras man į tai, suprantama, jokio aiškaus atsakymo nedavė ir vargu ar galėjo duoti.

Baigiantis pasikalbėjimui, dar paklausiau Černių, kokius gi kitus asmenis jis keta kviesti į savo vyriausybę, nes man visai ne vis tas pats, su kuo sėsti už vyriausybės žalio stalo...

Jis man suminėjo gen. Skučą — Vidaus Reikalams, gen. Musteikį — Krašto Apsaugai, gen. Sutkų — Finansams... Bet šį pastarąjį su rezervu, nes jis labai norįs turėti Finansų ministeriu Zigmą Starkų, tada jau ilgus metus buvusį vienu iš Lietuvos Banko direktorių. Černius jau berods buvo kalbinęs Starkų, bet šis atsisakęs. Todėl jis

prašė mane jam padėti ir prikalbinti Starkų pakeisti savo nusistatymą. Pažadėjau bandyti.

Jau prieš atsisveikinant, Černiui pasakiau: „Pone generole, leisk man Tamstai atvirai padaryti vieną pastabą: ar Tamstai neatrodė, kad šiam momentui, kada mes su savo kaimynais tik ką išgyvenome labai įtemptus momentus, Tamstos vyriausybė gali pasirodyti labai „militariškas"? Tamsta generolas, Skučas generolas, Musteikis generolas, eventualiai, jei Starkus nesutiktų, Sutkus generolas"...

Į tai Černius teatsakė: „Kas čia tokio, aš išeisiu atsargon"...

Bet man vėliau subrendo įsitikinimas, kad ta apostrofa mane išgelbėjo, kad ją Černius pritaikė sau ir todėl tuojau ėmė ieškoti kito kandidato.

Išėjęs iš Černiaus ir trumpai pasikalbėjęs su jau minėtais trimis tautiečiais, nuskubėjau pas Z. Starkų. Bandžiau jį prikalbėti, bet jis pasiliko nepajudinamas, kaip uola. „Man Černius joks autoritetas, kaip ministeris pirmininkas ir aš į jo vežimą nesėsiu" — kartojo Starkus.

Iš Lietuvos Banko nuvykau į Krašto Apsaugos ministeriją, kur norėjau pasimatyti su Kariuomenės Vadu gen. Raštikiu ir pasiklausti jo patarimo kaip man elgtis. Jis buvo užimtas. Užėjau pas Kr. Aps. ministerį gen. K. Musteikį. Pas jį radau gen. Skučą. Šis mane paklausė: „Kaip jūsų žmonės sutiks mano paskyrimą Vid. Reik. ministeriu?" Atsakiau, kad man būtų sunku pasakyti už „mūsų žmones", bet asmeniškai aš jį visada laikiau džentlmenu. Priminiau jam kaip, jam esant Kauno komendantu, mudu buvova sutarę, kad atstikus reikalui mane bausti areštu, jis mane įspės iš anksto, kad neišsigastų žmona... Ir kai 1928 m. buvau siunčiamas į Varnių koncentracijos stovyklą, jis pažadą ištesėjo ir atsiuntė mane įspėti Kauno m. Policijos vadą Jankauską...

Iš Musteikio kabineto paskambinau Černiui. Pranešiau, kad mano misija pas Starkų nepavyko. Paklausiau, koki jo planai dėl manęs. Atsakė, kad susitvarkęs kitaip ir kad iš Rygos lėktuvu iškviestas Kazys Bizauskas... Man kaip kalnas nuo galvos nusirito.

Po pietų su Z. Starkum susitikova Metropolio kavinėje ir abu reiškėva nesuvaldomą džiaugsmą, kad išvengėva bėdos ir kad nepatekova į vyriausybę, kuri vis vien nieko nesugebės esmingai pakeisti vidaus santvarkoje. Tam pasitenkinimui pažymėti išgėrėva po „benediktiną"...

Kaip artima ateitis parodė, mūsų numatymai buvo visiškai teisingi. Černiaus vyriausybė pasirodė tikrai silpna. Pats jos pirmininkas, nepaisant geros valios, buvo tose pareigose ne tik homo novus, bet ir pasimetęs. Man pačiam teko būti, pavaduojant Urbšį, keliuose Minist. Kabineto posėdžiuose ir įsitikinti, kad daugis svarstomų problemų jam buvo visiškai svetimos ir todėl jam nevyko nei jų sintetizuoti, nei arbitruoti jų sprendimus. Vaizdas tikrai buvo liūdnas. Netrukus Černium nusivylė ir daugis jo kolegų, ir pats Smetona. Todėl periodiškai vis pasklisdavo kalbos apie jo atsistatydinimą, kol, galų gale, taip ir įvyko. Jo tiesioginiu įpėdiniu buvo A. Merkys — paskutinis Nepriklausomos Lietuvos ministeris pirmininkas.

Merkiui sudarinėjant vyriausybę, Smetonos buvo aiški tendencija ir noras, kad „ministrai būtų be uodegų", t.y. be partijų ir be visuomenės užnugario. Mat tokius lengviau padaryti asmeniškai priklausomais įrankiais. Man teko kartu su J. Kardeliu turėti su Merkiu kelis sunkokus pasikalbėjimus, nes mudu buvova kaip koki „makleriai" arba partijų, dalyvavusių Černiaus vyriausybėje, atstovai. Kadangi Smetonos buvo pastatytas griežtas „veto" dėl Dr. L. Bistro ir Dr. Jurgio Krikščiūno, tai Merkys ieškojo kitų kandidatų. Mudu gynėva buvusius. Vieno pasikalbėjimo metu aš Merkiui pasakiau: „Jeigu mes nebūtumėm

patriotai, jei mums nerūpėtų sunki Valstybės padėtis (jau ėjo karas ir jau Sovietų įgulos buvo įkurdintos Lietuvoje), tai mes pasakytumėm jums, tautininkams: „pošalitie" dar (pažaiskite)... „jus žmones su šakėmis iškilnos..."

Galiausiai Merkys susirado kandidatų iš opozicijos: J. Masiliūną — Susisiekimo ministeriu, K. Jokantą — Švietimo, A. Tamošaitį — Teisingumo ir J. Audėną — Žemės Ūkio. K. Bizauskas pasiliko vic-pirmininku ir dėl jo jokių sunkumų nebuvo.

Netrukus po Merkio vyriausybės sulipdymo prasidėjo „Kariuomenės Vado krizė"...

5. Kariuomenės vado krizė...

Man esant URM Politikos Departamento direktorium, teko turėti įvairių reikalų su Kariuomenės Štabu. Visų pirmiausia URM-ja gana artimai bendradarbiavo su II-ju skyrium, su kuriuo keisdavo informacijomis. Mes pasiųsdavom Skyriaus viršininkui kai kurių pro memorijų ar Pasiuntinybių pranešimų nuorašus, o iš Štabo gaudavom įvairių mūsų karo attaches pranešimų nuorašus. Įkurdinus gi Lietuvoje Sovietų karines įgulas, tas bendradarbiavimas su Kariuomenės Štabu dar labiau išsiplėtė, nes atsirado daug naujų reikalų. Smulkiau apie tai kalbama kitame skyriuje. Čia apie tuos dalykus prisiminiau vien tam, kad pažymėčiau, jog, nepaisant gana artimų kontaktų su Štabu, mano asmeniški kontaktai su Kariuomenės Vadu buvo labai reti. Jei neklystu, per visą gerą pusmetį, nuo 1939 m. birželio 1 d., kada pradėjau eiti Politikos Dep-to direktoriaus pareigas, ligi gen. Raštikio „atostogų" 1940 m. sausio gale pas jį esu buvęs bene tik porą kartų. Todėl negalėjo būti jokios kalbos apie bet kuriuos, prieš bet ką nukreiptus „kontaktus".

Mano einamos pareigos URM-joje man teikė progos

labai intensyviai jausti ir tarptautinės padėties painumą, ir mūsų Valstybės padėties pavojingumą. URM-ja tai buvo savotiška seizmografų stotis... Ne vienas iš URM-jos atsakingų bendradarbių jautėme, kad mūsų kraštas yra atsiradęs kaip ant ugniakalnio, kurio gelmėse dunda požeminiai smūgiai ir kiekvienu momentu gali imti veržtis karšta lava... Todėl mums ir man ypač buvo sunkiai suprantami ir pateisinami kiek visuomenėje, tiek ir aukštose sferose visi pašaliniai, nieko bendro su sunkia padėtimi neturį susirūpinimai, galvojimai ir „apskaičiavimai".

Todėl patyręs apie gen. Raštikio ketinimą pasitraukti iš Kariuomenės Vado vietos, apie jo santykių su Prezidentu įsitempimą, nepaprastai susirūpinau, išeidamas išimtinai iš savo „seizmografo" (URM-jos) požvilgio ir iš bendros padėties. Gen. Raštikis ne tik kariuomenėje, bet ir visuomenėje buvo įsigijęs tam tikro orumo. Jis buvo stipriai pakeitęs visuomenėje nuomonę apie mūsų karininkiją (arba kaip pigūs tautininkų politikai mėgdavo vadinti „garbingąją kariuomenę", turėdami galvoje režimo ramstį — karininkiją), parodydamas tam tikro nešališkumo, dėdamas pastangų atpalaiduoti kariuomenę nuo jai nepriklausančių uždavinių. Gen. Raštikis savo raštais-straipsniais ir viešomis kalbomis buvo parodęs, kad jis sugeba apie mūsų ginkluotąsias pajėgas telkti visą patriotinę Lietuvos visuomenę, neskirstydamas jos į sūnus ir posūnius, į ištikimuosius ir nepatikimuosius. Todėl visiškai suprantama, kad jis buvo neapbejotinai populiaresnis, negu A. Smetona, kuris juo senyn, juo pasireiškė didesniu egocentriku ir nebepakęsdavo jokio kritiško atsiliepimo apie jo asmenyje įsikūnijusį tautininkų režomą.

Skaudžiai ir intensyviai išgyvendamas *tokiu* momentu ir *tokiais* menkaverčiais motyvais sukeltą Kariuomenės

Vado krizę, ryžausi bandyti tai sustabdyti. Buvau gana gerai pažįstamas su tuo metu buvusiu Tautininkų Sąjungos pirmininku doc. D. Cesevičiumi, kuris dirbo Finansų Ministerijoje. Nusprendžiau kreiptis į jį, nes tariausi kad jis kaip Vakarų Europoj ilgiau studijavęs, labiau supras visą tą skaudą reikalą. Nuvykęs pas jį, tuojau pažymėjau, kad atėjau ne kaip Politikos Dept-to Direktorius, ne kaip kurios politinės grupės ar partijos pavestas, bet kaip lietuvis patriotas, kuris, eidamas atsakingas pareigas URM-joje, turi daugiau galimumų turėti svarbių elementų mūsų tarptautinei padėčiai įvertinti. Cesevičiui kalbėjau daugmaž taip: „Sėdime ant ugniakalnio, pavojai gresia iš Rytų ir Vakarų. Sovietai yra įvedę mums Trojos arklį — savo įgulas. Tokiu momentu būtina visai tautai, visai visuomenei gyventi didžiausio budrumo ir maksimalinio solidarumo dvasia. Viskas, kas gali paveikti kiršinančiai, erzinančiai, drumsčiančiai mūsų visuomenę, yra absoliutiškai vengtina... O čia kaip tik yra sukelta krizė pačios jautriausios ir opiausios mūsų visuomenės dalies — kariuomenės, jos vado krizė... Nesu linkęs pervertinti gen. Raštikio nei sugebėjimų, nei nuopelnų... Tačiau yra nenuginčijamas faktas, kad jis įsigijo populiarumo ir autoriteto, kiek plačioje visuomenėje, tiek kariuomenėje... Todėl *šiuo* ypač sunkiu momentu bandyti jį nušalinti yra Valstybei žalingas reiškinys..."

D. Cesevičius mano „tiradą" sutiko labai šaltai ir trumpai atkirto: „1. *Negali būti dviejų autoritetų krašte* ir 2. Prezidentas ne mažas vaikas, jis žino ką darąs..."

Po tokio atsikirtimo iš Tautininkų Sąjungos pirmininko išėjau giliai apsivylęs ir labai nuliūdęs.

Netrukus išgirdau to mano demaršo „interpretaciją" iš paties Cesevičiaus šaltinių: „esą, Krikščionys Demokratai, susirūpinę Raštikio pasitraukimu iš kariuomenės Vado pareigų, atsiuntę Turauską pas Cesevičių daryti in-

tervencijos..."

Tokiame aišinime nebuvo nė krislo tiesos. Savo žygį padariau, niekieno nesiklausęs ir su nieku nesitaręs.

Kadangi Kariuomenės Vado krizė užtruko ištisą mėnesį, todėl bandžiau dar paveikti Min. Pirm. A. Merkį. Su juo turėjau tuo reikalu pasimatymą. Bandžiau įtikinti, kad pradėtas negeras ir pavojingas žaidimas. Pasikalbėjimas su Merkiu man nepaliko malonaus įspūdžio. Jis man pasirodė nenuoširdus. Oficialiai man pritarė, bet kartu lyg viską suko taip, kad Raštikio atsistatydinimas būtų priimtas.

Porą kartų teko pasikalbėti ir su Štabo Viršininku gen. Pundzevičium. Jis buvo nuoširdus gen. Raštikio pasilikimo šalininkas, bet, deja, maža tegalėjo, nes nebuvo laikomas „savu" Prezidentūroje. Priešingai, Merkys būtų galėjęs daug nulemti, jei tikrai būtų norėjęs, bet, atrodo, kad nenorėjo...

SUNKIEJI METAI

1. Darbas Politikos departamente

Vokiečiams pareikalavus, 1939 m. gegužės mėn. likvidavęs Lietuvos Pasiuntinybę Prahoje ir išsiuntęs valdiškus ir asmeniškus daiktus geležinkeliu, automobiliu grįžau į Kauną, kur nuo birželio 1 d. buvau paskirtas Politikos Departamento Direktorius. Kadangi tuo metu Ministerijoje nebuvo nei vice-ministerio, nei generalinio sekretoriaus, todėl savaime tapau ministerio „dešinioji ranka", t.y. pirmas ir artimiausias jo bendradarbis. URM-ja buvo pati mažiausia: trys departamentai: Politikos, Teisių-Administracijos, Ekonominis, Spaudos skyrius ir Lietuvos Telegramų Agentūra ELTA. Politikos departamentas turėjo kelias referentūras: Rytų, Vakarų, Vokietijos, Tarptautinių Organizacijų, kuriose dirbo po 1, po 2 žmonės. Dėl to, kai reikėdavo sukviesti savo kabinete visą savo „štabą", susirinkdavo 5-7 žmonės. O to darbo buvo labai daug ir labai intensyvaus.

Mano direktoriavimo pradžia buvo gana rami, kaip prieš audrą. Europos padangė niaukėsi, įtempimas didėjo, ėjo įvairūs valstybės vyrų susitikimai. Londone Lenkijos užsienių reikalų ministeris J. Bekas pasirašė karinę sąjungą su Didž. Britanija. Lietuvoje gi viskas buvo ramu. Atsimenu, kaip vieną kartą, vykdamu su žmona automobiliu į mano gimtąjį Endriejavą, skaitėva visus pastebėtus gandralizdžius. Mat kai kuriuose kraštuose yra sakoma, kad, jei kuriais metais gandrai grįžta gausiai ir poruojasi, tai tas kraštas nebūsiąs įtrauktas į karą... 1939 m.

Lietuva tikrai nebuvo tiesiogiai į karą įtraukta, nors, kaip vėliau pamatysime, tatai neapsiėjo be jos politinės vadovybės kieto ir vieningo pasipriešinimo kai kurių kaimynų pastangoms Lietuvą padaryti II pasaulinio karo dalyve... deja, karą pralaimėjusiųjų tarpe...

Pirmieji du mėnesiai — birželis ir liepa — praslinko be ypatingų įvykių Lietuvos vidaus ir užsienio politikoje. Tuo metu Urbšio sveikata buvo gerokai pašlijusi, ir jis buvo išvykęs į užsienį gydytis. Jo pareigas ėjo vyriausybės vicepirmininkas K. Bizauskas. Aš taip pat dursčiau savo atostogas, pasprukdamas keliom dienom į savo ūkį Žemaitijoje. Visą laiką ėjo derybos su Vokietija dėl naujos Prekybos sutarties ir laisvos zonos Klaipėdos uoste. Bet tos derybos mano departamento nelietė, nes mūsų delegacijai pirmininkavo Ekonominio departamento direktorius J. Norkaitis. Vokietijos Pasiuntinys Zechlin net neieškojo su manim kontaktų, visus reikalus atlikdamas su K. Bizausku.

2. Svarbiausieji mūsų rūpesčiai 1939 m. birželio-liepos mėn.

Įtempimas Europoje 1939 m. birželio-liepos mėnesiais didėjo. Vokietija rengėsi kažkam lemiamam, darydama įvairius vingius. Lenkija buvo sudariusi sąjungą su Did. Britanija, o su Prancūzija ją iš seno siejo panaši sąjunga. Atsidūrus arti mūsų užsienių politikos vairo, mano nerimas ir susirūpinimas padidėjo. Žinojome, kad eina derybos Maskvoje tarp Sovietų iš vienos ir anglų-prancūzų iš kitos šalies. Galima buvo protingai galvoti ir laukti, kad tos derybos pasibaigs susitarimu. Neturėjome jokių ženklų apie galimą Sovietų-Vokietijos suartėjimą. Mūsų svarbiausieji diplomatiniai postai — Berlynas (Škirpa) ir Maskva (L. Natkevičius) šiuo požvilgiu neturėjo jokių

informacijų. Mūsų to meto susirūpinimams yra būdingas mano pasikalbėjimas su Did. Britanijos Charge d'Affairs p. Preston, 1939 m. birželio 15 P. Preston atėjęs pareiškia, kad jis su dideliu malonumu vėl atnaujinąs bendradarbiavimą su manim, prisimindamas mūsų gana ilgą bendradarbiavimą su manim, man direktoriaujant ELTOJE. Jis pasisiūlė kiekvienu atveju ir visais klausimais labai atvirai informuoti, nes jų Pasiuntinybė gaunanti labai plačią informaciją, o tarp mūsų šalių nėra jokių interesų prieštaravimų.

P. Preston paklausiau: kokių žinių jis turi apie dabartinę anglų-rusų pasikalbėjimų fazę. Atsakė, kad aiškumo dar nėsą. *Rusai užsispyrę reikalauja primesti Pabaltijo Valstybėms savo garantijas, o tos valstybės to nenorinčios.* Tai ir esąs visas sunkumas.

Atsakiau, kad ir mums tas Pabaltijo kaimynų nenoras yra visiškai suprantamas, nes kiekvieno didelio kaimyno primestos garantijos mažai šaliai yra visiškai nepriimtina ipoteka. Pakartojau p. Prestonui tą patį pavyzdį, kurį buvau nurodęs p. Charwatui, būtent, jeigu, pvz., Lenkija primestų mums savo garantijas, tai mes savaime būtumėme nublokšti ieškoti atsvaros ten, kur gal to nereikėtų ieškoti. Iš to naudos būtų nei Lietuvai, nei Lenkijai, nei Pabaltijo kaimynams. Panašiai, sakiau, gali atsitikti ir su rusų noru primest garantijas Pabaltijo valstybėms.

Čia tenka skaitytojo dėmesį atkreipti į tą faktą, kad kalbamojo meto Sovsąjungos vairuotojų bent anglams pareikštose pretenzijose tefigūravo, kaip „garantijų" subjektai tiktai Estija ir Latvija, o Lietuva nebuvo minima. Galima spėlioti, kad jau tada buvo sueita į kontaktą su vokiečiais ir atlikti pirmi zondavimai, iš kurių Sovietams paaiškėjo, kad Lietuvą vokiečiai „rezervuojasi" savoms „garantijoms". Bet lygiai galima prileisti, kad Sovietai tuo metu aprėžė savo pretenzijas mūsų Pabaltijo kaimynais ir

kad jų apetitai išaugo vėliau ir išsiplėtė į Lietuvą.

Grįžtant prie mano pasikalbėjimo su p. Prestonu, jis toliau paklausė: kokiais motyvais, mano manymu, rusai tų garantijų reikalauja?

Atsakiau, kad, mano supratimu, rusai jų siekia dviem motyvais: 1) norėdami carų Rusijos Petro Didžiojo palikimą — „lango į Europą" palaikyti ir 2) mūsų turimais įspūdžiais, rusai nori nudelsti susitarimą su anglais, tuo būdu prilaikydami Lenkiją; rusai, atrodo, prisibiją, kad, anglams susitarus su Sovietais, lenkai pasijustų ypatingai saugūs iš Rytų šono ir patys galėtų išprovokuoti konfliktą su Vokietija, tuo būdu įveldami visą Europą į karą.

P. Preston pažymėjo, kad šiuo požvilgiu anglai turi pakankamai priemonių Lenkijai prilaikyti.

Aš pridėjau, kad galimas daiktas, jog rusai, kaip galėjau konstatuoti, važinėdamas Balkanų šalyse, nepasitiki britų ryžtumu, nes visa ligišiolinė britų politika buvo išimtinai nusileidimų politika. Rusai galbūt stengiasi sau tvirtai išsiaiškinti britų ryžtumą.

P. Preston sakė, kad vokiečiai šiuo metu varą dvilinką propagandą. Lenkijoje jie stengiasi įtikinti, kad kritišku metu britai vis vien išsisuksią ir pagalbon neateisią. Anglijoje gi vokiečių propagandistai įtikinėja, kad britams dėl Dancigo neapsimoka veltis į komplikacijas. Todėl anglų Vyriausybė jau trejetą kartų įvairiomis progomis padariusi žygių užkirsti kelią šitokiems klaidinimams. Tarp kito ko, neseniai buvo pavesta britų ambasadoriui Berlyne kreiptis į vokiečių kariuomenės vadą v. Brauchitsch ir jam tvirtai pareikšti, kad kiekvienas vokiečių bandymas jėga išspręsti Dancigo klausimą susidurs su griežtu ir ginkluotu Anglijos pasipriešinimu. Tą patį pareiškęs ir lordas Halifax savo paskutinėje kalboje.

Grįžus prie anglų-rusų derybų, p. Preston pareiškė viltį, kad vis dėlto derybos pasibaigsiančios susitarimu.

Pabrėžiau jam jau vienoje tų derybų fazėje kilusią mintį, kad palankiausia ir geriausia susitarimo formulė būtų, jei trys didžiosios galybės — Anglija, Prancūzija ir SSSR — susitartų ateiti pagalbon kiekvienai agresijos aukai tuo atveju, kai agresijos auka pati ginsis ir šauksis pagalbos. Sakiau, kad šitokia formulė patenkintų ir mus ir, be abejonės, kitas dvi Pabaltijo valstybes. Net ir lenkų diplomatai, man važinėjant Balkanuose, yra pareiškę tą pačią mintį. Tokiu atveju nereikėtų ir to skirstymo į limitrofines (parubežines) ir nelimitrofines valstybes ir nebūtų pasipriešinimo tokia formule priimti iš visų trijų Pabaltijo valstybių.

P. Preston pareiškė viltį, kad galbūt prie šitokios formulės ir būsią sugrįžta.

Jam dar pasakiau, kad, jeigu, pvz., kuri didvalstybė garantuotų Lietuvos neliečiamybę, tai tokiu atveju, vienas iš mūsų didžiųjų kaimynų, užsirūstinęs, galėtų pareikalauti iš mūsų atsisakyti nuo tokios garantijos; mums gi priešinantis, pagrasintų padaryti savo išvadas, nes, priimdami ją, mes lyg būtumėm parodę nepasitikėjimo savo susitarimais su kalbamu kaimynu. Todėl parankiausia formulė būtų be šalių išvardijimo, išskyrus, žinoma, atvejus, kai tariamasi dėl *abišalių* garantijų, į ką nei mes, nei, be abejonės, Pabaltijo kaimynai pretenzijų neturime, nes jos atrodytų mums patiems juokingos... O bendro pobūdžio formulė, nukreipta prieš kiekvieną agresorių, savo realų turinį galėtų parodyti kiekvienu konkrečiu atveju.

3. Pabaltiečių kaimynų laikysena.

Šiuose atsiminimuose ir užrašuose jau teko paliesti ir dar ne vieną sykį teks paliesti mūsų Pabaltijo kaimynus jų reprezentantų asmenyje. Šioje vietoje tinka pastebėti,

kad, kaip matyti iš tik ką atpasakoto pasikalbėjimo su p. Prestonu, mes visą laiką jų atžvilgiu laikėmės ne tik lojaliai, bet kiekviena proga gynėme jų protingus nusistatymus užsienių politikoje, o ypač gyvybinius jų interesus. Deja, negalima būtų to pasakyti apie abu mūsų Pabaltijo kaimynu, o ypač apie Latviją. Ne vienas jos atsakingų žmonių, vyriausybės narių ir diplomatų pasižymėjimo tam tikra didybės manija ir iš to kylančiu traktavimu iš aukšto ne tik mūsų, bet ir savo kaimynų estų. Ar toks išpuikimas ir įsivaizdavimas yra kilęs iš stiprios germanizmo įtakos latvių tautai, ar iš valstybinių tradicijų nebuvimo, ar iš vidaus kultūros stokos, ar iš protestantizmo įsravos, ar, galų gale, iš visų sakytų paveikių kartu — čia jau problema, kuriai spręsti atsiras ateityje tautų psichologijos ir kultūros istorijos tyrinėtojų. Faktas, tačiau, lieka faktu, kad mums, „kasdieninio purvo minkytojams", kaip mėgdavau vadinti politikos darbą dirbančius, su sakytu latvių išdidumo reiškiniu teko ne vieną kartą susidurti konkrečiuose dalykuose ligi pat visiems bendro, tragiško visus trijų Pabaltijo valstybių ištikusio likimo. Ypač savo puikumu ir įsivaizdavimu pasižymėjo ilgus metus buvęs Latvijos Užsienių Reikalų Ministeris Munters.

Su estais mūsų santykiai buvo nepalyginti pakenčiamesnni ir normalesni. Todėl dažnai tekdavo mūsų ir estų valstybės vyrams ar diplomatams nusiskųsti, stebėtis ir piktintis mūsų brolių, o jų kaimynų politiniais ėjimais bei vingiais. Tarp estų politikų ir diplomatų man teteko susidurti su vienintelių latviško tipo puikuoliu ir vaizduojančiu iš Jupiterio šlaunies išspirtą išminčių — tai su Karel Selter, kuris ir šiandien tebėra nepasigydęs iš savo didybės manijos. Tai tvirtina ir jo paties normalūs tautiečiai.

Savo teigimų pavaizdavimui atpasakosiu čia vieną pasikalbėjimą tarp mūsų Pasiuntinybės Paryžiuje vieno nario ir Estijos pasiuntinio Strandmano (buv. Estijos preziden-

to), kuris įvyko 1939 m. birželio 8 d. Strandmano iniciatyva. Pasikalbėjimo pradžioje pastarasis pasisakė kalbėjęs telefonu su K. Seleriu, tuometiniu užsienių reikalų ministru, Berlyne, kuris pavedęs Strandmanui padaryti demaršą prancūzų URM-joje ir paaiškinti, kodėl Estija nenori garantijų, kaip jos buvo rusų pasiūlytos. Paklaustas, ar ir latviai padarė panašų demaršą, Strandman sakėsi klausęs telefonu latvių pasiuntinį O. Grosvaldą ir gavęs neigiamą atsakymą.

Kalbantis apie dabartinę Baltijos Sąjungos padėtį, Strandmanui buvo iškeltas klausimas: kuo išaiškinti, kad *Latvija ligi šiol* ir *dabar nenori* tos Sąjungos papildyti defenzyviniu militariniu visų trijų valstybių alijansu? jam buvo primintas būdingas Grosvaldo tylėjimas, kai Strandman paskutiniame Pabaltijo pasiuntinių susitikime buvo iškėlęs reikalą pasiūlyti mūsų vyriausybems tokį alijansą.

Strandman į tai atsakė, kad jis visiškai nesuprantąs Munterso ir Latvijos laikysenos iš viso, *nebent Munters nesąs latvis,* o koks vokietis ar dar kas neaiškaus...

Paklaustas, ar tikrai jų nepuolimo paktų su Vokietija galiojimas yra taip suredaguotas, kad, jei vienas iš jų nustotų veikęs, tai automatiškai nebeveiktų ir antras, Strandman pasisakė apie tai nieko nežinąs.

Jam dar buvo pastebėta, kad vis tiktai tuose paktuose yra specifikuota, jog jie neprieštarauja specialiai latvių-estų karinei sąjungai. O kas atsitiktų, jei toji sąjunga būtų išplėsta ir į Lietuvą? Ar čia Vokietija ir... Latvija neturėjo *paslėpto* tikslo užkirsti kelią Pabaltijo valstybių santarvės pagilinimui? Ar Estija yra panašiai nusistatčiusi?

Į tuos klausimus Strandman tik akis išplėtė nusistebėjęs.

Jo bendrakalbis tęsė toliau: Ponas Strandman, Tamsta esi senas veikėjas ir patriotas, buvęs Respublikos prezi-

dentas ir, kiek žinau, visiškai nepriklausomas, tvirtos moralės žmogus. Ar Tamstai neatrodo, kad latvių laikysena mūsų Santarvėje šių paskutinių politinių įvykių šviesoje darosi kiek nesuprantama. Jei rusai šiandien išskiria Latviją ir Estiją savo derybose su anglais ir jūs pasijuntate čia „negerai", ar tai nėra pasekmė to, kad Baltijos Santarvė nesurealėjo, kad ji tik pasikalbėjimai baigiasi, kad trys Respublikos dar nesudaro tam tikro gynimosi vieneto? Bet drauge ar tai nenurodo Rusijai kelio, kur ji turi eiti, „kirsdama langą" į Europą? Ar jūs patys savo atsiskyrimu nuo Lietuvos nelengvinate tą „sferų" padalinimą — jūs Rusijai, o mes — taip jūs gal manote — Lenkijai? Bet čia ir jūs, ir latviai labai klystate. Lietuva, tiesa, daug turėjo nemalonumų su lenkais ir vokiečiais, bet ji visada buvo ir bus tarp tų dviejų faktorių, kurie dažnai ir gal visada neutralizuosis. Tuo tarpu jūs, nesusirišę su Lietuva, ją lyg negližuodami dėl jos tariamai komplikuotos padėties, esate iš tikrųjų vieno didžiojo kaimyno dispozicijoje ir dar tokioje, kuri gaus visada ir Anglijos, ir Prancūzijos pripažinimą vardan didžiųjų interesų. O toje šviesoje Munterso akcija man darosi neįmanoma. Kodėl būtent jis nenori visų trijų Respublikų alijanso, kuris tik stiprintų jūsų ir jų padėtį? Ar čia nėra ko nors daugiau negu pasididžiavimas?

Padaręs desperacijos mostą, Strandman atsakė, kad *latviai jau taip įgrįsę jam savo megalomanija,* kad jis neturįs net noro ieškoti kokių rezonų. Bet tas dalykas ir jam kvaršinąs galvą; jis visada buvęs pilno ir visiškai atviro bendradarbiavimo šalininkas bendriems pavojams išvengti. Todėl jis norįs vykti dabar į Talliną ir tuos klausimus iš pagrindų išsiaiškinti.

Toliau Strandman paklausė: ar mes protestavome, kada Chamberlainas su Beku mūsų atžvilgiu padarė tokią pat sutartį, kokią dabar siūlo rusai latvių ir estų atžvilgiu?

Jam buvo atsakyta, kad mes nei prašėme, nei protestavome, nes galvojame, kad prašyti mums neleidžia mūsų neutralumas, o protestuoti nėra nei prasminga, nei kurtuaziška, kadangi mes tuo dalykų esmės nepakeisime. Lygiai ir latvių-estų protestai nepakeis padėties tarp anglų-prancūzų ir rusų. Galima prileisti, kad tai tik paerzins rusus kitokioms ateities progoms. Žinoma, yra šiokio tokio skirtumo tarp Rusijos ir Lenkijos ir jų santykių su savo kaimynais, bet vargu ar būtų išmintinga čia daryti per daug didelį skirtumą. Didžioji politika ir čia, ir ten sprendžiama dabar didžiųjų interesų, o ne „detalių". Geriausia būtų, kad mes savo tarpe būtume susitarę ir nežaistume mintimis, kad vienas iš mūsų gali būti laimingesnis už kitą ir dėl to daryti kažin kokias patogesnes „diplomatijas". Tai yra *ne kuriamoji, o ardomoji taktika visų trijų nenaudai."*

Čia pareikštos mintys tebeturi savo pagrindą ir iš beveik 20-ties metų perspektyvos.

Kaip atpasakotame pranešime išdėstytos tezės buvo URM-jos viršūnių įvertintos, parodo faktas, kad 1939 m. birželio 19 d. raštu 631/sl. adresuotu Lietuvos Pasiuntiniui Berlyne, mano parašu, buvo pasakyta: „Primindama... š.m. birželio 9 d. pranešimą Nr. 1871, kurio nuorašas Tamstai prieš kelias dienas buvo išsiųstas, URM-ja turi garbę pranešti, kad ji... argumentacijai, liečiančiai Baltijos Santarvę, pritaria ir prašo ja naudotis pasikalbėjimuose su vietos užsienių reikalų ministerija ir diplomatiniu korpusu."

1939 m. birželio 24 d. pasikalbėjime su Lenkijos pasiuntiniu p. Charwat visų pirmiausia buvo paliestas dviejų aukštų Varšuvos URM-os pareigūnų pp. Skiwski ir Obarski vizito Kaune klausimas. Kadangi tuo metu „Eltos" direktoriaus vieta nebuvo užimta, o URM-jos Spaudos skyriaus direktorius taip pat buvo išvykęs, tai p. Charwat reiškė susirūpinimo, kad nebūsią kas tuos svečius priimtų.

Nuraminau jį, kad jei reikėtų, aš pats jo svečiais pasirūpinsiu. Taip ir įvyko iš tikrųjų, nes surengiau abiem ponams iš Varšuvos priešpiečius pas save bute, kai jie atsirado Kaune rugpjūčio pirmomis dienomis.

Neseniai grįžęs iš Varšuvos, p. Charwat pasakojo kalbėjęs su URM-riu J. Beku, kurio nuomone, padėtis nesanti atslūgusi. Sprogstamų dujų atmosferoje esą labai daug ir ginkluotas konfliktas galįs kilti šiandien, ryt, po trijų mėnesių ar po trejų metų. Lenkų nusistatymas esąs kietas, nepalaužiamas, į jokius kompromisus Lenkija negalinti eiti, nes nusileisti Dancigo klausimu Lenkijai reikštų pakirsti visą savo ekzistencijos pagrindą. Todėl iniciatyva dabar esanti Vokietijos rankose: arba Vokietija pasuksianti taikos linkme, arba ji išprovokuosianti konfliktą.

P. Charwat reiškė nepasitenkinimo mūsų Pabaltijo kaimynų, ypač Estijos užimta politine linija, nes, esą, tos valstybės per daug flirtuojančios su Vokietija. Man teko sąmoningai ginti savo kaimynų politiką ir aiškinti p. K. Selterio viešus ir ne viešus pareiškimus (vieną tokį p. Charwat man pacitavo: Selter kažin kam pareiškęs, kad Estijai geriau pakelti ketverius metus vokiškos okupacijos negu keturis mėnesius rusiškos), kaip tam tikros nuotaikos padarinį dėl to, kad mūsų kaimynai, kaip ir mes patys, yra kietai pasiryžę pasipriešinti kiekvienam pasikėsinimui pažeisti mūsų neutralumą, neliečiamybę ir integralumą. Rusams spiriantis išgauti iš anglų pripažinimą jiems ypatingų teisių Pabaltijo valstybių neliečiamybei ginti, savaime suprantam, tų šalių visuomenėje kyla tam tikras įsibaiminimas ir atitinkamos reakcijos, kurių privalo paisyti ir tų šalių vyriausybės.

Dar p. Charwat minėjo, kad padėtis Balkanuose esanti gana gera, Vengrijoje taip pat nuotaika esanti palanki Lenkijai, Jugoslavijoje, nepaisant kai kurių vyriausybės žygių, netenką laukti tos šalies persimetimo į „ašies" val-

stybių bloką.

Birželio 27 d. apsilankė pas mane Japonijos ministeris p. Othaka, kuris gyveno Rygoje ir buvo akredituotas visose trijose Pabaltijo valstybėse.

Visų pirmiausia jis klausinėjo apie Pabaltijo valstybių padėtį ir nusistatymus. Trumpai paaiškinus, kad jos visos yra pasiryžusios laikytis neutralumo ir jį, reikalui esant, visomis pajėgomis ginti, p. Othaka kalbėjo, kad didžiosios valstybės šiuo metu turinčios ant savo pečių labai didelę atsakomybę dėl visos Europos likimo, kad karas negalįs nieko gero duoti nei vienai, nei antrai iš eventualių kariaujančių šalių.

Atsakiau, kad juoba mažosios valstybės nieko gero iš karo laukti negali ir kad mes iš esmės esame taikingai nusistatę visų kaimynų atžvilgiu. Tačiau, realiai žiūrint į padėtį, konflikto pavojus yra didelis, kadangi, pvz. Dancigo klausimu, pozicijos iš vienos ir kitos šalies yra sunkiai suderinamos. Kiek man teko girdėti, Vokietija reikalauja 100% Vokietijos reikalavimų patenkinti. Tuo būdu taikingas prieštaraujančių reikalavimų išsprendimas ar suderinimas tuo tarpu sunkiai įsivaizduojamas.

P. Othaka sakė, kad Vokietija siekianti panaikinti visas Versalės sutarties liekanas. Vokietija reikalaujanti erdvės bei žaliavų ir tokiai didelei tautai didžiosios valstybės turėtų suteikti tam tikrų satisfakcijų.

Atsakiau, kad Vokietijos interesai, be abejonės, suprantami, ir galima būtų įsivaizduoti didžiųjų valstybių taikingą susitarimą, atsižvelgiant į vokiečių pagrįstus interesus, tačiau Dancigo klausimas, sutikus net jo inkorporavimą į Reichą, vis tiek tų didžiųjų vokiečių tautos interesų nepatenkintų. Todėl įtempimą dėl Dancigo tenka greičiau laikyti tam tikra spaudimo į didžiąsias valstybes priemone. Ar tai duos teigiamų rezultatų vokiečių tautai, šiandien sunku būtų pasakyti.

Užsiminus apie protektorato įsteigimą Čekijoje ir Moravijoje, p. Othaka pripažino, kad tatai sudarė Vokietijai gana nemalonių sunkumų ir tai beveik galima laikyti vokiečių politikos klaida.

Kalbant apie Tolimuosius Rytus, p. Othaka paaiškino apie kovas Mongolijas-Mandžuko pasienyje.

Mano paklaustas: kokio tikslo galėjo turėti SSSR, atakuodama Manžukuo, kitaip tariant, japonų karines pajėgas, p. Othaka atsakė, kad Tokio tatai aiškinama dvejopai: 1) SSSR, laikydama Japoniją pusėtinai pailsusia kare su Kinija, norėjo išbandyti japonų atsparumą, tačiau, p. Othakos tvirtinimu, susidūrė su labai kietu pasipriešinimu; 2) atsiminus labai sunkią Čangkaišeko padėtį, rusų atakas galima aiškinti noru palengvinti tą padėtį ir pademonstruoti savo pasiryžimą jam padėti.

Dėl Tiensino koncesijų p. Othaka pareiškė, kad japonai nusistatę palikti atviras duris visų Europos šalių pirkliams, tačiau, kadangi tos koncesijos, ypatingai anglų, buvusios įvairiausių intrigų ir visokeriopos pagalbos kiniečiams lizdais bei šaltiniais, tai japonai, po ilgo kantrumo laikotarpio, pasiryžę padaryti tam dalykui galą. Jie reikalauja teisingumo ir dar sykį teisingumo...

Birželio mėn. Kaune lankėsi ir Dr. Kleist iš asmeniško v. Ribbentropo biūro, kuris buvo ne URM-jos, bet nacių partijos žinioje. Gana artimus santykius su Dr. Kleist palaikė tada ir vėliau mūsų tuometinis pasiuntinys Berlyne K. Škirpa. Jis daug vilčių buvo sudėjęs į tą v. R. bendradarbį savo užsimojimams ir planams pravesti. Tačiau, tos viltys, deja, pasirodė nepagrįstos, ir Dr. Kleist greičiausia nesunkiai atpažino savo partnerio stiprų naivumą...

Pas mane Dr. Kleist apsilankė birželio 22 d. K. Škirpos lydimas. Pasinaudodamas jo atsilankymo proga, išdėsčiau jam visus mūsų nusiskundimus dėl nemalonaus patyrimo, likviduojant Klaipėdos krašte mūsų turtus. Pažymėjau,

kad mes, deja, konstatavome didelį skirtumą tarp Berlyno linijos ir Klaipėdos krašte vykdomos praktikos. Norėtume suderinti Berlyne, iš kompetentingų sferų, girdimus pareiškimus su praktika Klaipėdos krašte.

Dr. Kleist pažadėjo padaryti visa, kas nuo jo priklausys, kad būtumėm patenkinti.

Pacitavau jam keletą būdingesnių pavyzdžių, kurių vienas toks: lietuvis, turto savininkas Klaipėdoje, susitaria su vokiečiu ariju dėl likviduojamo turto kainos, o staiga atitinkama vokiečių įstaiga pasišaukia pirkėją ir pareiškia jam, kad jis privaląs mokėti ne sutartą, bet 50% mažesnę kainą.

Toliau kalbėdamas, užsiminiau ir apie lietuvių klaipėdėčių kultūrinę padėtį. Vokiečių įstaigos turi tendencijos visu klaipėdiečius laikyti vokiečiais. Taip yra pareiškęs ir Gumbinės Regierunspraesident Rohde klaipėdiečių atstovams.

Dr. Kleist sutiko, kad toks nusistatymas yra per daug simplistinis ir pažadėjo padėti palengvinti klaipėdiečių kultūrinę padėtį.

Perėjus prie bendrų temų, paklausiau, kokioje padėtyje dabar yra lenkų-vokiečių santykiai?

Dr. Kleist pasisakė buvęs dabar Varšuvoje ir ten radęs besireiškiančių minčių kai kuriuose lenkų sluoksniuose, kad, jeigu Vokietija sutiktų spręsti vieną iš klausimų (Dancigo ar autostrados), pasitenkindama 50% laimėjimu, tai tie lenkų sluoksniai laiko tokį sprendimą priimtinu lenkų viešajai nuomonei.

Mano paklaustas: ar Vokietijai toks klausimų sprendimo būdas būtų priimtinas, atsakė neigiamai ir pabrėžė, kad Vokietija nesileisianti Lenkijos išprovokuojama.

Anglų-rusų derybų klausimu Kleist reiškė nuomonę, kad tos derybos galinčios pasibaigti ir susitarimu, tačiau tas susitarimas nebūsiąs efektyvus. Vokietijos jis nebai-

dąs, nes rusų užimtoji linija esanti daugiau defenzyvinė negu ofenzyvinė. Rusai nenori įsivelti į konfliktus. Čia paklausiau: kiek pagrindo turi retkarčiais spaudoje pasirodantieji gandai apie kontaktus tarp Berlyno ir Maskvos?

Dr. Kleist atsakė, kad politinis suartėjimas tarp abiejų esąs neįmanomas. Tačiau, sutikus, kad Dr. Schnurre (Vok. URM-jos prekybos sutarčių specialistas), po savaitės ar kelių, galįs nuvykti į Maskvą ekonominiams santykiams tarp abiejų šalių pagyvinti, per tokius santykius, esą, galima laukti tik tam tikro politinio atoslūgio tarp SSSR ir Vokietijos.

Pats Dr. Kleist jokių klausimų nekėlė ir, atrodė, jokiomis mūsų politikos problemomis ypatingai nesidomėjo.

Dr. Kleisto apsilankymas Kaune sukėlė šiek tiek „dūmų", ypač susidomėjo kai kurie svetimi diplomatai.

Birželio 24, t.y. po poros dienų, p. Charwat jau teiravosi apie Dr. Kleisto lankymosi tikslus.

Trumpai paaiškinau, kad tų tikslų tikrai nežinau, kad lankydamasis pas mane jis jokių ypatingų klausimų ir nekėlė. Priešingai, aš pats pasinaudojau proga išdėstyti jam mūsų nusiskundimus dėl mūsų reikalų traktavimo Klaipėdoje. Sakiausi girdėjęs, kad Dr. Kleist domisi lietuvių-vokiečių draugijos steigimu Kaune ir vokiečių-lietuvių Berlyne, tačiau, man jis apie tai nė vienu žodžiu neužsiminė.

Birželio 26 d. apie Kleisto vizitą teiravosi Prancūzijos pasiuntinys Dulong.

Paaiškinau jam maždaug tą patį, ką ir p. Charwat.

Užsiminęs apie lietuvių-vokiečių draugijos steigimą, p. Dulong paklausė, ar tatai nesudarytų tam tikro nepageidaujamo aktyvumo centro?

Atsakiau, kad tokio pavojaus nematau, kadangi draugijoje dalyvaus lietuvių visuomenės atstovai ir mūsų visuomenės atsargumas panašiais atsitikimais yra išbandy-

tas. Pažymėjau, kad trukdyti tokios draugijos steigimą, atsiminimus vokiečių reiškiamus Lietuvai palankius nusistatymus, nematyčiau pagrindo.

Birželio 28 d. p. Charwat, lankydamasis pas Min. Pirm. Pavaduotoją ir e. URM-ro pareigas K. Bizauską, vėl teiravosi dėl Dr. Kleisto lankymosi.

Bizauskas jam atsakė tą patį, ką ir aš buvau sakęs.

Charwat pažymėjo, kad Kleist pas mus ir kitokią veiklą plėtęs, nes reikią atsiminti, kad jis esąs iš Gestapo. Pas Charwatą buvęs atsilankęs vienas lietuvis žurnalistas, kuris pasakojęs apie Kleisto daromas *sugestijas dėl Vilniaus Krašto* ir dėl gudų-lietuvių santykių...

K. Bizauskas atsakė Charwatui, kad jis pirmą kartą, ir iš jo, girdįs apie tokią Kleisto veiklą Kaune. Iš niekur kitur tokių informacijų neteko patirti.

Žiūrint šiandien iš keliolikos metų perspektyvos ir prisiminus už poros mėnesių prasidėjus įvykius mūsų geografiniame regione, ta Charwato informacija, atrodo, bus turėjusi tam tikro pagrindo, nes Vilniaus klausimas tikrai labai greitai atsistojo mūsų politikos aktualijų eilėje.

Su Vokietija tuo metu turėjome įvairių reikalų: Klaipėdos, prekybos sutarties, Kulturbundo ir t.t., dėl kurių Vokietijos pasiuntinys p. Zechlin pasidarė dažniausiu mūsų URM-jos lankytoju. Tai buvo asmeniškai labai malonus ir ramus žmogus, todėl jis jokio klausimo nepasunkindavo savo išradingumu, o vykdydavo tiktai tai, kas jam įsakyta.

Taip be ypatingų įtempimų ar sukrėtimų 1939 m. vasara pasviro į antrąją pusę ir ėmė slinkti rudeniop.

Rugpjūčiui baigiantis, Europos padangėje sprogo nelaukta ir netikėta „bomba": rugpjūčio 28 d. į Maskvą išskrido Vokietijos URM-ras von Ribbentrop su būriu palydovų. Ta kelionė buvo palyginti trumpa, nes kitą dieną buvo pasirašyta tarp Sovsąjungos ir Vokietijos nepuolimo

ir draugingumo sutartis.

Rugp. 23 d. 12 val. p. Zechlin lankėsi URM-joje pas K. Bizauską kitais reikalais. Pastarasis, juokdamasis, palietė vakar „sprogusios bombos" klausimą.

P. Zechlin pabrėžė, kad jam pačiam tas dalykas buvęs visiška staigmena ir jis, deja, apie šitą dalyką nieko daugiau, be paties fakto, nežinąs. Kalbantis toliau tuo pačiu reikalu, paaiškėjo, kad apie von Ribbentropo kelionę Vokiečių Telegramų Agentūros versija skiriasi nuo TASSO (Sov. Tel. Agentūra) versijos: pirmoji sako, kad von. Ribbentrop „vyksta baigti derybų", o antroji — kad „vyksta derėtis dėl pakto".

P. Zechlin pažymėjo, kad, gavęs apie tai žinią, jis pats stebėjęsis DNB formulavimu ir pagalvojęs, kad čia įvykusi klaida; jo manymu, turėjo būti paskelbta, kad „von Ribbentropas vyksta pasirašyti nepuolimo paktą".

K. Bizauskas pasakė neturįs abejojimų, kad Vok. URM-ras apsisprendęs vykti tiktai tada, kai jau viskas buvę paruošta ir sutarta.

To paties pasimatymo su K. Bizausku metu p. Zechlin įteikė notų projektą, papildant nepuolimo paktą dėl neutralios prekybos, kuriomis abi vyriausybės turėjo netrukus pasikeisti. Jis pridūrė, kad sutarčių su latviais ir estais formulavimo visiškai nebuvo galima laikytis, nes sutarties (dėl Klaipėdos perdavimo) su Lietuva tekste yra terminas „Gewaltanwendung", o sutartyse su Latvija ir Estija vartojamas terminas „Konflikt". Todėl pateikiamuose projektuose laikomasi sutarties su Lietuva formulės.

P. Zechlin teiravosi, ar mes jau gavome atsakymą iš Londono dėl Lietuvos paminėjimo anglų-lenkų savitarpio pagalbos pakete?

K. Bizauskas jam atsakė, kad, deja, ligi šiol ne daug ką teko patirti. Žinome tik tiek, kad pačiame tekste Lietuva nebus minima, tačiau, esą, buvę lenkų sugestijų dėl

Lietuvos teritorijos integralumo garantavimo. Bet anglai pareiškę, kad kadangi iniciatyva išėjusi iš lenkų, tai lenkai ir turėtų mus apie tai painformuoti. Todėl anglai nieko daugiau tuo reikalu pasakyti negali.

K. Bizauskas dar pridūrė, kad iš šitos anglų informacijos mes pasidarėm vieną bendrą išvadą, jog Lietuva anglų-lenkų pakto nepaliesta ir, kadangi lenkai apie tai mūsų neinformavo, tai nusistatėm lenkų nesiteirauti tuo klausimu.

P. Zechlin atsakė: „Taip, gerai, kad nesidomit, nes turėsite laisvas rankas, jei reikėtų protestuoti"...

4. II Pasaulinio karo išvakarės ir pirmosios karo dienos.

Pasirašius Maskvoje SSSR-Vokietijos nepuolimo ir draugingumo paktą, aiškiausiai pajutome, kad esame karo išvakarėse, nes tai buvo neįkainuojamas padrąsinimas Hitleriui šokti savo užmačias įgyvendinti.

Kilo mūsų visuomenėje didelio susirūpinimo ir net nusiminimo, nes ne vienas galvojantis žmogus kėlė sau klausimą: koks likimas ištiks Lietuvą, karui įsižiebus ir įsiliepsnojus?

Nuostabiu būdu iš Varšuvos ėjo greičiau optimistiškos žinios... Ypač man įsmigo atmintin vienas mūsų karo attache Varšuvoje pulk. Valušio pranešimas apie pasikalbėjimą su vienu aukštu lenkų Gen. Štabo karininku. Pagal pastarojo pareiškimus pulk. Valušiui, Lenkija nieko nesibijanti. Net Lenkų kariuomenei, karui prasidėjus, nebūsią ką daug veikti: sutelkta prie Lenkijos-Vokietijos sienų, ji liksianti budria stebėtoja Vokietijoje vykstančios... revoliucijos.

Gal pesimistiškiausias iš mūsų karo atstovų savo pra-

nešimuose buvo pulk. J. Lanskoronskis, kuris aiškiai numatė, kad prancūzų kariuomenė neatlaikys vokiečių smūgių ir Prancūzija susmuks. Kai kam toki numatymai atrodė per tamsūs, bet gyvenimas juos patvirtino.

Apie vokiečių karinę galybę taip pat buvo nemaža abejojimų.

Atsimenu, kaip užėmus vokiečiams Prahą, Lenkijos pasiuntinys K. Papee, pasiremdamas savo tarno ar šoferio stebėjimais bei konstatavimais, man sakė, jog, kopdami kylančiomis miesto gatvėmis, vokiečių lengvieji tankai „priilso" ir sustojo. Lenkų pasiuntinybės tarnas, pastebėjęs dar, kad kai kurių tankų vienoj ar antroj vietoj šis tas buvo pritvirtinta virvagaliais, pavadinęs juos „tanki na sznurkach"...

Lygiai atsimenu, kad pulk. K. Škirpa po Hitlerio garbei suruošto Berlyne didelio parado konstatavo visą eilę tankų „atsisakiusių" toliau žygiuoti. O grįždamas iš parado, jis net suskaitė pakeliui įstrigusius ir kraunamus į sunkvežimus tankus...

Man iš anų, jau gana tolimų laikų, pasiliko įsitikinimas, kad, šalia įvairių kitų II Pasaulinio karo priežasčių, bus buvusi ir *dviguba* karinio eventualinių priešų pajėgumo įvertinimo klaida: vienų beveik visur Europoje ir net Maskvoje buvo *pervertintas* Prancūzijos karinis pajėgumas, pasirėmus I-jo Pasaulinio karo patyrimu, o antra vertus — buvo *neįvertintas* Vokietijos karinis parengimas ir tikrasis pajėgumas. Greičiausia tos dvigubos klaidos dėka, ir SSSR vadovai, visų pirmiausia Stalinas, eidami į susitarimą su Vokietija, o tuo padrąsindami Hitlerį leistis į karinę avantiūrą, spekuliavo ilgai užtruksiančiu karu Vakarų fronte, dėl kurio abi kariaujančios šalys tiek nusilps, jog Sovietams pakaks pasiųsti savo nepaliestas divizijas ir įgyvendinti visoje Europje *Pax Sovietica*...

Tokio prileidimo patvirtinimą galima rasti a.a. V. Krevės-Mickevičiaus reveliacijose apie jo pasimatymą su Molotovu 1940 m. liepos 1 d. Maskvoje, kurio metu pastarasis garsiai svajojo apie paskutinį mūšį kažkur Pareinyje...

Jei Maskva būtų numačiusi karo eigą, vargu ar ji būtų *padrąsinusi* Hitlerį savo nepuolimo paktu. Labai galimas dalykas, kad tokiu atsitikimu ir karo bent 1939 metais nebūtų įvykę.

Jei Lenkijos vadovai nebūtų per menkai vertinę Vokietijos pajėgumo, vargu ir jie su tokiu savimi pasitikėjimu būtų leidęsi į karą.

Lietuvoje vyriausybiniuose sluoksniuose gal mažiau tebuvo panašių iliuzijų, tačiau tam tikro pervertinimo ir nevertinimo vis tik būta, nes niekas nesitikėjo, kad Lenkija bus taip greitai sutriuškinta, ir kad jau 1940 m. birželio mėnesį suklups Prancūzija su savo garsiąja Maginot linija ir kad Paryžius bus vokiečių užimtas.

Kodėl galutinio karo laimėjimo daugis mūsų politikos žmonių, jų tarpe ir aš, netikėjome Hitlerio „žvaigždė" ir todėl visomis pajėgomis priešinomės kai kurių pastangoms surišti Lietuvos likimą su Vokietijos likimu tarptautinėje plotmėje, leidžiantis į avantiūras, kurios būtų viso pasaulio akyse pademonstravusios mūsų solidarumą su pasaulinio karo gaisrą įžiebusia hitlerine Vokietija...

Dėl to, vos tik pirmiems šūviams nuaidėjus Lenkijos-Vokietijos pasieny, Lietuva, kartu su savo Pabaltijo kaimynais, paskelbė savo neutralumą ir specialaus, 1939 m. pradžioje suredaguoto bei Seimo priimto Neutralumo Įstatymo galiojimą.

Rugpjūčio 29 d., vadinas porą dienų prieš karo pradžią, Vokietijos pasiuntinys Zechlin padarė pas K. Bizauską demaršą, kurio tikslas buvo patikinti Vyriausybės vardu, jog Vokietija gerbsianti Lietuvos neutralumą.

Tą pačią dieną apie 13:30 val. paskambino man Lenkijos Pasiuntinys Charwat, klausdamas: ar tiesa, kad Vokietijos pasiuntinys padaręs demaršą, patikindamas, kad vokiečiai gerbsią Lietuvos neutralumą?

Atsakiau, kad šį rytą, po ankstyvo pasimatymo su Bizausku, buvau užimtas, turiu laikraštininkus ir, po p. Bizausko pasimatymo su p. Zechlinu, neturėjau su juo kontakto. Į jo klausimą tegalėsiu atsakyti pasiinformavęs.

Bizauskui leidus, 14:15 val. paskambinau Charwatui ir pranešiau, kad Zechlinas tikrai padarė demaršą, patikindamas, kad vokiečiai gerbs mūsų neutralumą. Vokiečiai sieja šį demaršą su anksčiau padarytais įvairiose neutralinių valstybių sostinėse panašiais demaršais.

Charwat dar paklausė: ar tai buvęs mūsų Vyriausybės iššauktas, ar spontaniškas demaršas?

Atsakiau, kad tai įvyko visiškai spontaniškai vokiečių iniciatyva.

Tą pačią dieną, per pusryčius pas SSSr charge d'Affairs Pozdniakovą, pastarasis taip pat paklausė apie vokiečių demaršą.

Patvirtinau faktą, pažymėdamas, kad tai tuo tarpu konfidenciali informacija, kol mes negausime vokiečių sutikimo ją paskelbti.

Pas Teisių-Administracijos Dep-to direktorių V. Čarnecką tą pačią dieną apie vokiečių demaršą teiravosi Danijos Charge d'Affaires p. Vorsaae. Čarneckis sakėsi nieko nežinąs, bet, patyręs iš Bizausko, paskambino danui, patvirtindamas. Pastarasis painformavo, kad panašus demaršas buvęs padarytas ir Kopenhagoje.

KARAS

1. Pastangos išlaikyti Lietuvos neutralitetą

Karui prasidėjus ir vokiečiams nepaprastu tempu žygiuojant pirmyn Lenkijoje, įtempimas ir susirūpinimas stipriai pakilo ir Lietuvoje. Kiekvienas savęs klausė: kada ir kaip visa tai baigsis?

Jei Kaune Vyriausybė ir URM-jos viršūnės buvo be mažiausio svyravimo apsisprendusios neleisti Lietuvą įvelti į karą, tai vis tik, nelaimei, labai svarbiame poste mes turėjome žmogų, kuris viską darė, ką tik įmanė, Lietuvą angažuoti Vokietijos pusėje. O tatai buvo daroma labai karšto patriotizmo motyvais. Mūsų pasiuntinys Berlyne K. Škirpa buvo fanatiškai įsitikinęs, kad mes, nieko nelaukdami, turime su savo kukliomis pajėgomis žygiuoti į Vilnių ir tuo būdu atitaisyti savo rankomis prieš 20 metų mums lenkų padarytą skriaudą...

P. Škirpa tuo klausimu rašė URM-jai ilgiausius raštus. Gavęs, kartu su kitais visais pasiuntiniais, ilgą ir aiškią šifruotą telegramą-instrukciją, kaip laikytis karui prasidėjus, jis vis tik nenurimo.

Visų pirmiausia, tas Pirmasis Lietuvos Savanoris Kūrėjas pasirodė nedrausmingas civilinis aukštas pareigūnas. Nepatenkintas L. Vyriausybės ir URM-jos atstovaujama politine linija, jis, susikvietęs savo Pasiuntinybės bendradarbius, iškritikavęs Vyriausybės politiką, matyti, nustojęs tam momentui nervų ir pusiausvyros, pareiškė, kad Vyriausybę ir URM-jos vadovus reikią patraukti karo

lauko teisman ir nuteisti sušaudyti...

Mane apie tai painformavo atkeltas iš Berlyno į Centrą Jonas Jablonskis per pirmą savo vizitą.

Škirpa prašėsi kaip tik apie tą laiką leidžiamas atvykti į Kauną, kad savo projektus galėtų asmeniškai ginti. Jam buvo leista.

Kaune Škirpa išplėtojo nepaprastą aktyvumą. Jis, prieš pasirodydamas URM-joje, kurioje maža teturėjo vilties laimėti šalininkų savo planams, apsuko visą eilę visuomenės veikėjų, stengdamasis juos atversti." Tuose savo pasikalbėjimuose Škirpa negailėjo karčių žodžių ypač URM vadovybei.

Norėdamas ramiai ir laisvai su juo išsikalbėti, pasiskyriau pasimatymą URM-joje sekmadienį po pietų.

Visų pirmiausia man teko nemaloni misija atkreipti Škirpos dėmesį į jo neleistiną elgesį savo Pasiuntinybės bendradarbių atžvilgiu, kaip jau anksčiau minėta. Jis neišsigynė paties fakto ir pasistengė tuojau pakreipti kalbą į visos jo peršamos „linijos" svarstymą iš esmės. Labai nuoširdžiai ir atvirai išdėsčiau jam visus motyvus, kuriais mes grindžiame savo politiką. Nurodžiau, tarp kito ko, kad savo žygiu į Vilnių mes automatiškai atsidurtumėm vienoje kariaujančių šalių, būtent Vokietijos pusėje ir tuo būdu prarastumėm visas savo pozicijas Prancūzijoje, Anglijoje ir t.t. Pabrėžiau, kad rizikuotumėm suerzinti Sovietus, kurių nusistatymai ir artimiausios ateities politika mažų mažiausia nėra aiškūs. Akcentavau, kad mums, senai ir garbingai tautai, moraliai yra nepakeliamas dalykas pulti jau klumpantį ir beveik gulintį kaimyną.

Joki argumentai Škirpos neveikė ir jis sugrįžo į Berlyną, gal dar labiau įsitikinęs savo teisumu, kaip pirma. Tatai parodė jo tolesnė laikysena.

Bet sugrįžęs į Berlyna, jis visų pirmiausia šokosi susekti, kas buvo painformavęs URM-ją apie jo išsižodimą

tarnautojų gremiume. Jo pirmo įtarimo auka buvo pulk. K. Grinius — mūsų karo attache.

Kaip man kiek vėliau pasakojo pats pulk. Grinius, kuris iš tikrųjų buvo visiškai nieku dėtas šiame reikale, Škirpa, išsišaukęs jį asmeniškai, ėmė tardyti. Pasikalbėjimas, suprantama, buvo gana aitrus. Abu pulkininkai išsiskyrė daugiau negu šaltai. Vėliau Škirpa bandė dar išsikviesti Grinių telefonu, bet šis atsisakė ateiti, pareikšdamas, kad jis nesąs gimnazistas...

Tas konfliktas tuo nesibaigė. Škirpa rado kitų priekabių ir apskundė Grinių Vyr. Štabui. Tai jau buvo žymiai vėliau — 1939-40 m. žiemą. Štabas tą skundą buvo prisiuntęs URM-jai „nuomonei pareikšti". Ministerijoj raštas ilgokai išgulėjo, nes turėjome kitų, daug svarbesnių rūpesčių. Atsimenu, kad porą kartų skambino iš Štabo, prašydami raštą grąžinti. Savaime suprantama, pasisakėme tik tokiais klausimais, kurie buvo apie mūsų darbo sritį. Ar Štabas suspėjo atsakyti ir ką padaryti dėl to skundo — nežinau. Tačiau pulk. Grinius neturėjo dėl to jokių nemalonių pasėkmių ir pasiliko savo vietoje.

Tačiau Škirpa neatsileido. Įvykus Lietuvos okupacijai ir Griniui apsisprendus emigruoti, jis priešinosi tai minčiai. Griniui vis vien išvykus, išsiuntinėjo labai aštrų raštą Pasiuntinybėms, laikydamas Grinių dezertyru ir grasindamas, Lietuvai atsistačius, patraukti jį į Karo Lauko Teismą...

Iš to galima spręsti apie p. Škirpos „temperamentą" ir „konsekventiškumą"...

2. Raštas pasiuntiniams — nurodymai

Karui prasidėjus ir SSSR politikai pasiliekant gerokai neaiškia, mums atrodė svarbu stengtis, kiek galima, ją iššifruoti. Tuo tikslu rugsėjo 13 d. buvo išsiųstas slaptas

raštas mūsų pasiuntiniams Stockholme, Ženevoje, Paryžiuje, Londone, Romoje, Berlyne, Rygoje, Talline, kurio ištisą tekstą, dėl jo būdingumo anam laikotarpiui, čia paduodu. Tas raštas buvo mano redaguotas ir padiktuotas, o pasirašė jį K. Bizauskas, kaip ein. URM-ro pareigū:

„Pone Ministre,

SSSR ir Vokietijai rugpjūčio pabaigoje pasirašius nepuolimo ir konsultacijos paktą, Sovietų pozicija dabartinio Europos karo atžvilgiu nėra visiškai paaiškėjusi. Įvairių šalių politiniiuose sluoksniuose iškeliama įvairiausių spėliojimų ir interpretacijų dėl SSSR-Vokietijos santykių perspektyvų ir iš viso dėl SSSR vaidmens dabartiniame konflikte.

Kaip Tamsta galėjai konstatuoti iš p. E. Turausko promemorijos Nr. 102/sl., į p. Pozdniakovui iškeltus klausimus ligi šiol negauta iš Sovietų jokio autorizuoto atsakymo. Priešingai, kai kurie reiškiniai kelia abejojimų ir net tam tikro susirūpinimo: 1° pastebėta, kad Sovietų radijas, palyginti dar švelniai, ima tarsi ieškoti priekabių prie estų; 2° p. Min. Škirpai darant vizitą naujam Sovietų ambasadoriui Berlyne Škvarcovui, pastarasis pareiškė: a) Sovietų mobilizacija turinti tikslą pasirengti eventualiniam gynimuisi, b) prekybos santykiai su Vokietija būsią plečiami papildomais susitarimais, c) susitarimo tarp Vokietijos ir SSSR dėl eventualinio pasidalinimo teritorijomis (tenka manyti Lenkijos) greičiausiai nesą, tačiau ambasadorius manė gal esąs pasidalinimas įtakų zonomis, d) reiškė pageidavimą bendros sienos tarp SSSR ir Lietuvos ir baiminosi, kad, vokiečiams užėmus Lenkiją ir Vilniaus kraštą, susidarytų koridorius tarp Lietuvos, Prūsijos ir SSSR; kalbėdamas šiuo klausimu ragino mus būti „boleje riešitelnymi" (ryžtingesni). Dėl tikslumo tenka pastebėti, kad p. Škirpa, paklaustas telefonu dėl to pasikalbėjimo, ar ne

pats jis išprovokavo šitokius pareiškimus, atsakė, kad, turėdamas mūsų telegramą, patvirtinančią griežtas instrukcijas laikytis įvairių panašių gundymų atžvilgiu pasyviai, ją griežai vykdęs 3° prieš porą dienų čionykštis SSSR Charge d'Affaires Pozdniakov, kalbėdamas su p. Čarneckiu, užsiminė apie galimus viliojimus mums sulaužyti neutralumą ir užimti Vilniaus kraštą ir pareiškė viltį, kad mes nepadarysią tokios savižudybės; 4° tas pats Pozdniakovas vienam stambiam Kauno visuomenės žmogui šiomis dienomis išsitarė, kad Pabaltijo kraštai esą „SSSR nuosavybė". Ryšium su tuo pareiškimu liko neaišku, ar turima galvoje tiktai anglų-prancūzų-rusų derybose minėtus Pabaltijo kraštus (Latviją ir Estiją), ar ir Lietuvą; 5° visomis iš vokiečių šaltinių patirtomis informacijomis ir patikinimais remiantis, atrodytų, kad iš Maskvos pakto jokių negerovių Pabaltijo valstybėms, jų tarpe ir Lietuvai, negresia, tačiau niekas šiandien negalėtų nuspręsti, kiek šitie patikinimai yra nuoširdūs; 6° šį rytą prancūzų radijas pranešė apie „Izviestijų" straipsnį, kuriame Vokietija aiškiai kvalifikuojama agresoriumi; 7° SSSR, atrodo, visų valstybių atžvilgiu įvedė naują ekonominio santykiavimo tvarką ir už perkamas iš jų prekes reikalauja sumokėti grynais pinigais Maskvoje. Čia reikia pastebėti, kad Sovietai stato griežčiausią sąlygą nupirktų pas juos prekių, ypač žibalo ir benzino, jokiomis sąlygomis niekam neparduoti.

Visų šių prieštaringų pareiškimų ar faktų akivaizdoje ligi šiol nėra išaiškėjusi Sovietų pozicija. Todėl Tamsta prašomas labai intensyviai stengtis, ypač vietos sovietų sluoksniuose, šitą poziciją išaiškinti. Savaime suprantama, jokiu atveju negalima išduoti dviejų minėtųjų Sovietų diplomatų pavardžių, tiesiogiai ar netiesiogiai. Kalbant su Sovietų žmonėmis, tektų:

1° priminti mūsų tradicinius gerus santykius;

2° pažymėti SSSR faktoriaus reikšmę taikai ir status quo, ypač Pabaltijy, išlaikyti;

3° prašyti didžiausio palankumo mums gyvybinėms žaliavoms ir iš viso prekėms iš jų gauti.

Visai konkrečiai kalbant, mums būtų svarbu išsiaiškinti: 1) ar Sovietai yra su vokiečiais sutarę eventualiai dalintis Lenkijos liekanas; 2) tuo atveju, jei būtų susitarimas pasidalinti įtakų zonomis, koks tas susitarimas galėtų būti ir kokios tos zonos; 3) prisimenant anglų-prancūzų-rusų ilgas derybas Maskvoje ir SSSR primygtiną reikalavimą sau ypatingų priežiūros teisių Pabaltijo kraštuose, kyla įtarimas: ar rusai nėra iš vokiečių gavę tai, ko negavo iš anglų ir prancūzų; 4) dėl Škvarcovo pareiškimų mums kyla įtarimas, kad tai galėjo būti „otsiebiatina", nes, spėjamai, jis, kaip nesenai iš Maskvos atvykęs, galėjo tuo būdų pareikšti savo įspūdį, remdamasis Maskvos galimu nusistatymu „čem chuže, tiem lučše" (juo blogiau, juo geriau). Suprantama, kad, jeigu mes, kaip akis išdegę, šoktumėm į Vilniją, pasinaudodami Lenkijos keblia padėtimi, tai tuo būdu įneštum didelį pakrikimą į visus Pabaltijo santykius ir rusams atsidarytų labai palanki perspektyva „susitvarkyti" dviejose kitose Pabaltijo valstybėse.

Trumpai tariant, Tamsta, Pone Min., ir visi Ponai Pasiuntiniai, kurie bus gavę šiuo reikalu telegramas ir dabar papildomai gaus šio rašto nuorašus, yra prašomi *visomis galimomis priemonėmis išaiškinti rusų politikos sfinksą iš viso, o ypač mūsų geografinėje srityje".* (pabrauk E.T.)

URM-jos vadovybei, deja, neteko ilgai laukti atsakymo į savo raštą. Tiktai tas atsakymas neatėjo iš mūsų Pasiuntinių, kurių kai kas gal dar net rašto nebuvo gavę, o iš Maskvos.

Rugsėjo 17 d. auštant Sovietų kariuomenė peržengė Lenkijos Rytų sienas ir pradėjo žygį Vakarų kryptimi.

Man ir šiandien dar siaubingai skamba ausyse klastingi, melagingi, ciniški Molotovo žodžiai, pasakyti tą patį ankstyvą rytą per Maskvos radiją: „idiom izbavit bratskij polskij narod ot nieumielavo pravitelstva i spasti jego ot zlopolučnoj vojny" (einame išlaisvinti brolišką lenkų tautą iš nesugebančios vyriausybės ir išgelbėti ją nuo nelaimingo karo). Neįmanoma viename sakinyj sutelkti ir išreikšti daugiau begėdiško melo, klastingumo ir akiplėšiškumo.

Nuo to momento Lietuvoj kilo didelis įtempimas. Tatai ne sunku suprasti. Pirma, atsirado karštagalvių "ura-patriotų", kurie, dalinai iš savęs, o dalinai ir pakurstyti, ėmė reikalauti „žygio į Vilnių". Antra, Vokietijos vairuotojai, nors turėjo rankose nepuolimo sutartį ir von Ribbentrop buvo šį tą aptaręs Maskvoje, tačiau aiškaus susitarimo dėl pasidalinimo sudraskytos Lenkijos žemėmis dar neturėjo. Atsirado reikalas von Ribbentropui padaryti dar vieną kelionę į Maskvą. Rengiantis tai kelionei, buvo suintensyvintas spaudimas į mus, kad apsispręstumėm. Von Ribbentrop įsigeidė, kad Urbšys atvyktų pas jį. Iš principo buvo sutikta, tačiau nedarant iš to jokios paslapties, kaip norėjo vokiečiai. Tada vokiečiai patys atsisakė nuo Urbšio kelionės.

3. Pirmasis von Ribbentropo ir Škirpos pasikalbėjimas

Buvo iš Berlyno iškviestas pas von Ribbentrop mūsų pasiuntinys K. Škirpa. Mat tuo metu von Ribbentrop buvo Rytprūsiuose Hitlerio Hauptquartier(?). Todėl Škirpą paėmė gabenti automobiliu vienas SS generolas Massow. Kelionės metu Massow pasakojo Škirpai, kad „Vilnius esąs integraline dalimi von Ribbentropo-Stalino susitarimų".

Pasikalbėjimą su Škirpa von Ribbentrop pradėjo

priekaištu dėl mūsų „nediskretiškumo". Mat, vokiečiams kviečiant Urbšį, buvome šifru telegrafavę į Londoną ir Paryžių, pranešdami tą žinią ir prašydami painformuoti vietos vyriausybes. Vokiečiai, greičiausia, bus iššifravę mūsų telegramą. Nors von Ribbentrop pabrėžė gavęs „visiškai autentišką žinią apie tai iš savo agento Londone".

Toliau von Ribbentrop Škirpai pareiškė, kad „per derybas Maskvoje mūsų klausimas buvęs iškeltas. Skriauda (dėl Vilniaus) atitaisyta. Jei mums kas buvo neaišku, tai kodėl nesikreipėm į jį"...

4. Antrasis pasikalbėjimas

Antrame pasikalbėjime Ribbentrop pasakė Škirpai, kad „vilčių yra, kad padėtis dabar kitokia, kad Sovietų kariuomenė pajudėjusi su vokiečių žinia. Jis stebėjosi mūsų neaktyvumu ir dar pakartojo, kad mums jokio pavojaus nebuvo, jei būtumėm žygiavę į Vilnių. Baigdamas, von Ribbentrop ištarė savo garsiąją frazę: „Litauen muss rasch handeln, rasch marschieren, rasch, rasch, rasch..."

Rugsėjo 22 d. Škirpa buvo Kaune ir pas Respublikos Prezidentą atpasakojo savo pasimatymą su v. Rib. Kaip to pasitarimo išvada R. Prez. pastebėjo: „Jei rusai būtų visiškai pardavę, tai vokiečiai nė klauste neklaustų".

Ministerijoje taip pat buvo aiškus įspūdis, kad tarp vokiečių ir sovietų eina lenktyniavimas ir varžytines, ypačiai dėl Lietuvos. Todėl vokiečiai stengiasi mus užanganžuoti savo pusėje, o Sovietai ne tik nepadrąsina tokio užsiangažavimo, bet stengiasi dar sulaikyti.

Pvz., atlaikius vokiečių gundymus, man Pozdniakov pareiškė: „Chorošo sdielali čto nie pošli" (į Vilnių), nes „v sumatochie kto tam razbierot, gdie polskij soldat, a gdie litovskij" (gerai padarėte nežygiuodami, nes maišatyje kas ten atskirs lenkų kareivį nuo lietuvio).

Vokiečių spaudimui į talką atėjo ir Italijos pasiuntinys Kaune p. Di Giura. Jis ėmė kurstyti jaunimą, ypačiai „Neo Lituanijos" korporantus žygiui į Vilnių. Tos korporacijos delegacija berods buvo apsilankiusi net pas Resp. Prezidentą, bet susilaukė kieto atkirtimo, kad nesikištų į dalykus, kuriems neturi pasiruošimo.

Patyrę apie Di Giuros per daug vokiečiams palankų aktyvumą, lenkai pasiskundė Romoje ir pastarasis netrukus buvo atšauktas. Apie savo atšaukimą jis atėjo painformuoti mane pirmą. Turbūt vienintelį sykį mano gyvenime teko taip žiauriai veidmainiauti: širdyje jausdamas didžiausį pasitenkinimą, kad toks įkyrus asmuo atšaukiamas, oficialiai turėjau reikšti didžiausį apgailestavimą, kad mus apleidžia toks didelis ir brangus mūsų draugas...

Italai netrukus atsiuntė nepaprastai ramų, protingą, didelės pusiausvyros žmogų p. de Cassinisse, su kuriuo bendradarbiavimas buvo tikras malonumas. Jis išbuvo Kaune ligi Sovietinės invazijos.

5. Visuomenės atstovų pasitarimas

Šiaip ar taip, susirūpinimas visuomenėje truko kurį laiką. Rugsėjo antroje pusėje buvo sukviestas visuomenės atstovų pasitarimas, kuriame man teko atstovauti URM-ai. Tame pasitarime, su J. Urbšio pritarimu ir žinia, paskaičiau tokio turinio pranešimą:

„Ryšium su nepaprasta tarptautine padėtimi tenka skubiai išaiškinti visuomenei Lietuvos padėtį ir mūsų užsienio politikos pagrindines gaires.

Kaip visuomenei gerai žinoma, jau prieš ištisą eilę metų, Lietuvos politikos vadovybė buvo griežtai nusistačiusi atsisakyti pavartoti jėgą savo eventualiniams politiniams ir kitokiems ginčams su kaimynais spręsti. Besikomplikuojant tarptautinei padėčiai ir artėjant

ginkluoto susirėmimo tarp įvairių Europos valstybių pavojui, Lietuvos Vyriausybė pasiskelbė pasiliksianti neutrali. Neutralumas tiesioginiu būdu išplaukia iš sakyto kieto nusistatymo nevartoti jėgos ginčams su kaimynais spręsti.

Vienas iš opiausių ir gal skaudžiausių mūsų visuomenei pažįstamų ginčų su kaimynais buvo Vilniaus klausimas. Šiam klausimui spręsti, nevartojant jėgos, reikalinga buvo turėti pritarimą trijų veiksnių: sovietiškojo, vokiškojo ir lenkiškojo. Pasiskelbusi neutralia, t.y. bešališka, Lietuva negalėjo, nepažeisdama savo bešališkumo, kitaip tariant neutralumo, imtis bet kurių labai ryškių aukščiau sakytų veiksnių nusistatymams išaiškinti. Tačiau, mūsų užsienio politikos vadovybės buvo su atitinkamu atsargumu padaryta visa, kad minėtų trijų veiksnių nusistatymas paaiškėtų.

Kai dėl vokiškojo veiksnio, buvo leidžiama daug gandų, įvairių spėliojimų, kalbų. Buvo kai kurių asmenų iš tolo užsimenama apie reikalą Vilniaus klausimą iškelti, išjudinti, savo pretenzijas, reikalavimus pareikšti ir panašiai. Tačiau, ryškesnių lyčių to veiksnio nusistatymas kalbamuoju klausimu neįgijo.

Lenkiškasis veiksnys buvo visą laiką aktyvus, tačiau, priešinga linkme: būtent, konservavimo, palikimo savo ribose Vilniaus srities, o ne bet kurio, kad ir kompromisinio, sprendimo linkme.

Trečiasis — sovietiškasis — veiksnys buvo, nepaisant padėtų pastangų jo nusistatymams išaiškinti ir jo sumanymams atspėti, visą laiką pasyvus, santūrus ir užsidaręs. To veiksnio intencijų ir nusistatymų kalbamojo klausimo sprendimo reikalu mums nepavyko išaiškinti net Sovietų kariuomenei peržengus Lenkijos sieną. Tuo būdu, nenorint šokti į bedugnę, Lietuvai neliko nieko kita, kaip griežtai laikytis užimtosios linijos ir nesivelti į jokias

avantiūras. Ir štai dėl ko:

1° pasidavę gandams ir įvairiems neatsakingų asmenų pašnibdėjimams iš vokiškojo veiksnio ir pareiškę bet kurias savo pretenzijas, tačiau, nežinodami iš anksto sovietiškojo veiksnio reakcijų, galėjome iš pastarojo susilaukti labai trumpo, bet griežto atsakymo: „Ruki proč" (rankas šalin).

2° Tiesa, pačiu paskučiausiu momentu, jau artėjant Sovietų kariuomenei prie Vilniaus, atsirado pačiame Vilniuje lenkų pareigūnų, kurie lyg buvo linkę „perleisti" Vilniaus sritį Lietuvai. Tačiau, čia reikia gerai įsidėmėti jau anksčiau paminėtą sovietiškojo veiksnio nepasisakymą (rezervuotumą) ir gerai atsiminti Molotovo notos Lenkijos pasiuntiniui, įteiktos rugsėjo 17 d. anksti rytą, šitokį pasakymą: „Lenkų vyriausybė iširo ir nebepareiškia gyvybės ženklų. Tai reiškia, kad Lenkijos valstybė ir jos vyriausybė faktiškai nustojo buvusios." Bet kuriuo būdu susirišdami su kai kuriais lenkų pareigūnais Vilniuje, galėjome susilaukti iš sovietų veiksnio atsakymo, kad, jeigu valstybė ir vyriausybė nustojo buvusios, tai juoba nustojo visokių teisių vietos pareigūnai.

3° Yra pagrindo manyti, kad ir tretysis veiksnys, kurį laiką, kaip sakyta, gandų ir kitokia forma buvęs aktyvus, paskutiniu momentu nuo šitų gandų ir privačių kuždėjimų griežtai, net drastiškai, atsiribojo.

Iš to, kas čia trumpai sužymėta, kiekvienam galvojančiam piliečiui turėtų būti aišku, kad, nestatydama ant kortos visos nepriklausomybės ir nerizikuodama prarasti valstybinio būvio, Lietuvos Vyriausybė negalėjo kitaip pasielgti, kaip pasilikti ištikima savo anksčiau paskelbtai neutralumo politikos linijai".

Šis mano pranešimas susirinkusiųjų, kurių tarpe įvairių organizacijų vadovai, buvo priimtas su deramu rim-

tumu. Jokios esminės kritikos nekilo. Buvo tik iškelti keli papildomi klausimai ir paprašyta paaiškinimų.

Netrukus ir paties „žygio į Vilnių" aktualumas atkrito, nes Sovietų kariuomenė užėmė visą Vilniaus sritį ir sustojo prie vadinamosios Lietuvos-Lenkijos Administracinės Linijos...

Kad Lietuva teisingai pasielgė, nesileisdama į „Vilniaus avantiūrą", aš ir šiandien tebesu įsitikinęs.

Anuo metu tą įsitikinimą dar tvirtino vokiečių pasimetimas ir savotiškasis blaškymasis. Paminėsiu du faktu. Pro Kauną į Maskvą vyko visas būrys vokiečių laikraštininkų. Jie visiškai nesivaržydami mūsų laikraštininkams pareiškė, kad padėtis susidariusi tokia, jog ne Stalinas priklausąs nuo Hitlerio, bet pastarasis nuo Stalino...

Rugsėjo pabaigoje (28) von Ribbentrop antrakart nuskrido į Maskvą susitarti dėl abiejų kariuomenių susitikimo Lenkijos žemėse linijos ir... dėl slapto pasidalinimo Pabaltiju. Jam sugrįžus, vokiečių spauda paskelbė žemėlapį, pagal kurį kalbamoji linija turėjo eiti prie pat Varšuvos. Po kokios sąvaitės pasirodė, kad toji linija tikrovėje ėjo žymiai toliau į Rytus. Visi su nustebimu tai konstatavo ir niekas nežinojo, kas čia atsitiko. Tos mįslės raktą davė Molotovas mūsų pasiuntiniui L. Natkevičiui. Jis pareiškė, l d, sutarę su von Ribbentropu dėl pirmojo linijos varianto jie, apsižiūrėję, pastebėjo, kad ten gyvenama daug lenkų... Ką su jais daryti? Kurti naują sovietinę lenkų respubliką, kuri bus konkurente vokiečių įkurtajai jų valdomoje dalyje. Iš čia įvairių komplikacijų galimumas. Todėl jie sutarę: „pust bierut".. (lai sau ima) ir užleidę vokiečiams didelį plotą.

Iš to mums buvo visiškai aišku, kad Maskva diktuoja Berlynui savo valią.

Jau po karo patirtos reveliacijos dar papildomai tatai įrodė. Nors jau ir anais laikais mes žinojome, kad vokie-

čiai, kad ir labai norėjo, nesugebėjo atlaikyti Lietuvos savo įtakos zonoje.

Nespėjo v. Ribbentropas sugrįžti iš Maskvos po savo antros kelionės, kaip Pabaltijo valstybėms atėjo sunkios dienos. Visose sostinėse kilo susirūpinimo, tačiau tikro, glaudaus ir intymaus kontakto tarp tų sostinių nebuvo, nepaisant Pabaltijo Santarvės veikimo. Kiekvienas rūpinosi savais reikalais ir savo valstybės likimu. Be abejonės, tas solidarumas labai daug priklausė nuo kiekvieno krašto užsienių politikos vairuotojų. O jie buvo savotiški: Selteris-Estijoje, Munteris-Latvijoje, kurių nė vienas nebuvo labai karštas Santarvės vykdytojas.

6. Pasitarimas pas Resp. prezidentą.

Kad galėtumėm padėtyje geriau susivokti, išsikvietėme į Kauną mūsų pasiuntinį Maskvoje Dr. Ladą Natkevičių. Rugsėjo 30 d. Resp. Prezidentui jis padarė platų pranešimą apie savo patyrimus Maskvoje. Tame pasitarime dalyvavo, be Prezidento, URM-ris Urbšys ir aš. Ar buvo kas daugiau — nebeprisimenu.

Urbšys keliais žodžiais pradėjo pasitarimą ir pasiūlė Natkevičiui padaryti pranešimą. Čia seka iš mano užrašų paskiros to pranešimo mintys: Natkevičiui įteikiant kredencialus, tuometinis Vyr. Sovieto Prezidiumo pirmininkas Kalininas jam pasakė: „Nepavyks anglams mus pasodinti kartu su vokiečiais"... Mes norime ne platoniškos draugystės, kokią ligi šiol turėjome, bet realios ir aiškios... Taip, kalbėjome apie jus su vokiečiais... turiu įspūdį, kad vokiečiai nori jus pertempti į savo pusę... Kas jums artimesni — vokiečiai ar mes?... Turėjome ligi šiol santykius korekštiškus ir ypatingai draugingus... Dabar to maža: noriu turėti patikinimo, ar mes galim eiti iki aukščiausio draugingumo laipsnio. Man svarbus principinis Lietuvos

Vyriausybės nusistatymas. Gardinas — faktiška padėtis" (spręs?). Potiomkinas — Užs. Reik. Komisaro pavaduotojas įbraukė: „Dėl sienų tas paktas (Sovietų-Vokietijos) — beveik caduc (bergždžias". Molotovas pastebėjo: „Mes nenorim antros sovietinės Lietuvos... Vilniuje — gerokai baltgudžių... Bet ir Vilniaus klausimas gali rasti sprendimą"...

Potiomkim pridūrė: „Pas mus net sprendimas jau parengtas. Bet prieš pasakydami turim žinoti, kas jums artimesni — mes ar vokiečiai? Jus turit gerą situaciją: (galit pasirinkti) likti, kaip esat, dėtis su vokiečiais arba su mumis". Toliau L. Natkevičius pranešinėjo apie Sovietų didžiūnų raginimą greitai apsispręsti: „Darykite tai greitai, greitai, greitai... Kaip mes susitarsim — vokiečiai priims. Kadangi vokiečiai jums mina ant kojų, tai reikia greit susitarti". Ekonominiais klausimais Sovietų vadovai žadėjo didžiausį palankumą. Dar jie pridėjo: „Nė nemanom sovietizuoti Estijos ir kitų Pabaltijo kraštų". Pas mus darbo daug. Jokių revoliucinių planų prieš Lietuvą nėra".

Kaip paprastai tokiais atsitikimais, Res. Prezidentas, išklausęs ilgą Natkevičiaus pasakojimą, ėmė filosofuoti ir aiškintis, lyg garsiai galvodamas.

Natkevičius dar pridėjo savo patirtų Maskvoje dalykų. Vienas iš Sovietų didžiūnų, prisiminęs sunkias Sovietų įsigyvenimo dienas, jam pareiškęs: „Tada Rusija kraujais plūdo, o dabar ją gina patriotas bolševikas". Teisindamasis dėl įsikišimo Lenkijoje, tas pats pareiškęs: „Mes paėmėm gudus, ukrainiečius, o kas į Vakarus nuo tos sienos — tai ne mūsų reikalas".

Resp. Prezidentas, toliau garsiai galvodamas, pasitarimą baigė: „Dvi galybės. Didesnė — vokiečių. Arba šilti arba šalti — taip negalėsim likti ir įrodysim. (Vilnių) gauti ne ginklu, bet teise." „Mes daugiau kariavom su vokiečiais, negu jie, daugiau — su lenkais, negu jie. Mums yra vienas

tik dokumentas — 1920 m. liepos 12 Taikos sutartis. Belają Rus — sukūrė Ekaterina, Muravjevas. Lenkai atėmė kalbą, bet tautybės neatėmė. Ekonominis vienetas. Trauka į jūrą. Religija. Stipriausias elementas — lenkai".

7. Antrasis pasitarimas

Sekančią, spalio 1 d., 11 val pasitarimas buvo tęsiamas jau platesniame gremiume. Dalyvavo: be Resp. Prezidento, gen. Sutkus — Fin. Min. gen. Musteikis — krašto apsaugos Min., K. Bizauskas — Min. Pirmininko Pavaduotojas, gen. Raštikis — Kariuomenės Vadas.

Pasitarimą pradėjo Urbšys. Resp. Prez. pastebėjo: „Jei Lietuva būtų užpulta ir prašytų pagalbos, tai padėtų. Suteiktų visokeriopos pagalbos".

Gen. Sutkus pareiškė: „Reikia principinio nusistatymo: su Sovietais ar prieš juos". Gen. Musteikis galvojo, jog būtina, kad Sovietai suprastų mūsų santykius su vokiečiais. R. Prez. pridėjo, kad „Ekonominiai santykiai su Vokietija mums svarbūs".

Kadangi buvo manyta, jog mums sovietų bus pritaikytas kitoks režimas, tai Urbšys buvo pateikęs kai kuriuos susitarimo punktus pasiūlyti Sovietams. L. Natkevičius pareiškė: „Urbšio punktai Sovietų nepatenkins. Molotovas jam buvo pareiškęs: „žinau, kad lietuviai mušis". Sovietai gali grąžinti kai kurias lietuviškas teritorijas, tam tikrom sąlygom Vilnių, patikrinti, kad neardys mūsų ekonominės struktūros. Jiems reikia aiškios sąjungos prieš Vokietiją. v. Schulenburg patikino dėl Pabaltijo valstybių, o rusai — ne. Susitarimą su Estija von Ribbentrop priėmė suspausta širdimi. Sovietai nori savitarpio pagalbos. Reikia apsispręsti: ar esame pasirengę eiti į karinę sąjungą ir nedaryti jokių kombinacijų".

R. Prez. čia pastebi: „Kodėl greitai, greitai, greitai?"

K. Bizauskas: „Jie nori apsisaugoti nuo vokiečių: garantuoja jie ir vokiečiai mūsų neliečiamybę."

R. Prez.: „Jie privertė vokiečius padaryti desiterressement".

J. Urbšys: „Iš SSSR Pasiuntinybės atėjo gandas, kad spalio 9 d. būsią svarbių žygių... Klaipėdos precedentas. Vis neužtenka, neužtenka".

Natkevičius pastebi, kad Maskvoj eina gandai apie latvius.

Resp. Prez.: „Derybose su anglais buvo minimos Latvija ir Estija"

Natkevičius: „Maskvos diplomatų korpuse vyrauja nuomonė, kad Lietuvai skirta Etat-tampon (buferinės valstybės) rolė".

Urbšys: „Assistance mutuelle gal ir galima neutralur ribose. Gal net galima įsileisti sov. įgulą Vilniuje ligi karo pabaigos". „Reikia daryt kuo greičiausiai. Vykti turėtų Bizauskas į Maskvą."

R. Prez.: „Urbšys" „Reikia padiskutuoti sienų klausimą".

R. Prez.: „Urbšiui reikia vykti".

Urbšys: „Pirmas etapas — pastangos sužinoti, kur mes stovime".

Natkev.: „savotiška derybų technika".

K. Biz.: „UR Ministeris turėtų vykti".

R. Prezid.: „Trojos arklys. Kokia viso to prasmė? Mažo bendravimas su dideliu dideliam maža duoda naudos, o mažam gali atnešti didelės žalos".

Po tų visų pasitarimų, L. Natkevičius grįžo į Maskvą, o J. Urbšys turėjo jį už dienos-kitos pasekti.

DERYBOS MASKVOJE DĖL VILNIAUS GRĄŽINIMO IR SAVITARPINĖS PAGALBOS SUTARTIES

Pirmasis pasikalbėjimas.

J. Urbšys atskrido į Maskvą spalio 3 d. 18 val. 30 min. Maskvos laiku. Tą patį vakarą Kremliuje buvo paskirtas posėdis 22 val., į kurį nuvyko Urbšys su Natkevičium. Iš Sovietų dalyvavo: Stalinas, Molotovas, Potemkinas ir Pozdniakovas. Posėdis vyko Molotovo darbo kambaryje. Lietuviams atvykus, suminėtieji Sovietų didžiūnai jau jų laukė.

Kadangi tos derybos buvo lemiamos Lietuvos likimui, skaitytojas atleis, kad joms čia bus paskirta žymiai daugiau vietos, kaip bet kuriam kitam aprašomam mūsų politikos gyvenimo įvykiui. Kadangi, laimingu būdu, mano rankose pasiliko apie tas derybas du autentiški ano laikotarpio dokumentai: a.a. Dr. L. Natkevičiaus ir J. Urbšio promemorijos, nepaisydamas, kad, naturaliu būdu, juodvi kartojasi, nes kalba apie tuos pačius įvykius, aš jas čia pateikiu ištisai. Atidus skaitytojas, o ypač studijuojantieji mūsų praeitį jaunieji, nesunkiai pastebės, kad, šalia didelių panašumų, tarp tų dviejų dokumentų esama ir skirtumų, kurie bus kilę iš skirtingų autorių temperamentų, intelektualinių polinkių ir, galiausiai, atsakomybės laipsnio.

L. Natkevičiaus promemorija buvo padiktuota Maskvoje mūsų URM-jos vyriausiam stenografui J. Švelnikui, kuri , mano iniciatyva buvo pasiustas į Maskvą, kad palengvintų mūsų atstovų darbą ir tuojau užfiksuotų jų turėtus pasikalbėjimus su Kremliaus valdovais. Vėliau, kai

derybos jau buvo pasibaigusios, prašiau visų mūsų delegacijos narių padiktuoti ar surašyti savo promemorijas net apie vaiščių Kremliuje eigą, kad tuo būdu ateičiai pasiliktų galimai pilnesnis ir ryškesnis tų lemiamų ir istorinių derybų vaizdas. Kiek prisimenu, visi delegatai tai atliko. Ypačiai spalvinga buvo a.a. Kazio Bizausko promemorija apie pakylį Kremliuje. Deja, pas mane ji neužsiliko ir šiandien negalėčiau pasakyti, ar ji išliko kurioje iš mūsų pasiuntinybių.

Štai L. Natkevičiaus promemorijos pilnas tekstas:

Maskva, 1939 m. spalio mėn. 4 d. *Promemorija* (padiktuota p. Dr. L. Natkevičiaus, Lietuvos Ministro Maskvoje) Lietuvos Užsienių Reikalų Ministro p. J. Urbšio ir Pasiuntinio p. Dr. L. Natkevičiaus pasimatymas su Stalinu ir Molotovu Kremliuje.

Pasikalbėjimas prasidėjo Kremliuje, spalio mėn. 3 d. 22 val. 30 min. Maskvos laiku. Jame dalyvavo iš SSSR: Stalinas, Molotovas, Potemkinas, Pozdniakovas, o iš mūsų — Užsienių Reikalų Ministras p. J. Urbšys ir Pasiuntinys p. Dr. L. Natkevičius.

Pradžioje p. Urbšys, kreipdamasis į Molotovą, padėkojo už Sovietų Vyriausybės palankų Lietuvos interesų supratimą, kaip tai matėsi iš dviejų jo pasikalbėjimų su Lietuvos Pasiuntiniu Natkevičium. Pridėjo dar, kad, turėdamas galvoje p. Molotovo pareikštą pageidavimą, kad kuris Lietuvos Vyriausybės narys atvyktų į Maskvą išsikalbėti apie Lietuvą ir Sovietų Sąjungą liečiančiais klausimais, esąs tam reikalui Lietuvos Vyriausybės čia ir atsiųstas. Po to, p. Ministras Urbšys trumpai išdėstė Lietuvos politikos vedamąsias gaires.

Paskui p. Molotovas priėjo prie reikalo dėstymo. Pradėjo nuo to, kad dabar yra visiškai ypatingos sąlygos, karo padiktuotos. Ką tik dar buvo didelė Lenkija, jos dabar jau nėra. Esąs sprendžiamas Vokietijos ir Sovietų Sąjungos

santykių radikalus peržiūrėjimas. Tokiu momentu Sovietų Sąjungai tenką apdrausti savo visišką saugumą. Po tam tikrų derybų Vokietija sutiko, kad Lietuva, kaip Latvija ir Estija, įeitų į SSSR įtakos zoną. Lietuvos neutraliteto Sovietams nebepakanka, nes galinčios būti „vylazki" (išlindimai, išsišokimai E.T.), provokacijos, diversijos, ir čia paabejojo, ar viena Lietuvos kariuomenė būsianti pakankama grasa agresoriui. Šio karo metu, jo nuomone, esanti tokia padėtis, kad Sovietai niekur negalį palikti mažiausio neaiškumo. SSSR siekianti sudaryti su Lietuva ir savitarpinės pagalbos paktą.

Po to paėmė žodį Stalinas ir, ilgai nelaukdamas, atskleidė mums kortas. Su Lietuva, sakės jis, reikia sudaryti tris aktus: 1) savitarpinės pagalbos paktą, 2) sutartį dėl Vilniaus ir Vilniaus sričių perdavimo Lietuvai ir 3) sutartį dėl tam tikrų Pietų Lietuvos sričių perdavimo vokiečiams. Ponas Stalinas, nežiūrint mums pasakyto pažado atiduoti Vilnių, pastebėjęs mūsų rūkščias minas, pradėjo aiškinti Vokietijos siekimus Pabaltijy. Paėmęs žemėlapį, nurodė, kad šių metų gegužės mėnesį vokiečiai siūlė pasidalinti Pabaltijo kraštus pagal Dauguvos upę. Paskutinėse derybose, kada vokiečiai pagaliau sutikę ir Lietuvą atiduoti Sovietų įtakai, ko jie labai nenorėję ir net statę už tai Sovietams didelių reikalavimų pietų Ukrainoje, vokiečiai reikalavę atiduoti jiems maždaug trečdalį Lietuvos, pradedant nuo jūros ir einant tiesia linija netoli Kauno ir žemyn. Pagaliau vokiečiai labai sunkiai sutikę pasitenkinti sekančiomis Lietuvos sritimis. Čia Stalinas paėmė žemėlapį ir parodė Suvalkijos sritį, kuri turėtų atitekti vokiečiams. Ši sritis, žiūrint iš Šiaurės į Pietus, atkertama šitokia linija: Naumiestis (nežinia kur lieka), Vilkaviškis (vokiečiams), pietiniai Mariampolės pakraščiai (vokiečiams), pati Mariampolė — mums, Ludvinavas (vokiečiams), Simnas (mums), Seirijai (mums), Leipalingis

(mums), Kapčiamiestis (vokiečiams); kelią Kapčiamiestis — Sopockinė vokiečiai nori turėti sau).

Toliau Stalinas minėjo, kad, tokiai padėčiai esant, Sovietai užsiminę, jog pravartu būtų Klaipėdą grąžinti Lietuvai, bet vokiečiai apie tai ir klausyt nenorėję.

Savo reikalavimus mums Sovietai rėmė savo saugumo principais ir sakėsi nenorį liesti Lietuvos suvereniteto teisių, jos Konstitucijos bei socialinės struktūros.

Dėl savitarpinės pagalbos pakto mes nurodėm, kad be jo galima būtų apsieiti. Mes sakėm, kad Lietuvos neutraliteto ir eventauliai sustiprintos Lietuvos kariuomenės visai užtektų. Ponas Urbšys labai griežtai pabrėžė, kad Lietuvos neutralitetas, palankus Sovietams, tuo pačiu yra Sovietų teritorijos „podstupų" (priėjimų E.T.) gynimas nuo visokių agresorių. Buvo nurodyta, kad Lietuva turi nepuolimo paktą tiek su SSSR, tiek su Vokietija. Be to, Lietuvos sąskaitos su Reichu turi visiškai ypatingą pobūdį. Ryšium su Klaipėdos netekimu su Reichu yra visas kompleksas atsiskaitymo klausimų, kurie gyvai paliečia tiek pačią mūsų valstybę, tiek jos ekonominius organizmus, tiek net pavienius asmenis, nekalbant jau apie prekybą, kuri yra pakankamai išsiplėtus su Vokietija.

Dėl Vilniaus sričių pareiškėm abejonių, kokios tikrai teritorijos turėtų, žiūrint Maskvos sutarties, būti priskirtos Lietuvai. Sakėm, kad eventualinis Pietų Lietuvos sričių perleidimas Vokietijai būtų didžiausias neteisingumas, kokį tiktai galima įsivaizdinti. Šio dalyko Lietuva negalės suvirškinti. Tai bus atdara žaizda, kokia buvo pas mus su Lenkija per daugelį metų. Tai, sakėm, nėra pacifikacijos ženklas. Mes stebėjomės, kaip galima buvo prieiti prie išvados draskyti gyvą Lietuvos organizmą.

Stalinas nupasakojo, kad vokiečiai buvę užsimoję dar daugiau Lietuvos sričių prisiskirti. Jis, Stalinas, net norįs patarti lietuviams nusileisti, nes galima būtų kompen-

suotis, gaunant daugiau teritorijų į Rytus (Vilenščinoj). Be to, vokiečiai jam minėję, kad visoje Lietuvoje jie turį ne maža vokiečių ir kad jie galėtų sutikti tuos vokiečius perkelti į teritorijos dalį, kuri jiems turėtų atitekti, o lietuviai galėtų būti perkelti į tų vokiečių vietas arba į Rytų Lietuvą.

Mes pabrėžėm, kad šitoks procesas jokiais objektyviais duomenimis negalėtų būti pateisintas ir kad Lietuvos Vyriausybė ir visuomenė negalės su tuo sutikti.

Toliaus vėl buvo grįžta prie savitarpinės pagalbos pakto. Aiškindamas būtinumą Lietuvai sudaryti su Sovietų Sąjunga savitarpinės pagalbos paktą, Molotovas sakė, kad, žinoma, *jei toks paktas su Lietuva nebūtų sudarytas*, tai šiuo metu, vykstant didesniems dalykams Europoje, galėtų įvykti toks atsitikimas, *kad Sovietų Sąjunga, turėdama intervenuoti į Europos įvykius, būtų priversta nesiskaityti su dabar Lietuvos skelbiamu neutralitetu.* (mano pabr. E.T.)

Stalinas čia įrodinėjo, kad neutralių valstybių ekzistavimas esąs fikcija. Neilgai neutralios būsiančios Belgija ir Olandija, Švediją į savo pusę tempią anglai ir vokiečiai, Sovietams dėl to vėl gi tenką budėti.

Tiek *Molotovas tiek Stalinas tvirtino,* kad iš jų pusės *nėra jokio pasikėsinimo į Lietuvos nepriklausomybę, kad nėra taip pat jokio pasikėsinimo į Lietuvos vidaus santvarką, į jos vidaus ekonominę ir socialinę sistemą ir kad savitarpinės pagalbos paktas kaip tik ir būsiąs tas tvirtas laidas iš Sovietų Sąjungos Lietuvos nepriklausomybei išlaikyti.* (mano pabr. E. T.)

Ponas Urbšys mėgino įtikinti Sovietų žmones, kad to, ko jie siekia savitarpinės pagalbos paktu, galima pasiekti ir Lietuvos neutralumu. Sakė, kad Lietuva supranta ir sutinka su tuo, kad Lietuvos teritorijoje neturi ir negali įvykti jokių diversijų ir jokių provokacijų prieš Sovietų Sąjungą,

kad Lietuva yra pasiryžusi duoti Sovietų Sąjungai siuo klausimu garantijų, apie kurias galima būtų pasikalbėti. Ponas Urbšys mėgino taip pat dėstyti, kad savitarpinės pagalbos paktas, užuot ką gelbėjęs, galėtų reikalą sukomplikuoti, nes jis išsyk užtrauktų ant Lietuvos trečiųjų valstybių įtarimus ir priešingumus. Tuo tarpu, kai Lietuva, gindama savo neutralumą, tuo pačiu gintų ir priėjimą prie Sovietų teritorijos ir jei, sakysim, kuri didelė valstybė norėtų per Lietuvą žengti prieš Sovietų Sąjungą, tai nuo to momento, kai Lietuva imtų priešintis tam žengimui, būtų sudaryta tokia padėtis, kad Lietuva šauktųsi sau į pagalbą tokias valstybes, kurios tik jai tokiu atveju sutiktų tokią pagalbą suteikti. Tuo būdu, savitarpės pagalbos paktas, nors ir nerašytas, praktikoje veiktų. Bendrai čia mudu su p. Urbšiu daug kartų kartojom, kad Lietuvos neutralitetas galėtų būti didelė garantija SSSR saugumui. Ilgai ta prasme diskutuodami reikalą, nurodinėjom iš kiekvienos pusės į tarptautinius precedentus, bet Sovietai pasiliko prie savo nusistatymo, sakydami, kad pirma, kol buvo ramu, galima buvo pasitikėti vien tik žodinėmis deklaracijomis ir žodiniais pareiškimais, bet kad dabar, karui jau vykstant, to nebeužtenką ir kad turį būti aiškiai iš anksto sutarta kur, kokiomis pajėgomis, kokiu būdu bus suteikta pagalba. Tam pailiustruoti Sovietų Sąjunga, Vokietijai užpuolus Lenkiją, savaime, be niekur nieko, turėtų eiti Lenkijai į pagalbą ir tiek anglai, tiek prancūzai vengę su rusais aiškiai sutarti kur, kada, kokiomis jėgomis kiti kitiems turėtų gelbėti. Lenkai buvę priėję net ligi to, kad jie, einant rusų-anglų-prancūzų deryboms Maskvoje, patiems rusams pasakę, jog jie rusų pagalbos nėra reikalingi. O kai Potemkinas buvo pereitą vasarą Varšuvoje, tai jam iš lenkų atsakingų žmonių buvę pasakyta, kad Lenkija, jei ji būtų Vokietijos užpulta, fatališkai turėsianti kreiptis pagalbos į Rusiją. „Matote,

— sakė Sovietų žmonės, — prie ko privedė Lenkijos pastangos vesti vadinamą pusiausvyros politiką: vokiečiai užpuolė Lenkiją, rusai negalėjo palikti neveiklūs ir jie pastūmėjo savo kariuomenę, užimdami gudų ir ukrainiečių gyvenamas vietas".

Molotovas teigė, kad pakto su estais slaptame protokole esanti kliauzulė, kuri numatanti ir neutralumo atvejus savitarpinės pagalbos sistemoje. Pagalba, pagal tą kliauzulę, esanti teikiama antrai šaliai prašant, tačiau, savitarpiai susitarus, šalis, kuri privalo teikti pagalbą, gali karo antrosios šalies su trečiąja valstybe atveju likti neutrali.

Po to perėjome prie sričių, kurios pagal Maskvos sutartį turėtų atitekti Lietuvai. Potemkinas pasakė, kad 1920 m. liepos 12 d. sutarties siena turėjusi eilę „ogovorok" (rezervų E.T.), kad tai nebūsianti Lietuvos etnografinė siena. Net anglų etnografai nepripažįstą, kad tos sritys būtų lietuvių gyvenamos. Čia p. Natkevičius nurodė, kad turėta galvoje paties Vilniaus hinterlandas, kurio gyventojai, nors ir ne visuoment lietuviškai kalba, bet ligi šiol save lietuviais vadina; tos sritys sudaro su Lietuva ekonominį ir geografinį vienetą. Sunku būtų palikti Vilnių, didelį miestą, prie pačios kitos valstybės sienos. Mes čia, sakė p. Natkevičius, rezervuojamės teisę pateikti plačių etnografinių duomenų. Ponas Stalinas tada žemėlapyje nurodė provizorinę sieną, kuri, žiūrint iš Šiaurės į Pietus, turėtų eiti per Dukšių ežerą (ežeras mums), Rimšę (mums), Švenčionėlius (mums), Eišiškes (mums), toliau į pietų vakarus linija eitų iki administracijos linijos su buvusia Lenkija Ulos upe. Pabrėžė, kad jie linkę grąžinti sritis, kur tik būsianti įrodyta lietuvių dauguma. Paabejojo, ar lenkai noriai priims Vilniaus sričių perdavimą Lietuvai, tuo labiau, kad Vilniuje, berods, esanti ir Pilsudskio širdis. Į tai mes atsakėm, kad neturėsim nieko prieš, kad ji bus

išvežta Lenkijon, kaip nedarėm kliūčių išvežti iš dabartinės Lietuvos jo motinos palaikus.

Tolesnėje diskusijoje buvo kalbėtasi, kokioje padėtyje turėtų likti klausimas dėl Lietuvos teritorijų, kurios eventualiai atitektų vokiečiams. Buvo net pareikšta mintis, kad to klausimo visai nereikėtų kelti, o jį palikti atvirą, kol patys vokiečiai jo neiškels. Bet *Stalinas pabrėžė, kad esąs duotas vokiečiams pažadas* (mano pabr. E. T.) Jis net reiškė mintį, kad galima būtų čia vietoje, Maskvoje, visiems trims, dalyvaujant, pvz., iš vokiečių pusės v. Schulenburgui, tartis. Sovietai tame irgi turį intereso, be to, *jie nenori, kad Lietuva būtų „obmanuta"* (apgauta E. T.) (mano pabr. E. T.) Čia mano ir p. Urbšio buvo pasigailėta, kad tokios derybos neįvyko „kiek anksčiau"...

Ponas Urbšys galop pasakė, kad dalykai Lietuvai tiek opūs ir nelaukti, jog jis šiuo metu jokiu būdu negali deciduoti. Jo kelionės tikslas irgi buvęs daugiausia orientacinio pobūdžio. Pasakė, kad jam teks tartis su Vyriausybe Kaune ir kad jis jau ryt lėktuvu išvyksta. Ponas Urbšys pageidavo, kad Sovietai pateiktų raštu savo sumanymus.

Sovietų buvo pasakyta, kad jie nėra galutinai suformuluoti ir kad galima bus ryt, spalio mėn. 4 d. turėti dar vieną posėdį, kuriame jie galėsią tuos sumanymus įteikti Lietuvos Užsienių Reikalų Ministrui.

Tuo pirmasis pasikalbėjimas ir pasibaigė 1 val. naktį Maskvos laiku.

Antrasis pasikalbėjimas

Antrasis pasikalbėjimas įvyko irgi Kremliuje, dalyvaujant tiems patiems asmenims.

Kai mudu su p. Urbšiu grįžome į Pasiuntinybę, už kokio pusvalandžio paskambino man Potemkinas, pareikšdamas, kad dalyvavę pasikalbėjime su mumis

Sovietų žm ·ė: oliau tęsė darbą ir kad jis jau turi formulas, kur s gali mums pateikti. Kvietė, jei galima, tuojau atvykti į Kremlių. Pranešiau tai p. Urbšiui ir mes tuojau vėl nuvykom į Kremlių.

Atvykus į Molotovo kabinetą, buvo mums pateikti projektai. Iš pradžių buvo pateiktas Sovietų-Lietuvos sutarties dėl perdavimo Lietu os Respublikai Vilniaus ir Vilniaus srities projektas ı po to antras projektas — savitarpinės pagalbos pakto t. rp SSSR ir Lietuvos Respublikos.

Paskaitę pirmąjį projek :, mes pabrėžėm, kad čia niekur neminima 1920 m. l'e ›os 12 d. Maskvos sutartis ir išreiškėm pageidavimą, kad šis naujas susitarimas būtų padarytas anos sutarties ›evizijos forma. Į tai mums nieko neatsakė, tik Potemkinas p ıžymėjo, kad 20 metų sutartis šiuo nauju susitarimu repanaikinama ir net minima savitarpinės pagalbos pakte.

Paskaitę sumanymą dėl savitarpinės pagalbos tarp SSR ir Lietuvos Respublikos (žiūr. promemorijos priedą II), mes pamatėm, kad su mumis Sovietų Sąjunga nori sudaryti karo alijansą, ir negalėjom likti nesujaudinti to pakto 3 straipsnio dispozicijomis, kur pasakyta, kad Sovietų Sąjungai jos pačios lėšomis duodama teisė tam tikruose Lietuvos Respublikos punktuose laikyti tam tikrą skaičių Sovietų sausumos ir oro karo pajėgų. Dar sunkiau mus paveikė slapto protokolo 1 str., kur pasakyta, kad Lietuvos Respublika, kol tęsis dabartinis karas, duoda teisę SSSR laikyti tam tikruose Liet. Resp. punktuose 50,000 sausumos ir oro karo pajėgų.

Ponas Urbšys tuojau reagavo, sakydamas, kad pakto 3 str. ir slaptojo protokolo 1 str. panaikina dabartinę Lietuvos tarptautinę padėtį ir nustato jai ko ne okupacinio pobūdžio kariuomenės kontingentus. Ponas Urbšys pareiškė pasigailėjimą, kad draugiškumas, kuris buvo ugdytas

tarp Sovietų ir Lietuvos per 20 metų, turi tokius padarinius.

Ponas *Molotovas* pabrėžė, kad *Sovietų Sąjunga savo draugiškumo Lietuvos atžvilgiu nekeičia, o priešingai, jį gilina* (mano pabr. E. T.) ir Lietuva dabar turinti progos reališkiau savąjį draugiškumą parodyti. Jis pasakė, kad į estus paktas tokio įspūdžio nėra padaręs, kaip kad į mus, kaip jis matąs. Latviams, sakė jis, yra pastatytos sąlygos dėl Liepojos ir Ventpilės uostų, dėl krantų apsaugos baterijų, o taip pat dėl kariuomenės kontingentų įgulose, skaičiumi ne mažesnės, kaip Lietuvai ir jie visgi tikisi, kad ryt poryt paktą su latviais pasirašysią. Lietuva gi norinti tą visą sistemą, kurią SSSR užsibrėžusi, suardyti.

Mūsų buvo nurodyta, kad mes sutiktume eventualiai žymiai padidinti savo kariuomenę, o Sovietai galėtų savo kariuomenę laikyt ant Lietuvos-SSSR sienos.

Stalinas į tai atsakė, kad Lietuvos kariuomenė nebūsianti tokia grasa agresoriui, kaip kad Raudonosios Armijos buvimas. Be to, saugumo atžvilgiu SSSR tai esąs tikresnis reikalas. Lietuva turinti su Vokietija gana ilgą sieną ir SSSR negalinti palikti jos neapsaugotos. Jai esąs būtinas reikalas turėti savo kariuomenės kumštį, ypatingai šiaurės vakarų Lietuvoje. Be to, jis pabrėžė, kad tas paktas sudaromas *vien šio karo metui* (pabr. originale); jei karas pasibaigs šiomis dienomis, tai ir klausimas rastų *kitą* sprendimą... Jis kvietė Lietuvą nesipriešinti, tuo labiau, kad jis sutiktų duoti plačias ekonomines lengvatas ir tinkamai apginkluoti mūsų pačių kariuomenę.

Molotovas pridėjo, kad jeigu Lietuva turinti sunkumų dėl Šventosios uosto įrengimo, tai ir čia Sovietai pasiūlą savo patarnavimus.

Mes vėl visokiais būdais įrodinėjom, kad Lietuvai, turinčiai senų valstybinių tradicijų, nors tam tikru momentu, dėl Lenkijos ir caristinės Rusijos politikos, ji ir buvo

netekusi nepriklausomybės, skaudūs būtų panašūs kapituliacijos režimai, kurie negali būti priimtini. Lietuva, sakėm mes, dvejopai nukenčia: jos nepriklausomybei su duodamas smūgis ir ji dargi verčiama išsižadėti Vokietijos naudai geriausių Lietuvos žemių ir itin svarbaus kultūrinio kampo, iš kurio dargi išėjo Lietuvos atgimimas, kur yra Basanavičiaus ir V. Kudirkos tėviškės. Aš, Natkevičius, nurodžiau dar, kad ir mano ūkelis, suvalkiečio „serednioko" (vidutinio E. T.), taip pat sulig nubrėžtąja čia siena būtų Vokietijos pusėje.

Sovietų žmonės, pastebėję mūsų prastą nuotaiką, dėl vėlaus laiko, pasiūlė užkandžius, kurie tuojau čia ir buvo atnešti. Laisvam pasikalbėjime p. *Stalinas* teiravosi apie lietuvių kalbą, apie Lietuvos mokyklų tinklą ir jis *jokiu būdu negalėjo suprasti, kad lietuviai, turtingi tokiais istoriniais įvykiais, pasirodė nepaprastai tinką asimiliacijai.* (mano pabr. E. T.), daugiau negu bet kuri kita tauta. Dargi gudai asimiliavę lietuvius, nekalbant jau apie lenkus, vokiečius ar rusus. Be to, socialiniu atžvilgiu Lietuvai buvusi labai didelė nelaimė, kad jos dvarininkija tai sulenkėjusi, tai surusėjusi, ko nebuvę, pvz., su gruzinų dvarininkais. Dargi atiduodant mums Vilnių, jis primenąs mums, kad klausimas nesąs taip lengvai sprendžiamas. Jis atsimenąs, jog tuo metu, kai Sovietai turėję progos Vilniuj sudaryti Lietuvos Sovietinę respubliką, gudai atvažiavę su didžiausiais protestais ir užtat Kapsukui-Mickevičiui teko sudaryti ne Lietuvos respubliką, bet gudiškai-lietuvišką respubliką. Ir dabar, jo manymu, reiktų siekti taikos ir susitarimo ir iš tų sričių, kurios atitenka vokiečiams, lietuvius pergabenti į tas sritis, kurias jie atiduodą, kad ten būtų sustiprintas lietuviškas elementas.

Po užkandžio vėl grįžom prie rūpimų problemų. Stalinas pasakė, kad visgi Lietuvos teritorijų perleidimą Vokietijai taip pat reikėsią, greičiausiai, atlikti tuo pačiu

metu, nes *SSSR esanti padarius pažadų vokiečių atžvilgiu* (mano pabr. E. T.). Molotovas kvietė pasekti estų pavyzdžiu, kurie pasirodę suprantą gyvenamo meto problemas ir buvę visiškai sukalbami, nežiūrint kad jų respublikos ekzistavimo bėgyje jie turėję Sovietų atžvilgiu gana vingiuotą ir neaiškią politiką.

Ponas Stalinas iškėlė klausimą dėl eventualaus Sovietų kariuomenės kontingento Lietuvoje sumažinimo. Mes nesakėm nieko nei už, nei prieš, nes dėl paties principo buvome pareiškę neigiamą nusistatymą. Ponas Stalin paėmė pieštuką ir savo ranka į tekstą įrašė vieton 50,000 tik 35,000. Mes į tai nereagavom.

Pasikalbėjimo eigoje buvo trumpai paliesti ir ekonominiai klausimai. Mano, Natkevičiaus, buvo pasakyta, kokioje jie yra stadijoje ir kokios yra Lietuvos deziderijos dėl mainų kiekių praplėtimo dar už šiuos metus ir sutarties 1940 metams sudarymo. Ponas Molotovas pasakė, kad ryšium su politiniais klausimais ir ekonominiai klausimai rasią kuo palankiausią traktavimą.

* * *

Iš pasikalbėjimo epizodų galima dar paminėti itin sarkastišką ir labai nebičiulišką p. Stalino nusistatymą Anglijos atžvilgiu. Kiekvienu atsitikimu jis nėgailėjo stiprių išsireiškimų anglų adresu. Sakė, pvz.: pas mus atvažiavo anglų delegacija, be jokių instrukcijų, nerimtai elgėsi; atsiuntė kažkokį valdininkėlį Strangą, kuris kiekvieną dieną pateikdavo naują varijantą, iš anksto spaustuvėje atspausdintą, iš viso net 22. Iš viso to p. Stalin gardžiai juokęsis.

Lenkų kariuomenę, ypač kareivį, ir jos apsiginklavimą p. Stalin vertino gana teigiamai, bet stebėjosi jų vadovybės visišku nesugebėjimu ir iširimu.

Dėl karo perspektyvų p. Stalin reiškė minčių, kad Vokietija galinti būti sumušta, o tada Anglijos pozicija būtų neaiški. Bet abiem atvejais, ar Vokietija bus nugalėta ar nugalėtoja, vis tiek SSSR savisaugos sistema pasiliekanti tapati.

Šitas pasikalbėjimas, skaitant ir vaišes, kurių metu buvo pakelti tostai už kiekvieną dalyvį, už Vilnių ir kit. užtruko ilgai ir pasibaigė 4 val. 30 min. Maskvos laiku.

Pastaba. Prie šios promemorijos pridedami Sovietų pateiktų projektų dėl Vilnijos perleidimo Lietuvai ir dėl savitarpinės pagelbos tekstų originalai ir vertimai.

I priedas (vertimas)

Sovietų-Lietuvių sutartis dėl Vilniaus miesto ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvos Respublikai.

Skaitydama Lenkijos padarytą Vilniaus miesto ir Vilniaus srities atplėšimą nuo Lietuvos Respublikos gyvybinių Lietuvos interesų pažeidimu ir atsižvelgdama į lietuvių tautos troškimus, Sovietų Sąjungos Vyriausybė rado esant būtinu atgaivinti pamintąjį teisingumą ir grąžinti Lietuvai Vilniaus miestą ir Vilniaus sritį, ryšium su tuo Sovietų Vyriausybė ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė susitarė štai dėl ko:

1. Skaityti Vilniaus miestą ir Vilniaus sritį sudedamąja Lietuvos Respublikos dalimi.

2. Nustatyti sieną tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos Respublikos pagal pridėtąjį žemėlapį.

II priedas

Savitarpinės pagalbos tarp SSSR ir Lietuvos Respublikos paktas

Aukščiausios SSSR Tarybos Prezidiumas ir Lietuvos Respublikos Prezidentas,

siekdami plėsti 1920 metų liepos 12 d. taikos sutartimi nustatytus draugiškus santykius, pagrįstus nepriklausomo valstybingumo ir nesikišimo į antrosios šalies vidaus reikalus pripažinimu;

pripažindami, kad 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartis ir nepuolimo bei taikaus ginčų sprendimo 1926 m. rugsėjo mėn. 28 d. sutartis tebėra jų savitarpio santykių ir pareigų tvirtu pagrindu;

įsitikinę, kad abiejų šalių interesus atitinka tikslių savitarpinės pagalbos užtikrinimo sąlygų nusakymas,

pripažino esant būtinu sudaryti savo tarpe sekančią sutartį dėl sienos ir dėl savitarpinės pagalbos ir šiam reikalui paskyrė savo įgaliotiniais:

Aukščiausios SSSR Tarybos Prezidiumas:

V. M. *Molotovą,* Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininką ir Užsienių Reikalų Komisarą,

Lietuvos Respublikos Prezidentas:

Juozą *Urbšį,* Užsienių Reikalų Ministrą,

kurie įgaliotiniai sutarė:

1 straipsnis.

Sovietų Sąjunga ir Lietuvos Respublika pasižada teikti viena kitai visokią pagalbą, tame skaičiuje ir karinę, įvykus tiesioginiam užpuolimui arba gresiant Susitariančiųjų šalių sausumos ar jūrinėms riboms užpuolimui bet kurios didžiosios Europos valstybės.

2 straipsnis.

SSSR pasižada teikti Lietuvos kariuomenei palengvintomis sąlygomis pagalbą ginklais ir kita karine medžiaga.

3 straipsnis.

Lietuvos Respublika ir Sovietų Sąjunga pasižada drauge vykdyti Lietuvos sienų apsaugą, kuriam reikalui

Sovietų Sąjungai suteikiama teisė savo lėšomis laikyti nustatytose Lietuvos Respublikos vietovėse griežtai aprėžtą sovietų sausumos ir oro ginkluotų pajėgų kiekį, kurio maksimumas nustatomas atskiru susitarimu.

4 straipsnis.

Abi Susitariančios šalys pasižada nesudarinėti bet kurių sąjungų ir nedalyvauti koalicijose, nukreiptose prieš vieną iš Susitariančiųjų šalių.

5 straipsnis.

Šios sutarties įgyvendinimas jokiu būdu neturi paliesti Susitariančiųjų Šalių suvereninių teisių, konkrečiai jų ekonominės sistemos ir valstybinės santvarkos.

6 straipsnis.

Ši sutartis įgyja galios ratifikacijos dokumentais pasikeitus. Ratifikacijos dokumentais pasikeitimas įvyks per šešias dienas nuo šios sutarties pasirašymo Kauno mieste.

Šios sutarties veikimo laikotarpis dvidešimt metų ir, jeigu viena iš Susitariančiųjų Šalių neras reikalinga atšaukti šią sutartį už metų prieš termino pabaigą, pastaroji automatiškai veiks per sekančius dešimtį metus.

7 straipsnis.

Ši sutartis sudaryta dviem originalais, rusų ir lietuvių kalbomis, Maskvos mieste, 1939 m. spalio mėn. ...d.

Konfidencialus protokolas

I.

Sutarta, kad bendrai Lietuvos Respublikos sienų apsaugai vykdyti ir bandymams įtraukti Susitariančias Šalis

į dabar Europoje vykstantį karą įspėti bei užkirsti SSSR turi teisę šio karo metu turėti nustatytose Lietuvos Respublikos vietovėse (pakto 3 straipsnis) iš viso ligi penkiasdešimt tūkstančių žmonių sausumos ir oro ginkluotų pajėgų.

II.

Pirmame sutarties straipsnyje aptarta pagalba teikiama antrai Susitariančiai Šaliai pareiškus norą, vienok, bendru sutarimu, teikti pagalbą privalančioji Šalis gali, antrosios Šalies karo su trečiąja valstybe atveju, pasilikti neutrali.

III.

Šio pakto įgyvendinimui prižiūrėti, ryšium su tuo kylantiems klausimams spręsti sudaroma Mišrioji Komisija pariteto pagrindais, kuri nustato savo veikimo taisykles.

IV.

Šis konfidencialus protokolas yra priedas prie SSSR ir Lietuvos savitarpinės pagalbos pakto, sudaryto 1939 m. spalio mėn.

* * *

Juozo Urbšio, Užsienio Reikalų Ministro,
promemorija
Kaunas, 1939 m. gruodžio 4 d.

O štai J. Urbšio promemorija apie tuos pačius pasikalbėjimus Kremliuje. Ji surašyta žymiai vėliau, 1939 m. gruodžio 4 d. Todėl gal kai kurios smulkmenos per du mėnesiu bus išdilusios iš atminties, o kai kurios mintys labiau išryškėjusios. Vienas ir antras dokumentai yra autentiški, jiedu kits kitą papildo. Dėl paties reikalo

nepaprasto ir likiminio svarbumo ir J. Urbšio tekstą paduodu ištisai.

Lietuvos derybos su Sovietų Sąjunga dėl Vilniaus ir dėl savitarpinės pagalbos pakto.

Pirmą sykį į Maskvą nuskridau spalio 3 d. Lėktuvas Maskvos laiku atskrido ten apie 18 val. 30 min. Tą patį vakarą (apie 22 v.) buvo paskirtas posėdis Kremliuje. Nuvykau su Pasiuntiniu p. Natkevičium. Įėję į erdvų Molotovo darbo kambarį, radome ten Staliną, Molotovą, Potemkiną ir Pozdniakovą. Pasisveikinus, Molotovas pasiūlė sėstis prie stalo ir pradėti pasikalbėjimus.

Pasikalbėjimai buvo pradėti nuo to, kad aš, vyriausybės vardu, padėkojau Molotovui ir Sovietų Sąjungos vyriausybei už tai, jog Molotovas per pasimatymą su p. Natkevičium buvo pasakęs, kad, eidama į buv. Lenkijos teritoriją, Sovietų Sąjunga nebuvo pamiršusi Lietuvos interesų ir kad ji galvojusi apie Vilnių.

Po to Molotovas pradėjo dėstyti naudingumą Lietuvai ir Sovietų Sąjungai sudaryti savo tarpe savitarpinės pagalbos paktą, neprecizuodamas, kokios rūšies tas paktas turėtų būti.

Aš, iš Lietuvos pusės, dėsčiau Lietuvos politiką, prisilaikydams tų tezių, kurios vyriausybės buvo aprobuotos, man išvykstant į Maskvą (žiūr. 1939.XI.16 d. promemoriją Nr. 251). Stengiausi įrodyti, kad vykdydama neutralumo politiką, bet drauge palikdama ištikima tradiciniam draugingumui su Sovietų Sąjunga, Lietuva geriausiai pasitarnaus ne tik pati sau, bet taip pat ir Sovietų Sąjungai.

Tos diskusijos užsitęsė maždaug ligi 24 val. Diskusijų metu Stalinas precizavo, kad Lietuvai ir Sovietų Sąjungai tektų sudaryti ir pasirašyti tokių rūšių paktus: 1) apie Vilniaus atidavimą Lietuvai ir 2) apie savitarpinę pagalbą. Stalinas, paėmęs žemėlapį, parodė, kiek jie yra užsibrėžę

atiduoti iš Vilniaus krašto Lietuvai.

Pažymėjome, kad jų užsibrėžtąja linija paliekama rusų pusėje grynai lietuvių gyvenamos vietos: Švenčionių ir Marcinkonių-Druskininkų sritys.

Stalinas pasakė, kad apie tai galima bus dar kalbėtis.

Pastebėjau, kad mano instrukcijos manęs neįgalioja kalbėtis dėl savitarpinės pagalbos pakto sudarymo ir kad aš turiu grįžti į Kauną atgal pranešti vyriausybei tai, ką iš Sovietų Sąjungos vyrų sužinojau. Paklausiau, ar Sovietų Sąjungos yra galbūt paruošti to savitarpinės pagalbos pakto projektai, — tada mano pranešimas Kaunui turėtų konkretiškesnio pobūdžio, ir Kaunui būtų aiškiau, ko Sovietų Sąjungą iš mūsų pageidauja.

Molotovas atsakė, kad priešingai jų įpročiams šį kartą jie nėra paruošę konkretaus projekto, bet kad rytoj paruošią.

Sutarėme tad, kad rytojau (X.4) dieną dar kartą susitiksime ir gausime iš jų projektą. Tada su tuo projektu spalio 5 d. rytą išskrisiu į Kauną. Šitaip ir persiskyrėmė.

Sugrįžus į Pasiuntinybę, apie 1 val. naktį buvo paskambinta iš Narkomindielo p. Natkevičiui ir pranešta, kad Sovietų projektai jau yra pagaminti, ir, jeigu mes galime, kad tuojau atvyktume vėl į Kremlių.

Nuvykome apie 2 val. 30 min. naktį. Dalyvavo tie patys žmonės.

Iš Sovietų mums buvo pateikti du projektai: vienas visiškai trumpas, iš vieno straipsnio, apie tai, kad Vilniaus miestas ir sritis perduodama Lietuvai pagal prie to projekto pridėtame žemėlapy nubrėžtąją liniją; antras, ilgesnis, apie savitarpinės pagalbos paktą maždaug tokio pobūdžio, kaip kad buvo pasirašytas tarp Estijos ir Sovietų Sąjungos, o taip pat ir tarp Latvijos ir Sovietų Sąjungos. Pridėtasis prie to projekto konfidencialus protokolas numatė, kad Lietuvos teritorijoje Sovietų Sąjunga turės

teisės laikyti savo kariuomenės ligi 50,000.

Susipažinęs su tais projektais, kurie, suprantamas dalykas, padarė labai sunkų įspūdį, pasakiau, kreipdamasis į Sovietų Sąjungos žmones, kad *jų pateiktasis projektas apie savitarpinę pagalbą yra ne kas kita, kaip Lietuvos okupacija.* (mano pabr. E. T.)

Į tą mano pasakymą buvo reaguota *tiktai šypsenomis* ir Stalino žodžiais, kurs pasakė, kad panašiai išsyk kalbėjo ir Estijos Užsienių Reikalų Ministras (K. Selter. E. T.), bet kad *mes nesuprantą tikrų Sovietų intencijų, kurios nėra priešingos mūsų valstybių nepriklausomybei.* (mano pabr. E. T.).

Paskui Stalinas ir kiti Sovietų Sąjungos žmonės ėmė kalbėti dar ta prasme, kad, girdi, gal mus labai sunkiai veikia numatytos laikyti Lietuvoje jų kariuomenės skaičius, — dėl to skaičiaus galime kalbėtis ir jį sumažinti, — o galbūt ir šiaip jau kas nors konkrečiai jų projekte mums nepatikta, — ir dėl to galime kalbėtis, ir jie atsižvelgsią į mūsų pageidavimus.

Aš vengiau kalbėti apie atskirus projekto nuostatus, vengiau taip pat kalbėti ir apie tą skaičių bei jo sumažinimą, nes mano pastangos buvo nukreiptos įrodyti Sovietų Sąjungos žmonėms, kad *iš viso svetimos kariuomenės įvedimas į mūsų teritoriją iš principo mums yra nepriimtinas* ir ne tiktai nepriimtinas, bet ir pavojingas tiek mums, tiek eventualiai ir pačiai Sovietų Sąjungai. (mano pabr. E. T.). Nes tos kariuomenės buvimas Lietuvoje būtų kaip ir kokia rakštis kitų mūsų kaimynų akyse, kurie, be abejonės, anksčiau ar vėliau stengtųsi ją iš savo akies ištraukti, ir tada Lietuva galėtų atsidurti dideliame pavojuje, kadangi tos rakšties traukimas gali juk pasitaikyti ir tokiu metu, kada Sovietų Sąjunga bus kitur labai užimta ir turės mus palikti mūsų likimui. Tuo būdu man atrodo, kad Lietuvos neutralumas ir draugingumas su Sovietų

Sąjunga yra daug tikresnė garantija ne tik Lietuvos, bet ir Sovietų Sąjungos saugumo interesų.

Taip besikalbant, Stalinas, kreipdamasis į Molotovą, paklausė: ar galima būtų ko nors užkąsti. Netrukus buvo atnešta apsčiai šaltų valgymų ir gėrimų, ir, šitaip kalbantis ir užkandžiaujant, buvome pasilikę Kremliuje maždaug iki 6 val. ryto.

7 val. ryto išskridau į Kauną, kur atvykau tą pačią spalio 4 d. apie 12 val. 30 min. Kauno laiku. Kaune pasilikau spalio 5 ir 6 d..

Būdamas Kaune, padariau Respublikos Prezidentui ir Vyriausybei pranešimą apie pasikalbėjimus Maskvoje, ir buvo padaryta eilė posėdžių padėčiai apsvarstyti ir nusistatyti. Nusistatyta sutikti sudaryti su Sovietų Sąjunga savitarpinės pagalbos paktą, tačiau be Sovietų kariuomenės laikymo Lietuvos teritorijoje, o tik numatyta, kad Sovietų Sąjungos karo vadovybė galės prie Lietuvos kariuomenės štabo laikyti savo karinę misiją, taip pat ir Lietuvos karo vadovybė laikytų tokią pat, kad ir mažesnę, savo karinę misiją prie Sovietų Sąjungos karo vadovybės. Buvo paruoštas atitinkamas projektas su tokiomis instrukcijomis. Su tuo projektu spalio 7 d. išskridau vėl į Maskvą drauge su Ministro Pirmininko Pavaduotoju p. Bizausku ir Kariuomenės Vadu gen. Raštikiu.

Posėdis pas Respublikos prezidentą.

Tenka nutraukti Urbšio promemorijos citavimą ir papasakoti, iš atminties ir iš kitų užrašų, kas dėjosi Kaune per tas pustrečios dienos, tarp jo sugrįžimo į Kauną ir grįžimo į Maskvą. Pradėsiu nuo chronologijos. Spalio 9 d. mano redaguotoje promemorijoje apie tą sugrįžimą taip parašyta: „Spalio 4 d. rytą buvo gautos iš Maskvos dvi

šifruotos ir trečia atvira telegramos, kuriomis pranešama, kad Užsienių Reikalų Ministras p. Urbšys šįryt išskrido į Kauną.

Apie 12 val. p. Urbšį sutiko Ministro Pirmininko Pavaduotojas p. Bizauskas, aš ir p. Vainiūnas (URM-jos valdininkas E. T.). Atvykę į Ministeriją ir valandą pasiinformavę bei pasitarę, išleidome p. Urbšį ir p. Bizauską į posėdį pas p. Respublikos Prezidentą.

Diskusijos dėl Sovietų siūlymų.
Naujos delegacijos sudarymas.

Popiet buvo pasikalbėjimai tiktai Ministerijoje be p. Urbšio. Tų pasikalbėjimų per tas pustrečios dienų buvo gana daug. Urbšys juose ne daug tedalyvavo, bet užtat dažnai dalyvavo K. Bizauskas. Pagrindiniais tų pasitarimų dalyviais buvo: URM-jos teisinis konsultantas doc. Tadas Petkevičius, juriskonsultas Krivickas, juriskonsultas dr. J. Sakalauskas ir aš. Prisidėdavo Teisių-Administracijos direktorius V. Čarneckis ir, kaip minėta, K. Bizauskas.

Diskusijos buvo labai gyvos. Pagrindinė, vadovaujančioji mintis buvo: *žūt būt išvengti Lietuvoje sovietinės kariuomenės įgulų.* (Pabraukta E. T.) Sovietų vadovų užsispyrimas jas būtinai įvesdinti visiems kėlė labai rimtų abejojimų apie Sovietų valdovų intencijų nuoširdumą ir grynumą Lietuvos atžvilgiu, nepaisant jų patikinimų p.p. Urbšiui ir Natkevičiui. Buvo prieita išvada ir aš tai minčiai atstovavau ir gyniau su dideliu įsitikinimu, kad reikalinga *maksimaliai įeiti į partnerio padėtį,* (Mano pabraukta E. T.) suprasti ir įvertinti jo susirūpinimus bei nerimą, o, iš to išeinant, padaryti toliausiai einančių nusileidimų, suderinamų su gyvybiniais Lietuvos interesais ir jos nepriklausomybe. Mano galvojimas buvo toks: nepai-

sant savo pakto su Berlynu, Sovietų vadai Vokietija nepasitiki, jie bijo, kad Hitleris, apsidirbęs Vakaruose, gali staiga atsigrįžti prieš juos ir smogti staigų smūgį. Todėl jiems svarbu tokį eventualų smūgį priimti galimai toliau nuo savo tikrosios teritorijos, todėl jiems rūpi galimai tvirčiau užtikrinti vadinamųjų priėjimų („podstupy") prie savo tikrųjų žemių saugumą. Kadangi, kaip patyrimas rodė, mes nieko gero iš nazistinės Vokietijos negalėjome laukti, kadangi, kaip bus matyti iš kai kurių mano raštų vėliau, aš laikiau didžiausia Europos ir mūsų nelaime, jei Hitleris karą laimėtų, todėl ir siūliau užimti Sovietų atžvilgiu maksimaliai „supratlyvą" poziciją ir pabandyti rimtai paisyti jų susirūpinimų. Mūsų kontrapasiūlymas Sovietams turėjo būti kaip ir „testas" jų nuoširdumui mūsų atžvilgiu patikrinti. Visais tais sumetimais mūsų mažo kolektyvo buvo išdirbtas savitarpinės pagalbos sutarties, kurios principą buvo nusistatyta priimti, tekstas, pagrįstas trimis konkrečiais pasiūlymais: 1) Lietuva, Sovietų Sąjungos medžiagiškai remiama, sutinka ir įsipareigoja *padvigubinti savo turimos kariuomenės skaičių;* (Mano pabraukta E. T.) 2) Lietuva, taip pat Sov. S-gos medžiagiškai remiama, sutinka ir įsipareigoja pasistatyti savo Vakarų pasienyje atitinkamus įtvirtinimus apsigynimo tikslais; 3) Lietuva sutinka pasikeisti su Sov. S-ga specialinėmis karinėmis misijomis prie vyriausių štabų.

Vyriausybė tuos nusistatymus priėmė ir patvirtino. Buvo suredaguotas sutarties projektas. Dėja, jo pilnas tekstas mano archyve neužsiliko.

(Čia gal pravartu būtų pacituoti du juodraščiai notos, kuri turėjo lydėti mūsų sutarties projektą?)

Tačiau, mano manymu, Sovietams reikėjo ne tik mūsų kontrapasiūlymą pateikti, bet dar gi tą pateikimą apstatyti tam tikra iškilmingesne forma, kad jiems parodytume, kiek rimtai mes visą reikalą svarstėme ir kiek rimtai

jį traktuojame. Todėl, galvojau, į Maskvą nepakanka nusiųsti vieną Užs. Reik. Ministerį, bet reikia jam prijungti visą delegaciją. Mano pasirinkimas apsistojo ties dviem asmenimis: Ministerio Pirm-ko Pavad. K. Bizausku, kaip stambios mūsų visuomenės dalies (krikščionių demokratų ir katalikų iš viso) atstovu, juoba, kad toji visuomenės dalis galėjo būti Maskvos laikoma labiausiai antisovietiškai nusitekusi, ir Kariuomenės Vadu gen. Raštikiu. Pastarąjį norėjau matyti delegacijoje ypač tuo atvėju, jei Sovietų vadovai rimtai paims mūsų kontrpasiūlymus, kad čia pat rastų kompetentingą mūsų kariuomenės atstovą, kuriam galėtų statyti jo srities klausimus ir čia pat gauti atsakymus. Gavęs p. Urbšio ir Vyriausybės pritarimą, specialiai apsilankiau pas gen. Raštikį jį įtikinti, kad būtinai vyktų į Maskvą su mūsų delegacija. Ir tai man, be didelių sunkumų, pavyko, nes gen. Raštikis neturėjo kitų susirūpinimų, kaip valstybės reikalai. K. Bizausko nereikėjo nė įtikinėti. Jis reikalą iš karto suprato.

Normaliai, žinoma, Bizauskas, kaip Min. Pirm. Pavaduotojas, būtų ir turėjęs pirmininkauti mūsų delegacijai. Tačiau tomis susirūpinimo ir įtempimo dienomis, nei jis pats, nei kas kitas to pirmenybės klausimo neiškėlė ir todėl Urbšys pasiliko delegacijos priešakyje.

Mano manymu, dar nebuvo gana tiktai delegaciją sudaryti. Reikėjo ją apsupti reikalingais ekspertais. Kadangi buvo numatoma paliest įvairūs klausimai, todėl ekspertų turėjo būti įvairių. Jie buvo numatyti šie: pp. T. Petkevičius, D. Krivickas — teisiniams klausimams, „Maisto" direktorius Tallat-Kelpša ir „Lietūkio" direktorius Meilus — ekonominiams klausimams, Vl. Viliamas — geografiniams ir etnografiniams klausimams. Be to, buvo siunčiamas delegacijai pagelbėti URM-jos referentas Montvila ir gen. št. pulk. Repšys. Kaip ir delegacijos nariu ekonominėms deryboms ir tų derybų vadovu iš mūsų pusės

į Maskvą vyko ir URM Ekonominio Dep-to direktorius J. Norkaitis.

Tuo būdu mūsų delegacija buvo labai reprezentatyvi, apsupta pirmos rūšies ekspertų ir Sovietų vadai, jei būtų norėję, būtų galėję visus abi šalis interesuojančius klausimus pačiu rimčiausiu ir pagrindiniausiu būdu išlukštenti ir išspręsti abiejų šalių pasitenkinimui.

Deja, jie to nenorėjo ir todėl mūsų pastangos pasirodė bergždžios.

Tačiau, prieš grįžtant prie pačių derybų, dar tenka atvaizduoti kai kurie faktai ir fakteliai, kurie vyko tomis dienomis.

E. Turausko Politikos departamento direktoriaus spalio 10 d. promemorija

Mano spalio 10 d. suredaguota promemorija apie spalio 6 d. pasikalbėjimus taip sako:

10 val. skambino mūsų Pasiuntinys Maskvoje Dr. Natkevičius ir pranešė, kad „Lietūkio Direktorius p. Meilus jau Maskvoje. Tuo būdu atvyks tik 10 žmonių. Pasakiau, kad prie ekspertų pavardžių: pp. Petkevičiaus, Krivicko, Montvilos, Tallat-Kelpšos, dar pridėtos Dr. Viliamo ir gen. št. pulk. Repšio pavardės. Paklausiau: kokios Maskvos reakcijos į delegacijos sudėtį? Atsakė, kad su kažkuo matėsi Narkomindiele, supratau — nežymiu valdininku, kuris paklausęs: ar gen. Raštikis esąs „člen pravitelstva"? (vyriausybės narys E. T.). Ponas Natkevičius atsakęs, kad „on bolše, čem člen pravitelstva" (jis daugiau, kaip vyriausybės narys E.T.) Dr. Natkevičius žadėjo vykti į Narkomindielą ir pasimatyti su kompetentingesniais asmenimis.

13 val., kaip buvo žadėjęs, Dr. Natkevičius paskambino ir pranešė, kad „viskas tvarkoj". Gautas „aukščiausias"

sutikimas. Priminė, kad mūsų delegatai nepamirštų paimti įgaliojimus ir reiškė pageidavimą, kad visi delegatai atvyktų kartu, o ne kaip buvo minėta: vieni traukiniu, kiti — lėktuvu. Pastebėjo, kad galima jau vykti pro Bigosovo, kaip ir anksčiau.

Užsiminiau Dr. Natkevičiui, jog p. Urbšys buvo skambinęs ir priminęs, kad p. Prezidentas pageidautų, kad į delegaciją įeitų ir adv. Z. Toliušis. Dr. Natkevičius atsakė, kad pasitarimai, derybos ir pasikalbėjimai Maskvoje vyksta vyriausybės su vyriausybe ir todėl net p. Norkaitis svarbiausiuose pasitarimuose negalės dalyvauti. Jis galės dalyvauti tik ekonominėse derybose su savo srities žmonėmis, o į svarbiausius pasikalbėjimus bus įsileisti pp. Urbšys, Bizauskas, gen. Raštikis ir Dr. Natkevičius.

Į klausimą: ar aranžuoti gen. Raštikiui vizitus SSSR kariuomenės pareigūnams, atsakiau, kad savaime suprantama, ir pabrėžtinai prašiau tuos vizitus sutvarkyti. Jau per pasikalbėjimą 10 val. Dr. Natkevičius buvo minėjęs, kad mūsų karo attache Maskvoje pulk. Zaskevičius išvykęs į štabą pranešti apie gen. Raštikio atvykimą.

Kadangi buvau pranešęs, kad visiems mūsų delegatams užsakyta II klasė per „Inturist", tai Dr. Natk. prašė pakeisti į I klasę, nes, esą, mūsų delegatus apgyvendinsią patys sovietai, greičiausiai, „National" viešbuty. Todėl būtų naudinga ir pravartu, kad visi delegatai būtų kartu.

Iš Latvijos Pasiuntinio Maskvoje p. Kocinš Dr. Natkevičius patyręs, kad latviams nustatytas Sov. S-gos kariuomenės kontingentas 25,000.

* * *

12:25 val. kalbėjau telefonu su mūsų Pasiuntiniu Rygoje p. Pr. Dailidė. Klausiau: kokių jis turi žinių apie Latvi-

jos URM p. Munters derybų Maskvoje rezultatus. Ponas Dailidė atsakė, kad

„1) Be jau paskelbtų tekstų ir komunikatų, spaudoje nieko nepasirodę.

2) Politikos Dep. Dir. p. Stegmanis, vietoj p. Munters, pasveikino aerodrome p. Urbšį ir visą mūsų delegaciją, kadangi p. Munters buvęs užimtas vyriausybės posėdyje.

3) P. Munters esąs nuvargęs po derybų Maskvoje, turėjęs daug darbo, todėl į p. Dailidės prašymą pasimatyti protokolas atsakęs, kad vargu būsią galima laukti pasimatymo anksčiau pirmadienio (X.9.d.).”

Prašiau p. Dailidę, jei tik bus galima, pasimatyti su p. Munters šiandien ir mums apie tai pranešti.

4) Bendra nuotaika Rygoje tokia: jei iš tikrųjų būsią taip, kaip skelbianti *„Pravda”* ir kaip parašyta tekstuose, tai gyventi būsią galima.

5) Karių tarpe vyraująs nusiminimas.

Aš paklausiau: ar kelia galvas revoliucinis komunistinis gaivalas? Atsakė, kad nieko nejaučiama, nes tvirtai palaikoma tvarka.

* * *

12:45 val. kalbėjau telefonu su mūsų Pasiuntiniu Talline p. Br. Dailidė. Jis pasakė, kad, atvykus Sovietų ekspertams, iškilę nauji reikalavimai, būtent: Sovietai sumanę į jiems pripažintas bazes gabenti kariuomenę sausuma ir todėl reikią vadinamųjų „etapų”. Sovietų motyvas gabenti kariuomenę sausuma buvęs tas, kad jiems reikalinga apsipažinti su keliais, nes atvežus kariuomenę į bazes jūros keliu, jei reikėtų trauktis sausuma, tektų tas daryti nežinomais keliais. Estų kariai labai kietai spiriąsi tiems naujiems reikalavimams ir Estijos Užsienių Reikalų Ministerija maniusi, kad pasikalbėjimai nutrūksią. Tačiau,

Maskvai intervenavus, tų „etapų" pavykę išvengti. Dabar ir vieni ir kiti kariai nuvykę vietoj pasižiūrėti tų bazių organizacijos."

Tomis pačiomis dienomis L. Natkevičius Maskvoje matėsi su savo latvių kolega Kocinš ir spalio 6 d. suredagavo sekančią Promemoriją:

L. Natkevičiaus promemorija

Savitarpinės pagalbos paktas tarp SSSR ir Latvijos Molotovo ir Munterso buvo pasirašytas spalio 5 d. 16:30 Maskvos laiku. Po pasirašymo įvyko vaišės ir tą patį vakarą Munters traukiniu grįžo Rygon.

Pakto tekstas spalio 5 d. vakare buvo praneštas per radiją, o spalio 6 d. iš ryto buvo atspausdintas *Izvestijose.* Įdėtas atvaizdas, kur šalimais Stalino stovi Munters. Ir *Izvestija* ir *Pravda* įdėjo pakto garbei vedamuosius straipsnius, kuriuose nurodoma, kad stiprėja *draugingi SSSR* su kaimyninėmis valstybėmis *ryšiai,* kurių pagrinde esąs *abišalis pasitikėjimas,* interesas ir reikalinis bendradarbiavimas." (mano pabr. E. T.)

Ponas Kocinš buvo taip malonus, kad spalio 6 d. pats pakvietė ir davė išsemiamas informacijas apie pakto sudarymą.

Pasirodo, kad p. Kocinš buvo kviestas rugsėjo 30 d. p. Molotovo ir jam buvo pranešta, kad kuo greičiausiai atvyktų vyriausybės narys ir kartu su juo pradėtų derybas. Ponas Kocinš tai padarė telefonu ir jau pirmadienį, spalio 2 d. Munters buvo Maskvoje.

Derybas vedė vienas Munters, dalyvaujant Pasiuntiniui Kocinš, ir turėjo du ekspertus: senatorių Ozolinš teisės klausimais ir antrą — URM Sutarčių Dep-to direktorių p. Kampe.

Derybos tęsėsi nuo spalio 2 d. vakaro ligi spalio 5. Iš

viso turėjo tris posėdžius. Daugiausia latviai spyręsi dėl bazės Liepojoje, tačiau apginti negalėjo, nes buvo tvirtas Stalino nusistatymas ten bazę turėti. Latviai įrodinėję taip pat, kad nėra prasmės turėti bazę prie Irbeno sąsiaurio. Čia Sovietai nusileidę, tik gavę teisę turėti kranto baterijas.

Aš atsargiai pasiteiravau: ar jiems nustatė kontingentą kariuomenės, kuri turėtų būti Latvijos teritorijoje. Į tai man buvo atsakyta, kad iš praždių jiems buvę pastatyta 50,000, paskui 35,000 ir pagaliau sutikta su 25,000. Be to, latviai labai spyręsi, kad jau dabar būtų nurodytos vietos, kur galėtų būti tie garnizonai, tačiau Stalino į tai buvo atsakyta, kad čia esąs techninis klausimas, kurį išspręsiančios komisijos, ir tas klausimas nebuvo diskutuojamas. Tebuvę pasakyta, kad tatai būsią arčiau Lietuvos sienos, Latvijos pietų vakarinėje dalyje.

Estų Pasiuntinys Rei, kuris irgi dalyvavo pasikalbėjime, pasakė, kad ir jiems nustatė 25,000.

Kai dėl pačio pakto redakcijos, tai latviams baze buvo paimtas estų paktas, tačiau kai kuriuos straipsnius latviai papildė. Pvz., 3 straipsnyje yra, kalbant apie SSSR saugumą, įdėtas posakis *„ir savosios nepriklausomybės stiprinimą"* (pabr. L. N.). 5 str., kalbant apie valstybinės ir ekonominės tvarkos nepalietimą, įdėta „ir socialinės sistemos" ir „karo priemonių", ko nėra pakte su estais. Toliau yra skirtumas dėl laiko: pas latvius, jeigu viena susitariančiųjų šalių neras reikalo deninsuoti pakto, jis automatiškai pratęsiamas dešimčiai metų, tuo tarpu estų jis prasitęsia tik 5 metams.

Be to, buvo priimtas komunikatas, kuriame vaizdingiau atpasakotas pakto 5 str. ir pabrėžta, kad šito pakto svarbiausias faktorius esąs abišalis pasitikėjimas ir nesikišimas į valstybės vidaus reikalus.

Iš atskirų derybų epizodų p. Kocinš pažymėjo, kad visur

viską nusverdavo Stalino žodis ir autoritetas. *Stalinas daug kartų pabrėžęs ir įtikinėjęs, kad Sovietų Sąjunga tikrai neturinti sumanymų kištis į šių valstybių vidaus ir socialinę santvarką.* (mano pabr. E. T.) Vaišių metu buvę daug tostų. Paskutinį žodį paėmęs Stalinas ir pasakęs, kad tas momentas, kuris komunikate pabrėžia abišalį pasitikėjimą ir pakto dvasia yra reikšmingesni negu pakto formalinė dalis. Jis, *Stalinas, gerai žinąs, jog yra daug velikorosų,* kurie yra didžiausi tarp lygių Sovietų Sąjungoje, *turinčių tendencijų paglemžti Baltijos kraštus ir prijungti juos prie Sovietų Sąjungos;* jis to neneigiąs, tokių žmonių esą dargi velikorosų vyriausybės viršūnėse. (mano pabr. E. T.) Jis taip pat žinąs, kad Latvijoje ir kituose Baltijos kraštuose yra daug nepasitikinčių Sovietų Sąjunga ir užtat prašąs, kad su tokiomis tendencijomis reikia kovoti, kad būtų visiškas abišalis pasitikėjimas.

Latvių esant tokia nuomonė, kad šiuo metu Sovietų Sąjunga gerbsianti Baltijos valstybių suverenitetą ir stengsiantis stiprinti jų tautines armijas, kurios Sovietams galinčios būti naudingos. Jie taip pat *tiki Stalino ypatingu palankumu tautinėms aspiracijoms.* (mano pabr. E. T.) Kaip tik latviai rodę bent kiek nepasitikėjimo, Stalinas ne kartą pabrėžęs, „kad tai jie, latviai, dar turi carizmo palaikų: *Sovietai norį tvirto ir gero sugyvenimo*" (mano pabr. E. T.).

Kaip artima ateitis parodė, tokiame latvių optimizme būta nepaprastai daug naivaus optimizmo ir pasitikėjimo Stalino, to klasiško, žiauraus, sukto melagio patikinimais. Tuos savo patikinimus, kaip pamatysime iš tolesnio mūsų su Sovietais derybų aprašymo, dar su didesniu intensyvumu ir primygtinimu kartojo mūsų delegacijai. Atrodo, kad, išnaudodamas savo gruzinišką kilmę, tas tironas buvo savo demoniškoje galvoje „įsukęs" lyg kokia plokštelę mažiems ir nerimstantiems kaimynams apraminti, save priešpastatyti „velikorosams" ir dėtis mažų tautų „gynė-

ju" ir „užtarėju" prieš pastarųjų užmačias. O beveik tuo pačiu metu, to paties Stalino įsakymu vienas iš tų „velikorosų" Ivanas Sierovas jau redagavo savo pagarsėjusią „Instrukciją" apie Pabaltijo kraštų gyventojų masinį išvežimą į tolimąsias SSSR sritis.

Tų pačių dviejų dienų tarpe L. Natkevičiui teko kalbėtis dar su pora Vakarų Valstybių diplomatų. Savo spalio 6 d. Promemorijoj jis užrašė: „Spalio 5 d. pas mane užsimelsdavo visa eilė vietinių pasiuntinių, tačiau aš tegalėjau priimti du: prancūzų Charge d Affaires Payart ir artimą kaimyną švedą Winter.

Payart neslėpė, kad dėl estų padėties jis manė daug blogiau. Jis buvo įsitikinęs, kad baigsis Estijos okupacija. Sakė, kad su latviais, matyti, prieisią prie panašaus sprendimo ir norėjo šį tą sužinoti dėl Lietuvos.

Aš pasakiau, kad mes turime labai įvairių klausimų kompleksą, kad yra įvykęs dar tik pirmas kontaktas, kurio ir patys kontūrai nėra aiškūs.

Ponas Payart pabrėžė, kad, žinoma, Lietuvos esanti visai skirtinga padėtis, kad dėl jos varžantis Sovietų Sąjunga ir Vokietija ir, tuo būdu, Lietuvai jokie servitutai nesą pavojingi. Be to, vokiečiai nenorėtų nustoti bendros sienos su Lietuva ir norėtų, kad „l Etat tampon" (buferinė valstybė. E. T.) Lietuva liktų visiškai nepriklausoma..."

Švedų Ministeris WINTER klausė mane, kaip mūsų teritoriniai klausimai su Sovietai bus išspręsti, nes, jo nuomone, kitų klausimų su Sovietais mes neturį ir neturėsią. Jojo irgi ta pati nuomonė, kad estai ir latviai esą paaukoti Sovietų įtakai, o Lietuva varžytinėse tarp vokiečių ir Sovietų turinti žymiai sutvirtėti...

Kita L. Natkevičiaus promemorija

Kitoje spalio 6 d. Promemorijoje L. Natkevičius kalba apie savo pasikalbėjimą su Sovietų ambasadorium Berly-

ne Škarvecevu:

Spalio 5 d. visas Pasiuntinybės personalas buvo pakviestas baletan „Raimonda" Didžiajame Teatre. Toje pačioje (centrinėje) ložėje buvo ir du Sovietų ambasadoriai: Berlyne ir Turkijoj.

Su p. Škvarcevu... išėjus į foje pasivaikščioti, teko paliesti ir politinius klausimus. Man įdomu buvo patirti vieną kitą jo nuomonę, nes jis dalyvavo visuose v. Ribbentropo pasitarimuose su Stalinu ir Molotovu...

...Ponas Škvarcev man suminėjo turįs įspūdį, jog Lietuva esanti didelis Sovietų favoritas. Taip tvirtinti jis turįs duomenų (matomai, sekė derybas tarp Molotovo ir Ribbentropo Lietuvą liečiančiais klausimais). Pabrėžė, kad ypatingai Molotovas esąs labai palankiai nusistatęs Lietuvos atžvilgiu. Ponas Škvarcev sugestijavo man mintį, kad mes turėtumėm visas mūsų opas išdėstyt ir net jei kartais vokiečiai atsisakytų vykdyti kokius nors materialinio pobūdžio pasižadėjimus, tai jis mano, kad Sovietai galėtų savu tatai pasiimti, tik dėl viso to mes turėtum pateikti duomenis".

Po viso to, kas vėliau Sovietų prieš lietuvių tautą ir valstybę buvo padaryta, visi tie pareiškimai atsistoja *organizuotos ir sąmoningos apgaulės* šviesoje. Galima tik stebėtis, kiek maža tebuvo mūsų tarpe žmonių, kurie tokiais Sovietų vadų patikinimias abejojo arba visai netikėjo.

Galiausiai, vis to paties spalio 6 d. *L. Natkevičius suredagavo Promemoriją* apie savo pasimatymą su Narkomindielo protokolo šefu Barkovu:

„Gavęs iš Politikos Departamento Direktoriaus p. Turausko žinias dėl sudėties delegacijos, kuri turės vesti derybas su Sovietų S-gos priešakiniais asmenimis, tučtuojau apsilankiau pas protokolo šefą. Jam nurodžiau 4 asmenis: p. Ministrą Urbšį, p. Ministrą Bizauską, p. Gen.

Raštikį, p. Direktorių Norkaitį ir ex officio pats save.

Dėl p. gen. Raštikio buvo paklausta: ar jis vyriausybės narys? Čia daviau atitinkamus paaiškinimus. O dėl p. Norkaičio pasakė, kad turbūt, jis „budėt vozglaveiat ekonomičeskije peregovory" (bus ekonominių derybų prišakytje E. T.), tačiau rezervavosi sau teisę pasikalbėti su pačiu Narkomu. Vėliau man pranešė, kad Sov. S-ga bus labai patenkinta tartis su minėtais keturiais asmenimis, o kad p. Norkaitis galėsiąs lygiagrečiai vesti ekonominius pasitarimus.

Pranešiau taip pat ir ekspertų pavardes.

Ponas Barkov pasiūlė 2-3 mašinas ir minėtiems keturiems asmenims apgyvendinti viešbutį, kurį jis vėliau pranešiąs. Greičiausiai „National" Dėl ekspertų pasakiau, kad šie, turbūt, bus apgyvendinti su „Inturisto" pagalba.

Dėl gen. Raštikio buvo užsimintas galimų vizitų reikalas, į ką p. Barkov pasakė, kad Sov. S-goje vien kurtuazijos vizitai nepriimti, bet kad, be abejo, viskas būsią padaryta, kad būtų kontaktas gen. Raštikio su maršalu Vorošilovu.

Apie visa tai pranešiau telefonu Kaunui 15 val. Maskvos laiku.

Antrasis susitikimas su Sovietais.

Ir taip priartėjo antrasis mūsų susitikimas su Sovietų didžiūnais. Mano spalio 10 d. Promemorijoje apie spalio 7 ir 8 d.d. pasikalbėjimus taip yra parašyta:

Spalio 7 d. 9 val. palydėjome į aerodromą visą delegaciją, išvykstančią į Maskvą.

Apie 10 val. paskambino man iš Maskvos Pasiuntinybės sekretorius p. Bagdonas, klausdamas, ar jau delegacija išvyko. Atsakiau: „Taip, punktualiai" P. Bagdonas paklausė: „Koks oras?" Atsakiau: „Miglotas". „Maskvoj irgi miglotas."

23:15 val. išsišaukiau Maskvą. Priėjo prie telefono mūsų Pasiuntinys Dr. Natkevičius ir pasakė, kad mūsų delegacija kalbėjusi su Sovietų delegacija dvi valandas. Toliau Dr. Natkevičius pasakė, kad „seni dalykai". Ryt pasikalbėjimai bus tęsiami toliau, bet nesitikima baigti. Apie pasikalbėjimą bus atsiųsta telegrama. Daugiau, net klausiamas, atsisakė ką pasakyti."

O dabar perduosime žodį iš eilės dviem delegacijos nariam: L. Natkevičiui ir J. Urbšiui.

L. Natkevičius savo spalio 8 d. Promemorijoje taip aprašo spalio 7 d. posėdį Kremliuje:

Spalio mėn. 7 d. 17 val. Maskvos laiku normaliai kursuojančiu keleiviniu lėktuvu (šį kartą tai buvo SSSR lėktuvas) per Rygą Maskvon atvyko šitokia Lietuvos valdinė delegacija: URM-ras p. J. Urbšys, Ministras K. Bizauskas, Kariuomenės Vadas Gen. S. Raštikis, Direktorius Norkaitis ir ekspertai: doc. Petkevičius, doc. Dr. Viliamas, patarėjas Montvila, pulk. Rubšys.

Centraliniame Maskvos aerodrome atvykusius pasitiko Liet. Pasiunt. Maskvoje Dr. L. Natkevičius su visu Pas-ės personalu, o iš Sovietų pusės — UR Komisaro pavaduotojas Lozovskis, Užs. Prekybos komisaro pavd. Stepanovas, gen. št. virš-ko pavad. Smorodinovas, Maskvos Sovieto pir-ko pavad. Jasnovas, SSSR Charge d Aff. Lietuvoje Pozdniakovas, SSSR torgpredas Lietuvoje Jefanovas, SSSR protokolo šefas Barkovas, Pabaltijo skyriaus vedėjas Vasiukovas, Maskvos komendantas Riavkinas, krašto aps. komisariato užsienių santykiavimų skyriaus vedėjas pulk. Osetrovas, sutarčių skyriaus vedėjas Mišustinas. Aerodromas buvo papuoštas Lietuvos ir SSSR vėliavomis.

Pasiuntinybės ir SSSR valdiniais bei „Inturisto" automobiliais atvykusieji buvo nuvežti į „National" viešbutį, iš kur netrukus susirinko Pasiuntinybėje.

20 val. Maskvos laiku protokolo šefas Barkov paskam-

bino Lietuvos Pasiuntiniui, klausdamas ar Lietuvos delegacija nėra per daug pavargusi ir pranešdamas, kad p. Molotov mielai galėtų dar tą patį vakarą 22 val. matyti p. Ministrą Urbšį, p. Min. Bizauską, p. Gen. Raštikį ir Lietuvos Pasiuntinį.

Lygiai 22 val. viršuje įvardinti asmenys jau buvo Kremliuje ir tučtuojau buvo priimti p. Molotovo, dalyvaujant Potemkinui ir Pozdniakovui. Pono Stalino šį kartą nebuvo. Po pasikeitimo keliomis kurtuazijos frazėmis, p. Min. Urbšys išdėstė Lietuvos pažiūrą į Sovietų pasiūlytąjį savitarpinės pagalbos paktą. Šia proga nupasakojo Lietuvos politikos raidą ir pergyvenimus per paskutiniuosius 20 metų, ypač pabrėždamas Lietuvos-SSSR santykių, kurių pastovumą ir draugiškumą labai akcentavo. P. Min. Urbšys pranešė Sovietų žmonėms, kad Liet. Vyr-bė nusistatė priimti savitarpinės pagalbos paktą su Sov. S-ga ir kad ji laikanti šį paktą dideliu laidu Lietuvos nepriklausomybei apginti. Tačiau pažymėjo, kad pasakytojo pakto sumanymo 3 str. yra sunkiai priimtinas Liet Vyr-ei dėl Sov. kariuomenės kontingentų įvedimo į Liet. teritoriją. P. Min. Urbšys, remdamasis abišaliu pasitikėjimu, kėlė klausimą, kad svetima kariuomenė Lietuvos kūne kaip tik gali pakenkti nusistovėjusiems geriems santykiams tarp Lietuvos ir SSSR. Sakė, kad gali atsirasti tam tikras nepasitikėjimas, o, be to, tokio kontingento buvimas Lietuvoje praktikos gyvenime gali sudaryti priežastis įvairiems nesusipratimams. Jo nuomone, tektų skaitytis su Lietuvos gyventojų opinija ir dideliu lietuvių prisirišimu prie savo nepriklausomybės, nes Lietuva yra sena valstybė ir jos valstybinės tradicijos, kurias norima išlaikyti be servitutų, yra labai gilios. Todėl kyląs klausimas, ar negalima būtų *pačiai* Lietuvos kariuomenei pavesti tas užduotis, kurios yra siejamos su Lietuvos ir Sovietų S-gos saugumu. Galbūt dargi, kad Lietuvos įgulos, susidedančios iš vietos

žmonių, kartais tą užduotį galėtų atlikti ir geriau. Be to, toks svetimos kariuomenės esimas Lietuvos teritorijoje komplikuotų Lietuvos tarptautinę padėtį: į Lietuvą nebebūtų žiūrima kaip į savistovią valstybę ir tai sudarytų dirvą intrigoms pačiai Lietuvai prieš Sov. S-gą nuteikti. P. Min. Urbšys pabrėžė toliau, kad latvių ir estų paktų precedentai Lietuvai neturėtų būti nurodymas, nes Lietuva yra sena valstybė, jos geopolitinė padėtis skiriasi; be to, Lietuva, atėmus vokiečiams Klaipėdą, neturi uostų, tuo tarpu mums labai suprantama, kad be Baltijos kraštų uostų Sovietų S-gai sunku būtų apsieiti. Lietuva teturi mažą žvejų uostą Sovietų S-gai sunku būtų apsieiti Lietuva teturi mažą žvejų uostą ir tas pats dar neįrengtas, o viso pajūrio teturi 21 kilometrą. Užtat tas pajūrio krantas nesudaro pavojaus, o jeigu kartais sudarytų — Lietuva neturi nieko prieš, kad ten būtų įrengta bazė.

Taigi išvadoje Lietuva, priimdama tą paktą ir įvertindama dalyvavimą derybose paties Stalino, kurį pažinti p. Min. Urbšiui buvusi didelė garbė, vis dėlto manytų, kad dėl Raud. Armijos kontingento Lietuvoje tektų rasti tokią išeitį, kad tam kontingentui numatomosios funkcijos būtų uždėtos pačiai Lietuvos kariuomenei, atitinkamai ją padidinus, ir, žinoma, Sovietų vyriausybei prisidedant prie jos išlaikymo tiek, kiek tatai būtų reikalinga atitinkamai normalaus Lietuvos armijos kontingento padidinimui.

Po to paėmė žodį p. Molotov. Jis pabrėžė, kad, matyt, visas skirtumas esąs tas, kad Lietuvos kariuomenė nori pati pasiimti tas funkcijas, kurias norėta buvo uždėti Sovietų įguloms, ir norima bene tris kartus padidinti pačios Lietuvos kariuomenę, ir tuo būdu turėti lietuvišką kariuomenę ir Sovietų pinigus tam reikalui. Bet čia galis kilti klausimas dėl *vadovybės priklausomumo.* Jojo nuomone, Lietuva daranti pavojingą žygį, atiduodama savo kariuomenę visiškai Sovietų armijos kontrolei. Praktiškai ka-

riuomenės kontrolės priklausomumo, dislokacijos, mobilizacijos ir pan. klausimai galį sudaryti daug daugiau sunkumų, negu sovietiškųjų garnizonų vienoje kitoje vietoje pastatymas.

Gen Raštikis į tai atsakė, kad toks bendradarbiavimas būtų galimas karinių misijų pavidalu: Sovietų kariuomenė — SSSR; taip ir būtų galima rasti modus vivendi abišaliai kariuomenių veiklai koordinuoti.

Ponas Molotov vėl pabrėžė, kad karinių misijų užduotis jam tegalėtų būti suprantama taip, kad visa Lietuvos armija patektų Sovietų armijos kontrolėn. Jei, sakė, 35,000 cifra dar per aukšta, tai dėl to dar galima derėtis, bet jis nenorėtų, kad Lietuva „podmačivala" (gadintų E. T.) paktą su Estija ir Latvija. Jis atreipiąs dėmesį, kad tas kontingentas pastatomas tik šio karo metui.

Ponas Potemkin mėgino pavyzdžiais įrodyti (prancūzų misija Čekoslovakijoj, Lenkijoj), taip pat Ispanijos pavyzdžiu, kur Franko kariuomenę visiškai kontroliavo italai su vokiečiais, kad Lietuva taip padarytų *per didelę nuolaidą, Lietuvai nenaudingą,* o pati misijų praktika parodžiusi savo menką efektyvumą. (mano pabr. E. T.)

Ponas Bizauskas kėlė abišalio pasitikėjimo klausimą. Jam išrodą, kad kaip tik Sov. S-ga nepakankamai pasitikinti Lietuva, nes ji nenori Lietuvos kariuomenei uždėti tų pareigų, kurias ji mielai pasiimtų ir į tokį bendradarbiavimą abiejų kraštų saugumui patikrinti tiki.

Pasiuntinys Natkevičius pabrėžė, kad prancūzų karinės misijos Čekoslovakijoje tenka vertinti teigiamai: čekų kariuomenė su prancūzų pagalba buvo puikiai organizuota, buvo savo aukštumoje ir čia jau pati prancūzų vyriausybė, pats Muenchenas kaltas, kad atsitiko Čekoslovakijos armijos katastrofa. Jeigu Lietuvos Vyr-bė siūlo kitokį saugumo garantijų modusą, tai daugiausia dėl to, kad nori sušvelninti tą savotišką servitutą, kuris Lietuvos

visuomenei gali pasirodyti sunkiai suvirškinamu, o ir pats savitarpinės pagalbos paktas irgi tada nebūtų taip įvertinamas, kaip kad jis turėtų būti vertinamas. Sakė, kad jam išrodo, jog Lietuva nenorėtų būti kokio nors Egipto padėtyje arba kad visuomenė manytų, jog Lietuvoje įvestas savotiškas kapituliacijos režimas. Kai dėl estų, latvių ir Lietuvos padėties skirtingumo, tai dargi svetimųjų tarptautiniuose sluoksniuose tas padėties skirtingumas yra pabrėžiamas ir daromas. Man, sakė p. Natkevičius, nė vienas čia esamų svetimų diplomatų nepasako, kad Lietuva susilauks tokio pat savitarpinės pagalbos pakto, kaip Latvija ir Estija. Taigi viešoji tarptautinė nuomonė atskiria Lietuvą nuo Estijos ir Latvijos.

P. Min. Urbšys dar kartą priminė ypatingai širdingus santykius tarp Sov. S-gos ir Lietuvos ir sakėsi manąs, kad tokių karinių misijų bendradarbiavimas būtų pilnai efektyvus. Liet. Vyr-bė, pažymėjo p. Urbšys, dargi yra suredagavusi savo projektėlį, kurį, jei Pirmininkas Molotov leis, gali pateikti. P. Min. Urbšys įteikė lietuviškąjį savitarpinės pagalbos pakto projektą, kurio str. 3 ir 4 iš principo skiriasi nuo sovietiškojo projekto str. 3.

Ponas Molotov ilgesnėje replikoje pasakė, kad Lietuva tartum užmiršta, kokiose sąlygose dabar Europa gyvena. Dabartinis karas visa to žodžio prasme dar gal ir neprasidėjo, jojo pasekmes sunku numatyti ir į saugumą negalima nekreipti dėmesio. Sov. S-ga turinti daug praktikos šioje srityje. Pvz., 1932 metais Tolimuose Rytuose dar buvęs saugumas negližuojamas ir, be abejonės, Sov. S-ga būtų labai daug siurprizų susilaukusi. Tačiau išvalius iš savo armijos tuos, kurie turėjo konšachtus su svetimomis armijomis, Sov. S-ga tiek įtvirtinusi Tolim. Rytuose savo armiją, kad tenai bet kuris pavojus Sov. S-gai ir Mongolijai esąs eliminuotas. Dar ta pačia valandą, kai jis, Molotov, su ambasadorium Togo pasirašinėjo susitarimą dėl

karo žygių sustabdymo, Sov. lėktuvai skinte skynė japonų lėktuvus. Dabar japonai supratę, kad Tolim. Rytuose jie snapo negali įkišti, nes Sovietų penkių milijonų armija juos sudraudė. Jie, Sovietai, nežiną, kas gali atsitikti ir vakarų pasienyje. Vokiečiai galį atsisukti prieš juos, jei išeitų nugalėtojais. Anglų siekimai taip pat būtų neaiškūs, jei Vokietija būtų perblokšta. Lietuva turinti nepamiršti, kad ji turi didelę sieną su Vokietija ir užtat Lietuva negalinti lengvapėdiškai žiūrėti į tos ilgos sienos su Vokietija apsaugą. Molotov sakė toliau, kad jeigu jau Lietuva nori išskirti save iš estų ir latvių padėties Sovietų saugumo atžvilgiu, tai jis turįs pažymėti, kad *Sovietams Lietuva yra svarbesnė, nei latviai ir estai.* (pabr. originale E. T.). Jei Lietuvai reikalinga įrengti uostą, Sov. S-ga esanti pasiryžus Šventojoje tatai padaryti. Priminė, kad *Lietuvos likimas prieš antrą demarkliniją pravedant Visla ir Būgu jau buvęs išspręstas: Lietuvą turėję sau pasiimti vokiečiai* (pabr. originale). Tik po to, kai Sov. S-ga atsisakiusi nuo lenkiškų žemių, nenorėdama jose turėti sovietiškos Lenkijos ir nenorėdama draskyti Lenkijos, *Vokietija,* dantis sukandusi, *sutikusi atiduoti Lietuvą Sov. S-gos įtakos sferon,* bet prašyte prašiusi daugiau kaip 1/3 Lietuvos perleisti Vokietijai ir pagaliau sutikusi tik su tuo pietiniu kampu, apie kurį buvo kalbėta jau pereitą kartą. (mano pabr. E. T.). Be to, Lietuva turinti nepamiršti, kad ji gauna Vilnių ir Vilniaus sritis. Prestižo atžvilgiu tai irgi Lietuvai didelis argumentas, nes tai, ko Tautų Sąjunga ir niekas negalėjo padaryti, Sov. S-ga, laikydama savo žodį ir žinodama lietuvių pasiilgimą to miesto ir Lietuvos sričių esimą, sutinka grąžinti. Šitas faktas taip pat turėtų šį tą nusverti, kalbant apie savitarpinės pagalbos paktą. P. Molotov pabrėžė, kad mūsų mintis perduos p. Stalinui, kuris šiandien negalėjo dalyvauti, bet kuris yra panorėjęs dalyvauti sekančiuose pasitarimuose.

P. Bizauskas pabrėžė, kad vokiečių Pasiuntinys Kaune Zechlin yra jam pareiškęs, jog vokiečių pasinešimas į tas Suvalkijos sritis pakištas po stalu. Ponui Škirpai, Lietuvos Min. Berlyne, Weizsaecker pasakė, kad šitas klausimas neaktualus.

P. Molotov pasakė, kad v. Schulenburg, vokiečių Pasiuntinys Maskvoje, jam, apsilankęs, pareiškė, kad jie šitą klausimą skaito neaktualiu. Tačiau p. Molotov pabrėžė, kad jis linkęs palikti šitą klausimą mums ir kad *jie vargu galėsią užsiimti tame rajone sienos tvirtinimu.* (pabr. originale).

Tuo šitas pirmas pasikalbėjimas (iš tikrųjų — trečias E. T.), kuris buvo labai širdingos, jaukios nuotaikos, ir pasibaigė. Antras posėdis dar nebuvo fiksuotas, bet paminėta, kad jis turės būti spalio 8 d. pavakary.

Pasikalbėjimas užtruko apie dvi valandas.

Prieš duodant žodį apie tą patį susitikimą p. Urbšiui, tenka vėl grįžti į Kauną.

Spalio 8 d. rytą p-lė M. Kubiliūtė (URM-jos vyrų slaptystė, pranešė, kad telegrama gauta. Tačiau nieko nesą ypatingo.

Visą dieną nebuvo aiškiai žinoma, kada įvyks antras delegacijų pasikalbėjimas. Tiktai Ministerijos referentai, iš kažkur nugirdę, ėmė kalbėti apie 16 val. mūsų laiku, kad turėsiąs tą valandą įvykti antras delegacijų susitikimas.

Maždaug 16 val. p. Min. Pirm. gen: Černius, atėjęs į Ministeriją, priėmė Estijos Pasiuntinį p. Lattiką, kuris buvo prašęs skubaus pasimatymo. Min. Pirm. iškvietė ir mane į tą pasikalbėjimą. Lattikas, savo vyriausybės pavedamas, atėjo pasiklausti, ar vokiečiai yra padarę mums kokių demaršų dėl savo piliečių ir tautiečių išgabenimo, kadangi estų vyriausybė gavusi oficialų įspėjimą, kad vokiečių laivai artimiausiu laiku (po 2-3 dienų) atvyksią į

Estijos uostus paimti vokiečių (Reicho piliečių ir vokiečių tautybės asmenų). Jau pradėti Vokietijos Pas-bės daryti sąrašai, vokiečiams įsakyta surašyti savo turtą, turto sąrašus įteikti Vok. Pas-ei ir būti pasirengusiems palikti Estiją. P. Lattikas stebėjo tokiu reiškiniu, pridėdamas, kad dauguma Estijos vokiečių iš kartos į kartą apie 700 metų gyveno Estijoje, jų tarpe esą turtingų žmonių, kurie vaidina žymų vaidmenį Estijos ūkiniame gyvenime.

Atsakėme (p. Min. Pir-kas ir aš), kad mes tokio demaršo neturėjome ir jokios oficialios žinios šiuo reikalu neturime, išskyrus *Eltos* komunikatą apie panašų demaršą, vokiečių padarytą Rygoje.

Dėl sovietų-estų tarpusavio pagalbos sutarties vykdymo p. Lattik sakė, kad jau šiomis dienomis 5,000 Sov. S-gos kariuomenės būsią atgabenta greičiausiai į Tallino uostą, o iš ten į Ezelio ir Dago salas. Tų salų pirmoji turinti apie 100 klm. ilgio ir apie 80 km. pločio. Antroji — mažesnė. Pirmojoj gyventojų apie 80,000, antrojoj — apie 60,000. Žemė labai skurdi, uolinga, tačiau gyventojai pasituri, nes dauguma jūrininkai ir žvejai. Sovietai ketiną tose salose įrengti požeminius aerodromus. Kur jie sutalpinsią savo kariuomenę, esą neaišku, kadangi jokių kareivinių ten nesą. Estai ten neturėję net jokių įgulų. Tik dabar Ezelio saloj esanti maža įgula. P. Lattiko žiniomis iš Tallino, Sov. reikalavimas kariuomenei pergabenti „etapų" esąs atkritęs, tačiau p. Lattik buvo labai prislėgtos nuotaikos dėl ateities perspektyvų."

* * *

Po to, apie valandą kalbėjome su p. Min. Pirm. įvairiais vidaus ir užsienio politikos klausimais.

* * *

18:40 išsišaukiau Maskvą. Pirma priėjo prie telefono Dr. Natkevičius, paskui p. Urbšys, kuris trumpai pasakė: „Kalbėjome porą valandų, dalyvavo ir „vyriausias". Mūsų tezės nepriimtos. Seni dalykai.

Į klausimą, ar delegacija išvyksta ar pasilieka, atsakė: Pasiliekame. Gausite telegramą".

Apie tai telefonu painformavau p. Respublikos Prezidentą, Min. Pirm-ką ir Krašto Aps. Min-rą.

Ministerijoje pasitarėme p. Čarneckis, Dr. Šaulys ir aš.

Kaune, siauruose politikos sluoksniuose nuotaika buvo įtempta. Pirmoji Urbšio kelionė buvo pakankamai parodžiusi Sovietų vadų užmačias. Buvo šiokios tokios vilties, kad jie vis tik įvertins mūsų nuoširdų norą juos suprasti ir atsisakys savo įgulų mūsų teritorijoje. Todėl ir tie keli p. Urbšio telefonu pasakyti sakiniai kėlė susirūpinimo, kad mūsų pasiūlymai nebus priimti ir kad Sov. viešpačiai nenusileis. Nieko kito neliko kaip laukti, ir tas laukimas buvo labai ilgas ir neramus. Žmogus jauteisi kaip ant ugniakalnio. Giliai žemėje girdėti kurtūs smūgiai, nors lava dar ir nesiveržia iš kraterio.

Na, vis tik laikas perduoti žodį p. Urbšio pasakojimui, kad neužbėgtume už akių.

Juozo Urbšio promemorija

Savo 39.XII.4 d. suredaguotoje promemorijoje J. Urbšys rašo toliau: Atvykome į Maskvą, kaip paprastai, tą pat dieną (X.7 E. T.) apie 18 v. 30 min. Posėdis buvo paskirtas apie 20 val. Kremliuje. Nuvykę (p.p. Bizauskas, Raštikis Natkevičius ir aš) į Kremlių, tame pat Molotovo darbo kambary užtikome tuos pačius žmones, išskyrus Staliną, kuris šį kartą neatėjo. Paprašiau Molotovą žodžio ir pradėjau ilgesnį mūsų pažiūros dėstymą. Pradėjau nuo to, kad painformavau, jog, nuvykęs į Kauną, ištikimai pranešiau,

ką Maskvoje buvau sužinojęs, ir kad vyriausybė įgaliojo mane perduoti Sov. S-gos Vyr-bei dėkingumo jausmus už tą ypač draugišką ir širdingą formą, kuria aš buvau priimtas pirmą mano atvykimą į Maskvą ir kur man taip pat buvo išdėstyti Sov. S-gos pageidavimai. Lietuvos vyr-bė viską apsvarstė visu rimtumu, tačiau ji neranda galima sutikti su *visa* tuo, ką Sov. S-ga mums siūlo.

— Kad aiškesnė būtų Liet. vyr-bės pažiūra — sakiau — prašau man leisti truputį grįžti į praeitį. Pirmiausia mes turime pabrėžti, kad Lietuva tai nėra koks naujas radinys, kad tai tauta, kuri ir senovėje buvo nepriklausoma ir kurioje laisvės pasiilgimas bei laisvės meilė niekados nebuvo išnykę. Cariniais rusų laikais lietuvių tautos laisvė buvo engiama, spauda buvo uždrausta, ir faktiškai Lietuvos žemėse rusų įstaigų ir valdininkų buvo favorizuojami lenkai. Kilus Rusų revoliucijai, padėtis pakitėjo tuo, kad šis rusų tautos judėjimas iškėlė tautų apsisprendimo principą. Tuo principu pasiremdami, 1920 metais sudarėme su Sov. S-ga taikos sutartį. Toj pačioj sutarty yra pasakyta, kad ji yra sudaryta laisvai „na večnyje vremena" (amžiniems laikams E. T.); ten pažymėta, kad karo padėties tarp Lietuvos ir Sov. S-gos nėra buvę. Tuo būdu tą sutartį tenka laikyti, kaip visiškai laisvo apsisprendimo iš abiejų pusių išdavą. Toks draugiškas taikos sutarties sudarymas turėjo įtakos ir į tolesnius Lietuvos santykius su Sov. S-ga, kurie, kaip žinome, nuo pat tos sutarties sudarymo ligi paskutiniųjų dienų yra ir tebėra kuo geriausi. Tų santykių gerumui ir draugingumui išlaikyti daug prisidėjo Sov. S-gos elgesys Lietuvos atžvilgiu. Sov. S-ga niekados nesikišo į mūsų vidaus reikalus. Ji taip pat niekados netrukdė mums tarptautinėje plotmėje, bet, priešingai, dažnai pagelbėdavo, todėl Lietuvoje Sov. S-gai yra didelė atsarga draugiškų ir gerų jausmų.

Visai kitaip plėtojosi mūsų santykiai su vokiečiais ir

lenkais. Ir vieni ir kiti mums laisvės nelinkėjo. Kiekvieni iš jų siekė mus pririšti prie savęs tokiais ryšiais, kurie būtų lygūs mūsų laisvės ir nepriklausomybės netekimui. Vokiečiai siekė mums užkarti muitų, pinigų ir visą daugybę kitų sąjungų, kurios būtų reiškusios ne ką kitą, kaip Lietuvos prijungimą prie Vokietijos. Mes su tuo kovojome ir net ginklu kovojome (bermontininkai).

Panašiai ėjo mūsų santykiai ir su lenkais. Jiems mūsų nepriklausomybė buvo nepriimtina. Jie siekė sukurti savo valstybę nuo jūrų ligi jūrų. Jie puolė mus ginklu, puolė tarptautinėje plotmėje; sudarę Suvalkų sutartį, siuntė gen. Želigovskį, kurs išsyk iš Vilniaus krašto sudarė „Vidurinę Lietuvą", o paskui tą kraštą ir visiškai prijungė prie Lenkijos. Lenkai, be to, kišosi ir į mūsų vidaus reikalus, išnaudodami tam reikalui vadinamąją lenkų mažumą Lietuvoje, kuri yra ne kas kita, kaip sulenkinti lietuviai. Pradžioje tą mažumą jie net siekė panaudoti per organizaciją P.O.W ginkluotam sukilimui suorganizuoti pačioj Lietuvoj.

Vokiečiai irgi kišosi į mūsų vidaus reikalus, — užtenka priminti Klaipėdą. Prisidengdami autonomijos gynimu, jie sprogdino mus iš vidaus ir ne tik tam reikalui naudojo klaipėdiečius, bet dar ieškojo ir Didž. Lietuvoje suorganizuoti ir konsoliduoti vadinamąją vokiečių mažumą. Pagaliau, kaip žinome, Klaipėda mums buvo iš viso atimta. Dabar iš Sovietų sužinome, kad vokiečiai dar ir daugiau kėsinosi atplėšti. Iš to viso, ką sakiau, išeina balansas, kad mes neturime gero jausmo lenkams, neturime jo ir vokiečiams. Priešingai, Sov. S-gos atžvilgiu tą gerą jausmą turime. Sov. S-gos vadų skelbtos idėjos apie tautų taikingą sugyvenimą, pagrįsta teise ir teisingumu, mums buvo visados artimos. Todėl mes tarptautinėje plotmėje ėjome su Sov. S-ga solidariškai, pvz., tuo metu, kai Sov. S-ga stengėsi organizuti Rytų paktą, mes pritarėme be rezervų.

— Toks savitarpinės pagalbos paktas, kokį dabar siūlo

Sov. S-ga, Liet. vyr-bės įsitikinimu, būtų sėjimas nepasitikėjimo tarp abiejų valstybių. Svetimos kariuomenės instaliavimas taikos metu mūsų žemėje prislėgtų mūsų tautą ir išsyk ją nustatytų prieš Sov. S-gą. Tauta tokio kariuomenės įvedimo į Lietuvą nesuprastų kitaip, kaip okupaciją. Sov. S-gos atžvilgiu tą gerą jausmą turime. Sov. S-gos vadų skelbtos idėjos apie tautų taikingą sugyvenimą, pagrįstą teise ir teisingumu, mums buvo visados artimos. Todėl mes tarptautinėje plotmėje ėjome su Sov. S-ga solidariškai, pvz., tuo metu, kai Sov. S-ga stengėsi organizuoti Rytų paktą, mes pritarėme be rezervų.

— Toks savitarpinės pagalbos paktas, kokį dabar siūlo Sov. S-ga, Liet. vyr-bės įsitikinimu, būtų sėjimas nepasitikėjimo tarp abiejų valstybių. Svetimos kariuomenės instaliavimas taikos metu mūsų žemėje prislėgtų mūsų tautą ir išsyk ją nustatytų prieš Sov. S-gą. Tauta tokio kariuomenės įvedimu į Lietuvą nesuprastų kitaip, kaip okupaciją. Sov. S-gos kariuomenės įvedimu į Lietuvą būtų pažeista mūsų nepriklausomybė. Tai sudarytų šaltinį nuolatinio nesusipratimo tarp dviejų kariuomenių ir Sov. S-gos kariuomenės bei civilių gyventojų. Tos kariuomenės sutalpinimas, maitinimas būtų mūsų sąlygomis labai sunkiai nugalimos problemos. Kas tuos visus nesusipratimus spręstų ir juos lygintų? Jei sakytume, kad tie įvairūs nepatogumai turi būti priimti, siekiant svarbiausių dalykų abiems valstybėms, tariant *saugumo,* tai tada tektų pabrėžti, kad saugumo reikalui eventuali Lietuvos gyventojų nuotaika yra labai svarbus elementas. Ta nuotaika būtų visiškai kitokia, jei tos funkcijos, kurios numatytos taikos metu Sov. S-gos kariuomenei, būtų atliekamos pačios Lietuvos kariuomenės. Tada visi tie nepatogumai išnyktų, ir lietuvių tautos draugiškumas Sov. S-gos tautoms liktų nieku neaptemdytas.

Tarptautinėje plotmėje Sov. S-gos kariuomenės buvi-

mas Lietuvos teritorijoje degraduotų Lietuvą į vasališką, nieku nepridengtą, padėtį, o, taip pat, masintų kitas valstybes likviduoti Sov. S-gos kariuomenės buvimą Lietuvoje kiekvienu tokiu atveju, kada Sov. S-ga galėtų būti užimta kur nors kitur. Tos kariuomenės buvimas mūsų teritorijoje ir prislėgta nuotaika, kuri dėl to susidarytų mūsų tautoje, sudarytų kaip tik šaltinį įvairaus nepasitenkinimo, kurį galėtų ieškoti išnaudoti įvairūs užsienio veiksniai, priešingi Lietuvai ir Sov. S-gai. Jei būtų norima mums nurodyti į estų ir latvių pavyzdžius, tai turėtume pasakyti, kad čia negali būti vietos palyginimui: situacija visiškai kitoniška. Ten yra uostai, kurie Sov. S-gai yra gyvybinio pobūdžio. Kad Sov. S-ga nori užtikrinti sau tos uostus ir iš viso Baltijos jūros pakraštį, tai tas dalykas yra plačiam pasauliui suprantamas, tai matome ir iš tarptautinės opinijos atgarsio į Estijos ir Latvijos paktus, sudarytus su Sov. S-ga. Niekas negali paneigti, kad toks didelis kraštas, kaip Sov. S-ga, turi saugiai jaustis Baltijos jūroje.

Visų tų elementų nėra Lietuvos atžvilgiu. Sov. S-gos siena su Vokietija dabar yra pravesta taip, kad, nelaikydama savo kariuomenės Lietuvos teritorijoje, Sov. S-ga gali puikiausiai atremti bet kokius pasikėsinimus prieš Lietuvą, kurie būtų iš vakarų pusės.

Išeidami iš tų sumetimų, mes ir siūlome sudaryti tokią saugumo sistemą, kuri patenkintų Sov. S-gos saugumo reikalavimus tame bare, kur yra Lietuva, ir kuri taip pat patenkintų Lietuvos saugumo reikalą bei leistų jai laikytis neutralumo ir toliau. Jei šis Lietuvos noras būtų iš Sov. S-gos suprastas ir su juo sutikta, tai mes galėtume ne tik ramia sąžine, bet ir su entuziazmu pasirašyti savitarpinės pagalbos paktą. Tokiu atveju Sov. S-gos ir jos vadų prestižas dar labiau pakiltų ne tik Lietuvos, bet ir viso pasaulio akyse.

Šitaip maždaug ilgokai dėsčiau Sov. S-gos žmonėms

Lietuvos pažiūrą ir, pabaigęs dėstyti, įteikiau mūsų paruoštą savitarpinės pagalbos pakto projektą (be Sov. S-gos kariuomenės laikymo Lietuvos žemėje).

Man bedėstant, Molotovas kai ką paklausdavo, kai kur dažnai pritardavo, kai kur replikuodavo, bet bendras įspūdis Lietuvos delegacijai buvo toks, kad mūsų dėstymas ir mūsų pažiūra lyg ir randa atgarsio Sov. S-gos vyrų galvose.

Tačiau man pabaigus ir kiek lūkterėjus, p. Molotovas ėmė dėstyti, kad, girdi, visa tai taip, bet mūsų spyrimasis nepriimti savitarpinės pagalbos pakto tokio, kokį Sov. S-ga siūlo, gadina jiems ir jų paktus su Latvija ir Estija.

Aš paprašiau, kad vis dėlto Sov. S-gos Vyr-bė malonėtų apsvarstyti mūsų pateiktą projektą ir stengtųsi suprasti mūsų pažiūrą.

Tuo šis posėdis baigėsi. Lietuvos delegacijos įspūdis, kai ji grįžo į Pasiuntinybę po posėdžio, buvo vieningai toks: per tris ketvirtis posėdžio atrodė, kad galbūt mums pavyks įtikinti Sov. S-gos vyr-bę nelaikyt savo kariuomenės Lietuvos žemėje, ir kad mūsų pažiūra Molotovo ir jo padėjėjo lyg ir buvo pradedama suprasti, tačiau šio posėdžio pabaiga ir pasakyti Molotovo žodžiai tas mūsų iliuzijas išsklaidė."

Dabar pritiktų ir vėl duoti žodį L. Natkevičiui, nes, kaip skaitytojas galėjo jau įsitikinti, nepaisant, kad abu promemorijų autoriai kalba apie tuos pačius posėdžius, vis tiktai jiedu, daugeliu požvilgių kitas kitą papildo ir bendras vaizdas gaunamas žymiai pilnesnis. Tatai dar galėjo įvykti ir dėl tos priežasties, kad L. Natkevičius suredagavo savo tekstą tuojau, taip sakant „ant karštų pėdų", o J. Urbšys tiktai beveik po 2-jų mėnesių.

Deja, kitų posėdžių atpasakojimų iš L. Natkevičiaus mano archyve neužsiliko, todėl belieka remtis vieno J. Urbšio promemorija.

Kitas posėdis įvyko rytojaus (X.8) diena vakare ten pat Kremliuje. Be tų pačių dalyvavo dar ir Stalinas. Jau pati posėdžio pradžia rodė, kad Sov. S-gos vyrams mūsų pažiūros nepatinka. Stalinas ėmė greitai skaityti, pasiėmęs mūsų jo ranka išbraižytą projektą, kad tas, girdi, priimtina, o tas nepriimtina, bet iš jo supainioto dėstymo aš išsyk negalėjau susivokti, kas, būtent, jiems priimtina ir kas nepriimtina. Teko prašyti Staliną pakartoti. Pagaliau paaiškėjo, kad jie sutinka priimti pagrindu ir Lietuvos projektą, bet tik turinti būti įnešta „pataisa", kad Sov. S-gai vis dėlto būtų leidžiama laikyti savo kariuomenės Lietuvos teritorijoje, tačiau tas kariuomenės kiekis galįs būti sumažintas. Tas kiekis, girdi, galįs būti sumažintas ligi 20,000, bet *šis kontingentas turėsiąs būti jau nuolatinis* (mano pabr. E. T.). Jei, sakysime, kilus karui, Sov. S-gos kariuomenės turėtų būti Lietuvos apgynimui įvesta į Lietuvos teritoriją daugiau negu tie 20,000, tai visa ta kariuomenė, kuri viršytų minimus 20,000, būtų, karui pasibaigus, iš Lietuvos atitraukta ir tam atitraukimui, jie, girdi, sutinka numatyti tokią tvarką, kokia buvo siūlyta mūsų projekte.

Aš ir toliau tęsiau dėstymą tų pačių minčių, kurias dieną prieš tai dėsčiau Sov. S-gos delegacijai (be Stalino), tačiau šią dieną sunkiau vyko dėstyti, nes Stalinas pertraukdavo, nekantraudavo ir vieną sykį net pasakė, kad „vy sliškom mnogo dokazyvajete" (Jūs per daug įrodinėjate, E. T.).

Molotovui pastebėjus, kad, girdi, mes, užsispyrę dėl to paties punkto, nededame jokių pastangų priartėti prie Sov. S-gos tezių, atsakiau, kad savo pirmu atvykimu aš gyniau Lietuvos neutralumo tezę. Įsitikinęs, kad ta tezė Sov. S-gai nepriimtina, grįžau į Kauną ir ten gavau vyr-bės įgaliojimą sutikti sudaryti su Sov. S-ga savitarpio pagalbos paktą tik be Sov. S-gos kariuomenės laikymo Lietuvoje.

Tuo būdu negaliu sutikti, kad Lietuvos vyr-bė nedarė pastangų priartėti prie Sov. S-gos pažiūros.

Potemkinas pažymėjo, kad, girdi, jį stebina, jog Lietuva nerodanti jokio entuziazmo dėl Vilniaus sugrąžinimo: ji visą laiką tekalbanti apie Sov. S-gos kariuomenės buvimo Lietuvos teritorijoje nepriimtinumą. Galima būtų manyti, kad Lietuvai tas Vilnius nėra nė reikalingas.

Į tai atsakiau, kad Lietuva, be abejonės, prie Vilniaus yra prisirišusi ir siekia jį atgauti, bet jos džiaugsmą dėl Vilniaus atgavimo stipriai aptemdė du dalykai: viena, kad ta proga Sov. S-ga nori įvesti savo kariuomenę į Lietuvos teritoriją, o, antra, kad Sov. S-ga daro susitarimus su Vokietija Lietuvos sąskaiton.

Dėl tos antros pastabos Stalinas pasakė: „Zdies my, požaluj, sdielali ošibku" (čia mes, galbūt, padarėme klaidą E. T.).

Pagaliau, pamatęs, kad mūsų pastangos įtikinti Sov. S-gos vyr-bę priimti savitarpinės pagalbos paktą be Sov. S-gos kariuomenės buvimo mūsų teritorijoje, eina niekais, pasakiau, kad mano instrukcijos yra išsibaigusios, kad aš buvau įgaliotas sudaryti savitarpinės pagalbos paktą tokios rūšies, kokios esu pateikęs projektą, ir kad dabar, išgirdęs iš p. Stalino, jog Sov. S-ga negali su Lietuva pasirašyti pakto be Sov. S-gos kariuomenės įvedimo į Lietuvos teritoriją, turiu apie tai referuoti savo vyr-bei ir prašyti naujų instrukcijų.

Sov. s-gos vyrai, ypač Stalinas, nė kiek neprieštaravo ir net, kiek pamenu, pridūrė, kad tai suprantamas dalykas.

Atsistoję jau nuo posėdžių stalo, bet dar tęsdami pasikalbėjimą, priėjome prie žemėlapio, kuris gulėjo ant kito stalo. Pasakiau Sov. delegacijai, kad, norėdamas aiškiai ir tiksliai padaryti pranešimą savo vyriausybei ir eventualiai ieškoti išeitį iš susidariusios padėties norėčiau dar sužinoti, ar nebūtų priimtina Sov. S-gai, jei Lietuvos Vyr-bė

iš viso sutiktų su sakytos kariuomenės buvimu Lietuvoj, bet kad toji kariuomenė būtų laikoma tik naujai atgautoj teritorijoj Vilniaus krašte, o dabar jau Lietuvos valdomoj teritorijoj tos kariuomenės iš viso nebūtų.

Į tai Stalinas pasakė, kad dalis kariuomenės, būtent apie 10,000, galėtų būti laikoma Vilniuje tol, kol nebus perkelta ten Lietuvos sostinė, nes, sostinę perkėlus į Vilnių, toks didelis svetimos kariuomenės kiekis, suprantamas dalykas, būtų nepatogus, o kitą kariuomenės dalį Sov. S-ga norėtų laikyti kur nors netoli vokiečių sienos, maždaug tarp Palangos ir Seredžiaus. Tuo posėdis baigėsi.

Grįžę į Pasiuntinybę, mušėme telegramą Kaunui, o paryčiui iš Kauno gavome telefoninį nurodymą, kad p.p. Bizauskas ir Raštikis atvyktų į Kauną asmeniškai referuoti vyriausybei padėtį.

Spalio 9 d. rytą minėti asmenys išskrido į Kauną.

Posėdis pas Respublikos prezidentą.

Atvykus p. Bizauskui ir gen. Raštikiui, tuojau 12:30 pas R. Prezidentą įvyko pasitarimas, kuriame, be R. Prezidento, dalyvavo abu delegatai, Seimo pirmininkas Šakenis, Min. Pirm-kas Černius ir aš. Kitų dalyvių savo užrašuose nepasižymėjau.

Paduodu tuos užrašus, kaip pasitarimo metu susižymėjau. Žinoma, tai yra tiktai nuotrupos, tačiau paveikslo pilnumui ir jos įneša tam tikrą papildymą.

Pirmas pranešimą padarė K. Bizauskas:

„Mūsų projekto nepriėmė. Reikalauja priimti savo. Šiokios tokios koncesijos: 20,000; Stalino — 18,000."

„I-ame posėdyje Urbšys išdėstė mūsų tezes, pradėjęs nuo istor ės dalies. Tuos uždavinius, kuriuos rusai nori pavesti s o kariuomenei, mes atliksim. Pasiūlymas buvo netikėtas. Kontrargumentacija silpna. Mūsų pasiūlymas

labiau paliečia sov. prestižą.

Karinės misijos, pagal Sovietus, saugumo ir apsaugos neteikia. (Pvz., ČSR, von der Golz paša). Priešpastatomas mūsų saugumas ir jų saugumas. Pulti galį ir vokiečiai, ir anglai.

Urbšio buvo užakcentuotas skirtumas tarp estų-latvių ir mūsų. Į tai 2-ą dieną atsakė Stalinas, kad mes turį ilgą sieną su Vokietija."

II-as posėdis X.8 17:30 val. su Stalinu.

Stalinas dėl 3 str. — „Nužny garnizony — 20,000, 18,000" (reikalingi garnizonai E. T.).

4 str. — „Ugroza, čto takoje ugroza?" (grėsmė, ką reiškia grėsmė?)

Visą laiką buvo kalbama apie svetimus garnizonus. „Urbšys kalbejo labai atvirai.

Stalinas: „Čevo vy boities? Jesli tam komunisty čto nibud, tak naši spraviatsa" (ko jūs bijotės? Jei ten komunistai ką nors, tai mūsiškiai susitvarkys E. T.). Sovietai nusistatę nepaliesti didesnių miestų ir pramonės centrų. Lietuva galinti būti svetimų intrigų centru.

Potemkinas pasakęs: „A Lozoraitis s poliakami? Igra s Germanijei" (o Lozoraitis su lenkais. Žaidimas su vokiečiais?)".

K. Bizausko įspūdis, kad „rusai iš dalies mumis nepasitiki"

Sovietai argumentavę: „Jei kitokį paktą duos, tai „podkopali by" (pasikastų po) paktus su Latvija ir Estija.

Prancūzus išvadino „podliecami" (niekšais E. T.)

Urbšys priminė ir savo asmenišką padėtį (matyt tą faktą, kad jam reikėjo pasirašyti sutartį su Vokietija dėl Klaipėdos atidavimo. E. T.)

Stalinas į tai: „nužno umiet itti protiv tečenija" (reikia mokėti plaukti prieš srovę" E. T.) Žinoma, bus nepatenkintų: inteligentija ir pan. bet „trudiaščije budut

dovolny" (darbo žmonės bus patenkinti), nes bus patikrinti „mir į spokoistvije į bezopasnost" (taika ir ramumas, ir saugumas)".

Tada Urbšys: „Mūsų instrukcijos kitokios. O jei garnizonai tik Vilniaus krašte?."

Stalinas: „Polovina v Vilnie, polovina — kitur" (pusė Vilniuje, pusė kitur).

Dar Sovietai klausė: ar negalima telefonu gauti naujų instrukcijų?

Atsisveikindami pasakė: „Nu tak zavtra" (na, tai ryt).

K. Bizauskas, baigdamas savo pranešimą, pareiškia: „Įspūdis aiškus: *jei ir Vilniaus neimsim, vis vien įgulos.*" (mano pabr. E. T.).

Toks klausimas: atsisakyti Vilniaus, bet išvengti sov. įgulų tomis įtemptomis dienomis ne vieną kartą buvo iškilęs ir rimtai svarstomas. Į jį K. Bizauskas ir atsakė, baigdamas savo pranešimą.

Jis dar pridėjo kitą pastabą: „Stalinas dėl Suvalkijos gabalo, turinčio atitekti vokiečiams, pareiškęs: „My zaprosili niemcev. Oni otvietili, čto vopros nieaktualnyj. Dali slovo — nas nie kasajetsia". (Mes užklausėme vokiečių. Jie atsakė, kad klausimas neaktualus. Davėme žodį — tai mums nesvarbu. E. T.)

Respublikos Prezidentas, išklausęs Bizausko pranešimo, pareiškė, kad jis pasakęs, kad mūsų delegatai grįžtų.

Tada ima žodį gen. Raštikis ir pasisako kalbėsiąs tik apie karinius reikalus.

Raštikis dėl reikalaujamų įgulų dėsto punktais: 1) mažesnis kiekis (kaip buvo užsimota); 2) nestatys įgulų pramonės centruose ir didesniuose miestuose; 3) Vilniaus apylinkėje, Stalino manymu, laikysią pusę savo kontingento. Pačioje gi sostinėje „neudobno" — (nepatogu) pasakė jis. 4) Kur kitur? Pagal Staliną: a) netoli pajūrio (Kretinga), b) plęntas iš Tilžės į Rygą (apie Kelmę).

Raštikis laukęs, kad reikalaus Kaune, bet nebuvo užsiminta.

Įgulų vietas ateityje parinks mūsų kariškiai su jų. Molotov pasakęs: „tam gde vam budet udobno" (ten, kur jums bus paranku).

Aviacijos ar motorizuotos kariuomenės bazės? Stalinas: 200 lėktuvų, 200 šaruočių. Atrodo, kad rusai įsivaizduoja sykiu bazes ir šarvuočių ir motorizuotų dalinių.

Nereikia bijoti komunizmo. Vietos komunistus galima sudrausti.

Dėl mūsų projekto ir karinių misijų Sovietų argumentai visiškai nebuvo ad rem. Į mūsų argumentą, kad esame „smežnyje gosudarstva" (kaimyninės valstybės) nerado naujų argumentų. Vėliau pakeitė taktiką. Emė mus bauginti.

Iš esmės rusai siūlo tik izoliuotas savo dalis, o mūsų štabo veikla laisva. Molotov pasakęs: „Vy možete mobilizovat, demobilizovat" (Jūs galite mobilizuoti, demobilizuoti).

Sutelkti sov. įgulas tik buv. okupuotoje dalyje — nesutinka. Stalinas pasakęs: „eto sovsiem nievozmožno". (tai visiškai neįmanoma).

Raštikio įspūdis: įgulos reikalingos visų pirma prieš mus pačius. Siūlo priimti jų projektą. Pridėti: jūros siena, per Latviją (o slaptame protokole įrašyta: spec. komisija ginčams spręsti, diplomatiniu keliu ar tiesiogiai vyriausybių. Mums taiko tą patį, kaip latviams, estams. Svarbiausis jiems klausimas — įgulos".

Bizauskas: „Potemkin lyg priekaišius darė, kad mes gaunam Vilnių ir nerodom entuziazmo." Urbšys atsakė, kad du dalykai temdo: „Suvalkijos dalies užleidimas vokiečiams ir garnizonai".

Delegacijos (visų keturių) nusistatymas: *priimti bazes pagal jų projektą ir greitai.* (mano pabr. E. T.)

Stalinas pareiškė: *„sovietizacijos jie nenori ir nebus jos"* (Mano pabr. E. T.). Blogiausias įspūdis: rusai su vokiečiais iškeitė Lenkijos dalį į Lietuvą.

Čia paėmė žodį Resp. Prezidentas A. Smetona ir pradėjo savo monologą: „Maža laiko. *Izviestijos* rašo: Rūpinasi Baltijos jūra. Saugumo priedanga neišleisti šių teritorijų iš savo nagų. Jei būtų ne bolševikai, o caras — ne kitaip būtų.

Čia įsiterpia Bizauskas: „Mes kalbėjom apie Sov. S-gą, o Stalinas — Rossija".

Resp. Prezidentas: „Prie žaliojo stalo (taikos konferencijos E. T.) bus visi rusiški argumentai. Lietuvos pozicija kitokia. Curzono linija. Rusai pirmieji pripažino 1920 m., o anglai ir kiti laukė — gal grįš carų Rusija. Rusai dėl Lietuvos savo pozicijos nepateisins prie žal. stalo. „Scheinsuverenitaet" (suverenumo regimybė) — mumis paliekama. Stalinas — gruzinas. Litvinov yra pareiškęs: „Budem zaščiščat svoju stranu i podstupy k niej" (ginsime savo kraštą ir priėjimą prie jo).

Vokiečių cinizmas daug didesnis negu rusų. Rygoj 62,000 vokiečių. 8 laivai juos išgabens.

Pabaltijo valstybės nebe neutralios, bet *vasalinės.*

Hachos politika: jam buvo pažadėta ir šis, ir tas, o kai užėmė...

Anglai padės visiems, kurie gins savo nepriklausomybę.

Įgulos — viena koja...

Išlaikyti tautos gyvybę ir šešėlį suverenumo. Seimas.

Protestuoti: 1) ginklu?, 2) žodžiu? 3) sutinkam.

Šiandien „gestas" — nemalonus gestas (turbūt dėl Vilniaus? E. T.)

Jei nesulauks entuziazmo — nekeršys. Mūsų susisiekimą su užsieniu suvaržys. (Spaudos komentarai bus atsargūs.)

Mūsų Londono, Paryžiaus atstovų nuomonė būtų svarbi.

Penetracija labai aiški. Geroji pusė — *pratęsim nepriklausomybės šešėlį* (mano pabr. E. T.), bet prie žaliojo stalo — pozicija bus silpnesnė. Vilnius — 1920 m. sutarties revizija. Minia subolševikinta. Ar rusai mus paliks, ar, davę, išvys? Visą savo perteklių ten sukištumėm. Ekonomiškai-finansiškai — sunkenybė. Visuomenėj būtų kiek entuziazmo. Neiti Vilniun ir čia palikti? Diskutuotinas paties Vilniaus klausimas.

Suvalkija ir nepuolimo sutartis nepadės. Skandalingas dalykas."

Po tų visų pasvarstymų, padaryta tokios išvados: 1) Sov. projektą priimti pagrindu; 2) derėtis, kad skaičius būtų kuo mažiausias ir kad būtų galima išnaudoti psichologiniai efektai; 3) Sutartis dėl Vilniaus sugrąžinimo; 4) derėtis dėl Bastūnų, susiejus su Suvalkų sutartimi, kuri pripažino juos Lietuvai; 5) Kar. Vadas ryt grįžtų į Maskvą, jei bent būtų duota suprasti kitaip. 6) Bizauskas taip pat pasiryžęs, jei yra reikalo, nors mano, kad nėra.

Dar buvo iškilęs ir kitas — Suvalkijos „parduotos" dalies — klausimas ir buvo norėta delegacijai pavesti Sovietams pareikšti: arba jie, susižinoję su vokiečiais, aiškiai apibrėžia teritoriją, kurią mes turime užleisti, arba jų prašyti atsisakyti savo duotojo vokiečiams žodžio. Tačiau šis punktas atkrito ir nebuvo keliamas.

Aukščiau sužymėtos instrukcijos buvo perduotos į Maskvą mūsų likusiems ten delegacijos nariams ir, jiems pageidaujant, abu atvykę į Kauną delegatai — K. Bizauskas ir gen. Raštikis — spalio 10 d. rytą išskrido į Maskvą.

Juozas Urbšys rašo toliau savo promemorijoje:

„Jie grįžo į Maskvą spalio 10 d. apie 18 val. 30 min. Sov. S-gos žmonės buvo pareiškę norą, kad sekantis posėdis įvyktų spalio 9 d. ir kad per tą posėdį būtų jau pasirašytos sutartys. Stalinas jau spalio 8 d. posėdy, jam baigiantis, buvo pasakęs, kad, girdi, tas reikalas jau ilgai tarp mūsų užtrukęs, kad jau laikas būtų jį baigti ir, kaip to baigimo datą irgi nurodė spalio 9 d. Tą dieną, tačiau, telefonu susisiekę su Potemkinu, pasakėme, kad mums būtų patogiau palaukti mūsų išvykusių dviejų delegatų, pp. Bizausko ir Raštikio, grįžimo ir kad posėdis įvyktų spalio 10 d.

Spalio 10 d. vakare posėdis ir įvyko. Iš mūsų dalyvavo tie patys, iš Sov. S-gos visi, be Stalino.

Susirinkus, pranešiau Molotovui, kad, atsižvelgdama į Sov. S-gos vyr-bės būtiną pageidavimą, Liet. Vyr-bė sutinka sudaryti savitarpinės pagalbos paktą, kuriame numatytas ir Sov. kariuomenės buvimas Lietuvos teritorijoje, ir pateikiau dar keletą pataisų ir papildymų prie seniau jau mums Sov. S-gos delegacijos įteiktų projektų apie Vilniaus perdavimą Lietuvai ir apie savitarpinės pagalbos paktą.

Sov. S-gos delegacijos nuotaika ir šį kartą atrodė ne tokia palanki, kokia buvo per pirmuosius posėdžius: jautėme čia kiek jų nekantrumo. Molotovas pateikė naują sutarties projektą, kuriame Vilniaus perdavimas Lietuvai ir savitarpinės pagalbos nuostatai liko sujungti į vieną tekstą.

Kai mes mėginome įrodyti, kad toks sujungimas yra negeras, ir kai, be to, mėginome įrodyti, kad mums per mažai perduodama iš Vilniaus krašto teritorijos, kad paliekamos jų pusėje lietuviškos sritys, tai Molotovas pasakė, jog jis nieko daugiau keisti negali, jog jiems iš viso nėra

lengva perduoti gera valia teritorijos mums, jog jie turi atsižvelgti į savo viešąja opinija, ypač gudų, kurie irgi mane, kad Vilnius jiems priklauso; kad Sov. S-gos vyr-bė iš viso dar nėra tikra, kaip bus sutikta tokia sutartis, kai sužinos Sov. S-gos žmonės, nes tuo tarpu apie tai niekas nežinąs, be keleto žmonių iš Sov. Gudijos viršūnių, kuriuos Molotovui, girdi, pavykę įtikinti, kad sutiktų perduoti tiek, kiek Sovietai siūlo, bet kad jis negali apsiimti įtikinti juos dar padidinti perduodamą teritoriją. Be to, tas projektas, kurį jis mums šiandien pateikė, vakar yra apsvarstytas Liaudies Komisarų Taryboje ir jos patvirtintas. Delsti, Molotovo manymu, negalima būtų daugiau, nes, kaip mes, turbūt, būsime girdėję, *Vilniaus miesto ir srities sovietizacija einanti greitu tempu* (mano pabr. E. T.) ir jei dar kiek reikalas turėtų užtrukti, tai Molotovas nenumato, kuriuo būdu jie galėtų tą sovietizaciją sulaikyti. Jo įsitikinimu, reikia šiandien baigti tą reikalą.

Molotovo pateiktame projekte buvo dar ta naujenybė, kad slaptame protokole, kuriame buvo nustatomas kiekis Sovietų S-gos kariuomenės, laikomos Lietuvos teritorijoje, buvo pasakyta, jog tas kiekis siekia ligi 20,000, bet nebuvo pažymėta, kaip pirma, kad tas reikalas suprantamas tiktai dabartinio karo metui ir tol, kol tas karas tęsis. Pastebėjus tą naujenybę ir mums dėl jos pasisakius Molotovui, šis, kaip argumentą, kuris turėjo mus įtikinti, liepė atnešti pirmykštį projektą, kuriame paties Stalino ranka buvo ištaisyta taip, kaip naujame projekte įrašyta, — vadinasi, Stalino taip parašyta, taip ir turi būti.

Tokiai padėčiai esant, paprašiau, kad padarytume pertrauką ir kad mes galėtume grįžti į Pasiuntinybę pasitarti savo tarpe.

Išsyk Sovietų delegacija norėjo siūlyti, kad pasitartume pas juos, kuriame nors Kremliaus kambary, bet, mums pasakius, kad mums būtų patogiau pasitarti Pasiuntiny-

bėje, su tuo sutiko. Išvykome.

Pasiuntinybėje, susirinkę savo tarpe, priėjome išvada, kad *tenka sutartį pasirašyti šiandien ir sutikti taip pat su nuostatu apie Sov. S-gos kariuomenės kiekį* Lietuvos teritorijoje. To nuostato redakcija yra tokia, kokia buvo pateikta Molotovo tą vakarą. Sumetimai, paskatinę mūsų delegaciją sutikti, buvo tie, kad, norint grąžinti seną redakciją, tektų sutikti su didesne Sov. S-gos kariuomenės maksimaline riba, būtent 35,000, kaip kad jų buvo jau seniau nusileista iš 50,000. Todėl mums atrodė, kad geriau sutikti su nauja to nuostato redakcija, bet kad maksimalinė riba tos kariuomenės būtų mažesnė, būtent, tik 20,000.

Šitaip pasitarę savo tarpe ir visi vieningai nusistatę, kad tenka sutikti su Sov. S-gos siūlomu projektu, grįžome atgal į Kremlių ir pradėjome vėl posėdį (be Stalino).

Apie minėtą mūsų nusistatymą pranešėme Molotovui.

Po to prasidėjo techniškas darbas kai kurių pataisų, kurias dar Sov. S-gos delegacija sutiko įnešti į jų projektą, tačiau ir naujas mūsų mėginimas gauti daugiau teritorijos Vilniaus krašte nepavyko.

Emus tuos dokumentus pasirašyti ir dar vis juos šen ar ten iš abiejų pusių pataisant, Molotovo buvo liepta vėl į tą patį kambarį atnešti valgymų ir gėrimų, o netrukus, be abiejų delegacijų, dar į tą kambarį atvyko Stalinas, Vorošilovas ir Ždanovas. Laukdami galutinai perrašytų sutarties egzempliorių, vaišinomės.

Paskui buvo pasirašyta sutartis ten pat prie Molotovo rašomojo stalo ir pasirašymas nufotografuotas.

Po to Stalinas pasiūlė parodyti filmų. Nuvykome į kitą Kremliaus namą, kur yra įrengtos specialios salės filmams. Ten mums buvo parodyti du filmai, ir šiaip jau buvome vaišinami. Iš Kremliaus išvykome tiktai 7 val. ryto (X.11).

Spalio 11 d. 16 val. pasirašėme su Molotovu dar lietu-

višką tos sutarties tekstą, kuriam paruošti naktį nebuvo pakankamai laiko.

Be to, 17 val. buvome pakviesti į Sov. S-gos vyr-bės mūsų garbei suruoštą pokylį, kuriame dalyvavo visi aukščiausieji Sov. S-gos žmonės. Iš Stalino ir Molotovo pasakytų per tą pokylį kalbų pažymėtina tai, kad *jie yra pasiryžę ištikimai vykdyti sutartį*, kaip ji yra pasirašyta, kad jie nenori jokiu būdu kištis į mūsų vidaus reikalus, kad jie *nori išlaikyti tradicinį draugingumą tarp Lietuvos ir Sov. S-gos.*

Spalio 11 d. apie 21 val. visa Lietuvos delegacija, be p. Norkaičio, kuris pasiliko Maskvoje ekonominėms deryboms, traukiniu išvyko į Kauną. Stotyje buvo pastatyta karinė garbės kuopa su orkestru.

E. Turausko promemorija

O dabar skaitytojui bus įdomu patirti kas tuo metu dėjosi Kaune. Kontaktai su Maskva nebuvo tobuli, nes mūsų delegacija visą laiką posėdžiavo Kremliuje ir mūsų Pasiuntinybės žmonės maža težinojo, kas ten dėjosi. O mums buvo neramu, nes nieko gero nelaukėme. Tą nerimą galima pajusti iš mano spalio 12 d. parašytos promemorijos:

„Pirmą valandą naktį iš spalio 10 į 11-tą susijungiau telefonu su Mūsų Pas-be Maskvoje. Atsiliepė sekretorius p. Bagdonas, kuris pasakė, kad mūsų delegatai dar negrįžę iš posėdžio. Nors sakėsi nesąs „au courant" derybų eigos, tačiau manąs, kad dabar jau eina techniškas sutarčių tvarkymas.

3 val. naktį paskambinus į mūsų Pas-bę Maskvoje, p. Bagdonas atsakė, kad delegatai vis dar negrįžę.

Apie 4 val. Ministerijos dežuruojančiam valdininkui pranešė iš Kauno telegrafo, kad jau pradėtos gauti *Tasso*

telegramos *Eltai* apie pasirašytas sutartis ir viena po kitos pradėtos iš telegrafo Min-jai siųsti.

4:20 val. vėl paskambinus į Pas-bę, p. Bagdonas atsakė, kad delegatai vis dar negrįžę, nors jau buvo 6:20 val. Maskvos laiku. Pasakiau jam, kad jau pasirašytų sutarčių tekstų dalį mes turime, tuo tarpu jis dar nieko apie tai nežinojo.

Apie 5 val. Maskvos radijo stotis jau pranešė visą sutarties tekstą.

Dar kartą paskambinęs p. Bagdonui, buvau pasakęs, kad daugiau nebelauksime ir eisime ilsėtis. Bet, pasitaręs su p. Čarneckiu, kuris visą naktį sykiu dežiūravo, kartu nusprendėme, jog vis dėlto reikėtų dar susisiekti su Pas-be, ir todėl paprašiau, kad telefonų stotis praneštų per Rygą mūsų Pasiuntinybei Maskvoje ir įspėtų, kad mes vis dėlto, kai mūsų delegatai sugrįš, laukiame telefonatų.

Nesulaukdamas, apie 6 val. vėl paskambinau į Maskvą. Tuomet jau radau sugrįžusi p. Natkevičių, kuris, į klausimą kur taip ilgai buvo, atsakė, kad vaišinosi privačiai... Iš to man paaiškėjo, kad „privačios" vaišės įvyko Kremliuje arba delegatai kur buvo susirinkę tarpusavy.

Man paklausus: kokios nustatytos sienos, Natkevičius padiktavo visą eilę vietovių...

Pareiškęs atsargų nustebimą dėl tokios sienos, išgirdau, kad „maža tegalima buvo kalbėti, kad siena nustatyta maždaug pagal per pirmąjį URM-ro Urbšio atsilankymą Maskvoje įteiktą žemėlapį, su vieninteliu korektyvu prie Buivydžių.

Klausiau dr. Natkevičių, kodėl dvi suprojektuotos sutartys suplaktos į vieną. Atsakė, kad „jie taip norėję" ir kad mūsų delegacijai grįžus antrą sykį į Maskvą, jau buvęs pateiktas toks projektas, kuris dabar pasirašytas. Tatai esą padaryta vidaus sumetimais, kadangi užleidžiamas teritorijas reikėję toj pačioj sutarty balansuoti tarpusavio pagal-

bos koncesijomis.

Dėl skaičiaus pasakė „2" ir „0" (reiškia: 20,000)

Klausiamas, ar vietovės aptartos, Natkevičius atsakė, kad dar ne.

Smulkus sienos aprašymas taip pat dar nepadarytas ir būsiąs atliktas atskirame protokole.

Pastebėjo, kad derybos užsitęsusios...

Be to, Dr. Natkevičius sakė, kad rytoj (iš tikrųjų turėjo būti „šiandien") 17 val. (15 v. Kauno laiku) būsią iškilmingi pietūs mūsų delegacijai pagerbti Kremliuje. Delegacija mananti išvykti iš Maskvos 20:50 val. traukiniu per Daugavpilį. Prašiau, kad vis dėlto, galbūt bent vienas ar du delegatai galėtų vykti lėktuvu rytoj rytą, kad būtų greičiau Kaune ir nušviestų visą reikalą. Pasakiau, kad laukiame pranešimo apie delegatų nusistatymą, kuriuo keliu jie vyks.

Dar p. Natkevičių paklausiau, ką jis mano apie čionykščių reakcijų pobūdį?

Kiek galima buvo telefonu miglotai pasisakyti, Natkevičius pareiškė mintį, kad mūsų reakcijos turėtų būti „mesurees" ir „dignes" (saikingos ir atkilios). Matomai pajutęs iš mano balso tam tikrą nusivylimą, jis ramino mane laikytis".

Kalbėdamas apie Švenčionis, pasakiau, kad net lenkai niekados nebuvo kontestavę tos srities ir miesto lietuviškumo.

Po šio pasikalbėjimo, pasižiūrėjęs su p. Čarneckiu dar į žemėlapį, apleidau Ministeriją apie 6:50 val. ryto.

* * *

Maždaug apie 10:40 val., vykdamas į Ministeriją, užsukau pas p. Mašalaitį į Min. Kabinetą, kur radau Dr. A. Jušką. Taip pat atvyko ir pulk. Saladžius. Painformavus

juos apie išvestą tarp Lietuvos ir SSSR sieną, susidarė *skaudaus nusivylimo įspūdis* ir net buvo kilusi *mintis visą demonstraciją atšaukti,* tačiau buvo konstatuota, kad organizacijos jau žygiuoja prie Karo Muziejaus ir todėl vėlu tatai padaryti. Sutarta, kad demonstracija baigsis ne prie Įgulos bažnyčios, kaip buvo projektuota, bet prie prezidentūros ir kad visuose pareiškimuose vis dėlto, kad ir labai atsargia forma, *nusivylimas gautomis sienomis turės pasireikšti.*

* * *

Apie 11:15 val. nuvykęs pas Resp. Prezidentą, painformavau jį apie savo pasikalbėjimus su Natkevičium šį rytą, ir taip pat, savaime suprantama, p. Prezidento nusivylimas gautomis sienomis buvo žymus.

Kiek vėliau atvyko Seimo pirm-kas K. Šakenis ir Min. Pirmininkas Černius, su kuriais toliau kalbėjome šia tema, o paskui perėjome į žemės reformos klausimą.

Čia tenka priminti, kad po Urbšio sugrįžimo iš Maskvos spalio 4 d. ir pranešimo apie Sovietų pretenzijas, nuotaikos vadovaujančiuose politiniuose sluoksniuose labai smuko ir daug kas pasijuto lyg revoliucijos ar okupacijos išvakarėse.

Spalio 10 d. po pietų įvyko Min. Kabineto posėdis, kuriame man teko atstovauti URM-rui. Tame posėdyje buvo iškeltas Žemės Reformos Įstatymo pakeitimas ta prasme, kad būtų sugrįžta į 80 ha žemės valdymo maksimumą, vietoj 150, kurį buvo įvedęs tautininkų režimas. Visas Min. Kabinetas vieningai tam pritarė, nes tuo būdu būtų sudarytas naujas papildomas Žemės Fondas ir žemė išdalinta mažažemiais ar dar neaprūpintiems bežemiams. Į tai buvo žiūrėta, kaip į apsaugos priemonę prieš komunizmo įtaką.

Už to klausimo ir užkliuvome tik ką minėtame pasikalbėjime pas Prezidentą. Černius, Šakenis ir aš vieningai rėmėme padarytąjį nutarimą. Prezidentas nenorėjo apie tai nė girdėti, laikydamas Žemės Reformą iš viso atnešusią Lietuvai nuostolių. Į tai griežtai reagavau, pareikšdamas, kad mūsų ūkio specialistų duomenimis Žemės Reforma mažiausia 80% yra pavykusi, o „jei Jūsų ukmergiškiai palpariai nesugebėjo ja tinkamai pasinaudoti — tai jau čia ne Žemės Reformos, bet jų nesugebėjimo reikalas, pasakiau tekstualiai. Atmosfera tame pasikalbėjime buvo gana klaiki, ir A. Smetona pasirodė esąs atkaklus ir atžagareiviškas konservatorius, visiškai nejaučiąs gyvenimo ir momento pulso".

Mums taip bediskutuojant, kaip rašoma mano jau cituotoj promemorijoj, Jau buvo susirinkusi vyriausybė ir pradėjo žygiuoti demonstruojančioji visuomenė.

Ponui Prezidentui su palydovais reikėjo eiti į savo rūmų balkoną.

Diena buvo šaltoka ir todėl visi, jei ne vilkosi, tai bent ant pečių užsimetė apsiaustus.

Demonstracija užtruko maždaug iki 14:40 min. Demonstracijos metu, prieš pat pabaigą, visuomenei žygiuojant pro prezidentūros sodelį ir balkoną, įvyko mažas incidentas, kurį sukėlė laikraštininkas Paleckis.

Paleckis, atsivedęs apie 20 žmonių (kurių beveik 16-17 buvo jauni žydeliai ir 3-4 lietuviai priešaky), sustabdė ranka iš užpakalio žygiuojančias eiles ir trumpai pareiškė tokias mintis: 1) režimas esąs išnaudojimo ir liaudies teisių paneigimo režimas, 2) tokia Lietuva su tokia vyriausybe neturinti teisės eiti į Vilnių ir 3) režimas turįs būti radikaliai pakeistas liaudies teisių patikrinimo linkme.

Paleckiui kalbant, buvo prie jo pribėgę du policijos pareigūnai jį suimti, tačiau Vidaus Reik. Ministras gen. Skučas, stovėjęs balkonė, įsakė neliesti.

Užbaigęs savo trumpą kalbą, Paleckis su savo būreliu nužygiavo toliau. Užpakaly to būrelio ėjo kažkokia senų moterų organizacija, kuri visiškai nereagavo į Paleckio kalbą.

Vėliau salone dėl to incidento įvyko pasikalbėjimas tarp Prezidento ir kitų ten buvusių.

Gen. Bulota ir aš buvome nuomonės, kad nereikėtų Paleckio už tai kuriuo nors būdu persekioti, kadangi iš to bus daugiau „smarvės" negu naudos.

Prezidentas į tokią nuomonę labai aitriai reagavo. Piktai kreipdamasis į mudu pasakė: „Jei prezidentas įžeidžiamas, tai jums niekis"...

Į tai aš replikavau, kad nieko ikia visko taip asmeniškai imti ir įžeidimą painioti su politiniu netaktu...

Tačiau — rašau savo promemorijoje toliau — Kauno Komendantui pulk. Bobeliui paskaičius Paleckio raštu įteiktą „reformų" programą, pasidarė man ir kitiems aišku, kad čia yra Darbo Liaudies Respublikos priedanga. Todėl aiškiai pasakiau Vid. Reik. Min-rui, kad tai *jau nebe lietuvis kalba, bet aiškus svetimas agentas.* (Pabraukta E.T.)

* * *

16 val. buvo susirinkę redaktoriai. Lukštenome bendrai naują padėtį. Kalbėjome gana plačiai apie naujas sienas, kuriomis paliekama daug lietuviškų sričių anapus.

* * *

Išeidamas iš Min-jos apie 20:30 val., buvau užsakęs telefonu Maskvą. Pavedžiau dežuruojančiam valdininkui paklausti, kada parvyksta delegacija.

21:30 iš Min-jos paskambino Dr. P. Vileišis man į butą ir pranešė, kad Natkevičius pasakęs, jog delegacija išvy-

ko šį vakarą 20:50 val. Maskvos laiku, jog buvo iškilmingai išlydėta: stotyje buvusi garbės kuopa ir t.t.

* * *

Kaip jau minėta, „džiaugsmo" manifestacija dėl Vilniaus atgavimo praėjo pagrabine nuotaika. Žinoma, didelė dauguma manifestantų nieko nežinojo apie derybų sunkumus ir užkulisius. Tačiau, jų nudelsimas, URM Urbšio ir K. Bizausko bei gen. Raštikio kelionės į Maskvą ir atgal, pagaliau tą patį rytą Maskvos radijo ir mūsų spaudos praneštos žinios apie išvestą naują sieną sukėlė daugiau sąmoningų ir šiek tiek politikoje besiorientuojančių žmonių didelį nusivylimą. Bet didžiausias nusivylimas prislėgė *visą tautą,* kaip teisingai buvo įspėjęs p. Urbšys Sovietų didžiūnus, tai sovietinių įgulų įkurdinimas Lietuvos teritorijoje. Šis faktas, išskyrus Maskvai *jau tada* parsidavusių, a la Justas Paleckis, saujelei, visai mūsų visuomenei, nuo kairės ligi dešinės, buvo nepriimtinas ir tikrai priimtas kaip *okupacijos pradžia.*

Tas faktas sutvirtino mano asmenišką įsitikinimą, kad Sovietų vadai, nepaisant jų iškilmingų patikinimų ir labai aiškių, pačioje sutartyje įrašytų garantijų, jau tada turėjo piktų intencijų Lietuvos atžvilgiu ir mūsų delegacijai aiškiausiai *melavo.*

Mano pažiūra, kad mūsų išdirbtasis sutarties projektas, kurį delegacija nusivežė Maskvon ir pateikė Sovietams, turėjo būti jų tikrųjų tikslų Lietuvos atžvilgiu išbandymas. „Testas" pasitvirtino, tik, deja, neigiama mūsų artimai ateičiai prasme.

Ryšium su minėtais Sovietų vadų raminimais ir patikrinimais, pravartu čia priminti mūsų delegacijos garbei surengtą pokylį Kremliuje. Pagal mano užsimojimą turėti galimai pilniausį derybų su Sovietais vaizdą, tas pokylis

buvo delegacijos narių smulkiai aprašytas. Deja, jokio autentiško dokumento mano archyve iš ano laikotarpio neužsiliko.

Aiškiai atsimenu tik kai kuriuos momentus iš įvairių delegatų pasakojimo.

To pokylio metu, iš pat pradžių, kiekvienas dalyvis turėjo pasakyti kalbą ir pakelti tostą bei „susigerti" su visais kitais.

Pats Stalinas vieno tokio tosto metu (nes jis, kaip šeimininkas berods kėlė net kelis tostus), bene rodydamas į Ždanovą, pareiškęs: „Byli į sredi našich zagrebuščije, no ja nie pozvolil obižat malyje narody" (buvo ir mūsų tarpe grobuonys, bet aš neleidau skriausti mažųjų tautų)...

Tas pats Stalinas taip pat pareiškę: „Galite pranešti savo vyriausybei, kad mes taip ištikimai vykdysime pasirašytą sutartį, jog patikiname ją (t.y. vyriausybę) tuo atveju, *jei ji turėtų sunkumų su komunistais viduje, tai mūsų garnizonai padės jai juos apvaldyti*" (Pabraukta E. T.).

K. Bizauskas, su savo jaunatvišku entuziazmu ir anglosaksų kraštuose praturtintu humoro jutimu, „kritęs į akį" Stalinui ir jis liepęs tarnams jam įteikti čia pat porą butelių gruziniško Kachetino vyno.

Kita versija tvirtino, kad Stalinas atsiųsdinęs visą dėžę to vyno į viešbutį. Bet pirmoji versija atrodo teisingesnė. Su pačiu Bizausku neprisimenu, kad būtų tekę tą smulkmeną patikslint.

* * *

Delegacijai grįžtant iš Maskvos į Kauną spalio 12 d. dvejopu sumetimu buvo nutarta ją išlaipinti kurioje nors stotyje ir atgabenti į Kauną automobiliais. Tie sumetimai buvo toki: norėta išvengti sovietams palankių elementų demonstracijos ir entuziazmo dėl Sovietinių įgulų įkurdinimo

Lietuvoje, norėta taip pat išvngti nusivylusios visuomenės kontrdemonstracijos. Pastaroji galėjo įvykti, nes spaudai pranešus sutarties tekstą ir aprašius naujas sienas, nusivylimas visuomenėje dar pagilėjo.

Delegacijos nariai ne labai buvo patenkinti tokiu jų „slaptu" išlaipinimu ir vogčiomis atgabenimu į Kauną, bet turėjo sutikti su Vyriausybės ir Prezidento nusistatymu.

Delegacijai sugrįžus, tą pačią dieną spalio 12 20:30 val. pas Respublikos Prezidentą įvyko posėdis, kuriame dalyvavo grįžusieji delegacijos nariai, vyriausybės nariai ir aš.

Iš to posėdžio pas mane užsiliko ten pat padaryti užrašai. Štai jie:

Kitas posėdis pas Respublikos prezidentą

Pradžioje laisvas pasikalbėjimas apie žemėlapį-dokumentą.

Urbšys: 2-ame posėdyje Stalinas pradėjo pats, pasidėjęs ant stalo mūsų projektą. Jis pareiškė, kad būtinai reikalinga, kad jų kariuomenė būtų įkurdinta Lietuvoje. Posėdis nejaukus, apygriežtė argumentacija. Prieš išsiskiriant Stalinas pasakė, kad ryt tą dalyką reikia šiaip ar taip baigti.

Kitą rytą paskambino iš Narkomindielo, klausdami ar išvažiavo delegatai. Mūsų delegacija prašė, kad posėdį atidėtų spalio 10 dienai.

Spalio 10, 18:30 val. posėdis. Molotovas įteikė naują projektą: 1) Vilniaus sutartis suplakta krūvon su savitarpinės pagalbos; 2) kontingentas permanentinis sutarties laikui.

Tas posėdis buvo *lemiamas, nemalonus ir ultimatyvus* (mano pabr. E. T.). Tai jų paskutinis žodis. Jei auksit dar kelias dienas, tai mes negalėsim išvesti kariuomenės. „Jei vokiečiai jums šnibžda — neklauskykit"...

„Delegacija paprašė vienai valandai pasitarti. Nusistatė, kad delsimas nieko neduos ir nutarė priimti Sovietų reikalavimus.

„Projekte pavyko pakeisti: 2 str. ir nesikišimo į vidaus reikalus bei nuomos teisės.

„Konfidencialus protokolas: 1) dėl kontingento, 2) dėl neutralumo, 3) komisijos ir ginčai. Vilniuje paliks pusė kontingento (10,000).

„Stalinas kelissyk klausė: ar mes kelsime sostinę į Vilnių?

„23 val. Maskvos laiku delegacija grįžo į Kremlių. Smulkias pataisas Sovietai priėmė. Berašant tekstus, „družba" (draugystė) pradėjo darytis. Atvyko Vorošilovas, Ždanovas (Propagandos komisaras ir Leningrado valdytojas).

„Pakvietus fotografus sutarties pasirašymui fiksuoti, Stalinas pareiškė: „Vot i fotografy, dva velikorosa, odin maloros *ni odnovo žida"* (štai ir fotografai: du didžiarusai, vienas mažarusas ir nė vieno žydo).

Tenka pastebėti, kad, jei lietuvių ir lenkų kalbose terminas „žydas" neturi jokio paniekos ar pažeminimo prieskonio, tai rusų kalboje žodis „žyd" yra paniekos žodis, panašus mūsajam „judkė" arba prancūziškam „youpin", nes normalus rusiškas žydo pavadinimas yra „jevrej".

Ką tokiu savo pasakymu Stalinas norėjo pareikšti, sunku suprasti: gal tuo pasireiškė jo tikras antisemitizmas, o gal jis norėjo išprovokuoti mūsų delegatų kokią palankią ar nepalankią reakciją."

Tęsiame užrašus:

„Sutartis pasirašyta 01 val. Maskvos laiku. 03:30 pasibaigė vaišės. Toliau buvo parodyta filmas „Volga, Volga", kuriame išjuokiama biurokratai. Tai užtruko ligi 05:30.

07 val. užsibaigė paskutinis filmas apie fizkultūrininkus.

16:30 pasirašyti lietuviški ir dar sykį rusiški tekstai.

17 val iškilmingi pietūs buv. caro rūmuose.

Molotovas patikino savo kalba, kad šventai laikysis sutarties.

Stalinas: Buvo sutarta, kad vokiečiai atsiims vokiečius iš Volynijos. Priminė Lietuvos istoriją. Nuo 15-to amžiaus Lietuva ieškojusi, su kuriuo kaimynu dėtis. Visi kaimynai ją prigavę. 12-13-14 šimtečiuose Lietuva buvo tvirta valstybė. Iš čia ir kilo Lietuvos tragedija. Kas dabar vyksta — tai nauja era. Žinoma, tarp mūsų viršūnių yra asmenų su dideliais apetitais. Nenorim nei sovietizuoti, nei bolševizuoti. Mes gerbiam tautybių pradą.

Stalinas dar pareiškė: „Dvorianskoj į kniažeskoj Russiji bolše niet. U nas vyrosla ir rastiot novaja inteligencija" (Bajoriškas ir kunigaikštiškos Rusijos daugiau nebėra. Pas mus išaugo ir auga sava inteligentija)

Vokiečiai buvę nustebę patyrę iš Sovietų, kaip pasireikš jų įtaka Pabaltijo kraštuose. Jie manę, kad sovietizuos. Vokiečiai prašę, kad paliktų galioje prekybos sutartys su tais kraštais.

Čia R. Prezidentas pastebi: iš viso to *kils aibės nesusipratimų* (mano pabr.).

Urbšys dar pridėjo, kad Stalinas pažadėjęs: jie palaikysią mus ekonomiškai, politiškai ir kariškai.

K. Bizauskas papildo: Stalinas paklausęs: „Ar turite *rusų kolonistų — „osadniki"*. Išgirdęs, kad esama, jis pasakęs: mums darbininkų stinga, *visus juos paimsim.* O jūs ką norėsit, tą darysit su jų žemėmis...

O išėjo visiškai priešingai; po kelių mėnesių, okupavę visą Lietuvą, prisiuntė pačių pikčiausių „osadnikų" minias — enkavedistų...

K. Bizauskas toliau: dėl Vilniaus žemėlapio ir naujos sienos Stalinas pasakęs: „možno obmien, no tolko dobrovolnyj" (galimas pasikeitimas vietovėmis, bet tik laisvu noru).

Dėl žydų gausybės Vilniuje Stalinas pasakęs: „uprazdnit nužno" reikia panaikinti (turbūt tą persvarą). Internuotus kilusius iš Sovietų užimtų sričių pažadėjo priimti (primiom).

Toliau paėmė žodį gen. Raštikis. Kalbėjo apie sutarties 1 str. dėl teritorijos. Iš pasikalbėjimo su Molotovu paaiškėjo, kad šis reikalas jų buvo aptartas „s verhuškoj" (su viršūnele), t.y. su Stalinu, bet kartu ir su štabu. Buvo pažymėta štabo pretenzijos: norėjo, kad geležinkelis būtų perkirstas — Švenčionėlius: „Oranskij uzel' i tam imiejuščijsia lager" (Varėnos mazgas ir ten esantis lageris. Bet politikai su tuo nesutikę. Švenčionis pasilikti jie užsispyrė dėl štabo reikalavimų. Visas dabar mums likęs geležinkelis yra iš jų teritorijos „po vojennomu ujazvim" (kariškai imant, lengvai pažeidžiamas) — tokia yra Kariuomenės Vado nuomonė.

Ryšium su 3 str. Raštikis pareiškęs Vorošilovui viltį, kad mes gausim ginklų palengvintomis sąlygomis. Stalinas-Voršilovas, pritardami pažymėję, kad ginklų palengvintomis sąlygomis duos.

4 str. Raštikis du kartu klausęs, ar jiems naudinga išaiškinti visus techniškus klausimus. Vorošilov atsakęs, kad tuo tarpu negalį. Nesą pasiruošę.

Vorošilovo nuomone, dalis tos kariuomenės, kuri yra Vilniuje, ten ir liksianti.

Bizauskas pasakęs Stalinui, kad, jeigu kas mus paliestų, „my budem dratsia" (mes kovosime), o Stalinas atsakęs: „ja vam nie sovietoval by" (aš jums nepatarčiau). Vorošilov pridėjęs: „s vojnoj nie nado spiešit" (su karu nereikia skubėti).

Kariuomenės vadas būsiąs pakviestas į Maskvą. Pasikalbėjimą su Stalinu ir Vorošilovu visą laiką trukdęs Potemkinas.

Raštikis siūlo patiems išdirbti projektą, ko mes kariškoje srityje iš Sovietų norime.

Tais trimis pranešimais šis informacinis posėdis ir baigėsi".

SUTARTIES SU SOVIETAIS VYKDYMAS

Sutartį pasirašius, reikėjo ją vykdyti. Pirmas mūsų rūpestis buvo galimai greičiau įžygiuoti į Vilnių, nes Vilnius buvo Sovietų papraščiausiu būdu plėšiamas: buvo gabenami įmonių, ligoninių ir kit. įrengimai, grobiamos krautuvės ir privatūs, ypač išbėgusių, butai, gabenami archyvai ir t.t.

1939 m. spalio 16 d. 10:30 kalbėjau telefonu su L. Natkevičium, Maskvoje:

„1) Klausiau jį, kaip vyksta pasitarimai dėl protokolo sienos klausimu. Atsakė, kad Narkomindielas sakęs esą šiandien galėsią susitikti.

2) Painformavau, kad šiandien pasikeičiame ratifikacijos instrumentais (dokumentais).

3) Priminiau ir prašiau spirti Sovietų vyriausybę, kad duotų griežtus įsakymus *negabenti* iš Vilniaus ir Vilniaus srities *jokių įmonių įrengimų — nei privačių, nei valstybinių,* ir *jau pakrautas įmonių mašinas palikti vietoje.* Taip pat prašiau, *kad būtų grąžinti ir tie įmonių įrengimai, kurie jau buvo išvežti* (mano pabr. E. T.).

4) Pastebėjau, kad, nepaisant Dr. Natkevičiui pareikšto užginčijimo, jog esą negabenami jokie įmonių įrengimai, mes turime pakartotinių ir tikrų žinių, kad toks gabenimas vis dėlto vyksta. Todėl, be prašymo sustabdyti gabenimą, dar tektų pareikšti, kad mes prašome išgabentus įmonių įrengimus grąžinti. Be to, pažymėjau, kad, greičiausiai, sakytas gabenimas vyksta be centro žinios, galbūt, dėl informacijų stokos; gal tokį uolumą rodo „vlast na miestach" (vietos valdžia). Todėl būtų svarbu, kad centras duotų labai griežtus įsakymus.

5) Pasakiau, jog didelis susijaudinimas vyrauja lietuviškose srityse, kurios liko anapus sienos; kad čia yra atvykusios delegacijos pareikšti, kad tų sričių žmonės pasiryžę, viską metę, bėgti į mūsų pusę. „Mes, žinoma, raminame, kad žmonės nesikarščiuotų ir pakentėtų. Sykiu pastebėjau, kad dr. Natkevičius stengtųsi bičiuliškai atkreipti Sovietų dėmesį į anomalijas. Čia jis pažymėjo, kad tokia siena išvesta kitais sumetimais ir kad jų spaudoje jau pasirodę žinių, kurios konstatuoja lietuviškų sričių gyventojų nerimą. Atsakiau, kad gal būtų galima arba protokole kiek sieną ištaisyti, arba rasti išeitį Dr. Natkevičiaus telegramos prasme (pasikeisti kai kuriais plotais), arba, galbūt, laikinai rasti toms sritims kokį nors skirtingą režimą, kuriuo lietuvių teisės būtų pagerbtos ir apdraustos. Prašiau daryti bičiuliškai viską, kas galima, nes mes suprantame, kad Sovietų vyr-bė tatai padarė be blogos valios ir, kaip aukščiau minėjau, galbūt dėl informacijų stokos.

6) Prašiau pranešti Narkomindielui, kad „agrement" p. Pozdniakovui suteikiamas, o formalumai bus atlikti normaliu keliu.

Tenka pastebėti, kad Sov. Pasiuntinybė Kaune jau ilgesnį laiką neturėjo Pasiuntinio ir Pozdniakovas ėjo pareigas Charge d'Affaires titulu ar ne porą metų. Sutarties pasirašymo proga jis buvo paaukštintas į „polpredus", nes anuo metu Sovietai dar neturėjo ministerių nei viduje, nei užsienyje.

7) L. Natkevičius klausė, kaip ilgai p. Viliamui dar reikalinga pasilikti Maskvoje, kadangi jis norįs jau grįžti į Kauną.

Atsakiau, kad paliekama pačiam Natkevičiui spręsti, ar p. Viliamas būtinai reikalingas ten ar ne; jeigu nebūtinai — tai gali grįžti.

Dr. Vl. Viliamas buvo nusiųstas į Maskvą, kaip

ekspertas-geografas naujos sienos pravedimo reikalams mišrion komisijon.

Spalio 18 d. 12:40 val. ir vėl kalbėjau telefonu su mūsų Pasiuntiniu Maskvoje:

Painformavau, kad dviejuose administracijos linijos punktuose Sovietų kariški pareigūnai pareiškė mūsiškiams, esą jie jau turį įsakymą atsitraukti, ir klausė, kodėl mūsų kariuomenė neina pirmyn? Pridėjau, kad mes kreipėmės per čionykštį Sov. karo attache į Maskvą, prašydami tą reikalą oficialiai patvirtinti.

Man pasakius, kad, mūsų manymu, specialių įgaliojimų papildomam protokolui pasirašyti nereikalinga, Natkevičius vis dėlto prašė įgaliojimą atsiųsti telegrama, o vėliau raštu.

Dėl suimtųjų Vilniuje lietuvių Natkevičius taip pat prašė atsiųsti telegramą.

Susitarėva, kad jeigu dar kiltų kokių neaiškumų, tai jis apie 18-19 val. (Kauno laiku) dar paskambins.

Tą pačią spalio 18 d. 18:40 val. skambino iš Maskvos dr. Natkevičius ir pranešė, kad:

1) Šiandien buvęs gausus posėdis sienos klausimais. Posėdyje dalyvavęs Potiomkinas ir kiti. Įneštos tiktai mažos korektūros.

2) Ryšium su *lietuviškų sričių pasilikimu anoj sienos pusėj,* L. Natkevičius pareiškęs žodžiu posėdyje didelį susirūpinimą. Klausimą pastatęs labai aiškiai, pažymėdamas, kad *pjaustomas gyvas kūnas* (mano pabr. E. T.).

Rusai oponavę, pasiremdami iš kažkur ištrauktomis savo statistikomis, kurios nieku nepagrįstos.

3) Tuo tarpu susitarimas apribojamas tiktai sienos nustatymu ir formuluojamas 1920 m. liepos 12 d. sutarties antrojo straipsnio pakeitimas.

Susitarimas būsiąs pasirašytas spalio 19 d.. Susitarime numatyta mišri komisija sienai terene pravesti. Į miš-

rią komisiją, L. Natkevičiaus manymu, turėtų įeiti iš mūsų vienas URM-jos, vienas Kar. štabo atstovai ir vienas matininkas. Ši komisija, kaip mano L. Natkevičiaus, darbą turėtų pradėti lapkričio 14 d.

4) L. Natkevičius prašė apsvarstyti klausimą: ar jam reikalinga raštu fiksuoti lietuviškų sričių pasilikimą anapus sienos ir pagalvoti apie tokios notos pagrindines mintis. Kadangi, pasirašydamas susitarimą, jisai matysiąsis su Molotovu, tai manytų, kad, jeigu Kaune būtų nusistatyta notą įteikti, tai dabar būtų geriausia proga.

Į mano klausimą: kaip jis jaučiąs situaciją, ar yra galimumo ką nors laimėti, atsakė, kad rusai yra painformuoti apie Kauno nusivylimą,žino *Lietuvos Žinių* ir *XX Amžiaus* šituo klausimu straipsnius. Ir čia pat pats paklausė: ar Seime taip pat buvo apie tai kalbėta.

Man atsakius, kad kalbėta, pareiškė nusistebėjimo, kodėl mes jo nepainformavome.

5) Natkevičius prašė prisiųsti jam įgaliojimus susitarimui pasirašyti.

Atsakiau, kad padarėmė tai telegrama, o vėliau prisiųsime raštu.

6) Kitais klausimais — evakuacijos ir t.t. Natkevičius sakė, kad būsiąs sudaromas atskiras susitarimas.

7) Jis pranešė, kad į Kauną atvyksianti Sovietų karinė misija, susidedanti iš 9 karininkų su komandarmu priešakyje. Misija vyksianti traukiniu Molodečno-Vilnius-Kaunas.

Į mano klausimą: koks šios misijos uždavinys — ar kalbėtis tik apie įgulas, ar ir Vilniaus krašto perdavimo klausimais, atsakė, jog manąs, kad kalbėsis abiem reikalais.

8) Priminiau, kad, mūsų nuolat gaunamomis žiniomis, *iš Vilniaus labai plačiu mastu viskas išgabenama* (mano pabr. E. T.).

Į tai Natkevičius atsakė, kad *Sovietai ginasi.* (Mano pabr. E.T.)

Čia pat pasakiau, jog galima tikėti, kad visa tai daro „vlast na miestach", ir prašiau, *kad iš Maskvos būtų atsiųsti įgaliotiniai tam reikalui vietoje prižiūrėti* (mano pabr. E. T.).

Atsakė, kad tą reikalą galėsime išdėstyti atvykstančiai į Kauną karinei misijai, kadangi jos priešakyje stovįs armijos vadas, ir, be to, patarė daryti spaudimą per Pozdniakovą.

9) Dr. Natkevičius prašė paklausti Kariuomenės štabą ar mūsų karo attache pulk. Zaskevičius turįs atvykti į Kauną ryšium su Sovietų karinės misijos atvykimu.

10) Mūsų Pasiuntinys Maskvoje nustebo, jog „Tass" praneša, kad jau mūsų kariuomenė žygiuojanti į Vilnių.

Atsakiau, kad dar nežygiuoja, tačiau žmonės nerimsta, ir paklausiau, kada Vilnius ir Vilniaus srities perdavimas, jo manymu, galėtų įvykti?

Natkevičius atsakė, kad labai greitai: spalio 19 d. bus pasirašytas susitarimas dėl sienos, o 20-21 d.d., greičiausiai, galėsime pradėti periminėti. *Sovietai nori Vilnių ir Vilniaus sritį perduoti tvarkingai,* (E. T.)todėl šis reikalas kiek užtrukęs.

Čia tenka priminti, kad tas įvairaus turto grobimas ir gabenimas į Rusiją buvo tikra Sovietų liga, kuri užtruko ligi po paskutiniojo karo. Lyg kokia žiurkių armija, užpuolusi sandėlį, jie grobė viską kas pakliuvo ir vis vežė „namo". Galimas dalykas, kad tai yra koks gilus rusų tautos psichologijos bruožas. Rusų gi revoliucinierių buvo mestas ir plačiai masėse pasklidęs bei praktikoje plačiu mastu vykdomas šūkis: „grab nagrablennoje" (grobk-plėšk prisiplėštą turtą). (E. T.)

Man prisimena iš pirmojo pasaulinio karo liudininkų pasakojimai. Kai gen. Samsonovo-Rennenkampfo armijos

buvo užtvinusios Rytprusius ir kai vokiečiams jas sumušus, jos pakrikai bėgo atgal, tai žmonės sutiko daug kareivių, numetusių savo šautuvus ir iš viso ginklus, bet apsikrovusius vos pavelkamomis naštomis moteriškų šilkinių rūbų, skepetaičių ir kitokio turto, kurį tie skurdžiai pėsti, vos kojas pavilkdami, gabenosi „namo". Vis tai buvo iš krautuvių prisiplėštas privatus turtas.

Po beveik 25 metų tie patys rusai, šį kartą jau organizuotai, nors ne kartą ir „privačiai" grobė ir gabeno iš Vilniaus ir srities įvairių jiems nepriklausantį turtą.

Kitas rusų „organizacijos" bruožas, kuris tuo metu mums įsmigo į galvas, tai vadinamoji „Ueberorganisation" — „persiorganizavimas".

Dėl per didelės centralizacijos ir viso gyvenimo subiurokratinimo, patys Maskvos viešpačiai nebesusigaudydavo, kas dedasi periferijose, ypačiai, kad tos periferijos dažnai pačiu akiplėšiškiausiu būdu centrui *meluodavo.* Todėl ir dėl to grobimo galimi daryti du spėjimai: 1) tai buvo daroma su „viršūnės" žinia ir palaiminimu ir centras, sakydamas, kad tai ne tiesa ir nieko panašaus nevyksta, pats akiplėšiškai melavo; 2) arba grobimo iniciatyvos ėmėsi vietos pareigūnai — „vlast na miestach" tikėdamiesi tuo įsiteikti („vyslužitsia") prieš savo vyresnybę. O užklausti iš centro, jam melavo, neigdami aiškiausius faktus. Abu prileidimai gali būti laikomi lygiaverčiais.

Kiek mums rūpėjo tą „kraujoplūdį" sustabdyti, paliudija ne tik man jau cituotieji Maskvos aliarmavimai per mūsų Pasiuntinybę, bet dar ir URM-ro J. Urbšio pasikalbėjimas su Sovietų atstovu Kaune Pozdniakovu, kuris aprašytas spalio 21 d. promemorijoj:

„Jau spalio 19 d. buvau kvietęs p. Pozdniakovą užeiti pas mane ir, jam atėjus, buvau pranešęs tas žinias, kurias turėjome iš Vilniaus apie įvairaus turto išvežimą iš Vilniaus miesto ir krašto, kartu nurodydamas taip pat ir

detales, kokių fabrikų ir kitų įstaigų turtas yra išvežtas. Prašiau p. Pozdniakovą, kad kreiptųsi į Maskvą, prašydamas nurodymų vietos Sovietų valdžiai Vilniuje, kad tas išvežimas būtų sustabdytas ir kad, kas išvežta, būtų grąžinta.

Be to, pasiremdamas p. Molotovo pareiškimu, padarytu man Maskvoje, apie tai, kad Sov. S-ga yra pasiryžusi Vilniaus kraštą perduoti mums kuo skubiausiai, prašiau užklausti Maskvą, ar jau galėsime mes žygiuoti pirmyn.

P. Pozdniakovas viską užsirašė ir žadėjo pranešti apie tai Maskvai.

Šiandien dar kartą paprašiau p. Pozdniakovą užeiti pas mane ir, jam užėjus, pirmiausia paklausiau, ar jis jau turi kokių žinių iš Maskvos tais reikalais, kuriuos aš jam esu išdėstęs spalio 19 d..

P. Pozdniakovui atsakius, kad ne, aš jam išdėsčiau:

1) kad Sovietų kariuomenė nuo mūsų administracijos linijos daug kur jau yra pasitraukusi ir dar traukiasi. Tuo būdu pasilieka sritis be apsaugos, tačiau ten, kur dar ir yra Sovietų kariuomenės, nesant civilinės valdžios, ima plėstis anarchija. Prieš keletą dienų Sov. Kariuomenės vietos viršininkai, traukdamiesi nuo administracijos linijos, buvo susitikę su mūsų vietos viršininkais ir pranešę gavę įsakymą nuimti savo sargybą, kartu klausdami, ar jau lietuviai žygiuos. Iš to lyg ir atrodytų, kad besitraukianti Sov. kariuomenė laukia, kad Lietuvos kariuomenė jau eitų pirmyn.

Lietuvos vyr-bės nusistatymas betgi pradėti eiti pirmyn tik tada, kai bus gautas tuo reikalu oficialus sutikimas iš Sov. vyr-bės. Mums atrodo, jog abiejų pusių interesas būtų, kad Vilniaus miesto ir krašto perėmimas įvyktų kuo greičiausiai, todėl aš prašau p. Pozdniakovą užklausti Maskvą, ar mes galime jau eiti pirmyn.

2) Kuo greičiausias ėjimas pirmyn mums svarbus ir dėl

to, kad mes esame jau tam pasiruošę: mūsų kariuomenės daliniai yra nužygiavę iki administracijos linijos ir jau kelias dienas ten laukia. Turint galvoje, kad palinyje nėra nei miestų, nei didesnių trobesių, toks kariuomenės laukimas yra varginantis. Ir todėl mes norėtume, kad tie mūsų kariuomenės daliniai atliktų jiems pavestą uždavinį. Šis mūsų pasiruošimas buvo padarytas dėl to, kad p. Molotovas man, p. Pozdniakovui girdint, buvo sakęs, jog Sovietai nori Vilniaus miestą ir kraštą perduoti Lietuvai neatidėliojant. Pasiremdamas tuo p. Molotovo pareiškimu, padariau atitinkamą pranešimą savo vyriausybei, grįžęs iš Maskvos. Pagal tą mano pranešimą Liet. vyr-bė ir padarė čia minėtus pasiruošimus vykti pirmyn.

3) Jei dėl mums nežinomų priežasčių Sov. Vyr-bės pusėje būtų kas nors pasikeitę arba atsiradę kurių neaiškumų, tai aš esu pasiryžęs tuojau vėl išskristi į Maskvą ir tuos visus klausimus su Sov. vyr-be išsiaiškinti. Paprašiau, kad p. Pozdniakovas praneštų apie tai savo vyr-bei.

P. Pozdniakovas pažadėjo tuojau visa tai perduoti Maskvai. Jis painformavo, kad apie spalio 19 d. pasikalbėjmą jau buvo pranešęs Maskvai, bet kad atsakymo į savo pranešimą iš ten dar negavęs. Atrodė, kad p. Pozdniakovui pačiam neaišku, dėl ko Vilniaus miesto ir krašto perdavimas užtrunka:

Šį kartą neminėjau apie įvairaus turto išvežimą iš Vilniaus krašto, kurį atlieka Sov. kariuomenė, bet tik pridėjau, kad Vilniaus mieste jau pradeda sklisti anarchija, nes, mūsų gautomis žiniomis, imama net medžius kirsti Vilniaus miesto parkuose".

Už poros dienų Kaune atsirado Sovietų karinė misija su komandarmu Kovaliovu priešakyje. Svarbiausias tos misijos uždavinys buvo kartu su mūsų kariuomenės atstovais parinkti vietas Sovietų įguloms. Pas mane užsiliko tos misijos narių sąrašas: 1. Kovaliov M. P. — II rango

komandarmas, Minsko karinės apygardos viršininkas, 2. Pavlov — komkoras (kurpuso vadas), 3, Korobkov ir 4. Aleksiejev — komdivai — divizijos vadai. 5. Nikolajev — brigados komisaras. 6. Blochin — pulkininkas ir 7. Andrejev — kapitonas, abu adjutantai. 8. Karpenko — majoras ir 9. Baranov — batalijono komisaras.

Korobkov, kaip žinoma, pasiliko Lietuvoje visų įgulų vyriausiu viršininku. Kad kuris iš šių karių būtų pagarsėjęs karo metu ar iškilęs į aukštas vietas, neteko girdėti. Kai kuriuos iš jų, atrodo, bus ištikęs tragiškas likimas, ypač atsakingesnes pareigas ėjusius.

Apie tą misiją buvo pasakojama anekdotiškų dalykų. Pirmas Kovaliovo ir kitų užsispyrimas buvo įkurdinti dalį įgulų Varėnoj. Argumentas, kad tenai esančios didelės kareivinės ir artilerijos poligonas. mūsų karininkai paaiškino, kad tai klaida, nes jokio poligono ten nebėra jau ilgas laikas, o buvę mediniai barakai taip pat visiškai apleisti ir sugriuvę, nes jau daug metų kaip ten nestovėjo joks mūsų kariuomenės dalinys.

Sovietiniai karininkai nepatikėjo ir paprašė nuvežami. Mat jie iš Maskvos genštabo turėjo seną caro laikų žemėlapį, kuriame buvo atžymėtas tas poligonas ir kareivinės.

Nugabenti į Varėną, jie pamatė, kad vietoj poligono, auga gražus kokių 15 metų amžiaus pušynas ir gyvenamų kareivinių tikrai nėra. Mūsų kariuomenė tikrai buvo atsisakiusi nuo tos vietovės dėl jos artumo prie administracijos linijos su Lenkija.

Mūsų karininkų pasakojimu, po to akibrokšto, Sovietų kariai pasidarę nepaprastai sukalbami ir nuolaidūs ir sutikę beveik su visais mūsų pasiūlymais.

Dar įdomesnis dalykas buvo, jau Sovietų karinei misijai užbaigus savo darbą, komandarmo Kovaliovo *telefonu* padiktuotas raportas į Vilnių perduoti Maskvai, kurį mūsų

saugumas užregistravo į plokštelę. Iš to raporto aiškėjo, kad Sovietinė misija *sunkiausia kova* laimėjusi tuos punktus, kur būsianti patalpinta Sovietų kariuomenė. Tai buvo aiškiausias prasimanymas ir išsigalvojimas, bet, matyt, tokia jau buvo sistema net Sov. kariuomenėj, kad kiekvienas ieškojo, kad ir melu, save iškelti ir parodyti savo nuopelnus...

URM-ja daug reikalų su ta Sovietine komisija neturėjo. Ji visą laiką dirbo su mūsų kariuomenės štabu.

Atvykęs į Kauną su savo misija, komandarmas Kovaliov padarė vizitą URM-rui ir man. P. J. Urbšys savo spalio 23 d. promemorijoj taip tą vizitą aprašo:

„Šiandien 10 val. pas mane lankėsi Sov. karinės komisijos pirmininkas komandarmas Kovaliovas, Sov. Įgalioto ministro Pozdniakovo lydimas.

Ta proga pasakiau, kad vakar Lietuvos Pasiuntinys Maskvoje buvo p. Molotovo priimtas ir kad šis jam pasakęs, jog iš Sov. vyr-bės pusės nėra daugiau jokių kliūčių, kad Lietuvos kariuomenė pradėtų eiti pirmyn į Vilniaus sritį visur, kur jau Sov. kar-nė pasitraukė.

Komandarmas Kovaliovas pakartotinai pabrėžė, kad Lietuvos kariuomenės įėjimas į Vilniaus sritį dabar besąs tik techniškas klausimas ir kad jis manąs, jog, jei ne šiandien, tai tikrai rytoj Liet. kariuomenė galės pradėti eiti. Komandarmas Kovalevas pridūrė, kad, kaip žinoma, Sov. kariuomenės dalis bus sutalpinta Lietuvoje ir todėl dalis pasiliksianti Vilniuje, bet tai netrukdo, kad Liet. karnės dalys ateitų į Vilnių, ir kad tai būsią net naudinga.

Toliau pasakiau, kad p. Natkevičius, kalbėdamasis su p. Molotovu Maskvoje, užsiminė taip pat apie įvairaus turto išvežimą iš Vilniaus ir kad p. Molotovas pasakė, jog daugiau jau joks turtas nebus išvežamas ir išvežtieji svarbesni įrengimai būsią grąžinti atgal.

Į tai koman. Kovaliovas tiek teatsakė, kad buvę kalbėta,

esą, klinikų įrengimai išvežti, tačiau jis, dabar vykdamas pro Vilnių, tai patikrino ir gavo iš medicinos faktulteto dekano ir profesorių užtikrinimą, jog klinikų įrengimai yra savo vietose čielybėje ir jog tos įrengimų dalys, kurios buvusios lenkų karo ligoninėje, esančios sugrąžintos atgal į klinikas. Dėl kitokių išvežimų jis negirdėjęs.

Klausiau komandarmą Kovalevą, ar jau numatytas posėdis su mūsų karine komisija. Jis atsakė, jog manąs, kad šiandien popiet būsią pirmi kontaktai.

Jam išeinant pasakiau, jog tikiuosi, kad visi darbai tarp jo vadovaujamos komisijos ir mūsų komisijos praeis sklandžiai.

Į tai komandarmas Kovaliovas atsakė, kad, be abejo, tie darbai bus atlikti draugiška dvasia".

O vis tik, nepaisant Molotovo patikinimų, nepaisant Kovaliovo optimizmo, kad „jei ne šiandien, tai ryt" tikrai mes galėsime žygiuoti, tas reikalas dar užtruko keletą dienų ir pergyveno įvairius netikrumo ir nesusigaudymo momentus.

Mūsų kariuomenė tegalėjo savo žygį pradėti tiktai spalio 27 d., kad 28 pasiektų ir įžygiuotų į patį Vilnių. Man tame Vilniaus „perėmime" teko atstovauti Užsienių Reikalų Ministerijai. Į Vilnių išvykome išvakarėse kartu su žmona ir sustojome Jurgio viešbutyje, Jurgio prospekte. Atmosfera tą vakarą Vilniuje buvo savotiška. Kol dar nebuvo atėjusi mūsų kariuomenė ir policija, visur vyravo didis nesaugumo jausmas. Lyg buvo laukiama kokios staigmenos iš Sovietų dalinių ar iš miesto padugnių.

Jau nakties pradžioje išėjus pasivaikščioti ir nuėjus ligi Aušros Vartų gatvelės, Sovietų sargybinių dalinys ėmė staiga „valyti" tą gatvelę, kad ją ištuštintų sovietiniams sukvežimiams pravažiuoti. Kai kas bandė priešintis, moterys sukliko, o sovietiniai kareiviai subraškino šautuvų užtaisais. Panikos apimti mes trys vyrai smukome į pir-

mo pasitaikiusio kiemo vartus, o žmona likosi gatvėje pasižiūrėti kas dėsis. Viskam greit aprimus, visi nužygiavome ligi stoties ir grįžome atgal į viešbutį. Prisimena didis viešbučio apleidimas ir labai skurdi virtuvė — patiekalai.

Naktį praleidome gana neramią ir nejaukią, nes kai kurie Sovietų vietos pareigūnai buvo parodę per pirmuosius kontaktus tam tikros arogancijos. Todėl buvo kilę abejojimų, ar neįvyks kokių provokacinių „nesusipratimų". Aš beveik nemigau visą naktį, vis įsiklausydamas, ar neina kur susišaudymas.

Atsikėliau labai anksti ir išėjau Jurgio prospektu dairytis ar nepasirodys mūsų daliniai. Kai pasirodė žvalgai, pasidarė ramiau. Vėliau atėjo ir patys daliniai. Bet didžiausią įspūdį padarė puikiai aprengta mūsų policija, kuri atvyko kartu su kariuomene. Net sulenkinti vilniečiai aičiojo nuo imponuojančios mūsų policijos išvaizdos.

Tą patį rytą Aušros Vartų koplyčioje įvyko pamaldos — Šv. Mišios ir pamokslas. Kaip aukštas pareigūnas ir URM-jos atstovas, kartu su žmona buvova įleisti prie pat altoriaus. Neatsimenu, kada bebuvau karščiau meldęsis, kaip per tas Šv. Mišias. Viskas jaudino: nepaprasta aplinka, faktas, kad pirmą kartą meldėmės prie Aušros Vartų Motinos paveikslo, ne kaip įnamiai, bet kaip šeimininkai, o tai liudijo Aušros Vartų gatvelėje išsirikiavęs Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės dalinys. Bet kartu slėgė Sovietų kariuomenės dalinių ne tik buvimas, bet ir pasilikimas Gedimino sostinėje. Kita vertus, vis gaivino viltis, kad kaip nors išvengsime visiškos okupacijos ir sovietinimo. Niekam gi nenorėjome pikto. Net į tą patį išsiilgtą ir taip mylimą Vilnių nešokome galvatrūkčiais, nepuolėme griūvančios lenkų kariuomenės, bet gavome Vilnių iš tariamai draugingai Lietuvos atžvilgiu nusiteikusio kaimyno ir perėmėme jį taikingai ir tvarkingai, kaip teisėti šeimininkai.

Sujaudinta malda spaudė ir džiaugsmo, ir susirūpinimo ašaras. Abu su žmona išsiverkėva į valias. Verkė ir kiti, vyrai ir moterys.

Po pamaldų, vos spėjus papietauti, įvyko atžygiavusių kariuomenės dalinių paradas Jurgio prospekte. Mūsų kariuomenė padarė labai gerą įspūdį vilniečiams. Gerai aprengta, sveikos išvaizdos, išmokslinta.

Vilnių palikome tą pačią dieną automobiliu ir grįžome į Kauną.

Tai buvo mano pirmas ir paskutinis vizitas atgautame Vilniuje. Perkrautas darbu ministerijoje daugiau nebepajėgiau ištrūkti.

Dar tos pačios dienos pavakare pavyko aplankyti Gedimino kalną ir kai kurias bažnyčias.

Grįžus į Kauną, prasidėjo eiliniai įvairūs rūpesčiai ministerijoje.

SANTYKIAI SU VOKIETIJA

Daug vietos teko paskirti savo atsiminimuose santykiams su Sov. S-ga. Dabar tenka kiek sustoti ties tais klausimais, kurie buvo tarp Lietuvos ir Vokietijos.

Taip, pvz., dar negrįžus URM-rui Urbšiui su delegacija iš Maskvos, spalio 12 d. paskambino Vokietijos Pasiuntinys Zechlin, pareikšdamas turįs skubų reikalą ir norįs mane tą pačią dieną matyti. Atvykęs 13 val. pranešė, kad Vokietijos vyriausybė būtų labai dėkinga Lietuvos vyriausybei, jei išsikraustantieji iš Latvijos (Liepojos srities) vokiečių tautybės ūkininkai, kurie mano vykti su savo inventorium ar net pėsti, galėtų pasinaudoti plentu Lietuvos teritorijoj tarp Latvijos sienos ir Nimerzatės (apie 20 klm.). Jisai jau kalbėjęs su Žemės Ūkio Ministru J. Krikščiūnu, kuris, iš savo pusės, jokių kliūčių tuo reikalu nematąs.

Atsakiau p. Zechlinui, kad ir aš nematau jokių kliūčių, tiktai pastebėjau, kad reikėtų vis dėlto imtis saugumo priemonių, turint galvoje, kad Palanga yra pilna internuotųjų lenkų, o plentas eina per Palangą.

Zechlin pasakė, kad galima būtų Palangą aplenkti, pasukus prieš Palangą paplūdimi link.

Atsakiau, kad tatai būtų sunku, nes sakytas paplūdimys yra gana toli ir nėra į jį padoraus kelio. Pažadėjau p. Zechlinui dar šiandien tuo reikalu duoti atsakymą.

Toliau p. Zechlin kalbėjo, kad jisai iki vakar dienos vakaro neturėjęs jokios mažiausios oficialios žinelės apie tokį masinį vokiečių išsikraustymą iš Estijos ir Latvijos.

Tiktai vakar, Auswaertiges Amto patarėjui p. von Twardows . skrendant pro Kauną ir nutūpus pusei valandos, p. Zechlin su juo pasimatęs ir patyręs (apie tai mane informavo konfidencialiai), kad p. v. Twardowski buvęs siunčiamas iš Berlyno apraminti Pabaltijo vokiečius. Mat, sudarius su Sovietais sutartis, Pabaltijo vokiečių tarpe kilusi tikriausia panika. Visi, norintieji išsikraustyti, kreipėsi į Berlyną, prašydami pagalbos. Reicho vyriausybė neradusi galima jiems tos pagalbos atsakyti.

Paklausiau p. Zechliną, kaip yra su Lietuvos vokiečiais, nes ir šiuo klausimu plinta įvairių gandų. Kai kurie Lietuvos vokiečiai giriasi gavę įsakymus artimiausiu laiku palikti Lietuvą ir pan.

Į tai p. Zechlin atsakė, kad jokių tuo reikalu informacijų neturįs, o, priešingai, jis veikiąs į vietos vokiečius raminančiai ir turįs įspūdžio, kad jam tatai pavykę. Be to, pridėjo, kad, jei vienas antras pakrikusių nervų ir panikos apimtas vokietis ir išsikraustytų iš Lietuvos, tai nuo to būtų ir jam ir mums ramiau.

Pasidžiaugiau p. Zechlino suteiktomis žiniomis ir pasakiau, kad nei mes patys, nei, manau, mūsų piliečiai vokiečiai neturime jokio pagrindo kelti paniką.

Apie 14 val., susisiekęs su Ministru Primininku ir vidaus Reikalų Ministru bei gavęs jų sutikimą, paskambinau p. Zechlinui ir pranešiau, kad iš principo mes sutinkame praleisti vokiečių ūkininkus aukščiau sakytu plentu, tiktai prašiau pranešti tinkamu laiku dieną ir apytikrį keliaujančių skaičių.

Dėl to Lietuvos vokiečių išgabenimo man ir p. Urbšiui dar ne kartą teko turėti reikalų su p. Zechlinu, su mūsų Pasiuntinybe Berlyne, o tuo pačiu ir su Reicho vyriausybe. Tas reikalas mūsų galvosenoj buvo pasidaręs lyg koks kriteriumas klausimui: ar Lietuva išliks Sovietų neužgrobta ar ne. Kol vokiečiai nebuvo kraustomi, mums

atrodė, kad Reichas dar turi vilties Lietuvą apginti nuo visiškos Sovietų okupacijos ir paglemžimo. Todėl, kiek tatai parėjo nuo mūsų, mes tą vokiečių gabenimą įvairiais būdais trukdėmė, o vokiečiai, atseit Reicho vyriausybė, nesispyrė ir oficialiai to klausimo nekėlė. Taip reikalas nusidelsė ligi okupacijos. Vokiečių gabenimas teprasidėjo jau Sovietams įsikūrus Lietuvoje. Tatai išėjo į naudą taip pat ir ne vienam grynam lietuviui, staiga „suradusiam" ir „įrodžiusiam" savo „vokišką" kilmę. Tatai išėjo į naudą ir gausiai Juozo Ereto šeimai, kuri „vokiškumo" titulu buvo išgabenta. Ir kas dar įdomiau, kad pats Eretas buvo labai blogai atžymėtas Gestapo „knygose" ir toji įstaiga priešinosi jo įsileidimui. Bet repatriacijos komisijos pirmininkas, kultūringas vokietis, Eretą apgynė. Priešingu atveju, galima būti visiškai tikriems, kad Eretas su šeima būtų atsidūręs Sibire ir ten gal žuvę, kaip daugis jo kolegų ir draugų. Dar vienas „liaudies priešas" per tą repatriaciją išspruko iš NKVD nagų, tai Kazys Pabėdinskas su šeima. Ir daug, daug kitų.

Žiūrint atgal į dar netolimą praeitį, man atrodo, kad mūsų nusistatymas tramdyti Lietuvos vokiečių išsikėlimą buvo teisingas. Čia pravartu suminėti visiškai diametrališkai priešingą latvių nusistatymą ir į mūsų panašų kai kurių estų nusistatymą.

Tatai paliudija toki prisiminimai:

1939 m. gruodžio 1 d. besikalbėdami su Latvijos Pasiuntiniu Kaune p. Seja, užkliudėme ir vokiečių išgabenimo iš Latvijos klausimą, ir ryšium su tuo Berlyne vedamas derybas. Tos derybos jau trukusios trejetą savaičių ir dar turbūt ilgoką laiką užtruksiančios. Ponas Kampe buvęs Rygoje naujų instrukcijų, ir dabar parvažiavęs į Rygą kitas delegacijos narys dar naujų instrukcijų prašyti.

Pono Sejos žiniomis, apskaičiuojama, kad vokiečių palikto Latvijoje turto vertė siekianti 400,000,000 latų, tačiau

maždaug pusei tos sumos tas turtas buvęs įskolintas Latvijos bankuose, todėl atsiskaityti su Vokietija tektų tik maždaug iš 200,000,000 latų. Turto įvertinimas esąs daromas specialios bendrovės su aprėžta atsakomybe, kur paskutinį žodį turį latviai, o vokiečių savininkų atstovai tiktai dalyvaują.

Derybose su vokiečiais latviai laikąsi kietai, kadangi jų pozicija esanti stipri. Atsiskaitymo principas būsiąs toks: latviai sutinka už tą turtą atsilygintį iš prekybos apyvartos su Vokietija gryno pertekliaus, būtent, jei latviai išeksportuotų į Vokietiją prekių už 100,000,000 latų, o pirktų tik už 60,000,000, tai 40,000,000 būtų įnešta į atsiskaitymo už paliktą turtą sąskaitą; be to, latviai turį keliolika milijonų išalusių Vokietijoje kreditų, kurie taip pat būsią įnešti į tą sąskaitą.

Bendrai, p. Sejos tvirtinimu, *padėtis esanti latviams paranki,* ir jie tik rodą vokiečiams nepatenkintą miną ir giedą Lozoriaus giesmę, tačiau ekonomiškai jiems toji našta esanti visiškai pakeliama, ir net *visas šis reikalas išeisiąs Latvijos gerovei* (mano pabr. E. T.).

O štai visiškai priešingas estų balsas:

Pabaltijo valstybių URM-rų konferencijoje Talline įvykusioje 39.XII.7 ir 8 d.d. per pusryčius pas Estijos Respublikos Prezidentą Paetsą, sėdėdamas šalia Užs. Reik. Ministero Piipo, turėjau progos išsikalbėti vokiečių repatriantų klausimu.

Man pasakius, kad mes nesame tos repatriacijos dideli entuziastai, nors dar ligi šiol tas klausimas oficialiai mums nėra pateiktas, Piip prisipažino, kad ir *jis labai neigiamai žiūrįs į tą repatriaciją* (mano pabr. E. T.)

Jis apgailestavo, kad jam tekę perimti savo pareigas dviem dienom po to, kai jau buvęs jo pirmtako (K. Selterio) duotas vokiečiams principinis sutikimas dėl repatriacijos. Jei jis būtų atėjęs dviem dienom anksčiau, tai būtų dėjęs

visas pastangas šiam klausimui galimai trukdyti.

Pono Piipo sumetimai buvo tokie: pirmiausia, iš krašto *išvežamas gyvas kapitalas,* nes kiekvieną subrendusį išgabenamą pilietį (šiuo konkrečiu atveju — vokietį) jis vertina mažų mažiausia 5,000 dolerių, o tai sudaro kraštui nuostolių, pvz., išvežus 10,000 suaugusių, 50,000,000 dolerių. Be to, įnešamas į krašto ūkio gyvenimą tam tikras sutrikimas. *Psichologiškai tatai neigiamai atsiliepia likusiems gyventojams* (Mano pabr. E.T.).

Žodžiu, p. Piipas manė, kad tai yra kraštui žalingas užsimojimas, tačiau, kadangi jis atėjęs jau per vėlai, todėl jam belikę tiktai galimai daugiau sunkinti šį reikalą ir jį tormozuoti.

Su savo pažiūromis jis sakėsi nesislėpęs ir pasikalbėjimuose su vokiečiais.

P. Piipas kiek *stebėjosi latvių reiškiamu pasitenkinimu* ir net tam *tikru entuziazmu* dėl vokiečių išvykimo, tačiau jis galvoja, kad latviai netrukus pajusią neigiamas tokio iškraustymo pasekmes (mano pabr. E.T.).

Spalio 30 d. vokietis žurnalistas Dr. Welkisch, atėjęs atsisveikinti pas „Eltos" Direktorių V. Gustainį, tarp kito ko pareiškė, kad vokiečių iškraustymas iš Lietuvos jam atrodąs *iki pavasario neaktualus.*

Lapkričio 3 d. 10:30 val. buvo pas mane užėjęs Vokietijos Pasiuntinys Zechlin, kuris iškėlė klausimą, kokios reikšmės turįs „Eltos" komunikatas Lietuvos vokiečių išgabenimo klausimu. Jis pabrėžė, kad, jei tai būtų koks laikraščio straipsnis, jis nebūtų kreipęs dėmesio, kadangi iš esmės neturįs daug ko tam komunikatui prikišti.

Tą komunikatą mes buvome sąmoningai paleidę mūsų visuomenei ir mūsų piliečiams vokiečiams apraminti. Jame trumpai buvo išdėstyta mūsų pažiūra tuo klausimu. Komunikato teksto, deja, savo archyve neradau.

Iš viso dėl komunikato p. Zechlin tiktai turįs pareikšti

viltį, kad, jei aukščiau minėtas klausimas būtų oficialiai iškeltas, iš Lietuvos vyriausybės turbūt nebūtų kliūčių jam pravesti, juoba, kad, *nors oficialiai tas klausimas dar neegzistuoja, tačiau jo iškilimo galimumu tenką skaitytis* (mano pabr. E. T.).

Atsakiau, kad apie komunikato kilmę neturiu žinių, kadangi buvau išvykęs porai dienų į Vilnių, bet pasistengsiu šį reikalą išaiškinti. Dėl p. Zechlino abejojimų, ar mūsų vyriausybė darytų kokių kliūčių vokiečiams išsikraustyti, jei tas klausimas vokiečių vyriausybės būtų iškeltas, pasakiau, jog asmeniškai nemanau, kad tokių kliūčių būtų, tik, žinoma, tektų šį klausimą spręsti susitarimo keliu, kaip tatai vokiečių vyriausybė padarė su latviais ir estais. P. Zechlin su tuo visiškai sutiko.

Lapkričio 15 d. 12:30 val. vėl buvo užėjęs p. Zechlin šiais reikalais:

1) Nusiskundė, kad mūsų cenzūra, jo nuomone, be pagrindo, iš tilpusio „Deutsche Nachrischten fuer Litauen" vieno straipsnio grynai teoriniu rasės ir tautybės klausimu išbraukusi paskutinę pastraipą. Paliko man to laikraščio makulatūrą. Pažadėjau susipažinti.

2) Iškėlė klausimą poros dešimtų Latvijos piliečių vokiečių, gyvenančių Lietuvoje, kurie norėtų prisijungti prie iš Latvijos gabenamų Vokiečių. Esą, didžioji dalis tų vokiečių neturinti nekilnojamo turto (tokių esą apie 20 su viršum), ir jų paleidimas iš Latvijos pilietybės bei išvykimas su Latvijos vokiečiais nesudarysiąs jokių ypatingų sunkumų. Tačiau keletas Latvijos piliečių vokiečių turį nekilnojamo turto ir p. Zechlin manąs, ar nebūtų geriausia išeitis, kad, Latvijos įstaigoms atleidus juos iš Latvijos pilietybės ir belaukiant, kol kilsiąs klausimas apie Lietuvos piliečių vokiečių išgavenimą, Vokietijos Pasiuntinybė Kaune duotų jiems Fremdenpaesse, ir tuo būdu jie pasiliktų Lietuvoje

tik jau kaip eventualūs Vokietijos piliečiai.

Pažadėjau klausimą išaiškinti ir pranešti p. Z. mūsų nusistatymą.

Šia proga p. Z. prasitarė, kad, greičiausiai, *Lietuvos vokiečių repatriacijos klausimas šiais metais nebekilsiąs* (mano pabr. E. T.).

Lapkričio 25 d. p. Zechlin turėjo ilgą pasikalbėjimą su URM-ru J. Urbšiu:

Jis priminė tą klausimą, kuris jo buvo iškeltas pasikalbėjimą su URM-ru J. Urbšiu:

Jis priminė tą klausimą, kuris jo buvo iškeltas pasikalbėjime su Politikos Dep-to Direktorium Ministru E. Turausku, būtent, apie vokiečių tautybės Latvijos piliečius, kurie gyvena Lietuvoje ir kuriems ligi š.m. gruodžio 15 d. tenka pasisakyti, ar jie nori išvykti į Vokietiją, ar nori pasilikti Latvijoje.

Ponas Zechlin norėtų, kad iš mūsų nebūtų kliūčių, jog šitie Latvijos piliečiai gautų, jei jie patys to panorėtų, nuo š.m. gruodžio 15 d. vokiečių Fremdenpaesse, o paskui, kad jiems būtų leista pasilikti Lietuvoje toliau ligi to momento, kada, eventualiai, būtų kraustomi vokiečiai iš Lietuvos.

J. U. paklausė p. Zechliną, ar tie Fremdenpaesse reikštų galutinį Vokietijos pilietybės dokumentą?

Z. atsakė, kad ne, — tie pasai būtų tik pereinamieji dokumentai.

Tada J. U. pasakė p. Z., jog mes sutinkame, kad tie Fremdenpaesse būtų išduoti, tačiau arba ant jų pačių turėtų būti parašyta, jog jie galioja kiekvienu momentu išvykti į Vokietiją, arba Vok. Pasiuntinybė parašytų mums notą, išvardindama visus tuos asmenis ir nurodydama, kad jiems yra išduoti Fremdenpaesse, ir kad Vokietija kiekvienu momentu tuos asmenis pas save priims.

P. Z. minėjo, kad tokių žmonių Lietuvoje gali būti apie 20, ir dar nežinia, ar jie visi panorės priimti Vokietijos

pilietybę.

P. Z. prašė, kad, kol nebus sakytų asmenų iškraustymo klausimas išspręstas, jie būtų traktuojami kaip Vokietijos piliečiai, ir kad jiems nebūtų trukdoma gauti darbo ir apsigyvenimo leidimų.

J. U. atsakė, kad netrukdysime tiems žmonėms tokių leidimų gauti ir kad juos traktuosime, kaip visus kitus Vokietijos piliečius.

Toliau p. Z. sakė, kad Kulturverbandas yra išleidęs klausimų lapus — Fragebogen, kad tie klausimų lapai gavo reikalingą imprimatur iš mūsų įstaigų, bet kad jie iš spaustuvės dėl kažkurių priežasčių neišleidžiami. P.Z. pažymėjo, kad *Vokietijos vyriausybė dar nėra nusprendusi, ar iš viso bus raginami vokiečiai išvykti iš Lietuvos.* Tuo būdu nežinia nė kada tas galėtų įvykti. Bet Kulturverbandas ir Pasiuntinybė vis dėlto turį šiokius tokius pasiruošimo darbus atlikti tam atvejui, jei tas iškraustymas Berlyne būtų nuspręstas.

Jeigu gi pasirodytų, kad vokiečių kraustymo iš Lietuvos iš viso nebus, tai ir sakytieji klausimų lapai pasiliktų tiktai kaip popieriaus makulatūra. Minėti klausimų lapai būtų siuntinėjami tiktai Kulturverbando nariams. P. Z. prašė, kad tie lapai būtų išleisti iš spaustuvės.

Į tai atsakiau, kad *mes nesame iš viso tokio žmonių iškraustymo dideli entuziastai,* nes tatai įneštų perturbaciją į mūsų ūkį, todėl nežiūrime gera akimi nei į įvairią agitaciją, propagandą, įvairų surašinėjimą, kurie turi tarnauti tokiam išsikraustymui, nes panašūs surašinėjimai, agitacija ir propaganda kelia žmonėms nerimą, sustabdo jų normalią ekonominę veiklą, ir tai neigiamai atsiliepia kraštui.

Žadėjau, tačiau pasiteirauti atitinkamose įstaigose, kaip atrodo minėtų klausimų lapų išleidimas iš spaustuvė ir p. Zechlinui vėliau apie tai pranešti.

Lapkričio 22 d. baigiant pasikalbėjimą su manim, p. Zechlin vėl prisiminė cenzūros išbrauktą „D.N.f.L." straipsnio galą, kur ginama tam tikra vokiečių tezė dėl piliečio apsisprendimo teisės būti vokiečiu su sąlyga, kad jis priklauso „nordiškai rasei".

Kadangi p. Z. vakar buvo smarkokai kalbėjęs tuo pačiu reikalu telefonu, tai šį kartą laukiau iš jo piktesnio puolimo. Tačiau, man paaiškinus, kad čia yra VRM kompetencija, kad tai liečia grynai mūsų piliečius, nors ir vokiečių tautybės, ir jų laikraštį, ir kad todėl URM-jai neparanku labai kištis į tokius klausimus, p. Z. pasitenkino, kaip ir pirmą kartą, tiktai prašymu praleisti to straipsnio galą, kadangi jame nieko nepuolama ir jis esąs grynai akademinio pobūdžio.

Atsakiau, kad iš esmės tokios teorijos mums yra nepakeliui, kadangi jos yra priešingos mūsų nusistatymui: mūsų įsitikinimu, *asmuo tautybės pasirinkti ir jos pakeisti negali.* Jei *kas yra lietuvių kilmės, tai kuria kalba jis bekalbėtų ir kurios religijos bebūtų, mūsų nusistatymu, jis yra lietuvis,* todėl ir agitacijos, siūlančios apsispręsti, mes nenorime leisti.

Prie kokių kuriozų priveda tokia agitacija, pacitavau p. Zechlinui vieną praėjusios, atseit šių metų, vasaros pavyzdį: iš vienos Suvalkijos vietovės Švietimo Min-joje buvo gautas prašymas atidaryti vokišką mokyklą. Prašymas buvo pasirašytas 27 tėvų, kuriuos, anketomis apklausus, paaiškėjo, kad tiktai du šiek tiek mokėjo vokiškai, o 25 jokio supratimo apie tą kalbą neturėjo.

Kaip valstybė galėtų tokį aiškų norą vokietinti savo piliečius leisti gyvendinti? — pasakiau p. Zechlinui.

Jis į mano pavyzdį nieko neatsakė.

Diskusiją tuo klausimu baigėme tuo, kad p. Zechlin pareiškė, jog „D.N.f.L" ir kito kurio laikraščio skelbiamos akademinės tezės neangažuojančios Liet. vyr-bės politikos,

o aš pasakiau, kad visą šį reikalą perdaviau p. Ministrui J. Urbšiui.

Čia p. Z. pastebėjo, kad galbūt p. Min. Urbšys galėtų privačiai paprašyti p. Min. Skučą, kad būtų daugiau liberališkumo vokiškosios mažumos spaudą traktuojant, juoba, kad vokiečių iškraustymo klausimas, greičiausia, kilsiąs, jei ne šiais metais, tai ateinančių pradžioje...

Šiuo pastaruoju klausimu p. Zechlinui pastebėjau, kad mes nesame šito „Umsiedlungo" (perkėlimo) entuziastai ir kad man asmeniškai visas tas reikalas atrodo „ein Unsinn".

Ponas Z. niekaip į tai nereagavo, pažymėdamas, kad oficialiai klausimas tebėra kaip ir seniau, — nieko naujo nėra įvykę, tiktai pastebėjo, kad *vokiečių bendruomenė pamažu ruošiasi, renka žinias, anketas* (Pabr. E. T.).

Gruodžio 12 d. pas URM p. Urbšį apsilankęs p. Zechlin pranešė, kad Lietuvoje gyvenantieji vokiečių kilmės Latvijos piliečiai, kurių atsirado 30, netrukus gausią visus dokumentus, suteikiančius jiems Vokietijos pilietybę. Jis prašė, kad jų leidimai gyventi, kuriuos jie turėjo Latvijos piliečių pagrindu, būtų jiems palikti ligi jų galiojimui išsibaigiant.

P. Urbšys pastebėjo, kad jis paprašęs URM-ją vokiečių prašymą patenkinti.

Su Vokietija ir jos Pasiuntinybe Kaune turėjome ir kitų svarbių reikalų, jau nekalbant apie ūkinius: prekybos mainai, laisvos zonos Klaipėdos uoste sutvarkymas ir t.t.

Tarp kitų reikalų, vokiečiams labai rūpėjo lenkų karo belaisvių klausimas. Jie budriai sekė, kaip mes prižiūrime belaisvius, ar nepataikaujame ir nepadedame jiems pabėgti.

Spalio 23 d. pas mane belaisvių klausimu buvo kaip tik apsilankęs Vokietijos Pasiuntinys p. Zechlin ir pateikė visą eilė nusiskundimų.

Spalio 25 d. 12:30 išsikviečiau jį ir paaiškinau, kokių priemonių mes ėmėmės įvairiems nesusipratimams išvengti dėl internuotųjų lenkų eventualaus pabėgimo ir išvykimo į užsienį. Jam pasakiau:

1) Kaip jis jau galėjo iš spaudos pastebėti, visos vizos, išduotos Lenkijos piliečiams, išskyrus moteris, ligi š.m. spalio 23 d. imtinai, suspenduojamos. Kiekvienas Lenkijos pilietis, norėdamas pasinaudoti jau gautąja viza, turės įrodyti, kad jis nėra pabėgęs iš internuotųjų stovyklos; tai įrodęs, jis gaus atitinkamą paliudijimą patvirtinantį vizos galiojimą.

2) Su Valiutų Komisija susitarta, kad ji taip pat neduos valiutos geležinkelio ar laivo bilietui pirkti, nepristačius aukščiau sakyto liudijimo.

3) Stovyklų režimas dar labiau sustiprintas: įvedami kasdieniniai vardiniai patikrinimai, ir, konstatavus kurio nors internuotojo pabėgimą, tuojau bus pranešama policijai, kuri imsis priemonių bėgliui surasti.

4) Organizuojama speciali stovykla su ypatingai griežtu (kaip ir belaisviams) režimu visiems nedrausmingiems ar pabėgusiems iš stovyklų ir pagautiems laikyti.

5) VRM-ja prašyta pavesti policijai dažniau tikrinti traukiniuose, autobusuose ir kitose viešojo susisiekimo priemonėse važiuojančiųjų dokumentus. Taip pat policija prašyta Kaune labiau prižiūrėti ir sulaikyti įtartinus asmenis gatvėse.

6) Kadangi konstatuota, kad kai kurios lenkų organizacijos padėjo pabėgusiems iš intern. stovyklų įsigyti civilinius drabužius ir juos slėpė, tai VRM-ja prašyta tas organizacijas ir asmenis nubausti.

Baigdamas šiuos paaiškinimus, p. Zechlinui pastebėjau, kad tuo tarpu, turimomis žiniomis, VRM-jos organai yra išdavę maždaug 1,500 vizų Lenkijos piliečiams išvykti. Tačiau tik 200-250 iš jų yra jomis ligi šiol pasinaudoję. Šių

tarpe žymi dauguma buvo senyvo amžiaus žmonės su šeimomis, moterys, aukšti pareigūnai, turėję reguliarius pasus, dar prieš karą ar karui prasidėjus Lenkijos valdžios organų duotus. Tuo būdu išvykusiųjų tarpe galėjo būti vos keli, ar maximum keliolika, pabėgusiųjų iš intern. stovyklų.

P. Z. buvo labai patenkintas tomis informacijomis ir sakėsi tuojau apie tai pranešiąs Berlynui.

Be to, užsiminiau, kad, kaip jau aną kartą p. Z. sakiau, perėmę Vilnių ir jo sritį, ir apsitvarkę, mes kelsime klausimą ir tarsimės su vokiečių ir sovietų vyriausybėmis dėl leidimo grįžti į savo tėviškes, kurios dabar atsidūrė vokiečių ar sovietų valdžioje, tiems internuotiems, kurie norėtų į jas grįžti.

P. Z. vėl pakartojo, kad ir jis turįs intereso, ypač dėl „Volksdeutsche", kurių esama internuotųjų tarpe, tačiau pažymėjo, kad apie tai galima būsią vėliau pakalbėti.

Kitas nemalonus reikalas su vokiečiais buvo apie 1,500 žydų iš vadinamojo „Suvalkų trikampio" perstūmimas į Lietuvą. Užėmę tą trikampį, vietos vokiečių organai surinko visus žydus ir, „kadangi Lietuvos siena nebuvo užstatyta" tai jie ir išsiaiškino, kad tai „reiškia, jog žydus priims". Pirmam bandymui permetė į mūsų pusę apie 200. URM-ja tuojau pavedė mūsų Pasiuntiniui Berlyne K. Škirpai intervenuoti Auswaertiges Amte. Jis pasimatė su Staatsekretaer Dr. Woerman, kuris sutiko priimti atgal jau nebe 200, bet 900 mums primestų Suvalkų krašto žydų.

URM-ro Urbšio pavedamas, lapkričio 16 d. paskambinau VRM Policijos Dep-to Direktoriui, prašydamas įsakyti mūsų pasienio pareigūnams tuojau pradėti tartis su vokiečių pasienio pareigūnais dėl sakytų žydų grąžinimo procedūros.

Lapkričio 17 tą patį pakartojau VRM Administracijos Direktoriui, prašydamas pavesti ruošti kontaktus su vokie-

čių pasienio pareigūnais ir, jeigu pastarieji iš karto atsisakytų kalbėtis, įsakyti mūsų pareigūnams keletą kartų pakartoti savo prašymą pasimatyti ir apie visus susitikimus raportų keliu pranešti savo centrui, kuris mus apie tai painformuotų, kad galėtumėm vėl per Berlyną paspausti.

Vokiečiai vis delsė ir delsė.

Gruodžio 1 d. skambino iš Berlyno K. Škirpa, sakėsi matysiąs šiandien Dr. Woermann ir klausė, per kuriuos punktus mums būtų geriau grąžinti atgal permestus į mūsų pusę žydus.

Atsakiau, kad mums vis tiek pro kurį punktą, kad tik būtų gautas principinis sutikimas; be to, vietos pareigūnai jau patys susitars.

P. Škirpa pastebėjo, kad visas šis iš Suvalkų trikampio išstumtų žydų klausimas jam esąs labai neaiškus, kadangi ir Berlynas neturįs aiškios nuomonės.

Gruodžio 12 d. p. Urbšys tuo pačiu klausimu pareiškė p. Zechlinui:

„Reikalas dėl žydų, perstumtų iš Suvalkų trikampio į mūsų pusę, vis dar nesusitvarko.

„Zechlin atsakė, kad ir tuo reikalu jis buvo užsiminęs Berlyne ir gavęs įspūdį, kad prie visų didelių reikalų komplekso Berlynui 200 žydų likimas atrodo per menkas, kad galėtų pakankamai juo susirūpinti.

„Pastebėjau p. Z., kad dabar tų žydų iš Suvalkų trikampio yra jau nebe 900, kaip aš jam paskutinį sykį buvau sakęs, bet 1584. Pridėjau, kad, kai mes pirmu sykiu kreipėmės į Vokietiją, tai į mūsų pusę buvo jau perstumta 200 žydų. Tada vokiečiai sakė, kad daugiau jau perstūmimų nebūsią, tačiau, kol mes su Berlynu kalbėjome, tas skaičius padidėjo į 500, paskui į 900, o dabar turime 1584.

„Į tai p. Z. atsakė, jog negera, kad žydų perstūmimas į mūsų pusę nesustabdomas, ir žadėjo rūpintis, kad daugiau

to nesikartotų.

„Kadangi p. Zechlinui buvo sakyta, kad Vokietija turbūt Lenkijos pabėgėlius vis dėlto žada priimti iš mūsų, tai, nors jam šį kartą apie tai neminėjau, bet manau, kad galima bus stengtis tuos perstumtus žydus paskui priskirti prie bendro išeksportuotino į Vokietijos užimtas Lenkijos sritis pabėgėlių skaičiaus".

Trejetą savaičių prieš tai, pasikalbėjime su p. Zechlinu, lapkričio 25 d. URM-ras J. Urbšys pažymėjo:

„Prisimindamas mūsų kreipimąsi į Vokietijos vyriausybę, kad ji prisiimtų internuotuosius, p. Z. sakė, kad tas klausimas dar tebesvarstomas ir kad tam reikalui jiems reikalingi sąrašai. Pirmon galvon jis prašo tų internuotųjų sąrašų, kurie yra vokiečių kilmės (Volksdeutsche).

„Į tai pasakiau, kad p. Woermann, kalbėdamas su p. Škirpa, pats buvo iškėlęs klausimą atiduoti Vokietijai vokiečių kilmės internuotuosius, ir kad mes davėme p. Škirpai nurodymus, kad praneštų Berlyne, jog *sutinkame diskretiškai tą internuotųjų kategoriją atiduoti* (mano pabr: E. T.).

Pridėjau, kad norėtume, jog apie tai nebūtų daug kalbama ir rašoma. Todėl ir sąrašus sudaryti būtų gal ne visiškai patogu, nes reikėtų išrikiavus internuotuosius apklausti, kas iš jų vokietis, kas ne. Tas apklausinėjimas atkreiptų dėmesį.

„P. Zechlin ir pats nuo savęs pridėjo, kad — taip, tas būtų nepageidaujama, nes internuotieji vokiečiai turi slapstytis, kad jie yra vokiečiai, nuo internuotų lenkų, kadangi šie jiems graso.

„Kadangi p. Z. buvo sakęs, kad jie iš įvairių mūsų intern. stovyklų yra jau gavę laiškų iš intern. vokiečių, tai sutarėme, kad p. Z. praneš mums pavardes ir adresus kelių intern. vokiečių iš kiekvienos stovyklos, o paskui apie tuos žmones mes galėsime sudaryti ir platesnius sąrašus.

„Minėjau ponui Z., kad tuos internuotuosius vokiečius, kurie Vok-jos Pas-ei jau yra žinomi, galėtume tučtuojau jiems perduoti."

Pasikalbėjime su Min. Pirm. A. Merkiu, p. Z. vizito pas jį proga, Min. Pirm-kas labai norėjęs, kad p. Zechlin darytų viską, kad būtų galima gauti Reicho vyr-ės sutikimą *priimti atgal lenkų pabėgelius iš* Vokietijos užimtų sričių, kadangi tie pabėgėliai mums sudaro labai ir labai sunkią naštą (mano gruodžio 11 d. Promemorija).

Gruodžio 12 p. Zechlinui apsilankius pas p. Urbšį, jis nušvietė, kad iš savo pusės stengėsi tą klausimą nušviesti Berlyne (p. Z. gana dažnai pavažiuodavo į Berlyną. E. T.) ir gavo įspūdžį, jog Berlynas jau nebe toks kietas tuo klausimu, ir jog yra vilties susitarti. Berlynas tiktai norįs, kad tie pabėgėliai būtų skirstomi kategorijomis, ir kad jie *priims tik kai kurias kategorijas.* Šiandien, tačiau, p. Z. apie tai kalbąs tik preliminariai.

Gruodžio 19 d., lankydamasis pas mane, Prancūzijos Pasiuntinys Dulong teiravosi apie internuotųjų ir pabėgėlių iš Lenkijos grąžinimo eigą.

Paaiškinau, kad iš vokiečių jau turime sutikimą priimti kai kurias pabėgėlių ir internuotųjų kategorijas, tačiau dar toliau kalbamės, kad nebūtų daroma skirtumo ir pabėgėliai bei internuotieji nebūtų rūšiuojami.

P. Dulongui paklausus, kokias kategorijas vokiečiai nori priimti, atsakiau — daugiausia žemės ūkyje dirbusius arba galinčius dirbti.

Čia pat dar pastebėjau, kad grąžinimas eis, kaip ir su Sovietais buvo sutarta, aiškiu principu: *grįš tiktai tie, kurie laisvu noru apsispręs grįžti.*

Tas lenkų pabėgėlių ir internuotųjų klausimas dar ilgokai užtruko, nes ir mes, ir vokiečiai turėjome skubesnių reikalų.

Tačiau 1940 m. vasario 28 d., apsilankęs pas mane p.

Zechlin oficialiai pranešė, kad gavęs iš Berlyno pavedimą painformuoti mus, jog vokiečių komisija lenkų pabėgėliams ir internuotiems, norintiems grįžti į Vokietijos valdomas buv. Lenkijos sritis, priimti atvyksianti į Kauną ir susidėsianti iš 3-4 žmonių. Šios komisijos atvykimo datos p. Z. dar negalėjo tiksliai pasakyti.

Ta pačia proga Vok. Pasiuntinys:

1) oficialiai pareiškė, kad vokiečiai atsiimą seniau jų pastatytą sąlygą, jog grįžtantieji internuotieji būsią traktuojami, kaip karo belaisviai, ir

2) prašė mus taip susiorganizuoti, kad grįžtantieji pabėgėliai ir internuotieji būtų mūsų vagonais nugabenti arba į Klaipėdą arba į Rytprūsių stotį Hohenstein. Tie vagonai, atsižvelgiant į trumpas distancijas, būsią tuojau grąžinti.

Atsakiau, kad visą lenkų pabėgėlių ir internuotųjų grįžimo reikalą turi savo rankose URM-jos referentas p. Montvila, ir prašiau, kad kas nors iš Vok. Pas-bės su juo smulkiau šiuos klausimus aptartų ir sutartų.

P. Z. pažadėjo pasiųsti pas p. Montvilą savo patarėją grafą v. Adelmanną.

* * *

Vaizdo pilnumui tenka peržvelgti dar ir kitus įvairius klausimus, kurie darė įtaką mūsų santykiams su Vokietija.

Jau anksčiau minėtame K. Bizausko 1939.VIII.23 d. pasikalbėjime su p. Zechlin šis palietė savaitraštyje „Laikas" išspausdintą žinutę apie Klaipėdos kalėjimus, kuriuose žiauriausiu būdu esą kalinami lietuviai, požemiuose, kaip gyvi lavonai...

Bizauskas pareiškė apgailestavimo, kad tokia žinia išspausdinta, nes, kaip p. Z. žinoma, mūsų nusistatymas yra, kad laikraščių skelbiamos žinios turi būti paremtos faktais.

P. Z. pažymėjo tatai suprantąs, tačiau kas jį stebina, tai faktas, *kad p. Paleckis tokią žinią praleidęs,* nes jis jį matęs Karaliaučiaus mūgės metu, kalbėjęsis su juo ir girdėjęs iš jo gerų atsiliepimų.

J. Paleckio charakterio pagrindinis bruožas turbūt yra dviveidiškumas. Jis visą laiką tokiu buvo ir tikriausia pasiliko ligi šių dienų. Anais laikais Kaune jis vaidino bulvarinės spaudos vieną iš žymiausių atstovų. Begaudydami sensacijas jo ir kitų sėbrų laikraštukai dažnai būdavo ir nubaudžiami ar net uždaromi, nors niekam į galvą neateidavo ieškoti dėl to kokio politinio pagrindo. Politiškai Paleckis laikė save artimu liaudininkams. Ilgus metus teko būti su juo L. Žurnalistų S-gos Valdyboje. Nieku ypatingu jis tenai nepasireiškė ir savo politinio credo neparodė. Iš vadinamos opozicijos grupių valdyboje buvome bene trys: J. Kardelis, J. Paleckis ir aš. Pirmininkavo ligi savo mirties J. Purickis. Jei kartais tekdavo susiremti su „pozicijos" stambiausiu atstovu V. Rasteniu, tai mudviem su Kardeliu, bet ne Paleckiui, kuris, kaip ungurys, vis išslysdavo... Vieną kartą man priešinantis Rastenio siūlomoms griežtoms sankcijoms prieš vieną Sąjungos narį, susilaukiau iš jo labai aštrios reakcijos: „gana tos pirštiniuotos politikos..."

Atsiminus Paleckio dviveidišką būdą, visiškai nenuostabu, kad jis labai švelniai ir pataikaujančiai kalbėjo su Zechlinu Karaliaučiuje, o Kaune paleido prieš vokiečius „skorpioną" savo laikraštukyje.

Tačiau K. Bizauskas pasistengė apginti Paleckį, pareikšdamas p. Z.: „Nemanau, kad tai būtų Paleckio darbas. Privačiai kalbant *Laikę* yra keletas žydų bendradarbių, kurie gal ir galėjo panašią žinutę iš netyčių pakišti."

To paties pasikalbėjimo metu p. Z. palietė ir mūsų žurnalistų kelionę Vokietijoje ir pasakė, kad ypač jam malo-

nu konstatuoti, jog p. Kardelis *Lietuvos Žiniose* yra parašęs labai gerų, objektyvių straipsnių. Jo žiniomis, mūsų žurnalistai kelione patenkinti ir jis dar turėsiąs progos pasikalbėti su jais, nes esąs juos pakvietęs pas save.

Po kelių dienų, rugpjūčio 29 d. p. Z. ir vėl apsilankė pas Min. Pirm. Pavad. ir e. URM-ro pareigas K. Bizauską ir pabrėžė, kad Lietuvos neutralumas iškeliąs reikalą tą neutralumą laikyti visur. Jis nedaręs ypatingo demaršo, tik norįs atkreipti dėmesį, kad mūsų spauda ne visiškai prisilaikanti to neutralumo. Kaip pavyzdį, jis nurodė du paskutiniu p. Leskaičio pranešimu iš Varšuvos. Jis pilnai prileidžiąs lenkų spaudos balsų ir pareiškimų citavimo galimumą, tačiau tuose straipsniuose esančios reiškiamos subjektyvios korespondento nuomonės, vienpusiškai nušviečiančios dalykus. (Jei neklystu, Leskaitis buvo *Lietuvos Aido* korespondentas Varšuvoje). Panašiai buvę ir su *XX Amžiumi,* kur buvo išspausdinti Hitlerio ir Daladier laiškai, pateikiant Daladier laiško tekstą stambesniu šriftu. Jis nedaręs priekaištų ir suprantąs, kad pas mus dar galį būti tam tikro nepatyrimo, tačiau į tai reikėtų atkreipti dėmesį.

K. Bizauskas atsakė, kad mūsų pastangos yra nukreiptos mūsų neutralumui pravesti visuose gyvenimo pasireiškimuose, kad atitinkami nurodymai mūsų spaudai yra duoti, ir kad, jei yra šiokių tokių netikslumų, tai jie dažniausiai kyla ne iš blogos valios. Spaudą mes gana griežtai prižiūrime, kartais tenka konfiskuoti net didesnius užsieninių laikraščių pundus, nes jie paliečia kitų valstybių vadovaujančius asmenis. K. Bizauskas dar kartą patikino, kad spaudai bus duoti atitinkami nurodymai dėl neutralumo linijos išlaikymo.

Ta pačia proga p. Zechlin Vok. vyriausybės vardu oficialiai pareiškė, kad, jeigu karo atveju vokiečiams tektų imtis tam tikrų karinių atsargos priemonių Klaipėdos

krašte ir jei dėl to susidarytų kokių nors sunkenybių naudoti Klaipėdos uostą, tai Vok. vyriausybė dėsianti visas pastangas trūkumams pašalinti.

Jau karui einant, rugsėjo 18 d. p. Zechlin, atsilankęs pas mane, įteikė verbalinę notą dėl *karinės kontrabandos* prekių. Toje notoje buvo pateikiami dviejų įstatymų tekstai apie tokią kontrabandą.

Įteikdamas tą notą, p. Z. nuo savęs pridėjo, kad jie apgailestaudami šitą žygį darą ir prašė nesuprasti jo taip, kad šitų priemonių imasi neutralioms valstybėms skriausti. Tai esą daroma, atsižvelgiant į tą aplinkybę, kad anglai imasi drastiškų priemonių, laikydami kontrabanda aprangos reikmenis ir maisto gaminius. Vokietija turėjusi į tai atsakyti, bet ji esanti pasirengusi, jei anglai sušvelnintų savo nusistatymą, irgi atitinkamai sušvelninti, nors, pastebėjo, ligi šiol nėra jokio ženklo, kad anglai būtų palinkę nuo savo nusistatymo bent kiek pasitraukti.

Atsakiau girdėjęs per radiją ir skaitęs spaudoje, kad tos vokiečių kontrpriemonės yra sukėlusios neutralioms valstybėms tam tikro susirūpinimo, tačiau smulkiau įsigilinti į tą klausimą dar neturėjau progos.

P. Z. pastebėjo, kad šiandien ar ryt šiuo klausimu posėdžiauja Oslo grupės valstybės.

Sovietų įguloms besikuriant ir mums Vilnių perėmus, gana būdingą pasikalbėjimą turėjo „Eltos" Direktorius V. Gustainis su atėjusiu pas jį atsisveikinti vokiečių žurnalistu Dr. Welkisch spalio 30 d.

Pastarasis pareiškė, kad dabar išvykstąs į Berlyną, bet turįs vilties, kad Dr. Kleist (von Ribbentropo kaip ir asmeniško Biuro) jį pasiųsiąs į Balkanų kraštus — Rumuniją ar Bulgariją. Tačiau jis norįs dar grįžti į Kauną ir pervažiuoti kitas Pabaltijo valstybes.

Dr. Welkisch buvo buvęs kartu su kitais užsienių žurnalistais Vilniuje. Savo iniciatyva jis daug savo įspūdžių

papasakojo. Lietuvos kariuomenė padariusi gerą įspūdį, bet ir Sovietų kariuomenė galinti būti labai pavojinga.

Berlyno nuomone, *Vokietija galėsianti labai ilgai kariauti su Vakarų demokratijomis su sąlyga, jei Sovietų S-ga vokiečius rems žaliavomis ir maistu* (mano pabr. E.T.). Sovietų S-gos parama esanti būtina sąlyga Vokietijai karą laimėti. Todėl *Vokietija Rusijai už paramą mokanti aukščiausią kainą*, pasitraukdama iš Pabaltijo ir t.t. (mano pabr. E.T.)

Dr. Welkisch, kalbėdamas apie Staliną, sakė, kad Stalinas gerai žinąs, jog Hitleris dešimt kartų sulaužęs savo pažadus ir žodžius, tačiau Stalinas esąs suinteresuotas Vokietiją palaikyti, nes, šiai pralaimėjus, lenkai iš Rusijos vėl pareikalautų nuolaidų. Stalinas negalįs turėti jokio intereso, kad Vokietija bolševizuotųsi, nes *bolševikinė Vokietija greitai imtų valdyti ir tvarkyt bolševikinę Rusiją*. Tuo atveju centras iš Maskvos persikeltų į Berlyną. Stalinas negalįs to norėti (mano pabr. E. T.).

Paskutiniu metu — maždaug 3 savaites — Dr. W. turįs įspūdį, kad Vokietija turinti daugiau intereso palaikyti su Lietuva ne tik ekonominius, bet ir kultūrinius santykius. Žinoma, *kiek Rusija šitam nesipriešins* (mano pabr. E. T.). Vokiečiai, kaip Gustainiui sakęs dr. Kleist, galvoja apie „Lietuvių-vokiečių draugijos" įsteigimą. Gustainiui pareiškus dėl to kai kurių abejojimų, dr. W. pasakė, kad tai nebūtų konspiratyvus reikalas, bet tik Berlynui apie tai painformavus Maskvą. Dr. W. kalbėjo tik apie ekonominius ir kultūrinius reikalus. Netyčia prasitaręs apie „politinius", tuojau pasitaisė.

Mėsų santykiuose su Vokietija buvo kliuvinių ir dėl lietuvių traktavimo Suvalkų trikampyje. Jau teko kalbėti į mūsų pusę permestų žydų reikalu. Lapkričio 6 d. pas mane apsilankė Draugijos Užsienio Lietuviams Remti reikalų vedėjas p. Nasevičius, gavęs žinių iš Punsko srities per

mokyklų inspektorių Varnelį Lazdijuose apie vokiečių elgimąsi su lietuviais mokytojais:

1) Ligi vokiečių atėjimo Punsko srityje buvo 26 lietuvių mokyklos ir 30 mokytojų. Pradžioje vokiečiai tas mokyklas ir mokytojus toleravę, net leisdavę jiems susieiti pakonferuoti, tačiau dabar jau baigiama mokyklas uždarinėti, pareiškiant, kad atvyko mokytojai iš Vokietijos ir *mokyklos turės būti nacionalsocialistinės.* (mano pabr. E. T.) Toleravimo padėtis trukusi ligi lapkričio 1 d.

2) Lapkričio 4 d. vietos žandarai pakvietę atvykti kai kuriuos mokytojus. Bijodami suėmimų, mokytojai patys nenuvykę, bet pasiuntę savo brolius. Tie *broliai žandarų buvę smarkiai sumušti ir tardomi,* ar jų broliai mokytojai neorganizuoją šaulių. (mano pabr. E. T.)

3) Tos srities lietuviai mokytojai klausia kas daryti: jei būtų kokių perspektyvų kraštą atgauti, tai *jie rizikuotų būti suimti ir net išvežti,* tačiau, priešingu atveju, nebūtų prasmės patekti į vokiečių rankas. (mano pabr. E. T.)

4) Vokiečiai panašiai elgęsi ir su kitomis lietuviškomis įstaigomis. Pvz., iš Punsko kooperatyvo „Talka" paėmė visas prekes be jokio atlyginimo, motyvuodami, kad, esą, šis kooperatyvas priklausęs lenkų kooperatyui „Wspolem", o kadangi *Lenkija esanti vokiečių užimta, tai ir kooperatyvo turtas priklausąs Vokietijai* (mano pabr. E. T.).

5) Dėl vokiečių bendros politikos būdinga tai, jog lietuvių delegacijai, kuri kreipėsi į juos, kad vokiečių valdžios įsakymai skelbiami tiktai vokiečių ir lenkų kalbomis, tuo tarpu kai tai lietuviškas kraštas, kur lietuvių dauguma, vokiečiai atsakę, kad, esą, per tiek metų mokėjote lenkiškai, tai kodėl dabar staiga pamiršote...

* * *

Ta promemorija buvo pasiųsta mūsų Berlyno Pasiuntinybei, bet dar prieš tai, pasitaręs telefonu su URM Urbšiu, pranešiau telefonu mūsų Pasiuntiniui K. Škirpai, kad mūsų nuomonė yra tokia:

1) tie mokytojai, kurie rizikuoja būti suimti ir išgabenti ar net išstato pavojun savo gyvybę, gali tuojau pasitraukti iš Suvalkų trikampio į nepriklausomą Lietuvą;

2) tie gi, kurie kokia nors priedanga gali sakytoje srityje pasilikti, nors ir nemokytojaudami, ten pasilieka.

Tas mūsų nusistatymas buvo praneštas Škirpai tuo sumetimu, kad iš Berlyno, mūsų manymu, galima buvo lengviau susisiekti su vokiečių užimtomis Lenkijos sritimis.

* * *

Atvykdamas pas mane, p. Nasevičius atnešė ir vieną, kažkokio Juozo, spalio 26 d. rašytą laišką iš Punsko, kuris apibūdiina toje srityje tada buvusią padėtį. Štai jis: „Mielieji, iš karto statau dvitaškį ir pradedu rokuoti mūsų nuoskaudas:

„1. Spalio 24 d. buvęs Suvalkuose viršaičių suvažiavimas, kur viršaičiai gavo naujų instrukcijų mūsų kraštui administruoti. Laikinai, o gal net ir dvejetą mėnesių, kraštas būsiąs karinėje valdžioje, t.y. viršaitis ir policijos pareigūnai turi klausyti karinės vadovybės. Punsko ir kai kurių kitų mokyklų patalpos buvusios užimtos kareivių. Šalia Punsko gavau trejetą kambarių, pervežiau suolus ir pradėjome mokslą tęsti, bet jau šiandien ir vėl turime nutraukti, nes vakar privačiai pas Punsko viršaitį (*specialiai iš Rytprūsių paskirta*) sužinojau, kad visokios mokyklos: lietuvių, lenkų ar net vokiečių dėstomomis kalbomis turi būti uždarytos, kol būsią prisiųsti Reicho mokytojai (reik suprasti nacionalsocialistus). Žinios nepa-

tikrintos, bet girdėjau, kad ir Seinų gimnazija nustojo veikusi.

2. Buvęs mūsų kooperatyvas Punske „Talka" pereisiąs Reicho nuosavybėn. Karui prasidėjus ir pinigų kursui krentant, kooperatyvas mainydavo prekes į javus. Javai dabar jau vokiečių išvežti, *neišdavus net jokio raštelio* (mano pabr. E. T.). Kai su vienu kooperatyvo tarnautoju nuėjom *bent raštelio,* kuriuo vėliau galėtų remtis tarnautojai, tai *paprašė išeiti už* durų (mano pabr. E. T.). Prekes galima ir toliau pardavinėi, bet naujų įsigyti nebėra teisės. Po kelių savaičių esą *atvyksią privatūs vokiečių pirkliai* (mano pabr. E. T.). Knygų įsakyta nenaikinti. Nepatikrinau, bet sprendžiant iš vokiečių tono, toks pat likimas laukiąs ir Seinų „Rūtos" kooperatyvą.

3. Oškinių pieninė, karui prasidėjus, pasiliko atsargai ir susūdė porą šimtų kg. sviesto. Vokiečiai pradžioje pirko po 2 RM., paskiau po 3 žlotus, o dabar nustatytas kursas 2,40 zl.

4. Įvesta darbo prievolė (Arbeitsdienst). Žmonės taiso kelius su kareiviais. Žydai taip pat turi viską dirbti ir net kareiviams prikirsti malkų. *Žydų prekės konfiskuotos ir, su revolverių pagalba, atimti pinigai,* o iki šeštadienio turi jau išsikraustyti (mano pabr. E. T.). Nepasakyta, tačiau kur. Vieno kareivio manymu, Lietuvos siena neužstatyta, tai reiškia — žydus priims.

5. Įsakyta — skelbimais išlipdyta vokiečių ir lenkų kalbomis — kad reik *karininkams ir pareigūnams vokiečiams nusiimti kepures* (mano pabr. E. T.). Man pačiam jau teko, net gan iš toli grįžti ir pasveikinti. Ūkininkai raginami važiuoti į turgus. Jomarkai nuskirti Seinuose ir Suvalkuose. Raginama taip pat, kad kai reikėsią pilti javus, vengti nesklandumų. Žodžiu, okupaciją pajusime dar gal kiek vėliau pilna to žodžio prasme.

6. Atrodo, kad neapsieis ir be areštų, nes juntamas *lyg*

ir lenkų įskundimas, kad, Lenkijai gyvuojant, veikusi slapta organizacija prieš Lenkiją, o pastarajai žlugus, ta pati organizacija veikianti slapta prieš Vokietiją (mano pabr. E. T.). Tos mokyklos (jų uždarymas E. T.) ar nebus tos „teoremos" aksioma, kuria remiantis „teorema" ir įrodinėjama.

7. Galbūt propagandos tikslais kareiviai įsamoninti, kad jie čia laikomi, kad *neužpultų Lietuvoje internuotieji lenkai* (mano pabr. E. T.). Vieno viršylos žodžiai: „Jei Lietuva nenuginkluos lenkų, tai ir Lietuvai bus riesta". Administratoriais yra iš Rytprūsių 41 pulkas. *Kraštas,* bent Punske esančios vadovybės, *traktuojamas, kaip lenkiškas* (mano pabr. E. T.)

8. Iš mokyklų *dingsta sąsiuviniai, pieštukai ir plunksnos* kareivių reikmenims (mano pabr. E. T.).

9. Trakiškių stotyje buvę daug malkų kurui, popieriaus gamybai ir kitam kam. Lenkams pasitraukus, žmonės susivežė jas sau. Vokiečiai dabar ir prikaišioja, kad kai jų ką paimti, tai visa gerkle plėšosi, o kai už porą milijonų zl. malkų pasisavino, tai jiems gerai. Kur būsią rasti didesni kiekiai, tai berods bus atimdinėjama.

10. Radijo aparata paimti. Nebegrįžta kai kam ir paskolinti vežimai.

11. Jokia organizacija negalinti veikti.

Neberadęs p. Inspektoriaus ir rašau Jums šias žineles. Gramatikas galbūt pasiseks dar sugrąžinti čionykščiai inspekcijai. Galimas dalykas, kad dar keletą dienų kur nors mokykla kuri veiks, nes dar ir vokiečiai gal ne visas žino ir nesuspės uždrausti.

Gal šeštadienį būsiąs ir p. Inspektorius namie, tai maž ką jam ar kuriam nors mūsų ką pranešite ar parašysite.

Viso labo.

Jūsų Juozas.

Lazdijai, 1939 m. spalio 26 d.

Tą laišką pateikiau ištisai, nes jis būdingas aniems laikams. Be to, nedaug autentiškų dokumentų iš ano laikotarpio tėra išsilikę apie Suvalkų trikampio gyvenimą, kuris, iškentęs keliolikos metų lenkišką okupaciją staiga iš jos išsivadavo, kad pakliūtų po vokiečių letena. To Lietuvos kampelio likimas tikrai yra tragiškas. Jis ir po karo pasiliko „Liaudiškos Lenkijos" ribose, išlaikydamas savo lietuviškumą. Kai prieš kelerius metus Sovietinės Lietuvos žurnalistai apsilankė Varšuvoje, tai juos susirado ir vieną antrą atsikvietė pas save Suvalkų trikampio lietuviai, išsiilgę lietuviškos knygos, ir užpylė svečius savo įvairiais prašymais.

Tas laiškas sukelia taip pat karčių palyginimų. Jis parodo, kad tautos taip lengvai neatsikrato savo būdo bruožų ir kad totaliniai režimai turi daug gimininingumo. Vokiečiai ir rusai okupuotuose kraštuose jau pirmojo pasaulinio karo metu plėšė gyventojų turtą, ėmė, kas jiems patiko, išduodavo nieko nevertus, tariamus kvitus, arba nieko neišduodavo už pagrobtą turtą. Taip vokiečiai elgėsi Lietuvoje, o rusai Rytprūsiuose.

Įsakymas sveikinti, nusiimant kepurę, vokiečių karininkus buvo praktikuojamas jau pirmojo karo metu. Mano a.a. dėdė, Utenos klebonas, kun. Pranas Turauskas buvo tokio įsakymo auka. Jam vykstant pas ligonį su Švenčiausiu per Utenos miestelį, vietos žmonėms atpažinus ir priklaupiant, prišoko vienas kaizerio 10-tos armijos karininkas ir kirto kunigui su „špitzrutena" (tam tikra lazdelė) per galvą už tai, kad jis nepakėlė prieš jį kepurės. Kunigas, žinoma, nereagavo, žmonės pakėlė ir padavė skrybelę. Papasakojus įvykį vokiečių karo kapelionui jėzuitui, kuris gyveno klebonijoje, pastarasis prispyrė a.a. dėdę kunigą iškelti bylą minėtam karininkui, kuris, be to, pasirodė esąs net baronas, atseit kilmingas. Byla įvyko kariuomenės teisme ir baronas karininkas buvo „nubaus-

tas" perkėlimu į Ezelio salos Baltijos Jūroje vokiečių įgulą...

Kaizerio, Hitlerio, Stalino administracijų pažiūros į okupuotus kraštus ir jų gyventojus buvo labai artimos. Nelaimei, net lenkų tauta, kuri mėgsta prisiminti mūsų bendrą garbingą istoriją, užgrobusi lietuviškas žemes, pamėgdžiojo didžiųjų kaimynų elgesį.

Grįžtant prie Suvalkų trikampio lietuvių skriaudų, tenka, deja, prisipažinti, kad, turėdami daugybę kitų svarbių reikalų su Vokietija, mes to reikalo nestatėme ir negalėjome statyti pirmųjų mūsų rūpesčių eilėje. Buvo padaryta intervencijos Berlyne per mūsų Pasiuntinį, bet rezultatų negalima buvo laukti greitai.

Tuo reikalu p. Zechlin 1940 m. vasario 10 d. pasikalbėjime su Urbšiu pareiškė: „Po pasikalbėjimo su p. Urbšiu apie lietuvių suėmimus ir persekiojimus Suvalkų trikampyje, jis buvęs parašęs į Berlyną ir į Rytprūsius. Iš Berlyno atsakymo dar negavęs, bet iš Rytprūsių jam pranešta, jog tiesa, kad sausio mėn. 36 lietuviai buvo suimti, įtarus juos veikloje prieš vokiečius. *Įtarimas, tačiau, nepasitvirtino* ir, jei jie dar napaleisti, tai netrukus bus visi laisvi (mano pabr. E. T.).

Sunkumas Suvalkų trikampyje tuo reikalu buvo kilęs dar ir dėl to, kad buvo *atsiradę lenkų, kurie dėjosi lietuviais* ir išsyk Vokietijos įstaigos negalėjusios atskirti, kas tikrai lietuvis, o kas lenkas (mano pabr. E. T.) Dabar vokiečių įstaigos jau turinčios patikimus lietuvius, su kuriais jos tuos klausimus gali išaiškinti. Dėl to p. Z. ir mano, kad viskas susitvarkė.

Dėl lietuviškų mokyklų uždarymo jis sakė, kad visos mokyklos ten esančios uždarytos, tad jų tarpe ir lietuvių, tačiau jis mano, kad, galbūt, galės būti leista kokiai *porai lietuviškų mokyklų veikti* (mano pabr. E. T.). Čia p. Z. pabrėžė kalbąs privačiai, nes dar iš Berlyno nurodymų

nesąs gavęs.

Netrukus buvo gautas mūsų Pasiuntinio Romoj p. S. Lozoraičio kovo 1 d. raštas, kuriame jis pranešė, kad „mano pažįstamas ukrainietis žurnalistas p. Onatskij pasakojo man, jog kartu su Volksdeutsche perkeltais iš ukrainiečių ir gudų sričių į Vokietijos valdomas Lenkijos dalis išvažiavo keli tūkstančiai ukrainiškų šeimų. Vokiečiai ne tik padėjo išvažiuoti, bet ir kvietė pasinaudoti šita proga. Tie ukrainiečiai yra apgyvendinti prie rusų-vokiečių Interessengrenze, maždaug 60 klm. platumo ir poros šimtų klm. ilgumo juostoj, kurioje jau iš seniau gyvena arti 600,000 ukrainiečių.

P. Onatskij žodžiais, vokiečiai liberališkai traktuoja ukrainiečius, leisdami jiems laikraščius, kooperatyvus, mokyklas ir net atiduodami jiems žydų krautuves. Ukrainiečiams esą pasakyta, kad po kovo mėn. 1 d. jiems būsią suteikta daugiau lengvatų".

Man tas pranešimas pasirodė svarbus. Todėl kovo 20 d. pasiunčiau p. K. Škirpai jo nuorašą su tokiu lydimu raštu:

„Ryšium su čia siunčiamu p. Min. Lozoraičio pranešimu apie jo patirtas žinias, kaip vokiečiai elgiasi su ukrainiečiais, p. URM-ro pavedamas, prašyčiau, *pasitaikius gerai progai,* kalbantis su atsakingais vokiečių pareigūnais, panaudoti šias žinias, palyginant nelengvą lietuvių padėtį Suvalkų trikampyje ir Klaipėdos krašte. Sakant vokiečiams mūsų gautas žinias apie ukrainiečius, prašoma nenurodyti jų šaltinio."

Tas Suvalkų trikampio lietuvių reikalas taip ir atslūgo. Vokiečių okupacija lietuviams nebuvo palanki, bet ir labai drastiškų priemonių, kol gyvavo Nepriklausoma Lietuva, vengė.

EILINĖ PABALTIJO VALSTYBIŲ URM-RŲ KONFERENCIJA TALINE 1939 m. gruodžio 7 ir 9 d.d.

Į tą konferenciją buvova nuvykę mudu su p. J. Urbšiu ir prie mudviejų Talline dar prisidėjo mūsų Pasiuntinys Estijai ir p. Br. Dailidė. Iš estų dalyvavo: URM p. Piip ir Estijos U.R. Ministerijos ek. dep. Direktorius, iš latvių — URM p. Munters ir Latvijos pasiuntinys Talline.

Daugiausia dėmesio buvo nukreipta į ekonominius reikalus. Diskusijos ekonominėje komisijoje buvo labai gyvos ir, reikia pasakyti, vaisingos. Estų URM-jos Ekon. Dep. direktorius buvo paruošęs kiek platesnį pranešimą apie visų trijų Pab. valstybių ekon. reikalus, o pati komisija jau paruošė gana platų nutarimų projektą, kuris, kaip konfidencialus dokumentas, buvo plenumo aprobuotas.

Ekonominiais klausimais nutarima buvo apie

1) Bendro nusistatytymo gynimą ekon. blokados reikalais;

2) Trijų valstybių įstaigų glaudų ekon. blokados reikalais;

3) Nutarta keistis nuomonėmis ir informacijomis tarp atitinkamų kompetentingų organų ir centrinių ūkio organizacijų, o taip pat tarp tų organizacijų atstovų užsieniuose — informacijomis apie ekonominius susitarimus ir transakcijas su kitomis valstybėmis.

SOVIETŲ ULTIMATUMAS IR MANO IŠVYKIMAS IŠ LIETUVOS

Jau nuo 1940 m. pavasario buvau paskirtas atrininku — Ministeriu Tarėju — Berne (posto tituliaras buvo a.a. Dr. J. Šaulys) ir savarankišku Nuolatiniu Lietuvos Delegatu prie Tautų Sąjungos su rezidencija Berne, nes Lietuvos Nuolatinės Delegacijos patalpos Ženevoje buo likviduotos taupumo sumetimais.

Savo butą Perkūno Alėjoje jau buvau senai likvidavęs, baldai ir dalis knygyno jau buvo Šveicarijoje ir žmona ten buvo nuvykusi ieškoti buto Berne. Kaune, kur buvau prisiglaudęs pas p.p. Joną ir Aleksandrą Vailokaičius — Vienybės Aikštėje, mane vis laikė p. Urbšys, nes nebuvo įpėdinio Politikos Direktoriaus pareigoms. Buvo numatytas mano vieton a.a. Valentinas Gustainis — tuometinis „Eltos" Direktorius. Jį pamažu pratinau ir įvedinėjau į savo pareigų sritį. Taip man Kaune tebesant ir prasidėjo jau žinomieji įvykiai — Sovietų priekabės 1940 m. gegužės 25 d., išsišaukus Lietuvos Pasiuntinį Maskvoje Dr. Ladą Natkevičių pas Molotovą ir jam pateikus įvairių priekaištų dėl Sovietų įgulų Lietuvoje narių tariamai nepalankaus ir net provokuojančio traktavimo. Tai buvo, kaip griaustinis giedrame danguje, nes niekas neleido laukti tokių priekabių.

Visais šiais klausimais nėra reikalo apsunkinti savo Atsiminimų teksto, nes apie tai esu jau rašęs ir lietuviams, dar karui tebeinant, ir Amerikos Balsui prieš keletą metų, ir prancūzų kalba viename šveicarų žurnale „Le Courrier du Continent", ir VLIKo Inf. Tarnybos išleistoje 1954 m.

knygelėje „Le Sort des Etats Baltes".

Todėl čia tepateiksiu tiktai savo užrašų, sužymėtų 1940 m. liepos 5 d. jau Berne tekstą apie paskutinių 48 val. prieš Sovietų ultimatumą aplinkybes ir nuotaikas Kaune.

Štai kas mano buvo užšrašyta, 3 savaitėms praslinkus po pačių įvykių:

„Birželio 14 d. praėjo išorinėje ramybėje, tačiau politiniuose sluoksniuose buvo jaučiamas įtempimas, nes iš Maskvos, kur tebebuvo Urbšys, nieko raminančio nebuvo gauta. Apie Skučo ir Povilaičio atsistatydinimą Maskva vis tylėjo, nors apie Kaasiko paskyrimą (Estijoje) pranešė.

9 val. ryto įvyko pas J. Matulionį pasitarimas, kuriame dalyvavo K. Bizauskas, Z. Toliušis, J. Kardelis, adv. Šmulkštys, P. Karvelis, Pr. Dielininkaitis, J. Masiliūnas, J. Audėnas ir aš. Bizauskas buvo Ministerių Kabineto vicepirmininkas, Masiliūnas — Susisiekimo, o Audėnas — Žemės Ūkio ministeriai.

Pasiinformavome apie padėtį, radome ją rimtą ir nutarėme susirinkti 19 val. pas F. Bortkevičienę, kurios nebuvo Kaune, bet butas buvo dispozicijoj.

14 v. 30 buvo sušauktas Min. Tarybos posėdis. Bizauskas manė, kad gal Merkys suprato padėtį ir atsistatydins. Paaiškėjo, kad jis sušaukė Tarybą tik tam, kad prašytų ministerius instruktuoti savo valdininkus, kaip elgtis santykiuose su raudonarmiečiais.

Susirinkus 19 val., be aukščiau minėtų, dar dalyvavo dr. K. Grinius, A. Stulginskis ir Teisingumo ministeris A. Tamošaitis. Kalbėjome ilgai ir plačiai. V. Liaudininkų atstovai, kurie nežinojo visos padėties detalių, patyrę iš mudviejų su Bizausku, sutiko, kad reikia viską daryti, kad išvengtume dar didesnio įtempimo. Vienintelis kelias: Merkiui atsitatydinti ir pavest Raštikiui sudaryti Vyriausybę.

Išvadoje buvo pavesta Tamošaičiui su Masiliūnu susiži-

noti su Mašalaičiu (Min. Kabineto Gen. Sekretoriumi) dar šį vakarą ir reikalauti ryt anksti rytą sušaukti Ministerių Tarybos posėdį.

Pasitarimo metu Dr. K. Grinius padėtį pavaizdavo šiais žodžiais: „Ty vinovat potomu čto ja goloden" (Tu kaltas, kadangi aš alkanas). „Kaip visi supratome šitais žodžiais dr. K. Grinius norėjo trumpai apibūdinti Sovietų priekabių nepagrįstumą...

Mudviem su Bizausku sugrįžus į mano kabinetą, atsekė ir min. A. Tamošaitis su J. Masiliūnu. Nesurasdami Mašalaičio, nusprendė klibinti rytojaus rytą. Buvo atėjusi iš Urbšio maža telegramelė, kad matėsi su Dekanozovu. Pasikalbėję, apie 22.30 išsiskyrėme. Su Bizausku atsisveikinau ant kampo, prie Min. Kabineto Rūmų.

Palipęs į savo kambarį, nors buvau didžiai nuvargęs, atsiminiau, kad pasiunčiau (dienos metu) žmonai telegramą, žadėdamas vakare telefonuoti. Apsisukęs išėjau ir palipęs į savo kabinetą URM-joje užsakiau Lugano (kur tuo metu buvo mano žmona). Buvo jau apie 23 val. Paskubomis nubėgau į Metropolį užkąsti. Padariau tai stačias. Sugrįžęs į URM ėmiau sukinėti radiją. Apie 23:50 suskambėjo telefonas. Urbšys skambino iš Maskvos, pranešdamas, kad šį vakarą Sovietai įteikė *reikalavimus* trijų punktų: vienas asmeniškas ir dėl jo prašė palaukti telegramos; antras — pakeisti Vyriausybę, sudarius jiems palankią; trečias — įsileisti Sovietų kariuomenę... Atsakymą reikia duoti ligi rytojaus ryto 10 val. Maskvos laiku, o mūsų laiku 9. Urbšys prašė *tuojau* sušaukti Vyriausybės posėdį. Sakė, kad siunčia vieną telegramą trumpesnę, o vėliau su smulkmenom.

Padėjęs telefoną ėmiausi skambinti Merkiui, tačiau iš namų pasakė, kad jis pas Prezidentą. Ten paskambinus, pasirodė, jau išėjęs. Painformavau Smetoną apie Urbšio telefonatą. Reagavo silpnai. Į mano užsiminimą apie

posėdį, sakė, kad naktimis negera posėdžiauti. Atkreipus dėmesį į atsakymo terminą, atsakė: „Tai ultimatumas.?." Patvirtinau.

Tuo tarpu sujungė mane su Lugano. Žmona kažin kuria proga nusijuokė ir tatai mane suerzino... Sakiau, kad padėtis rimta, kad greitai apie tai patirsit. Paėmė telefoną Šaulys. Jis atrodė visiškai, kaip iš dangaus nukritęs... Tada prašiau dar duoti žmonai ir jai pasakiau, kad paveiktų „le vieux" (senį), kuris atrodomai nerealizuoja padėties. Sakiau, kad geriau Šauliui dabartiniu metu būtų būti Berne, o jis atsikirto, kad dar neturįs patalpų, todėl negalįs ir neturįs kur dirbti.

Vėl skambinau Merkiui — dar vis nebuvo grįžęs. Ieškojau Mašalaičio ir šio neradau. Pasiekiau berods Masiliūną, kurį įspėjau būti pasirengusiam naktiniam posėdžiui.

Paskambino pats Merkys, kurį painformavau. Reagavo labai jautriai, sakydamas, „ūhaha... ūhaha..." Sutarėva, kad jis pasiųs savo šoferį prikelti Mašalaitį...

Tame tarpe prisikėliau Lasį (Ministerijos šoferį) ir jau buvau išsišaukęs V. Gustainį, kuris greit atsirado. Su Lasiu išvykau prikelti Bizausko, kuris nebuvo telefonu prišaukiamas. Prikėlęs, po ilgo beldimo ir skambinimo, grįžau Ministerijon, kur jau radau Gustainį bekalbantį su Maskva, nes Merkys buvo įsakęs susisiekti ir patirti sąlygas. Mat man Urbšys tebuvo sakęs, kad įteikti reikalavimai iš trijų punktų. Pirmojo punkto Gustainiui nepasakė, prašydami palaukti telegramos, nes jis liečia asmenis, o du paskurinius pasakė.

Tuo tarpu atvyko, ar jau jį radau grįždamas iš Bizausko, Mašalaitis. Visi laužėme sau galvas dėl pirmojo punkto. Buvo linkę visi ir Merkys spėti, kad pirmas punktas kelia Smetonos klausimą ir tai atrodė sunkiausia.

Atvykus Bizauskui ir bene Masiliūnui, visi išvyko į Prezidentūrą. Prisikėlėme slaptystes. Susitarėme su tele-

grafu, kad apie kiekvieną iš Maskvos gautą telegramą paskambins ir mes pasiųsime šoferį paimti. Tuo būdu Lasys visą naktį siuvo tarp URM-jos ir telegrafo.

Su Gustainiu gromulovova padėtį ir priėjova išvadą, kad pirmųjų dviejų punktų nebūtų buvę, jei Merkys būtų pasirodęs lankstesnis, jei būtų laiku atsistatydinęs ir leidęs kitam Vyr-bės galvai kalbėtis su Sovietais dėl trečio punkto įgyvendinimo. Mudviejų nuomone, nieko kito neliko, kaip nusilenkti ir reikalavimus priimti.

VI.15, 03:30 ryto paskambino iš Prezidentūros Bizauskas ir prašė atvykti. Nuvykęs radau kelias mašinas stovinčias. Prezidentūroj sutikau kelis žmones, ypač vieną pulkininką, išsigandusiais ir išvagotais veidais. Nusileido iš pirmo aukšto susijaudinę Bizauskas: „Sakyk, Eduardai, ar aš, ar jie visi pamišo? Jie nori priešintis ir nenori suprasti padėties... Tuo tarpu dar nusileido į apačią Teisingumo Min. A. Tamošaitis, Švietimo — K. Jokantas, pasipainiojo bene gener. Vitkauskas. Puolėsi prie telefono įspėti šeimas...

Reaguodamas į tuos susijaudinusių ministerių pasireiškimus, pasakiau: „Vyrai, nedarykit isterijos, padėtis yra aiški," ir trumpai pakartojau mudviejų su Gustainiu įvertinimą.

Grįžau į URM-ją. Iš ten, pradedant daugmaž 05 val. ryto, ėmiau raginti, kad duotų atsakymą, nes laikas bėga, susisiekimas nėra tobulas ir gali įvykti tragiškas nesusipratimas, jei, pavyzdžiui, priėmę ultimatumą, nebepajėgtumėm apie tai laiku pranešti Urbšiui.

Po kelių tokių paakinimų, galų gale paskambino Bizauskas, sakydamas, kad veža tekstą, Atvežė. Tekstas Min. Tar. nutarimo buvo maždaug toks: *„Lietuvos Vyriausybė, apsvarsčiusi Sov. S-gos Vyr-bės reikalavimus, nutarė, nors jie prieštarauja 1939 spalio 10 sutarčiai, juos priimti. Padariusi šį nutarimą, Vyriausybė atsistatydino. Naują*

sudaryti pavesta gen. Raštikiui. Sudaręs Vyriausybę, naujasis Pirmininkas norėtų tuojau vykti į Maksvą tartis su Sov. Vyriausybe trečiojo reikalavimų punkto įgyvendinimo klausimais."

Aukščiau pacituotas tekstas buvo mano užrašuose užrašytas iš atminties. Vėliau, tvarkydamas savo archyvą, radau Min. Kabineto generalinio sekretoriaus Mašalaičio ranka surašytą lapelį, kurį čia, istorinio tikslingumo ir tikslumo sumetimais perrašau be jokio pakeitimo:

„Lietuvos Vyriausybė nutarė priimti Sovietų Vyriausybės reikalavimus, nors jie prieštarauja spalio 10 sutarčiai. Šį nutarimą priėmus, Merkio Vyr. atsistatydino. Naujoji Vyr. pavesta sudaryti gen. Raštikiui. Gen. Raštikis norėtų nuvykti į Maskvą aptarti trečiojo punkto vykdymą."

Ant to lapelio mano ranka rašalu yra užrašyta: „1040-VI-15 6:15 val."

Ta valanda greičiausia reiškia momentą, kad tekstas buvo perduotas Maskvon telefonu, o gal ir gavimo momentą.

Tęsime toliau užrašų tekstą:

„Užsakęs Maskvą, suredagavau ir šifruotą telegramą. Maskvą davė labai greit. Perdaviau Urbšiui nutarimą. Urbšys paprašė susilaikyti skelbti naujo pirmininko paskyrimo aktą, kad jis galėtų pazonduoti... Atsakiau, kad akto, žinoma, dar nebus, bet visuomenei reikia pranešti, nes reikia paisyti ir mūsų visuomenės nuotaikų.

Apie 06-6:30 prisiskambinau V. Čarnecki, kuris jau buvo atsikėlęs ir paprašiau jį ateiti pavaduoti, nes mes nemigę.

Po 07 val. išėjom su Gustainiu į Pienocentro barą kavos. Išgėrėm po du puodukus „pastiprintos" arba „pagerintos". Mieste tik ką buvo prasidėjęs judėjimas. Žmonės rinkosi į įstaigas. Diena buvo graži, šilta, saulėta. Mums kavą begeriant, atvyko Cesevičius (tuomentinis Tautininkų pir-

mininkas), kuris atrodė šį tą žinąs, bet ypatingo susirūpinimo nerodė.

Grįžus į URM-ją apie 07:30 val. paskambino man Semionovas (Sov. Pasiuntinybės Patarėjas ir greičiausia tas pats, kuris po karo vaidino stambų vaidmenį Rytų Berlyne ir Vokietijoje), klausdamas: ar mes turį pilną „draugo Molotovo" notos tekstą? Atsakiau, kad turime tik trumpą santrauką. Pasisiūlė už pusvalandžio užnešti. Padėkojau.

Artėjant susitikimo momentui mano nervai pradėjo „ceder" (nusileisti). Emiau bijoti, kad galiu neišlaikyti ir jam pripasakoti nereikalingų žodžių. Todėl paprašiau Čarneckį priimti Semionovą už mane. Pats išėjau pasikalbėti su Bizausku.

Dar tą rytą teko kalbėtis su J. Norkaičiu (tuometiniu Ekonominio Departamento Direktorium). Jis buvo optimistas, kaip ir mes visi, manydamas, kad audra jau praūžė, bent šį kartą.

Semionovas buvo pas Čarneckį neilgai. Grįždamas į savo kabinetą, radau Čarneckį beskaitantį Molotovo ultimatumo pilną tekstą. „Tekstas žiaurus" — pasakė Čarneckis. Perskaitęs įsitikinau. Tatai įtemptus nervus dar labiau įjaudino.

Po to, pasiprašiau, kad Čarneckis padežuruotų ir nuėjau pailsėti.

Per pasikalbėjimą su Semionovu Čarneckis jį painformavo, kad ultimatumas priimtas ir kad Raštikiui pavesta sudaryti vyriausybę. Semionovas į tai reagavo, kad jis *vargu bebus priimtinas,* į ką Čarneckis atsakė, kad pats Molotovas apie jį labai gerai atsiliepė. „Nu, v takom slučaje ja bieru svoi slova obratno" (Na, tokiu atveju aš imu savo žodžius atgal) pareiškė Semionovas.

Mano poilsis buvo menkas. Giliai užmigti nepajėgiau, todėl tik snūduriavau. Pailsėjęs apie pusantros val. nuėjau į URM. Ten radau Čarneckį tik ką kalbėjusį su Urbšiu,

kuris, po pasimatymo su Molotovu, pranešė, kad 1° Raštikio kandidatūra nepriimtina; 2° specialiu lėktuvu išskrenda Kaunan Dekanozovas su Pozdiakovu, kuriuos reikia sutikti; 3° 14 val. prasideda kariuomenės įžygiavimas; reikia duoti įsakymai, kad neįvyktų incidentų. Gen. Vitkauskas turi Kenoje 19 val. susitikti su gen Aleksiejevu (?) pasirašyti susitarimą (kokį, nebuvo aišku).

„Tatai reiškia okupaciją" — išsprūdo man. Čarneckis pritarė šiam diagnozui.

Pasigavęs Bizauską Urbšio salionėly, pareiškiau: mano žmona su daiktais Šveicarijoj, aš senai pasirengęs kelionei, nenoriu būti čia užblokuotas; be to, gal būsiu vienintelis informuotas, kuris ištrūksiu... ar galiu vykti?"

Bizauskas atsakė, kad jis pats vienas negali to klausimo išspręsti, jam reikia pasitarti.

Išėjau namo baigti pakuotis. Padėjo man Birutė (Jankauskaitė), kuriai palikau visokiam reikalui Lt. 5,000. Vailokaičių šoferis padėjo sukrauti daiktus į mašiną. Jiemdviem su Birute kraunant, užėjau pas Vailokaitį. Pasakiau, kad vykstu. Antrusyk užėjus, buvo ir kunigas. Jonas V. dar kalbėjo, kad norėtų duoti man pasažierių — kunigą, bet šis nerodė noro vykti. Tada atsisveikinome.

Čia dar, jau iš atminties tenka pridurti, kad berods Jonas V. norėjo man įteikti RM 40,000 nugabenti į Berlyną ir ten palikti. Sutikau ir nuraminau, kad vokiečiai manęs su Dip. Pasu ir „Empfehlungsscheinu" tikrai nekamantinės. Tačiau pabijojo man patikėti tokią sumą ir nieko nedavė.

Užėjus man į URM-ją, sutikau Bizauską jau pasirengusį vykti į aerodromą (Dekanozovo sutikti). Jis man tepasakė: Važiuok. Išsibučiavome. Dieve, jus laimink — sakiau.

Čia dar tenka pridurti, kad, būdamas Berne, Smetona man pasakojo, kad Bizauskas jį klausęs birželio 15 d. ką

aš turįs daryti, o jis jam atsakęs: „Ne tik Turauskas, bet ir jūs visi pagalvokite apie save"...

Radau savo kabinete Gustainį. Pasakiau, kad išvykstu. Jis susijaudino ir klausia: „Ar man bėgti?" Atsakiau, kad jis ne tiek eksponuotas ir kad maximum jam gali tekti pasitraukti į kaimą. Atsibučiavom.

Jį buvau radęs diktuojant ELTAI komunikatą, Merkio įsakymu, apie įvykių eigą visiškai atvirai, kaip tai ėjo.

Slaptojoj radau Marcelę Kubiliūtę, su kuria, pasibučiavę, atsisveikinom."

Čia turiu dar iš atminties pastebėti, kad, išvykdamas, daviau abiem slaptystėm (M. Kubiliūtei ir Br. Liūdžiūtei) įsakymą naikinti slaptąjį URM-jos archyvą, ypačiai tokius tekstus, kurie gali Sov. akyse „kompromituoti" asmenis. Tatai, kiek vėliau patyriau, ir buvo daroma nuo šeštadienio popietės ligi pirmadienio ryto, nes niekas iš Sovietų pareigūnų į URM-ją tuo metu nebuvo užėjęs ir į jos gyvenimą įsikišęs.

Atsiradęs Berlyne, o vėliau Šveicarijoje bei Romoje. Pasiuntinybėms pasirašiau įsakymą naikinti savo slaptus archyvus.

„Tada išėjau iš URM-jos. Radau jau mašiną pakrautą. Atsisveikinau su Birute, su J. Vailokaičiu ir išvykau. Eidamas namo vykti, susitikau su J. Norkaičiu, kuris, kaip išbaidytas, skriejo savo mašina. Pasakiau, kad tuojau išvykstu. „Ką man daryt?" — klausia. Ar aš jį pateisinsiu, jei jis savo daiktus perveš į dvarą? „Žinoma" atsakiau.

Važiuojant man pro Vyt. Did. Muziejų buvo 15:30 val. Kaunas atrodė ramus, šeštadieniškai nusiteikęs. Kai kas nedraugingu žvilgsniu dirstelėdavo į mano mašiną, listiną prikrautą. Leidau mašiną stipriai, vis prisibijodamas, kad man nenuleistų padangos. Juo trumpėjo distancija ligi sienos, juo palengvėjimas buvo didesnis. Pirmą kartą gyveni-

me pajutau savo gimtos, mylimos šalies nedraugingumą, svetimos okupacijos dėka. Beveik fiziškai jaučiau, kaip iš kairės, iš šiaurės-rytų slenka svetimos kariuomenės voros, kaip krauju varva tikrų lietuvių širdys, matant nepriklausomybės nykimą.

Virbalį pasiekiau apie 17:30 val."

Čia baigiasi mano ano laiko užrašai.

Virbalyje pastovėjau gerą pusvalandį, jei ne valandą. Pasienio Policijos vyrai mane klausinėjo apie padėtį. Papasakojau. Baro viršininkas Žemaitis klausė, kas jiems daryti. Atsakiau, kad jų padėtis yra pati geriausia, nes jiems pakanka padaryti kelis žingsnius kad atsidurtų jau anoje sienos pusėje. Kai tik pamatys, kad vyksta tikra okupacija, kaip jau dabar galima įtarti, taip ir turėtų pasielgti.

Iš Virbalio paskambinau į URM-ją. Patyriau, kad Dekanozovas dar neatskridęs. Laukiamas vakare.

Man dar rūpėjo patirti iš vokiečių, kokius turi įsakymus iš aukščiau dėl eventualinių mūsų bėglių, nes man atrodė, kad jų bus gana daug. Todėl, su baro viršininku Žemaičiu nuvykome į Eitkūnus pas vietos Gestapą. Viršininko nebuvo, bet jo pagelbininkas, kurio pavardės nebeprisimenu, patikino mane, kad jie turį įsakymą leisti visus, kas tik ieško saugumo Vokietijoje, vis vien, ar žmonės eitų per sieną su dokumentais ar be, su vizomis ar be, su daiktais ar be.

Toks atsakymas mane gerokai nuramino, nes nebereikėjo skubėti į Karaliaučių, kur buvau nusistatęs aliarmuoti mūsų Gen. Konsulatą.

Eitkūnus palikau dar su šviesa. Buvau nežmoniškai išvargęs, po kelių nemiegotų naktų. Todėl greitai važiuoti nedrįsau. Be to, kad ėmė temti ir nebuvo galima užsidegti visų šviesų, važiavimas buvo dar lėtesnis. Karaliaučiuje buvo dar sunkiau, nes miestas buvo visiškoje tamsoje.

Todėl paėmė daug laiko, kol pasiekiau mūsų Gen. Konsulatą. Gen. Konsulo L. Dymšos nebuvo namie. Jis kažkur gydėsi. Priėmė mane Ponia Dymšienė ir pavaišino vakariene. Jai buvau skambinęs iš Virbalio ar Eitkūnų, pranešdamas, kad atvyksiu.

Papasakojus man apie įvykius, maloni šeimininkė, suprasdama mano didį nuovargį, leido man apie 24 val. atsigulti.

1. Škirpos intervencija

Pramigus man apie porą valandų, Ponia Dymšienė su dideliu vargu mane prikėlė, nes iš Berlyno paskambinęs K. Škirpa ir norįs būtinai su manim kalbėti. Paėmęs telefoną, iš K. Škirpos išgirdau tokį pareiškimą: „Kraštas paliktas be vyriausybės, nes Prezidentas atsidūręs Eitkūnuose. Sėsk tuojau į mašiną ir vyk į Eitkūnus paveikti Prezidentą, kad tuojau grįžtų į Kauną..."

Į K. Škirpos reikalavimą atsakiau taip: „1° Negaliu to padaryti grynai fiziškai, nes esu tiek išvargęs, kad tikrai užsimuščiau su mašina; 2° pats išvykęs, kaip imčiau kalbinti kitą grįžti; 3° Prezidentui neesu joks autoritetas ir mudviejų santykiai visada yra buvę gerokai šalti"... „Jei nori ir randi būtina — sakiau toliau — skambink į Kauną ir ten daryk intervenciją..."

Taip baigėme pasikalbėjimą su Škirpa. Jis atrodė nepatenkintas mano atsakymu.

Pailsėjęs, rytojaus dieną sutikau vieną tautietį studentą, kurio pavardės nebeprisimenu. Su juo po pietų ilgai vaikščiojome ir kalbėjomės apie įvykius. Jis buvo labai karštas pasipriešinimo Sovietams šalininkas ir mano argumentai, kad tai būtų buvęs „jaunuolių išžudymas" be jokios prasmės, vargu ar jį įtikino.

Pirmadienio ankstyvą rytą leidausi Berlyno link.

Atvykęs į Pasiuntinybę ir pasistatęs mašiną mažame Pasiuntinybės kieme, meldavausi pas Škirpą. Pasirodo, kad pas jį tuo metu buvo, iš Romos atvykęs, A. Voldemaras. Susitikom su juo Pasiuntinybės prieškambary. „Iš kur Tamsta?" — paklausė. „Iš Lietuvos" — atsakiau. „O Profesorius iš kur ir kur?" — paklausiau savo ruožtu. „Grįžtu į Kauną" — buvo išdidus atsakymas. Padaręs žingsnį atgal, tariau: „Ar išprotėjai, Profesoriau?" Jis, nustebęs mano impertinentišku klausimu, išdidžiai atkirto: „Tos vyriausybės, kuri mane persekiojo — nebėra. Naujai aš nieko neesu padaręs. Todėl grįžtu"... Taip ir baigėsi mūsų trumpas pasikalbėjimas.

Škirpai papasakojau paskutinius įvykius ir įteikiau jam paskutinių pranešimų iš Maskvos nuorašus.

Čia turiu pastebėti, kad birželio 15 d. apie 12 val. iš Maskvos buvo atskridęs gen. Rėklaitis su diplomatiniu paštu ir atvežęs paskučiausius pranešimus apie Urbšio pasikalbėjimus su Sovietų Vyriausybės žmonėmis. Visą tą diplomatinį paštą iš Maskvos aš išvežiau, berods nepalikdamas nė vieno nuorašo Kaune ir tuo būdu visi mūsų postai apie paskutinius pasikalbėjimus Maskvoje buvo painformuoti iš pirmų šaltinių, nes L. Natkevičiaus pranešimų nuorašai buvo išsiuntinėti pamažu visoms mūsų pagrindinėms Pasiuntinybėms. Pirmasis juos gavo K. Škirpa.

Pabuvęs porą dienų Berlyne, per Prahą išvykau Šveicarijos link.

Prahoje buvau tik porą dienų, nes VI.25 išvykau per Austriją ir VI.26 per Tisis palikau Austrijos teritoriją ir atsiradau Šveicarijoje, kur tą pačią dieną vakarop, persiritęs San Bernardo „pasą" pasiekiau Lugano.

2. Pirmosios dienos Šveicarijoje

Atsiradęs Lugano, radau ten žmoną ir dr. Jurgį Šaulį su civiline žmona, buv. dainininke Mafalda Salvatini-Šauliene, gyvenusius savo, tiksliau jos, puošnioje viloje, su gražiu reginiu į ežerą ir miestą, Casa Mafalda.

Papasakojau Šauliui paskutinius mano išgyventus įvykius Kaune ir jų įvertinimą bei parodžiau paskutines promemorijas iš Maskvos.

Žmona pasakojo, kad Šaulys dar turėjęs iliuzijų dėl galimumų bendradarbiauti su nauja vyriausybe. Ji sakėsi vieną dieną sutikusi Šaulį gana linksmai nusiteikusį beeinantį į paštą išsiųsti telegramą prof. Krėvei-Mickevičiui su sveikinimais ir pareiškimu-apsisprendimu bendradarbiauti... Telegramos teksto jis jai neparodęs.

Vėliau, turėdamas savo žinioje visą Pasiuntinybės archyvą, tos telegramos nuorašo taip pat neradau.

Kad tokia telegrama galėjo būti išsiųsta, man visiškai tikėtina. Buvimas J. Paleckio vyriausybėje Ernesto Galvanausko, Krevės-Mickevičiaus ir gen. Vitkausko galėjo ne vienam sudaryti įspūdį ir sukelti vilčių, kad dar ne viskas prarasta, kad šiokios tokios nepriklausomybės likučiai dar bus apsaugoti ir kad mes dar turėsime šiokių tokių judėjimo laisvių... Nors Šaulys buvo labai atsargus ir patyręs politikas, šalto, ramaus galvojimo žemaitis, tačiau, specialiai nesekęs Sovietų užsienių politikos ir bolševizmo raidos, neišgyvenęs tiesioginių, gyvenimiškų kontaktų su jų įgulomis, galėjo pasikliauti tokių stambių trijų patrijotų, ypač pirmųjų dviejų, laidu...

Dar ir šiandien manau, kad jų atsiradimas vyriausybėje nuramino ne vieną mūsų tautietį pačioje Lietuvoje, ir ne vienas, kuris šiaip jau būtų bėgęs pačioje pradžioje, pasiliko ir pateko į spąstus...

Lugano gyvenova su Žmona viename pensijone netoli Šaulių gyvenvietės. Atsiradęs ten 1940 m. birželio 26 d. pavakare, išbuvau ligi liepos 4 d. Tai buvo, nors labai prislėgtas, bet vis tik poilsis, kurio per ištisus metus nebuvau turėjęs.

Liepos 4 d. anksti rytą pasijudinova su Žmona automobiliu (Buick Special), su kuriuo buvau ir Lietuvą palikęs ir visą Vokietiją, dalį Čekoslovakijos bei Austrijos pervažiavęs, Berno link. Čia atsiradova tą pačią popietę apie 16 val. Kadangi žmona buvo nutverusi gana erdvų modernų butą dar prieš šveicarų pakilimą kraustytis iš Vokietijos pasienių į krašto gilumą, todėl čia radome jau atėjusius iš Kauno mūsų daiktus beiškraustomus. Pavakarienavę pas Geručius, jau miegojova savos lovose ir savame bute.

Šaulys iš Lugano atsirado Berne bene liepos 6 d. ir sustojo viešbutyje „Bellevue Palace", nes pasamdytoji Pasiuntinybei vila dar nebuvo įrengta.

Ligi „Liaudies Seimo" rinkimų turėjome nuolatinį telefoninį kontaktą su Lozoraičiu-Škirpa (Roma-Berlynu). Tarpininkavome taip pat susižinojime tarp Londono ir Paryžiaus. Lozoraitis pasiėmė susižinojimą su Amerika.

Vieną vakarą, prieš „Liaudies Seimo" susirinkimą, Lozoraitis telefonu perdavė savo nusistatymą, tam „Seimui" nubalsavus prijungimą Lietuvos prie SSSR, pareikšti motyvuotą protestą vietos vyriausybėms. Mudu su Šauliu tam pritarėva. Parengiau notos tekstą ir jai priedą Aide-memoire. Dar prieš protestų įteikimą vyriausybėms, Lozoraitis viename iš telefonatų pastebėjo, kad reikalinga įspėti mūsų diplomatinius postus, kad savo demaršus vyriausybėms darytų žodžiu arba raštu, pagal vietos aplinkybes.

Lozoraitis ir Škirpa prašė mudviejų su Šauliu intervenuoti BRI-banque des Reglements Internationaux (Tarp-

tautinių Mokėjimų Bankas) dėl Lietuvos aukso ir kitų depozitų.

Keliuose telefoniniuose pasikalbėjimuos Lozoraičio buvo minimas Vyskupas Pranas Būčys, kuris buvo pranešęs grįžtas iš JAV-ių „cleperiu" (lėktuvu). Visi jo laukėme. Sugrįžęs, Vyskupas informavo Lozoraitį, kad lietuviai amerikiečiai sujudę, kad esą 250 organizuotų parapijų.

Artėjant prijungimo datai, Lozoraitis prašė pranešti diplomatiniams postams: vengti perduoti Pasiuntinybių namus tiesiai rusams, prašant vietos valdžios organus tarpininkavimo; archyvus sunaikinti arba padėti saugion vieton.

Telefoniniuose pasikalbėjimuose su Lozoraičiu nuolat buvo minimas reikalas susivažiuoti. Tačiau sunku buvo pasiekti Petrą Klimą, o Škirpa visą laiką kartojo: „ce n'est pas le moment de palabrer, il faut agir" (ne momentas dabar diskutuoti, bet reikia veikti.).

Viename telef. pasikalbėjime Lozoraitis pranešė: Lietuvoje jau suminėjami antros eilės žmonės; daug savižudybių karininkijos tarpe; Krėvė-Mickevičius atsistatydinęs; „Kuzminsko dalykas" užkliuvęs. Šiandien man sunku tiksliai atsiminti, ką reiškė ano meto mano užrašuose „Kuzminsko dalykas". Jis galėjo reikšti, mano manymu, du dalyku: Škirpos dėtas pastangas atblokuoti su Liaudies vyriausybės sutikimu Vokietijoje apie pusę milijono vokiškų markių, kurias Vokietija buvo skolinga mūsų ūkinėms organizacijoms: Mastui, Pienocentrui ir k. Škirpa svajojo gauti tą sumą mūsų veiklai užsieniuose, ypačiai Vokietijoje. Tuo reikalu jis rizikavo net į Kauną nuvykti ir vos iš ten ištrūko aplinkiniais keliais (per Klaipėdą). Tai lygiai galėjo reikšti ir vokiečių laikyseną bei Škirpos dėtas viltis mūsų okupacijos atžvilgiu.

Kadangi tai jau buvo šviežiai po protesto įteikimo, tai Lozoraitis pranešė, kad Woermann grąžinęs Škirpai jo

notą, pastebėdamas, kad „su įdomumu ją pasiskaitęs. Be to, W. įdomėjęsis Škirpos siųsta į Kauną protesto telegrama ir atidžiai išklausęs jos turinio atpasakojimo.

Viename pasikalbėjimų pakišau Lozoraičiui mintį: ar neapsimokėtų kreiptis į Ispanijos vyriausybę su prašymu, kad ši priglaustų mūsų Tautinį Komitetą-Vyriausybę tremtyje?

Po kiek laiko Lozoraitis pranešė kalbėjęs su Ispanijos ambasadorium Romoj, kuris pačią mintį sutikęs palankiai, tik pastebėjęs aprūpinimo (aproviozacijos) sunkumus...

Kito pasikalbėjimo proga informavau Lozoraitį apie Petro Klimo vaikų atsiradimą Berlyne. Čia tenka pastebėti, kad Eglė ir Pita (Petras) Klimukai, Sovietų invazijos metu buvo Lietuvoje ir buvo atsidūrę ten užblokuoti. Daugiausia dėl Eglės Klimaitės veržlumo ir drąsos jiemdviem pavyko atsirasti šioje sienos pusėje ir grįžti pas tėvus.

Graužinis iš Buenos-Aires informavo, kad, sudarius tremtyje vyriausybę, jis būtų ir toliau pripažįstamas pilnateisiu pasiuntiniu.

„Liaudies Seimui" 1940 liepos 21 d. „nubalsavus" Lietuvos įjungimą į SSSR, jau turėjome notos Šveicarijos vyriausybei ir Aide-memoire, mano pagamintus tekstus. Todėl liepos 23 d. abu su Šauliu nuvykom pas Politinio Departamento (užsienių reikalų ministerija) Užsienių reikalų skyriaus šefą Įgaliotą ministerį Bonna protesto įteikti. Pastarasis, apgraibomis susipažinęs su tekstais ir išklausęs kelių Šaulio įvado žodžių, ėmė dėstyti, kad Šveicarija esanti „dans une situation tres difficile" (labai sunkioje padėtyje), kad jie „ne veulent rien brusques" nieko nenorį spręsti staigmeniškai) ir t.t. Tada aš priminiau Šveicarijos vaidmenį ano karo metu, analogiją tarp mūsų padėties ir lenkų bei kitų priešo užimtų kraštų Pasiuntinybių padėties.

Bonna vis toliau dejuojant dėl sunkios Šveicarijos pa-

dėties, statmeniškai jį paklausiau: ar jie nesirengia pripažinti Sovietų ir sueiti su jais į diplomatinius santykius? Į ką susilaukiau atsakymo, kad „une telle question ne se pose meme pas" (toks klausimas net nekeliamas).

Šia proga tenka pastebėti, kad taip atsakydamas, Bonna galėjo būti nuoširdus. Kaip žinoma, Šveicarijos užsienių politikai per porą dešimtų metų vadovaujant Guiseppe Motta, tas kraštas buvo pasilikęs bene vienintelis bent Europoje, kuris neturėjo santykių su Sovietais. Medžiaginis, šveicarų masei suprantamas, motyvas buvo protestas prieš šveicarų piliečių turto pagrobimą Sovietų Sąjungoje ir Sovietų vyriausybės atsisakymas tuo reikalu kalbėtis dėl atlyginimo. Bet Motta turėjo ir prakilnesnių motyvų, kuriuos jis ne vieną kartą iškeldavo savo įspūdingose viešose kalbose, ypačiai Tautų Sąjungoje. Tose kalbose Motta iškeldavo Sovietų režimo nežmoniškumą, žiaurumą, nesilaikymą jokių tarptautinio gyvenimo taisyklių, nemoralumą ir paprastą nepadorumą. Toks mažos, neutralios, kultūringos Šveicarijos kietas nusistatymas buvo įspūdingas priminimas visam civilizuotam pasauliui Sovietų bolševikinio režimo piktybių ir kartu gražus pavyzdys visiems kaip mažo krašto vyriausybė gali tvirtai pasistatyti prieš didvalstybę. Sovietams tatai buvo labai nesmagus reiškinys, bet kol buvo Motta Politikos Departamento šefu, nebuvo jokios vilties ką nors tuo reikalu pakeisti. Mottai mirus, jo vieton į Politinį Departamentą atėjo lozanietis protestantas Pillet-Gollaz. Antrajam pasauliniam karui prasidėjus jau imta galvoti apie bent ekonominius santykius su Sovietai. Todėl ir Bonna atsakymas, remdamasis ilgų metų Mottos įvesta tradicija, galėjo būti nuoširdus ta prasme, kad tuo metu šveicarų vadovaujantieji sluoksniai negalvojo dar apie diplomatinius santykius su Sovietais. Tačiau, antraip vertus, Bonna greičiausia nenorėjo pripažinti, kad jau galvojama apie prekybinių

santykių atnaujinimą...

Kaip iš vėlesnių įvykių yra žinoma, šveicarai tikrai siekė užmegzti prekybinius santykius su Sovietais ir 1941 m. ankstybą pavasarį buvo nusiuntę į Maskvą savo delegaciją. Buvo pasiektas ir susitarimas. Šveicarams svarbiausia rūpėjo apsirūpinti pagrindiniais maisto dalykais, ypačiai grūdais. Sovietai jiems tatai pažadėjo ir pasirašė.

Prancūzijos ambasadorius Berne grafas Renom de la Baume, su kuriuo asmeniškai ir su visa jo gausia šeima mudu su žmona buvova labai draugiškuose santykiuose, buvo pakvietęs 1941 m. kovo 19 d. vakarienės gana gausioje, daugiausia šveicarų, draugijoje. Iš svetimų diplomatų, bent ministerio rango, berods tebuvau aš vienas su žmona. Mudviejų nustebimui, ambasadorius mudu pasodino pačiose aukščiausiose vietose: šalia šeimininko dešinėje sėdėjo mano žmona, reiškia pačioje pirmoje vietoje, kadangi pirmasis svečias, šveicarų Politinio Departmento Užsienių Reikalų Skyriaus šefas ministeris Bonna buvo nevedęs, o šeimininkės dešinėje sėdėjo Bonna, gi kairėje — aš.

Tos vakarienės metu Bonna manęs paklausė, ką aš manąs apie jų tik ką pasirašytą prekybos susitarimą su Sovietais? Atsakiau, kad, nepaisant mano jam žinomų jausmų Sovietų atžvilgiu, mano simpatija Šveicarijai yra tiek didelė, jog aš esu pasiryžęs jį pasveikinti su ta sutartimi, bet... tik tuo metu, kai pirmieji rusiškų kviečių vagonai jau bus Šveicarijos žemėje... Bonna dėl to mano rezervo kiek susiraukė, bet susigriebęs rūkštokai nusijuokė...

Vėliau pasirodė, kad mano rezervas buvo pagrįstas, nes nė vieno grūdo šveicarai iš Sovietų negavo, o patys suskubo vis dėlto kai kurių prekių Sovietams pasiųsti, bet atsiteisimo turėjo laukti ligi po karo. Tuo būdu to susitarimo rezultatai greičiau buvo nuostolingi. Prasidėjęs vokiečių-sovietų karas visus planus sutrukdė.

Grįžtant prie mūsų pasikalbėjimo kartu su Šauliu su Bonna, prieš atsisveikinant, paprašiau, kad, jei mūsų reikalu būtų daromi ar ruošiami koki sprendimai, vienašališkiems sprendimams išvengti būtų ieškoma bendrai „une solution moyenne" (vidutiniškas sprendimas).

1940 liepos 24 abu su Šauliu aplankėme Vengrijos pasiuntinį Berne Janoš Wettstein de Westersheimb, kuriam Šaulys, kaip akredituotas ir Vengrijoje, įteikė mūsų protestą bei aide-memoire. Tą patį tekstą, kokį buvova įteikę šveicarams.

Wettstein buvo mano senas, geras prietelis. Kelerius metus buvova kartu pasiuntiniavę Prahoje. Jo padėtis ten, dėl žinomų kroniškai įtemptų vengrų-čekų santykių, buvo kebli, sunki, nemaloni. Mano padėtis, priešingai, buvo be jokių „hypotekų". Lietuva su Čekoslovakija neturėjo jokių kivirčų. Santykiai su kaimynais (Lenkais, Vokiečiais) abiejų valstybių buvo painūs, sunkūs ir pilni įvairių pavojų. Todėl susipratimui ir kiti kitų supratimui dirva buvo palankiausia.

Tačiau, pastebėjęs, kad Vengrijos pasiuntinys yra ramus, protingas, pilnas politinės išminties ir pusiausvyros žmogus, aš jo nevengiau. Jis tatai įvertino. Palinko į mane. Čia dar padėjo įdomios ir dažnos medžioklės. Tuo būdu mudu suartėjova ir tapova neišskiriamais draugais. Todėl, atsiradęs Berne, nepaprastai apsidžiaugiau, radęs ten ir Wettsteiną. Per visą karą mudu labai intymiai ir nuoširdžiai bendradarbiabova. Jis net bandė vokiečius įtaigoti būti Lietuvos atžvilgiu protingesniais, bet nieko tai nepadėjo.

Būdamu pas Wettsteiną su Šauliu protestui prieš Sovietų okupaciją įteikti, plačiai išsikalbėjome apie visą padėtį.

1940 liepos 25 abu su Šauliu aplankėva Politiniame Departamente Sekcijos šefą Pasiuntinybės Pa rėją Karel

Stucki, su kuriuo draugiškai ir plačiai apkalbėjome visą padėtį.

1940 m. liepos 25 17 val. lankiausi pas Jugoslavijos Pasiuntinybės Patarėją, kuriam išdėsčiau visą reikalą.

Tą pačią dieną 18 val. įteikiau protestą Rumunijos pasiuntiniui, prašydamas persiųsti jį savo Užsienių Reikalų ministerijai. Rumunas labai maloniai ir gražiai priėmė.

Minėtose dviejose pasiuntinybėse lankiausi vienas, nes dar tebebuvau akredituotas Belgrade ir Bukarešte. Vokiečiams užėmus Čekoslovakiją ir panaikinus ten visas svetimas pasiuntinybes, nuo birželio 1 d. 1939 m. buvau paskirtas Užsienių Reikalų Ministerijos Politikos Departamento direktorium, bet iš Rumunijos ir Jugoslavijos nebuvau atšauktas ir naujo pasiuntinio nebuvo ten paskirta. Todėl buvau laikomas pasiuntiniu Rumunijai ir Jugoslavijai. Vis svajojau rasti laiko ten pavažiuoti kaip darydavau iš Prahos. Tokioje padėtyje nebuvo nieko nenormalaus. Kitos mažos valstybės taip pat praktikavo tokius akreditavimus. Pvz. Albats, eidamas labai aukštas pareigas URM-joje Rygoje kartu buvo Latvijos pasiuntiniu prie Šv. Sosto. Suomiai savo karo attache visoms trims Pabaltijo valstybėms buvo paskyrę vieną savo Gen. Štabo karininkų, kuris tik protarpiais apvažiuodavo mūsų kraštus.

1940 liepos 26, 18 val. buvau pas Jugoslavijos pasiuntinį, kuriam taip pat įteikiau protestą su memorandumu, prašydamas persiųsti į Belgradą. Priėmė simpatiškai ir pareiškė, kad slavofilizmas Serbijoje sumažėjęs, nes juo dengiamas imperializmas, o Sovietus jie pripažinę, kadangi pasilikę patys vieni...

Čia tenka pastebėti, kad ligi pat antrojo pasaulinio karo Belgrade vis dar tebebuvo ir diplomatinėje listoje figūravo carinės Rusijos atstovas.

1940 m. liepos 26 d. rytą buvova kartu su Šauliu pas

Edvardas Turauskas

Elena Jankauskaitė-Turauskienė

Edvardas Turauskas ir Stasys Lozoraitis.

Kaminskas, Sidzikauskas ir Karvelis.

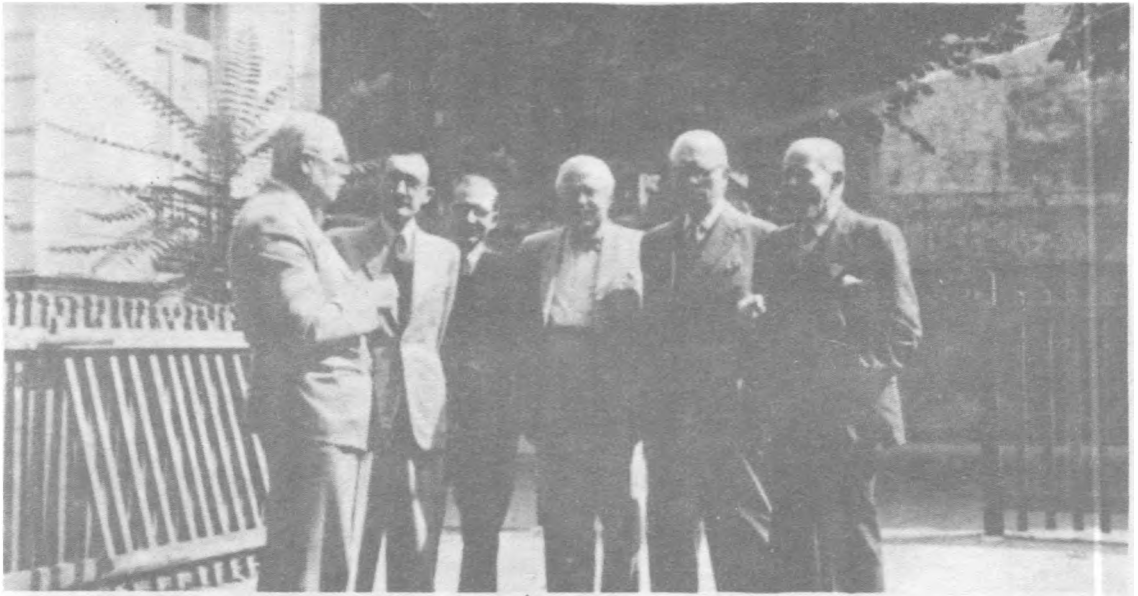

Lietuvos Diplomatinė Tarnyba, susitikimo su VLIKo atstovais proga Paryžiuje 1947 m., rugpjūčio 5-15 dienomis. Iš kairės dešinėn: P. Žadeikis, S. Lozoraitis, S. A. Bačkis, E. Turauskas, Jurgis Šaulys ir B. K. Balutis.

E. Turauskas ir Tomas G. Masarykas.

1921 metų nuotrauka. Sėdi iš kairės dešinėn: prof. Pakštas, Marija Ruginienė-Edziulaitytė, prof. Mykolaitis-Putinas, neatpažinta ponia, E. Turauskas. Stovi: kun. Abromaitis, prof. Šalkauskis, Uršulė Starkienė, prof. Tamošaitis, neatpažinta ponia, kan. Žilevičius, šalia jo Krikščiūnienė-Petrauskaitė ir paskutinis eilėje kun. Navickas. Trečioje eilėje stovi: prof. Bistras ir adv. Raulinaitis.

Kan F. Kapočius ir E. Turauskas.

E. Turauskas su savo tėvais.

vieną Šveicarijos Nacionalinio Banko direktorių Rossi. Šis sudare mūdviem rendez-vous su BRI prezidentu McKitrick.

Liepos 29 d. lankiausi pas Karel Stucki pasiteirauti dėl Jurginio apsilankymo iš Kauno. Apie tai mums buvo pranešta, bet tiksliau nieko nežinojome. Pagal turimas žinias, Jurginis buvo URM-jos siunčiamas neva perimti Pasiuntinybę ar ją likviduoti. Jis tikrai buvo liepos gale ar rugpjūčio pirmomis dienomis atvykęs. Su juo turėjau porą gana įdomių, bet ramių pasikalbėjimų. Deja, nors ir buvau pasiryžęs juos aprašyti tada, bet taip ir liko neužrašyti. Dabar tik atsimenu, kad Jurginis nebuvo įžulus ir nebandė mums daryti ypatingų sunkumų. Ar jis buvo apsilankęs Politiniame Departamente — nežinau. Kiek atsimenu — ne, nes mums buvo sakyta, kad jie neturį jokio intereso jo priimti, Todėl visi jo kontaktai apsiribojo pasimatymais su mumis. Daugiausia su juo diskutuoti teko man. Jam pasakiau, kad mes esame nusistatę, kiek pajėgsime, kovoti su okupantu ir kad mes įjungimo nepripažįstame. Jo vienintelis, kiek prisimenu, pasiteisinimas buvo, kad kitos

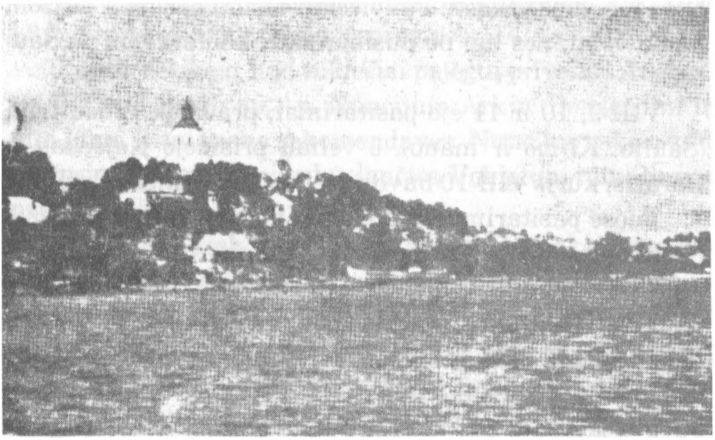

Telšių miesto vaizdas, kur mokėsi Edvardas Turauskas.

išeities nebūta, kad reikėjo gelbėti kas galima. Atrodė, kad lietuviško jautrumo ir patriotizmo jis nebuvo praradęs, bet priklausė gana radikaliems kairiesiems ir greičiausia nepažino bolševikų. Į mano pakalbinimą pasilikti šioje pusėje, atsakė neigiamai kaip tik minėtais motyvais. Jau vokiečiams okupavus Lietuvą, teko girdėti, kad Jurginis nebuvo išbėgęs su bolševikais, bet pasilikęs Lietuvoje ir tapęs labai griežtu antibolševiku. Tolimesnio jo likimo nežinau.

Rugpjūčio pirmomis dienomis du sykiu lankiausi pas Karel Stucki painformuoti jį apie savo pasikalbėjimus su Jurginiu. Viename iš tų pasimatymų K. Stucki man pareiškė: „je n'ai pas l'impression que le Gouvernement helvetique (Le Conseil Federal) songe a retirer les immunites diplomatiques a la Legation de Lithuanie"... (Aš neturiu įspūdžio, kad šveicarų vyriausybė (Federalinė Taryba) galvotų atšaukti Lietuvos Pasiuntinybei diplomatinį imunitetą-neliečiamybę).

1940.VIII.8 vėlų vakarą iš Vichy atvyko, kartu su Bulgarijos pasiuntiniu Balabanoff ir jugoslavų spaudos attache Vokutoč, Petras Klimas. Sutikau Klimą stotyje, kur buvo nuvykęs užkąsti. Pakviečiau sustoti pas mus. Grįžom namo vėlai, nes ligi po pusiaunaktų konferavom su Šauliu.

VIII-9, 10 ir 11 ėjo pasitarimai, pradžioje mūsų trijų (Šaulio, Klimo ir mano), o vėliau prisidėjo Kajeckas ir Gerutis, kuris VIII-10 buvo sugrįžęs iš kelionės į Berlyną.

Tuose pasitarimuose buvo dalinamasi informacijomis ir bandoma nustatyti karo eigos diagnozę.

VIII-12 abu su Klimu buvova nuvykę į Chateau d'Oex, į kur iš Bazelio karo pradžioje buvo pasitraukęs Tarptautinių Mokėjimų Bankas. Klimas gerai pažinojo vieną to Banko direktorių švedą Jakobsoną. Mat mudu su Šauliu VII.29 buvova jau buvę pas to banko prezidentą MacKitrick, bet nieko aiškaus iš jo nebuvova patyrę nei dėl Lietuvos tame

banke turimų depozitų, nei dėl jų didumo. Todėl buvo galvota, kad gal per Jakobsoną patirsime ką daugiau ar bent sustiprinsime mūsų padarytą demaršą. Nieko ypatingo mes nepatyrėme, bet gavosi įspūdis, kad nėra pavojaus mūsų depozitams patekti į Sovietų nagus.

Grįždamu iš Ch.d'Oex, užsukova pas Juozą Gabrį į jo ūkį La Chaux sur Vevey pasikalbėti.

VIII-13 P. Klimas, kartu su Salabanoff ir M-me Stucki (kito Stucki, tuometinio Šveicarijos pasiuntinio Vichy žmona) automobiliu grįžo į Vichy, Prancūziją.

VIII-17 lankiausi pas Argentinos ministerį Freyre, su kuriuo jau buvau pažįstamas iš Prahos, kur labai trumpą laiką, bet buvome kartu. Apsilankymo svarbiausias tikslas buvo paprašyti žmonai ir sau vizos į Argentiną, nes tekdavo pagalvoti, ar ilgai pajėgsime išsilaikyti Šveicarijoje ir medžiagiškai, ir politiškai. Vizas be mažiausio sunkumo tuojau pažadėjo, pasiliko mudviejų pasus ir sakėsi užnešiąs, ateidamas pas mane su revizitu.

Freyre, be kitų dalykų, sakėsi kalbėjęs su Vokietijos pasiuntiniu Koester, kuris į statų klausimą: ką gi jūs darysite su Rusija?, atsakęs: „tai yra problema, kuri turi būti išspręsta ir kuri bus išspręsta".

Freyre netikėjo, kad vokiečiai pajėgtų priveikti Angliją.

Jis kalbėjęs ir su Ap. Nuncijum Arkiv. Bernardini ir jam labai šiltai mane rekomendavęs. Nuncijus sakęs, kad mažosios tautos Rytuose būsiančios Vokietijai reikalingos prieš Rusiją...

Čia tenka kiek sustoti prie kai kurių anksčiau užsimintų Berno diplomatinio korpo narių ir juos bent trumpai prisiminti.

Minėtasis Argentinos ministeris Freyre buvo gerai Europos ir pasaulinės politikos reikaluose orientuotas vyras ir todėl, priešingai kitiems kai kurių Pietų ar Centro Amerikos kraštų diplomatams, su juo visada buvo

įdomu ir naudinga pasikalbėti.

Be to, jis buvo auksinės širdies žmogus ir kiekvienam nelaimės ištiktam būtų įmanęs dangų prilenkti. Jis nepaprastai užjautė mudu su žmona, vienus iš pirmųjų lietuvių diplomatų tremtyje, kuriuos pažino.

Freyre buvo greitai po mūsų atsiradimo Berne pakeltas ambasadorium ir siunčiamas į Santiago. Jis labai kalbino mudu vykti į Argentiną, siūlė apsistoti pas jį ir gyventi kiek tik mudviem patiks... Atsisveikinome su juo labai šiltai ir jaudinančiai, bevei pasižadėdamu „ligi pasimatymo". Ir štai koks skaudus likimas laukė žmogaus dar čia pat Europoje. Į savo grįžtamąją kelionę jis leidosi per Prancūziją. Atsiradęs Pietų Prancūzijoje, važiavo autobusu tarp Nicos ir Cannes. Įvyko autobuso susidūrimas su sunkvežimiu, kuriame buvo vežami geležiniai balkiai-sijos, Freyre autobusas buvo vieno tų balkių persmeigtas ir pats ambasadorius buvo vietoje balkio nusmeigtas. Šį smūgį išgyvenova abu su žmona kaip artimo ir labai brangaus asmens mirtį.

Vokietijos pasiuntinį Berne *Koester* pažinau asmeniškai, bet dažnesnių kontaktų su juo neteko turėti. Jis gyveno gana užsidaręs ir nemėgdavo rodytis visuomenėje. Jį iš seniau ir geriau pažįstantieji kolegos bei šveicarai tikrino, kad jis nesąs joks nacionalsocialistas, o rimtas karjeros diplomatas; kad jis nesąs nei grasus nei įkyrus ir kad šveicarai vieno tik linkį, kad Vokietijos vyriausybė jo neatšauktų... Buvo sakoma, kad Koester ar jo žmona esą išaugę Šveicarijoje ir todėl taip suprantą šveicarus ir jų padėtį.

Šveicarų pageidavimai išsipildė, Koester išbuvo Berne per visą karą. Karui pasibaigus, pakaltintas ar bijodamas būti pakaltintu, kaip karo nusikaltėlis, jis prašė Šveicarijos Vyriausybės prieglaudos (azilio), kaip politinis negrįžtantis į savo kraštą. Ir... Šveicarų Vyriausybė atsisakė jo

prašymą patenkinti. Jis grįžo į savo sugriautą tėvynę ir tęn netrukus nusižudė... Smulkmenų nežinau, bet esu tikras, kad Istorija gražios, laisvos demokratinės ir turtingos Šveicarijos Vyriausybei primins tą skaudų faktą, kaip toli gražu ne didingą poelgį... Juoba, kad, suteikusi prieglaudos teisę Koesteriui, Šveicarijos vyriausybė vargu ar rizikavo kokiomis ypatingai skaudžiomis sankcijomis iš karo laimėtojų. O vargšas Koester visų per karą Berne gyvenusių stebėtojų ir pačių šveicarų liudijimu buvo Šveicarijai palengvinęs gyvenimą ne vienu reikalu...

Apaštališkasis Nuncijus Arkivyskupas Philipas Bernardini buvo nepaprastos širdies, švelnaus būdo ir jaunatviško humoro asmenybė. Mano santykiai su juo buvo nepaprastai nuoširdūs ir šilti. Labai mėgo Nuncijus ir mano žmoną, kuriai dažnai pasakydavo tokių savo reakcijų, kokių man gal būtų varžęsis pasakyti. Pvz. vieną kartą sutiktas pėsčias Berno gatvėje ir mano žmonai išreiškus nusistebėjimą, kad Diplomatinio Korpo Dekanas vaikščioja pėsčias, Nuncijus paaiškino, kad automobiliu ne visada norisi važiuoti, ypač kai pats nevairuoji, o tramvajumi... tikra kančia, nes bernietės tokios negražios ir, be to, dar taip tvaikios... — nuoširdžiai juokdamasis pridėjo Nuncijus.

1943 pavasarį Nuncijus Bernardini man buvo pareiškęs noro sutikti mažoje kompanijoje ir išsikalbėti su JAV ministerio Berne Special assistant Allain Foster Dulles. Pastarasis buvo atsiradęs Berne su specialiu uždaviniu: „sprogdinti" visais prieinamais būdais „ašies" valstybes iš neutraliosios Šveicarijos. Su juo gana sunku buvo sueiti į kontaktą, nes, viena, jis vengė jo darbui nenaudingų ar mažai naudingų kontaktų, o antra, buvo apverstas darbu. Tačiau per JAV patarėją Bigelow man buvo pavykę jį kontaktuoti ir pasikalbėti. Gyveno jis gana puošniame bute Herrengasse. Vos spėjus susipažinti, Allain Foster Dulles

mane gana staigmeniškai apostrofavo: „Ko gi jūs, baltiečiai, iš mūsų norite"? Taip staiga užšoktas, improvizavau atsakymą: „Mes norime, kad jūs, amerikiečiai, kartu su britais, kreiptumėtės į Staliną ir jam pareikštumėt: „Tavo politinis žaidimas, Uncle Joe, mums kiaurai permatomas. Tu sieki pasijungti visas tautas, ar jos būtų „ašinės" ar ne. Mums toki Tavo siekimai visiškai nepakeliui, nes jokia tauta, ar ji šiandien būtų „ašies" ar ne, nenori nė girdėti apie tavąjį režimą, apie bolševizmą. Todėl tavo užmačios ir svajonės bei pasirengimai mums gadina visą biznį... Ruki proč, uncle Joe...

Allain Foster Dulles, išklausęs mano „tirados", pareiškė: „Mes negalim to padaryti dviem motyvais: 1) mūsų nepaklausytų, 2) mes negalim sau leisti šiuo metu erzinti taip svarbų sąjungininką...

Į tai aš pareiškiau savo didelį apgailestavimą, nes 1) vakariečiai prieš laiką apsirgo inferiority kompleksu, o 2) bijodami erzinti savo sąjungininką šiandien, jie vėliau labai karčiai gailėsis, nes ne tik mums paliks bėdoje (dans le bain), bet ir patys pateks į didžiausias bėdas...

Tuo tas mūsų trumpas pasikalbėjimas tada ir pasibaigė. Nuncijui pareiškus noro sutikti A. F. Dulles, pakviečiau pastarąjį pas save pietų. Tuo metu neturėjome valgomojo, nes jame buvo įkurdinta raštinė. O valgydavome verandoje ant bridžo staliuko. Todėl ir nebuvo įmanoma pietums ar vakarienei pakviesti daugiau kaip porą žmonių.

Nuncijus atvyko labai punktualiai. Dulles pavėlavo. Atrodė kažin ko nepatenkintas. Nenoriai leidosi į kalbas.

Po pietų, nelaukdamas kol atsisveikins Nuncijus, Dulles pakilo pirmas ir išėjo. Tai jau buvo summum nemandagumo, nes išeiti pirmam palikus Diplomatinio Korpo dekaną, buvo aukščiausio laipsnio neišauklėjimas ir nesilaikymas mandagumo ABC ir diplomatinių tradicijų.

Jam išėjus, trumpai su Nuncijum pakomentavom A.

F. Dulles poelgį ir priėjom išvadą, kad su tokiu „džentelmenu" sunkiai įmanoma bendrauti...

Toks pasielgimas dar labiau sutvirtino Nuncijaus labai kritišką nusistatymą amerikiečių politikos ir iš viso jų gyvenimo „stiliaus" atžvilgiu. Mat Nuncijus Bernardini labai gerai pažinojo Ameriką, nes buvo ten praleidęs kelerius metus, profesoriaudamas ir dirbdamas Apaštališkoj Delegatūroj...

Daugiau niekados su Nuncijum apie Dulles nebekalbėjom ir man liko nežinoma, ar jis bepalaikė kokį kontaktą su juo ar ne. Greičiau, kad tuo tas nevykęs kontaktavimas ir pasibaigė. Ap. Nuncijus Bernardini ne vieną kartą parodė mudviem asmeniškai ir mūs tautai labai didelių simpatijų ir palankumo.

Štai vienas labai ryškus pavyzdys. Patyrę apie a.a. Antano Smetonos mirtį (pirmasis žinią pranešė telefonu J. Gabrys 1944 m. sausio 9 d. vakare, o sausio 10 rytą atėjo ir Žadeikio telegrama iš Vašingtono). Susižinojęs su Šauliu ir Geručiu bei Garbačiausku, nusprendžiau kreiptis į Ap. Nuncijų Bernardini, klausdamas patarimo ir nurodymų dėl pamaldų surengimo. Mūsų padėtis Berne karo metu buvo savotiška. Diplomatinėje listoje (sąraše) nei mūsų Pasiuntinybė, nei mes asmeniškai nebefigūravome, tačiau teisę ant savo automobilio turėti lentelę CD (Corps Diplomatique), nemokėjome mokesčių, maisto korteles gaudavome iš Politinio Departamento, kaip lygiai ir benzino korteles, neprivalėjome registruotis policijoje nei turėti iš jos apsigyvenimo leidimus, vienu žodžiu, turėjome visas normalių diplomatų privilegijas ir jų dokumentinį įrodymą — diplomatinę kortelę. Todėl buvo visiškai suprantama, kad, prireikus organizuoti viešas pamaldas ir išsiuntinėti pakvietimus, iškilo klausimas: ar galime tatai padaryti, kaip Pasiuntinybė, vadinasi visiškai oficialiai, ar kuria kita forma. Tatai buvo svarbu ir šveicarų valdžios įstaigų

ir diplomatinio korpo atžvilgiu.

Sausio 10 d. 16 val. su tais klausimais apsilankiau pas Ap. Nuncijų Bernardini. Išklausęs mano apsilankymo tikslo išdėstymo, Nuncijus, be mažiausio svyravimo, visiškai spontaniškai pareiškė: „Pamaldas bažnyčioje atlaikysiu aš pats. Tai visiems diplomatams bus lygu pakvietimui ar net paraginimui pamaldose dalyvauti, jei kvietimuose matys, kad pamaldas celebruoja pats Apaštališkas Nuncijus ir kartu Diplomatinio Korpo Dekanas..."

Neišmaniau nė kaip dėkoti Nuncijui už tokį tėvišką ir draugišką mostą, kokio neturėjau nė galvoje ir nebūčiau išdrįsęs prašyti. Mat karo metu buvo net du pavyzdžiu su žymių žmonių laidotuvėmis ar pamaldomis už juos Berne. Pirmasis įvyko 1943 m. rugpjūčio mėn., tragiškai žuvus Lenkų ekzilinės vyriausybės pirmininkui generolui Sikorski. Lenkų Pasiuntinybės Berne surengtose pamaldose Ap. Nuncijus dalyvavo, kaip Dipl. Korp dekanas ir arkivyskupas, bet pamaldas laikė vienas vietos kunigų. 1944 m. balandžio 5 d. Berno R. Kat. Šv. Trejybės bažnyčioje įvyko a.a. Prancūzijos ambasadoriaus admirolo Francois Bard laidotuvės. Velionis buvo miręs čia pat Berne, eidamas savo pareigas. Tuo metu Berne tebuvo tik du ambasadoriaus rango diplomatu: Ap. Nuncijaus ir Prancūzijos ambasadorius. Sakytose pamaldose už to paties rango kolegą Nuncijus Bernardini taip pat dalyvavo, bet Šv. Mišių nelaikė, tiktai celebravo karsto palaiminimą. O tos pamaldos įvyko jau *po* mūsojo precedento su pamaldomis už a.a. Prezidento A. Smetonos vėlę. Iš čia aišku, kad Ap. Nuncijaus Bernardini mostas lietuvių atžvilgiu buvo vienintelis per visą karą Berne.

Vieną kartą, man dėkojant Nuncijui Bernardini už jo didelį draugiškumą ir pagalbą, jis šypsodamasis atsakė: kas gi man beliktų, jei aš, kaip arkivyskupas, neturėčiau progos padaryti gero kitiems, ypačiai vargstantiems... nes visa

kita mano padėtyje yra antraeiliai dalykai..."

Nuncijus Bernardini po karo dar kurį laiką buvo Berne. Vėliau jis buvo pašauktas į Romą ir dirbo Šv. Kongregacijoje. Visai netikėtai patyriau apie jo mirtį, nors nebuvo sulaukęs seno amžiaus ir atrodė sveikas.

1940 m. rugpjūčio 18 Mafalda ir Jurgis Šauliai buvo pas mudu pusryčių. Kavai atėjo tada buvęs Berne Pasiuntinybės patarėjas Berlyne J. Kajeckas ir Geručiai. Kadangi tuo metu jau buvo nusistatyta susivažiuoti Romoje, tai pusryčių metu Šaulys pareiškė, kad jis Romon nevyksiąs. Šauliams išėjus, ilgai svarstėme įvairias karo perspektyvas. Niekas negalėjo griežtai tvirtinti, kas įvyks artimiausioj ateityj, nors bendras palinkimas buvo, kad vokiečiai anglus priveiks.

VIII-19 A. Gerutis telefonu man pasakė, kad į jo klausimą dėl Šaulio nevykimo į Romą motyvų, pastarasis paaiškinęs: jis pats vienas negalįs atsilaikyti bendrai provokiškai nuotaikai, kuri įsivyravusi (tenka manyti iš pasikalbėjimų su Lozoraičiu — Lugano ir P. Klimu — Berne), bet kartu nenorįs to dengti. Todėl nusprendęs geriau laikytis nuošaliai. Bet, jei vokiečiai imtų su mumis kalbėti, kaip su partneriu, tai jis prisidėtų... Gerutis pridėjo nuo savęs, kad gal taip ir geriau, jei visi nebus sulindę į vokiečių „būčį". Atsakiau jam, kad mes čia taip pat laikomės rezerve (atsargoje).

Tą pačią dieną iš Zuericho atvyko Birutė Aukštuolienė, kuri papasakojo ar pakartojo jau mums žinomų dalykų. Tai buvo seno mūsų diplomatinės Tarnybos nario, įgalioto ministerio Jono Aukštuolio žmona. Paskutinės J. Aukštuolio eitos mūsų URM-joje pareigos buvo Protokolo Šefo arba ceremonijų meisterio. Aukštuolienė, po birželio 15 d. įvykių, buvo nuvykusi į Rygą pas savo tėvus. Ji buvo tikra latvaitė ir jos tėvas gana stambus pirklys. J. Aukštuolis savo žmoną pažino pasiuntiniaudamas Rygoje, jau subrendusio

amžiaus. Jis buvo nevedęs — senbernis. Iš Rygos Aukštuolis buvo atkeltas į Kauną Teisių-Administracijos Dep-to direktoriaus pareigoms. Čia pabuvęs porą metų, jis buvo paskirtas pasiuntiniu į Prahą, kur, Dovui Zauniui išvykus, kelerius metus atstovo pareigas ėjo Briedikis Charge d Affaires a. i. titulu.

1934 m. po birželio 7 d. įvykių persitvarkius vyriausybei ir Užsienių Reikalų Ministeriu tapus S. Lozoraičiui, pastarasis ėmėsi daryti kai kuriuos naujus paskyrimus mūsų diplomatiniuose postuose užsienyje. Mano kandidatūra, po beveik 6-rių metų direktoriavimo „Eltoje", buvo pastatyta dar Zauniui ministeriaujant. Buvo kalbėta apie Talliną ir k. sostinės, žinoma, išskyrus svarbesnes ir didesnes. Kodėl? Todėl, kad jokiu momentu nepriklausiau prie „Dvaro lankytojų ir buvau tokiu, kokiu mane padarė mano įsitikinimai: krikščioniu ir demokratu. Tautininkams buvau ne tik ne „savas", be dar gi įtartinas, vedąs per „Eltą" kažin kokią „srovinę tendenciją"... Ne vieną kartą, D. Zaunius, sugrįžęs iš įvairių pasitarimų su R. Prezidentu ar Min. Pirmininku, man yra perdavęs girdėtus priekaištus mano darbui „Eltoje". Tarp įvairių kitų, atsimenu vieną: esą aš neperduodąs per „Eltos" biuletenį Mussolini kalbų, o perduodąs demokratinių valstybės vyrų kalbas... Žinodamas, kad esu stebimas „draugingų" akių, visada turėdavau pasiekiamai „Eltos" biuletinių rinkinį ir man lengva buvo ministeriui parodyti, kad Mussolini, kaip ir kitos kalbos mūsų buvo duodamos taip, kaip jas perduodavo „Stefani", „Havaso", „Reuterio" ir kitos agentūros. Ne mano jau reikalas, jei „Lietuvos Žinios", „Rytas" Mussolini kalbas stipriai aptrumpindavo, o demokratinių valstybių vyrų kalboms užleisdavo daugiau vietos...

Šiaip ar taip, tautininkų kai kurie sluoksniai norėjo mane iš „Eltos" išverpti... Vienas prietelis man anuo metu

pasakojo, kad, nuolat akinamas, a.a. A. Smetona esąs atkirtęs: „Taip, Turauską iš „Eltos" paimti galima, bet tik su paaukštinimu, nes jis nėra padaręs jokio tarnybinio nusižengimo..."

Deja, D. Zauniui vis nevyko man parinkti kokią Pasiuntinybę.

Prieš man išvykstant žurnalistų grupės priešakyje 1934 m. gegužės pradžioje į SSSR, buvome su Zaunium sutarę, kad sutinku būti skiriamas pasiuntiniu į Talliną. Grįžęs iš tos kelionės, pats pasiteiravau pas Zaunių apie reikalą, bet jis pasisakė susidūręs su kai kuriomis kliūtimis, nors smulkiau nepaaiškino. Jautėsi kažin dėl ko susikrimtęs ir ne savas.

Atėjus S. Lozoraičiui, šis energingai ėmėsi pravesti kai kuriuos paskyrimus. Man, grįžęs vieną dieną iš Prezidentūros, iškėlė klausimą: kur noriu būti paskirtas: į Prahą ar į Buenos-Aires? Pasitaręs su žmona, labai greitai atsakiau: į Prahą. Prieš tai buvau S. Lozoraitį pasiklausęs, kas bus daroma su J. Aukštuoliu, nes man buvo nepakeliama kilti tarnyboje kitų sąskaiton. Lozoraitis atsakė, kad jis bus perkeltas į Buenos-Aires. Tuo būdu man Praha pasidarė priimtina. Per ČSR pasiuntinį Skalicky buvo užklaustas CCS vyriausybės agrement (sutikimas) Tatai užtruko kelias dienas, kurios pasirodė gana ilgos. Pagaliau, agrement buvo gautas.

Belaukiant to agrement, užkulisiuose įvyko „varžybos" dėl... Prahos posto. Pajutęs, kad Praha „pasiliuosuoja" susisiekimo ministeris Vytautas Vileišis, kuris senai taikėsi į kurį užsienio postą, pradėjo „demaršus" gauti Prahą. Vileišis buvo žymus tautininkas, Petro Vileišio sūnus, buv. Vyriausybės narys, be to, Prezidentūros nuolatinis svečias. Prezidento Smetonos charakteris tokiais atsitikimais buvo labai minkštas ir todėl jis užsiminė Lozoraičiui apie galimumą „sukeisti", atseit mane paskirti į Rygą ar kitur, o

Vileišį į Prahą. Bet čia jaunas Užs. Reik. ministeris Lozoraitis taip pat parodė savo charakterį. Kaip jis man pats pasakojo, Prezidentui dėl Prahos jis atsakęs: „žmogus užangažuotas, agrementas paprašytas, klausimas baigtas". Ir iš tikrųjų: Praha pasiliko man, o a.a. Vyt. Vileišis buvo paskirtas į Rygą.

Kai jau tikrai klausimas buvo visiškai baigtas, a.a. Vyt. Vileišis, sutikęs mane, pareiškė: „Nukonkuravai mane" ... Jam atsakiau, kad jokių lenktynių su juo neėjau ir todėl negali būti kalbos apie „nukonkuravimą", o jei vyriausybė ir Prezidentas taip nusprendė, tai jau jų reikalas. Ir iš tikrųjų aš jokių demaršų nedariau ir jokių intervencijų bei užtarimų neieškojau, palikdamas reikalui spręstis be manęs.

Tokiu būdu J. Aukštuolis išsikėlė į Buenos Aires, o aš — į Prahą.

Vėliau, jau karui einant, J. Aukštuolis buvo atšauktas iš Argentinos ir paskirtas Protokolo Šefu, kuriose pareigose jį ir užtiko sovietinė okupaciją. Jis Lietuvoje ir užkliuvo, o vėliau bolševikų buvo išvežtas į Sibirą, kur, kiek žinoma, mirė jau po karo.

Jo gi gražuolė žmona, nuostabiu būdu ištrūko iš Rygos pro Kauną Vakarų Europon ir vyko toliau, siekdama Argentinos. Atsiradusi Berne, Birutė Aukštuolienė, jau dabar prieš kelerius metus ištekėjusi už Argentinos italo pramonininko Pellegrini, norėjo patekti į Sofiją ir tuo reikalu mudu su ja lankėmės Bulgarijos Pasiuntinybėj pas Charge d Aff. Radeff, kuris pažadėjo greit suteikti vizą, tačiau, vėliau paskambino, kad turįs atsiklausti Sofijos. Radeff nusiskundė, kad ir jo šalį galįs ištikti toks pats likimas, kaip Lietuvą ir kitas Pab. Valstybes, nes, jei Rusija pasijudintų Bosforo link, tai jau būtų Bulgarijai memento mori. Tuo tarpu bulgarų politika esanti „de stricte neutralite". Asmeniškai, jei tektų rinktis kurią „globą"

(tutelle), jis pasirinktų nacizmą, nors turįs daug simpatijų demokratijai. Tačiau bulgarų masėse tebesąs gyvas tikėjimas, kad Rusija, kuri išgelbėjusi bulgarų tautą, esanti amžina... Todėl nežinia, ką kritišku momentu padarytų ir kaip pasielgtų tos masės.

3. Klimų šeima tuose įvykiuose

1940.VIII-19, 22 val. skambinau į Vichy P. Klimui. Atsiliepė Br. Klimienė. Pranešiau jai apie Ancevičiaus telegramą iš Berlyno, kad Klimų vaikai Eglė ir Pita jau iš Berlyno šį pat vakarą išvyko į Paryžių.

Vakar (57.VI.4) Eglė Klimaitė-Fourrier-Ruelle man pasakojo savo išvykimo iš Lietuvos 1940 m. epopėją.

Birželio 15 d. (šeštadienį) įvykus sovietinei invazijai, Eglė apsisprendusi su savo mažiuku (vos 10 metų) broliuku Pita Lietuvą palikti. Apie tai ji pasakiusi savo tetai (motinos seseriai) Lesauskienei (pulk. dr. Lesauskio žmonai), pas kurią abu Klimukai gyveno. Ši griežtai pasipriešinusi tokiam sumanymui ir net paslėpusi Pitos pasą. Tačiau Eglė „išlaužusi" su plaktuku komodą ar stalčių ir pasą paėmusi. Birželio 17 d. rytą ji su abiem pasais nubėgusi į URM-ją pas V. Čarneckį — Teisių-Administracijos Dept. Direktorių ir vizas gavusi išvykimui. Iš ten nubėgusi į Vokietijos Pasiuntinybę ir ten ant atskiro lapo gavusi 3 dienas galiojantį tranzito leidimą pervažiuoti Vokietiją į Šveicariją pro Sankt Margaretten pasienio punktą. Tada nubėgusi į Šveicarijos Konsulatą. Čia susidūrusi su didžiausiais sunkumais. Konsulas Koestli pareiškęs, kad vizos duoti negalįs, neatsiklausęs savo Pasiuntinybės Stockholme (buvo akredituotas ir Kaune. Koestli pasilikęs net pasus, kuriuos, sakęsis, turėjęs siųsti į Stockholmą. Tuo būdu staigus išvykimas iš okupuotas Lietuvos nepavykęs.

Po to, Eglė kelis sykius bėgusi į Šveicarijos Konsula-

tą, kol, galiausiai atgavusi pasus, bet... be vizų. Be to, buvęs dingęs ir Vokietijos Pasiuntinybės duotasis atskiras lapas su tranzito viza. Taip prabėgo ištisų du mėnesiu. Liaudies Seimas tuo tarpu jau buvo susirinkęs ir nubalsavęs Lietuvos įjungimą, o Maskvos Vyriausiais Sovietas tą prašymą jau buvo „maloniai" priėmęs. M. Gedvilos „liaudies" vyriausybė buvo išleidusi „įsaką", kad užsienio pasai ir vizos duoti prieš birželio 22, buvo nustoję galios.

Tokiomis aplinkybėmis, apsisprendusi ištrūkti ir pasiekti savo šeimą, nebematydama kitos išeities, Eglė Klimaitė leidosi į kelionę su savo broliuku.

Virbalyje lietuvis, stambaus sudėjimo valdininkas, maloniai juodu sutiko. Prie jo pristatytasis rusas „kontrolierius", paėmęs pasus, nemokėdamas jų paskaityti, tačiau pastebėjo, kad jie nebeturį galios... Eglė su aplombu pastebėjo, kad valdžios įsaką reikia aiškinti taip, kad nebeturi galios birželio 22 išduotos vizos, o čia kaip tik jos išduotos birželio 17 d. Jiems bediskutuojant, į kambarį norėję įeiti keli ginkluoti rusai, bet lietuvis valdininkas savo plačiais pečiais jiems užstojęs durų angą, pareikšdamas: „diplomatai" ir neįleidęs.

Taip jiedu atsidūrę Eitkūnuose. Vokiečių pasienio policija abu keliautoju be vizos norėjusi grąžinti atgal. Tada Eglė jiems pareiškusi, kad ji atsigulsianti ant geležinkelio bėgių, bet negrįšianti. Jos broliukas, tatai išgirdęs, pradėjęs ne savo balsu garsiai verkti... Eglei tatai buvę labai vietoje. Ir vokiečiai sutikę paskambinti į Berlyną. Ar jie skambinę ar ne — ji nežino, bet faktas, kad abiem jaunikaičiams buvo leista vykti toliau.

Iš Berlyno jiemdviem teko vykti į Paryžių, iš kur jau pasiekė Vichy ir abu tėvu.

Br. Klimienė, į klausimą: kokia jų padėtis, atsakė, kad iš URM-jos buvę pranešta, jog 25 teks perduoti Pasiuntinybių namus Berlyne ir Paryžiuje. (Iš mano užrašų

neaišku, bet tenka manyti, kad tas pranešimas arba „įsakymas" buvo gautas iš mūsų URM-jos, atseit iš V. Krevės-Mickevičiaus arba Glovacko). Tačiau, kaip pastebėjo pati Klimienė, Škirpa Pas-ės namus jau „atidavė" anksčiau. Kajeckas Berne VIII-20 pastebėjo, kad greičiausia painiojama kas nors su VIII-25 data, kuriai Sovietai paraginę likviduotis visoms svetimoms, dar užsilikusioms, Pasiuntinybėms Kaune. Paklausta dėl jų statuso Vichy, Klimienė sakėsi, kad jie dar nieko nepatyrę, tačiau mano, kad būsią tuo tarpu kenčiami. P. Klimas iš viso įtikinėjęs prancūzus nesiskubinti, „nebūti durniais" — taip ir sakąs.

Prašiau jam perduoti, kad jam italų viza yra čia, Berne, ir kad todėl jam teks vykti pro Berną.

1940-VIII-29 susijungiau telefonu ir su S. Lozoraičiu, Romoje. Jo naujienos nekokios. Jau du sykiu buvęs paragintas perduoti Pasiuntinybę Sovietams. Vatikanas nesutinkąs notifikuoti italų vyriausybei, (kad Pasiuntinybės Rūmai-namas yra perimti mūsų Pas-ės prie Šv. Sosto — šis paaiškinimas yra įterptas dabar, pasirėmus atmintimi, kad toks sumanymas Lozoraičiui buvo kilęs ir bandytas pravesti neva bijantis represijų Lietuvoje. Ap. Nuncijus iš Kauno dar nesąs grįžęs.

Girdvainio (mūsų Pasiuntinio prie Šv. Sosto) padėtis taip pat nesanti aiški. Argumentas kodėl nesutinka italams notifikuoti (čia iš mano ano meto užrašų neaišku: ar Vatikanas nesutinka notifikuoti, ar pats Girdvainis. Esu linkęs manyti, kad, greičiausia ir čia reikalas sukasi apie Vatikaną), esą, neseniai persikėlė... (Manau, kad čia turima galvoje mūsų Pas-ės prie Šv. Sosto persikraustymą iš Via Valadier gatvės į 87, Via Barnaba Oriani. Tatai įvyko bene jau karui prasidėjus. Todėl, okupacijai įvykus ir ieškant gelbėti Pas-ės prie Italijos Vyriausybės namus, kurie buvo mūsų Valstybės nuosavybė, buvo sugalvota ten įkurdinti mūsų Pas-ę prie Šv. Sosto. Čia ir susidurta su

Vatikano svyravimais ir argumentu, kad „neseniai persikėlė", kas buvo tikra tiesa. Galima dar pastebėti, kad, nors mūsų noras išgelbėti Pasės namus ir buvo suprantamas, bet visas reikalas buvo baltais siūlais siūtas ir tokiu įtemptu momentu vargu ar turėjome teisės reikalauti iš Vatikano tokios intervencijos. Juoba, kad jei jau būtumėm buvę toki gudrūs ir numatantys įvykius ir jei, vos karui prasidėjus arba tuojau po Sovietų įgulų įvedimo Lietuvoje, būtumėm įkurdinę mūsų Pasiuntinybę prie Šv. Sosto, o Pas-ę prie Kvirinalo sukraustę kur nors į vieną kambarį ar net į viešbutį, tai nėra abejonės, kad Via Nomentana namai būtų ir šiandien išlikę mūsų žinioje... Deja, to nebuvo padaryta ir todėl, in extremis, šauktis Vatikano bei rodyti nusivylimą jo atsisakymu intervenuoti vargu ar buvo išmintinga...

S. Lozoraitis per tą telefoninį pasikalbėjimą dar pasakojo, kad veikiama visom pusėm ir daroma įtakos. Vyskupas Pr. Būčys taip pat įsijungęs į tą veikimą. Lozoraitis sakė, kad jam atėjusi mintis, kad gal būtų tikslinga paskelbti komunikatą apie tai, kas mus dar pripažįsta ir tų tarpe paminėti Vatikaną. Atsakiau, kad čia mums būtų neparanku, todėl gal tai padaryti tik Amerikoj. Čia skelbiant, tektų angažuoti (užkabinti) Šveicariją, o, be to, dar pastebėjau, kad „Ašis" gali užpykti. Lozoraitis sakėsi išsiuntęs mums laišką su komunikato apie jo Pas-ės perdavimo „epopėją" projektu.

Pasiuntinių konferencija, Lozoraičio manymu, būtinai reikalinga. Esą tūkstančiai klausimų-klausimėlių, kuriuos reikalinga aptarti. Ir tai padaryti reikią skubiai. Jie (greičiausia abiejų Pasiuntinybių žmonės ir gal dar vienas antras iš dvasininkų, kaip Vysk. Pr. Būčys) susirinkę svarstą mūsų būsimos akcijos formą. Ateinanti į galvą mintis pasirinkti labdaros formą. Ispanija, Portugalija (įkurdinimui mūsų rezistencinio biūro ar komiteto) — atkrintančios, nes,

kaip teisingai pastebėjęs A. Vaičiulaitis, „tai esanti jau Afrika..."

Dar prašė atsiųsti TASS'o ir ELTOS komunikatų (VI.15) tekstus, kurių jie Romoje neturį...

1940-VIII-19 susiskambinus su Klimu (faktiškai Klimiene) ir Lozoraičiu, bandėme pasiekti ir Škirpą. Užsakėme Nr. 71-59-47 (buv. Kajecko) kur Škirpa savo paskutinėj telegramoj sakėsi apsigyvenęs. Palaukus apie valandą, telefonininkė atsakė: „je regrette infiniment, mais le numero n'est pas admis..." (aš didžiai apgailestauju, bet su tuo numeriu nevalia kalbėti). Kilo įvairių spėliojimu, kuriuos „virškinome" ir VIII-20. Galimas dalykas, kaip manė Šaulys, kad Škirpa su savo pasipriešinimu ir demonsstracija perduodant Pasiuntinybės namus pertempė stygą ir vokiečiai griebėsi jo atžvilgiu kai kurių griežtumų. Kajeckas gi galvojo: gal Škirpa išvykęs pas A. Smetoną (kuris tuo metu buvo Rytprūsiuose internuotas). Gal dar jo lengvatos ir privilegijos nesančios paaiškėjusios ir gal telefonų Centrinė nežinojo, kad tuo numeriu leista kalbėti, nes ir jis pats, dar daug anksčiau, kalbėdamas iš Venecijos, turėjęs sunkumų. Mus visus, be to, nustebino ir tas faktas, kad telegramą dėl P. Klimo vaikų pasirašė Pr. Ancevičius.

VIII-20 iš Zuericho buvo atvykęs Lietuvos Garbės Gener. Konsulas Simon. Dalyvavau judviejų pasikalbėjime su Šauliu. Pastarajam nušvietus padėtį, Simon pareiškė, kad Raudonai Lietuvai jis neatstovautų, tačiau Nepriklausomai Lietuvai jis sutinka ir toliau atstovauti. Kaip Šveicarijos pilietis, jis atsiklausęs Politikos Departamento (Stucki ir Ruefenacht) nuomonės ir jam buvę pasakyta, kad „alles bleibt wie bis jetzt"

Iš savo šalies pastebėjau, kad visi mes atstovaujame Nepriklausomybės Idėjai, kad ligi karo pabaigos reikia tęsti kovą, o vėliau matysim. Mūsų atstovavimo tęstinu-

mą visiškai oficialiai pripažino JAV-ės, Didž. Britanija, tylomis Šveicarija...

Atsisveikinant Šaulys padėkojo Simonui, o Simonas Šauliui.

Po to, Šaulys, S. Garbačiauskas (karjeros Vice-Konsulas, praktiškai per ilgą metų eilę vadovavęs mūsų Konsulatui Zueriche) ir J. Kajeckas konferavome. S. Garb. iškėlė visą eilę konkrečių reikalų: 1. pasidalinti šveicarų spaudą santykiams palaikyti: prancūziškos Šveicarijos ir Vakarinės vokiškosios su Bernu — aprūpins Bernas; Zuericho, Bazelio ir Rytų Šveicarijos spaudą — Zuerichas. 2. Tie, kurie palaikys santykius su radikalų ir protestantų spauda, neturėtų būti tie patys, kurie santykiaus su katalikų spauda. 3. Pats Garb. sutinka mums padėti techniškai multiplikavimu reikalingų tekstų.

VIII-20 vakare tarp 21:30 ir 22:30 bandžiau susiskambinti su pulk. K. Grinium Berlyne, bet centrinė, susisiekusi su Berlynu, pareiškė, kad „Nr. ist nicht zugelassen".

Tas pats pasikartojo, bandant susiskambinti su Kuzminsku.

VIII-21 vakare paskambino Gerutis ir pranešė, kad Šaulys gavęs iš Kuzminsko laišką, kuriame šis, kaip atsigaivinusios Lietuvos Piliečių Draugijos pirmininkas, prašąs kreiptis į Tarpt. Raud. Kryžių pagalbos Lietuvos pabėgėliams Vokietijoje, ypačiai artinantis žiemai.

Susisiekus telefonu su Šauliu, sutarėva, kad ryt abu su Geručiu automobiliu išvykstava į Ženevą.

VIII-22 Ženevoje aplankėva Malcolm Davis ir Transportų Direktorių Maceroni. Davisui, išdėsčius reikalą, paminėjau, kad galėtumėm kreiptis į Amerikos lietuvius, kurie šiltų rūbų sumestų. Davis tuoj pastebėjo, kad sunkiausia esąs transporto klausimas. Jie buvę priversti nutraukti Lenkijos šelpimą kaip tik dėl negalėjimo pervežti gėrybių. Paskutinieji maisto užpirkimai buvę padaryti Lie-

tuvoje ir iš ten nugabenti į Lenkiją. Šiaip jau anglai nieko nepraleidžią. Todėl Davis mano, kad šio to, ypač šiltų rūbų, galima užpirkti Šveicarijoje ir Švedijoje.

Painformavau Malcolm Davis apie padėtį pas mus. Pareiškiau, kad Lietuva turi moralinės teisės kreiptis į Tarpt. Raud. Kryžių pagalbos, po to kai ji gelbėjo tūkstančių tūkstančius lenkų karių ir civilių, atsidūrusių dėl karo jos teritorijoje; 2:00 tie „debris de la chasse aux intellectuels" (trupiniai — liekanos šviesuolių medžioklės) mums yra nepaprstai brangūs.

Davis paprašė visa tai jam išdėstyti raštu ir žadėjo padaryti visa, kas tik žmogiškai įmanoma.

Tuo pačiu klausimu teko išsikalbėti ir su Maceroni. Su juo priėjome mintį, kad gal būtų galima ką pasiųsti ir į Lietuvą. Paskutinė telegrama iš Liet. Raud. Kryžiaus gauta VIII.3. Po to nieko. Todėl nežinoma, kaip toliau veikia Liet. Raud. Kryžius.

Maceroni dar užsiminė, kad turėjęs reikalą su Liet. Gener. Konsulatu (Zueriche), kuriam išmokėjęs pinigus už užsakymus, tačiau jokios žinios nesulaukęs. Jis vengęs reikalą priminti, kad tuo būdu nesugadintų. Padėkojau jam už atsargumą. Tenka spėti, kad tas atsargumas buvo dėl mūsų įstaigų užsienyje tuo metu neaiškios padėties ir iš čia daugiui užsienio įstaigų kilusių klausimų: ar X įstaiga (Pasiuntinybė ar Konsulatas) eina ranka rankon su Lietuvoje įvykusiais pasikeitimais ar ne? Tenka dar priminti, kad sovietinė propaganda būvo labai išgarsinusi ir išpūtusi „rinkimus" į Liaudies Seimą ir jų išdavas pristačiusi, kaip neabejotiną „Lietuvių Tautos Valią"... Mūsų gi kontrpropagandos priemonės buvo nepaprastai menkos. Todėl praėjo ilgesnis laikas, kol Vakarų visuomenė suprato, kas įvyko Lietuvoje. Čia pasitarnavo ir Maskvos nepaprastas skubėjimas pravesti visišką „Gleichschaltungą", ir dėl to vykę suėmimai, balsavimų išdavų perdėjimas ir t.t.

4. Pirmas kontaktas su Tautų Sąjungos gener. sekretarijatu

Apie mano paskyrimą prie Tautų Sąjungos Nuolatiniu Lietuvos Delegatu vėliau buvo daug įvairių kalbų, kuždėjimosi ir „pasakų". Nuostabiu būdu vyriausiu jų šaltiniu buvo pats a.a. Jurgis Savickis, mano tiesioginis pirmtakas tose pareigose. Tos kalbos buvo „sukurtos" jau post factum. Smulkiau tuo klausimu parašysiu kitame skyriuje. Čia tik paminėsiu, kad 1940 kovo 1 d. išsiųstoje šifruotoje Urbšio telegramoje Nr. 170, kuri Nuolatinės Delegacijos buvo gauta kovo 2 d. buvo pasakyta: „Oficialiai praneškit gensekretoriui, kad Turauskas bus paskirtas Delegatu".

40.III.22 nota T.S. Generaliniam Sekretoriui J. Avenol, tuometinis Lietuvos Nuolatinis Delegatas Jurgis Savickis pranešė, kad „būdamas pašauktas kitoms pareigoms, aš apleisiu Ženevą šio mėnesio trūkyje" ir kad „į Nuolatinio Lietuvos Delegato prie Tautų Sąjungos mano Vyriausybė tik ką paskyrė Daktarą Eduardą Turauską, Įgaliotą Ministerį, šiuo metu Politikos Departamento direktorių Užsienių Reikalų Ministerijoje Kaune, kuris labai netrukus atyvks į Ženevą".

Į tą notą buvo iš Gener. Sekretarijato gauta 40.III.29 d. nota — atsakymas, pasirašyta T. S. Gener. Sekretoriaus pavaduotojo Lesterio, kuris per visą karą ir ėjo Gen. Sekretoriaus pareigas.

Tad, būdamas Ženevoje, 1940.VIII.22, 18:30 aplankiau Gener. Pasekretorį Aghnides, graiką, su kuriuo buvau iš seno pažįstamas, nes jis su T. S. Gener. Sekretarijato delegacija, berods 1932 m., Gener. Pasekretoriaus japono Sugimura vadovaujama, buvo lankęsis Lietuvoje ir man buvo tekę būti tos delegacijos palydovų tarpe.

Aghnides išdėsčiau mūsų krašto ir savo padėtį, klaus-

damas patarimo, kaip man laikytis ir kaip elgtis.

Jis pareiškė, kad dabar T. S. yra labai opi padėtis, kad kreipimasis į ją su oficialiu protestu, prašant jį išdalinti valstybėms-nariams galėtų sukelti šveicarų vyriausybės nepasitenkinimą, o mums — „Ašies" pyktį.

Pareiškiau jam protestą žodžiu, prašydamas atitinkamai paruošti S. Lesterį rytojaus vizitui.

Aghnides papaskojo, kad Prancūzija norėjusi išstoti iš T. S., tačiau buvusi nuo tokio žygio atkalbėta, todėl pareikalavusi, kad Avenol pasitrauktų, tai šis ir padaręs. Aghnides su ironija atsiliepė apie Avenolio atsistatydinimo telegramą.

Pats Aghnides jau esąs atsistatydinęs nuo 40.VI.25, bet jo atsistatydinimas ligi šiol nepriimtas. Jis, nors paskirtas Gener. Pasekretoriu, tebeimąs Politikos Direktoriaus atlyginimą. Tuo būdu savo noru atsisakąs 13,000 šv. frs metams, nes vietoj 53,000 teimąs tik 40,000, tuo rodydamas pavyzdį kitiems aukštiems pareigūnams. Bet Avenol į tai reagavęs be reikiamo jautrumo. Jis ligi dabar tebeimąs net reprezentacijos išlaidas, kurių visai nebesą.

Dėl bendros politinės padėties Aghnides tikisi, kad Vokietija susidurs su anglų galybe ore ir jūrose, pajus, kad reikia ieškoti kompromiso ir tuo būdu įvyks kompromisinė taika.

Tarp kitų dalykų, pareiškiau Aghnides, kad mes ir toliau pasiliekame ištikimi T. S. idėjai ir kad, viena ar kita forma, ta idėja atgims, nes žmonija be jos gyventi negali. Priminiau, kad yra kai kurių ženklų, jog ir vokiečiai ima labiau domėtis T. S-ga (von Grundherr išsitarimas šį pavasarį mūsų Pasiuntinybės Berlyne žmonėms).

40.VIII.23 11 val. mudu su Geručiu priėmė Gen. Sekr. Pavaduotojas Lester (angliškas airis).

Pareiškiau jam protestą dėl Lietuvos inkorporavimo į SSSR.

Jis pasakė daugmaž tą patį, ką Aghnides, tik kiek švelniau ir kartu aiškiau. Sutarėm, kad aš vis dėlto protestą jam atsiųsiu ad acta ir sykiu pridėsiu laiškelį jam asmeniškai su nurodymu, ką noriu, kad su tuo protestu būtų padaryta.

Tolesniame pasikalbėjime palietėme bendrą padėtį. „Iš ko jūs laukiate savo išvadavimo?" — paklausė Lester. „Iš vokiečių-rusų susidūrimo" — atsakiau. „Ar Tamsta manai, kad toks susidūrimas neišvengiamas" — klausia jis toliau. „Taip" — buvo mano atsakymas. „Aš irgi taip manau" — sako jis — „bet yra ir kitaip manančių".

„Vokiečiai, užleisdami Pabaltįjį bolševikams, užmokėjo tą kainą, kokios šie reikalavo iš anglų, bet negavo" — sako Lester.

„Tatai nieko nebūtų gelbėję, nes, ir sutikdami išduoti Pabaltįjį, anglai su prancūzais tik būtų susikompromitavę mažųjų tautų akyse, o Stalino į savo pusę nebūtų laimėję — pažymėjau aš.

Lester į tai pažymėjo: „Je vous que vous envisgez les choses d'une maniere tres claire" (Aš matau, kad Tamsta vertini dalykus labai blaiviai).

Daug dar jam pasakojau apie bolševikų klastingumą (perfidie), apie jų dezorganizaciją ir t.t. Nupiešiau mažųjų tautų tragediją, kurios trokšte troško demokratijų laimėjimo, o dabar yra priverstos linkėti, kad vokiečiai greičiau laimėtų ir išvaduotų jas iš azijatiškojo barbaro nagų.

Baigiant pareiškiau, kad mes esame pilni vilties, jog atgausime laisvę. Turime tautiečių Š. Amerikoj, Kanadoj, Anglijoj, Pietų Amerikoj, kurie padės mums šventoje kovoje.

Lester taip pat padrąsino šviesia viltimi: „Tauta, kuri gyvavo 2,000 metų, negali mirti" — pareiškė jis. Padėkojau už gerus žodžius.

Būdami Ževevoje abu su Geručiu aplankėme „Journal

de Geneve" redaktorių, labai seną mūsų prietelių Jean Martin, ir „Courrier de Geneve" redaktorių, Schubiger. Painformavome apie padėtį.

Į Berną grįžome tą patį vakarą apie 22 val, dar pakeliui aplankę 17 klm. nuo Ženevos gyvenantį buv. Latvijos pasiuntinį Talline Šumanį.

Kitą 40.VIII.24 d. su abiem Šauliais Cadillac'u išvykome į Lugano. Mat Šauliai norėjo tą didžiulę mašiną nusigabenti į Lugano ir jiems reikėjo kas pašoferiautų. Išvykdami atsisveikinome su J. Kajecku, kuris rytojaus dieną jau turėjo išvykti į Lisboną, pakeliui į JAV.

Būnant Lugano pas Rosenbergus, teko susipažinti su vienos Draudimo B-vės direktorium Krueger iš Berlyno. Jis pasakojo, kad nuotaika Vokietijoj vidutinė, tačiau žmonės nieko, o nieko nežino. Skaitomas daugiausia „Frankfurter Zeitung", nes jis polemizuojąs su anglais ir „Deutsche Allgemeine Zeitung", kaip oficiozas. „Man traeumt" sakąs anglų radijas. Susiėjus keliese apie politiką vengiama kalbėti. Jų skyriaus Hamburge direktorius dėl anglų bombardavimų per 6 sąvaites tik 2 kartu miegojęs savo lovoj. Kokia ateitis laukia ir kas įvyks — niekas Vokietijoj nežinąs.

Sugrįžęs į Bern traukiniu, kitą dieną (40.VIII.28) buvau Polit. Departamente pas dr. K. Stucki pasikalbėti dėl Klimo vizos ir kit. reikalais. Jis pats užsiminė apie Spaudos Biurą. Mat buvome paleidę vieną kitą žinutę su inicialais L.P.B. (Litauisches Presse Buero). Matyti tatai sukėlė susirūpinimo Polit. Dep-te. Paaiškinau, kad čia nesusipratimas, kad mes jokios reklamos neieškome ir kad mums tik svarbu orientuoti šveicarų spaudą ir visuomenę apie tai, kas dedasi mūsų krašte. Sutarėme, kad Polit. Departamentas neturės nieko prieš, jei savo žinias Šveic. Telegramų Agentūrai (Schweiz. Depeschen Agentur) teiksime diskretiškai.

Tą pačią dieną aplankiau tos Agentūros direktorių Dr. Luedi ir sutarėme, kad mūsų žinios bus jiems duodamos su ženklu „Wi".

Rugp. 29 lankėsi pas mane buv. Čekoslovakijos URM Spaudos Skyriaus pareigūnas Hyka, kuris buvo užkliuvęs Šveicarijoje, prie Liucerno turėjo savo namą ir ieškojo būdų kaip ištrūkti iš Šveicarijos į Angliją. Dabar jis grįžo iš Ženevos, kur sakėsi matęs daug prancūzų. Pasakojo, kaip vokiečiai įvairiais būdais maltretuoja prancūzus. Pats Lavalis, norėdamas patekti į Paryžių, dvi dienas prasėdėjęs prie laisvą ir okupuotą zonas skiriančios linijos, nes neturėjęs vok. „Kommandantur" leidimo. Visi imą laukti išsigelbėjimo iš Anglijos.

Hyka šį tą papasakojo ir apie čekų veiklą tremtyje. Esą buv. min. pirmininkas Hodža apvylęs, nes jis bandęs žaisti net su dviem Taut. Tarybom.

40.VIII.30 lankėsi pas mane Paul Neyrac, buv. Prancūzijos Pasiuntinybės Kaune sekretorius.

Jis pasakojo, kad nesenai pro Berną pravažiavęs pulk. Ganeval. Dabartiniu metu Ganeval yra generolas ir Respublikos Prezidento kariškas Generalinis Sekretorius. Su juo yra tekę ne kartą pasimatyti ir jis yra pasilikęs labai ištikimas Lietuvos draugas.

Ganeval tada pasakojęs, jog vykęs iš Suomijos per Stockholmą, Kopenhagą, Vokietiją. Jo palydovas vokietis pulkininkas sakęs jam, kad vokiečiams kariams esą didelio susikrimtimo, jog neleidžiama pulti rusų ligi prasidės žiema. Jie esą kariškiai ir darą spaudimą į nacionalsocialistų partiją, tačiau Hitleris esąs įsikabinęs į Angliją ir norįs ją pirma paklupdyti. Šiaip ar taip, pagal tą vokietį, rusų klausimas turįs būti išspręstas.

Apie Suomiją Ganeval pasakojęs, kad ten esą įsitikinimo, jog rusai pulsią. Suomiai esą pasiryžę gintis. Vilties atsilaikyti jie neturį, tačiau tai būsiąs desperatų karas.

Maršalas Mannerheim atsisveikindamas pareiškęs pulk. Ganeval, kad tas išsiskyrimas jam esąs daugiau, kaip paprastas atsisveikinimas: „c'est quelque chose de plus decisif" (tai kažkas labiau lemiamo) — pasakęs maršalas. Jis nepergyvensiąs savo šalies pavergimo. Pagalbos jie iš niekur nelaukią. Švedai padeklamuosią ir nutilsią.

Su Neyracu plačiai kalbėjome apie perspektyvas. Jis tvirtai tiki, kad anglai atsilaikysią.

40.VIII.29 pas Šaulį lankėsi buv. Lietuvoje Šveicarijos konsulu, vėliau pasilikęs Lietuvoje gyventi Weingart. Jis pasakojo, kad okupacija buvusi staigi, niekam, o ypač vokiečiams, nelaukta. Lietuvoje buvęs toks įspūdis, kad, jei rusai būtų užtęsę porą dienų, Lietuvą būtų užėmę vokiečiai. Tenka pastebėti, kad panašus „įspūdis" galėjo susidaryti iš daugelio žmonių, kurių tarpe ir pats Weingart, kurie laukė kad taip įvyktų, bet tokiam laukimui nebuvo jokio objektyvaus politinio pagrindo. Vokiečiai tuo metu buvo per daug užsiangažavę su Sovietais. Pagal Weingarto pasakojimą, karininkų padėtis buvusi tragiškiausia; daugis jų geria iš desperacijos arba verkia. Jis palikęs Lietuvą liepos 17 d. Apie suėmimus maža ką buvę galima patirti, nes jie labai rūpestingai slepiami. Ko labiausiai bijoma Pabaltijo Valstybėse, tai to, kad rusai nesugalvotų išgabenti inteligentiją. Todėl į vokiečių Kulturbundą (vokiška organizacija gyvavusi ir prieš karą) rašosi žmonės būriais. Kalbama, kad susirašę jau ligi 80,000.

1940.IX.2 vakare kalbėjau telefonu su Lozoraičiu. Sutarėva, kad konferenciją reikia būtinai šaukti. Jis man pavedė susisiekti su P. Klimu. Patvirtino, kad Girdvainis ir toliau pripažįstamas pasiuntiniu. Pranešė, kad Gaurilius gerai laikosi, o A. Vaičiulaitis vykstąs į JAV pas Marijonus profesoriauti. Užsiminė, kad daugis pasikėlę išvykti į JAV ir reiškė baimės, kad mes čia neliktumėm ant smėlio... Be to, jis susirūpinęs Škirpos tylėjimu.

IX.3 vakare kalbėjau su Klimu. Siūliau savaitės gale atvykti į Berną ir vykti toliau Romon. Sakėsi jokiu būdu negalįs, turįs būti Vichy, nes įvykę didelių komplikacijų, apie kurias patirsim iš mums pasiųsto laiško. Telefonu nenorėjo aiškinti. Pasiuntinybės namai Paryžiuje perduoti VIII.25. Paklaustas, ar Bačkiui pavyko išgabenti baldus, atsakė, kad ir ten įvyko komplikacijų ir apie tai jis mums parašęs.

IX.4 buvau pas Argentinos ministerį, dabar jau ambasadorių Freyre (apie kurio tragišką likimą rašiau kitame skyriuje, pusl. 211 ir 212. Man buvo tą patį rytą atėjusi mintis prašyti Argentinos Vyriausybę per jį, kad pastaroji priglobtų lietuvius inteligentus, pabėgusius nuo bolševikų, aprūpindama juos dokumentais, pasais ir t.t. Pasikalbėjus, jis patarė kreiptis į visas Š. ir P. Amerikos vyriausybes: surašyti Promemoriją ir jam įteikti.

Pasitaręs su Šauliu, Geručiu, surašiau Promemo, kurį žmona išlygino ir gražiai perrašė. Be to, su ambas. Freyre sutarėme, kad parašysiu straipsnį didžiausiam ir įtakingiausiam Argentinos dienraščiui „La Prensa", duosiu jam, o jis parekomenduos ir pabandys įpiršti redakcijai.

IX.5 gautas Klimo laiškas apie jo asmeniškų ir Pas-ės baldų užgrobimą. Rašo su didžiausiu pasipiktinimu. Siunčia Pranc. URM-jai įteikto memorandumo nuorašą. Pasitarę savo tarpe, priėjome išvadą, kad tai rizikingas raštas, nes Klimas savinasi Pas-ės daiktus. Bolševikai gali išvilkti tai aikštėn ir sukompromituoti. Šaulys pasiėmė tuo reikalu Klimui parašyti ir atkreipti jo dėmesį.

Visą dieną, su mažomis pertraukomis, rašiau straipsnį „La Prensai".

IX.6 baigiau straipsnį, parašiau savo curriculum vitae, kurią Freyre žadėjo įteikti Buenos Aires arkivyskupui ir jį suinteresuoti mano likimu...

Tą pačią dieną aplankytas Wettstein (apie jį žiūr. pus.

207), tarp kitų dalykų sakė, kad Koester ir von Bibra, (vokiečių pasiuntinys ir patarėjas, kalbėdamiesi su juo labai domėjęsi klausimu, ar nesą galimumų „Angliją atvesti į protą"? Jis atsakęs, kad neįmanoma net spėlioti, kad ginklu nepriveikta Anglija kapituliuotų...

IX.5 buvome stoty palydėti JAV patarėjo Bentono, kuris buvo iškeltas ar tik ne į Romą. Jis visur keliavo su savo motina. Bet pastaroji turėjo pasilikti, nes jos kambarinei rumunei nebuvo gauta italų tranzito ir todėl šį kartą vyko tik jis vienas. Stotyje buvo iš vokiečių Pas-ės pats pasiuntinys Koester ir patarėjas v. Bibra. Su pastaruoju truputį sušnekova. Klausė, ką veikiu ir ar jau gavau darbo? Atsakiau, kad tuo tarpu neieškau, nes mes gyvename viltimis, kad padėtis pakitės. Jis paklausė: ar gi tokios didelės atsargos, kad galiu drąsiai žiūrėti į ateitį? net į tolimesnę. Atsakiau, kad tai amžinai neužtruks. V. Bibra dar klausinėjo, kokia Lietuvoje nauja padėtis. Atsakiau, kad viskas sujaukta ir pastatyta aukštyn kojom. Jau mums patiems ima trūkti maisto, tuo tarpu kai prieš porą mėnesių gabendavom maistą į Vokietiją ir... Rusiją.

V. Bibra klausė susidomėjęs, bet nė žodžiu nepritardamas mano viltims.

Ta proga prašiau man padėti gauti vizą į Vokietiją šeimos aplankyti. Mat jau turėjome žinių, kad žmonos motina Elena Jurgelionytė-Jankauskienė, žmonos sesuo Angelė Masiulienė su vyru ir dviem vaikais ir jauniausioji sesuo Birutė buvo iš Lietuvos ištrūkę ir gyveno Berlyne. V. Bibra žadėjo paskambinti v. Nostitz'ui, kuris vadovavo Pasiuntinybėje Pasų ir vizų skyriui.

Žmona man po to pastebėjo, kad v. Bibra man nepadės vizos gauti.

IX.6 pavakare paskambino Gerutis ir pranešė, gavęs laišką iš Škirpos, kuriame rašoma, jog jis turėjęs nugalėti nepaprastai didelius sunkumus (kokius — nepasakė, nes

greičiausia ir parašyta nebuvo), tačiau šiomis dienomis vyksiąs pas mus ir, čia pabuvęs porą dienų, vyksiąs Italijon padaryti „Erholungsreise"... Tas laiškas mus pradžiugino ir nuramino. Tuojau apie tai pranešiau telegrafu Lozoraičiui ir Klimui.

IX.7 Išsiunčiau Lozoraičiui laišką su visais ambasadoriui Freyre įteiktų raštų nuorašais: Promemorija apie padėtį Lietuvoje, raštas dėl mūsų inteligentų suglobimo, straipsnis „La Prensa".

Tą pačią dieną mačiausi su Freyre. Sakėsi išvyksiąs iš Berno IX.12.

Tuoj po pietų išvykova su žmona į La Chaux pas Gabrius. Priėmė gražiai, vaišino. Gabrys daug kalbėjo, dažnai nuslysdamas į savo senas karčias reminiscencijas. Buvo įkyru ir grasu. Labai daug gyrėsi. Nuolat kalbėjo apie savo pasimatymus su W. Churchiliu, Lavaliu, generolu Weygand. Sekančią dieną atvyko Gerutis ir, papietavę pas Gabrius, išvykome į Ženevą.

IX.8 20 val. pas Estijos pasiuntinį prie Šveicarijos Vyriausybės ir prie T. S-gos Karel Selter įvyko pasitarimas. Jis vis tos pačios nuomonės: vokiečiai paklupdys anglus ir darys tvarką Rytuose. Kada tai įvyks, esą sunku pranašauti, tačiau su anglais jis laukia galo jau šį mėnesį. Jam atrodo, kad vokiečių susidūrimas su Sovietais neišvengiamas.

Aš jam iškėliau eilę prieštaravimų, tačiau, jis pasiliko prie savo nuomonės. Pasirėmęs žiniomis, gautomis iš savo krašto, jis randa, kad bolševikų okupacija esanti nepaprastai pragaištinga. Lygindamas bolševikų ir vokiečių pavojų, jos mano, kad tautai reikia „zuerst leben und dann nur politisieren" (pirma gyventi, o tiktai paskiau politikuoti). Jis netiki ir net laiko pavojingu dalyku visiškos nepriklausomybės atgavimą. Pagal jį, žmonės, kurie jai dirbo ir dabar nukentėjo — nusišalins, nebeseks. Maximum

palankumo galim savo bylai tikėtis, tiktai laikydamiesi visi kartu. Jam aišku, kad vokiečių globa vis dėlto geresnė; be to, vokiečiai žmoniškės (humanizuosis) ir ieškos bendradarbiavimo su tautomis.

Mūsų aukso reikalu Selter sakėsi turįs tvirtą patikinimą iš BRI prezidento McKitrick, kad uždėtasis embargo nebūsiąs nuimtas, kol tai priklausysią nuo jo.

Selterio žiniomis ir apskaičiavimais mūsų visų trijų Pab. Valstybių aukso rezervas siekia daugmaž 100 milijonų estų kronų vertės. Latviai turį mažiausią dalį. Mūsų su estais dalys esančios beveik lygios. Tuo būdu mūsų daliai tektų apie *80 milijonų litų.*

Pats Selter žadėjęs vykti į Berlyną. Parašęs tuo reikalu savo prieteliui. Laukiąs atsakymo. Kitą dieną telefonu pasakė, kad atsakymą jau gavęs ir galįs gauti vizą kada norėdamas. Prašė to dalyko neskleisti ir nepanaudoti. Jis ketąs vykti apie spalio mėn. Dabar pasitenkinsiąs pasimatymu su Škirpa.

Mūsų pasikalbėjime dalyvavo Gerutis ir Selterio sekretorius.

40.IX.9 buvova su Geručiu pas seną gruzinų veikėją Šavišvili. Kalbėjome tris valandas. Įdomus žmogus. Pasakojo apie savo patyrimą ir gruzinų veikimą. Jų centras buvęs Paryžiuje. Po sudarymo alijanso su Sovietais, prancūzai nacionalinės gruzinų vyriausybės nebegalėję toliau pripažinti. Todėl gruzinai įsteigę Office National Georgien, kurio priešakyje buvęs ir tebesąs Jordania. Jis turįs pavaduotoją. Gruzinai beveik visose sostinėse turį savo atstovus. Romoje taip pat. Jie gaudavę šiek tiek paramos iš lenkų, nes lenkams jie daug padėję leisdami, pirmajam pasauliniam karui baigiantis ir įvykus Rusijoje revoliucijai, savo krašte kurti ir organizuotis lenkų legijonams. Lenkai leidę žurnalą „Peuple prometee", vėliau pavadintą „Prometee".

Su vokiečiais taip pat nebuvę nutraukę ryšių. Priešingai. Berlyne gyvenąs jų žymus rašytojas G. Robakidze, kuris esąs net nacių partijos nariu. Be to, jie Vokietijoje turį keliolika profesorių, kurie kilę iš Nacionalinės Vyriausybės 1924 m. pasiųstų apie 100 stipendininkų.

Šavišvili aiškiai pasisakė už glaudų bendradarbiavimą su nacionalsocialistine Vokietija. Jis rado esminių skirtumų tarp bolševikų ir nacių. Primena von Ossiecki atsitikimą su Nobelio premija, kur teismas vis tik galėjęs tarti savo nešališką žodį.

Plačiai kalbėjome apie reikalą visoms Sovietų pavergtoms tautoms glaudžiai bendradarbiauti.

Čia tenka pastebėti, kad Šavišvili buvo didelis patrijotas ir darė seno kalnų pranašo įspūdį. Gyveno jis kaip koks atsiskyrėlis. Vėliau iš jaunesnių gruzinų teko girdėti, kad buvęs nesugyvenamo būdo ir užsikirtėlis savo koncepcijose. Jau tada buvo gerokai senas ir pavargęs. Šiandien greičiausia jau bus miręs. Bendradarbiavimas su juo neišsiplėtojo. Dar karo metu teko pasimatyti porą kartų ir tiek. Berods buvo, Sovietų — vokiečių karui prasidėjus, nuvykęs į Vokietiją ir sugrįžo neišpasakytai nusivylęs...

1940.IX.15 iš Berlyno atvyko Škirpa. Plačiai papasakojo savo išgyvenimus, pasimatymą su iš Lietuvos pabėgusiu Ernestu Galvanausku, savo pavojingą kelionę į Kauną ir išsinešdinimą iš ten, patarus Krevei-Mickevičiui, pro Klaipėdą ir t.t.

Tą pačią dieną iš Ženevos paskambino ir P. Klimas, o po pietų jis jau atsirado Berne.

IX.16 apsitvarkėme įvairius reikalus: vizas, pinigus, paposėdžiavome su Šauliu, parengiau kelionei mašiną, o rytojaus dieną IX-17 P. Klimas, K. Škirpa ir mudu su žmona mano „Buick special" išvykome Italijos link pro Sioną, jau vėlai naktį pasiekdami Domodosolą. Čia pernakvoję, pro Milaną traukėme toliau ir jau sutemus 21 val.

pasiekėme vietovę Sancasciano val di Pesa, kur apsinakvojome bene vieninteliame viešbutyje Albergo della Posta. Tai buvo tikras košmaras: viešbučio „patogumų" primityvumas, nešvarumas tiesiog neapsakomi ir neaprašomi. Nei žmona, nei aš neišdrįsome net nusirengti. Šiaip taip pasnaudę, 6 val. ryto jau traukėme toliau ir IX.19 13 val. jau pasiekėme Romą.

Kelionė buvo labai įdomi ir įvairi, kaip ir mūsų maža kompanija. P. Klimas ir K. Škirpa buvo du kontrastai. Kiek pirmasis turėjo humoro, aistringai mėgo paradoksus, buvo įdomus pasakorius, tiek antrasis buvo visą laiką rimtas, susimąstęs ir, anot žemaičių pasakymo, „neišmanė juoko". P. Klimas labai tiko į porą su mano žmona, kuri taip pat mėgsta „blaguer", o aš geriau tikau į porą su Škirpa. Todėl dažniausia Škirpa ir sėdėjo šalia manęs — šoferiaujančio. Man buvo labai gera šoferiauti, nes turėjau beveik nuolatinę distrakciją, klausydamas P. Klimo ir žmonos dialogo. Škirpa ne kartą rodė rūkščią miną ir vis norėjo „rimtų" kalbų. Būtų neteisinga pasakyti, kad mes visą laiką tiktai ir išdaigavome. Buvo ir rimtų kalbų, tačiau su pertraukomis pajuokavimui. Tatai labai „sutrumpino" kelionę ir man palengvino vairavimą. Reikia pasakyti, kad ir mūsų juokavime buvo pakankamai kartelio. Pvz. vienas mūsų bolševikams apibūdinti „išgalvojo" tokį žiaurų rusiško žodžio „smerdiakvo" prancūzišką „vertimą": „m...-pouilleux" (š... utėlėtas).

Klimas ir Škirpa papasakojo apie savo patyrimus, pirmasis apie jo knygų ir asmeniškų daiktų išvogimą, papirkus Pasiuntinybės sargą, o antrasis apie savo kelionę į Kauną, sunkumus su vokiečiais ir t.t.

PASIUNTINIŲ KONFERENCIJA ROMOJE

Tik atvykę į Romą tą pačią dieną susisiekėme su mūsų Pasiuntinybe prie Šv. Sosto, kur buvo apsigyvenę ir Lozoraičiai su šeima. Mudu su žmona priglaudė Tėvai Marijonai, kurių viršininku (generolu) tada buvo a.a. Vyskupas P. Būčys. Žmonai davė kambarį atskirame paviljone, o man vienuolių name.

Konferencijos darbą pradėjome tik apsiprausę tą pačia diena mūsų Pasiuntinybėje, prie Šv. Sosto 15:30 val. Dalyvavo: S. Girdvainis, P. Klimas, S. Lozoraitis, K. Škirpa ir E. Turauskas.

Pirmame posėdyje pradėjome išklausyti pranešimų ir nustatėme svarstytinų klausimų „katalogą". Ilgą pranešimą padarė pirmas S. Lozoraitis, antras P. Klimas, trečias S. Girdvainis. Padaroma pertrauka vakarienei. Po vakarienės darom antrą posėdį, kuriame padarau pranešimą aš, o paskiau pradeda savo pranešimą Škirpa. Jis jo nebaigė tą vakarą, nors posėdį baigėme tik 23 val. Romos laiku.

Kitą dieną IX.20 3-čią posėdį pradėjome 10:15 ten pat. Posėdžio pradžioje trumpai pasitarėme dėl audiencijos pas Popiežių, nes tą klausimą tą patį rytą iškėlė man Vysk. Būčy. Nusistatėm, kad audiencijos visam mūsų gremijumui neprašyti, o tik man su Girdvainiu. Škirpa tęsė toliau savo pranešimą iš santykių su vokiečiais. Tame posėdyje jau iškėleme ir konkrečių klausimų, pvz. Respublikos Prezidento A. Smetonos pasilikimo Europoje ar išvykimo į JAV-es klausimą, Vyriausybės tremtyje sudarymo klausimą ir k. 14:30 padarėme pertrauką pietums, o 16 val. pradėjome 4-ąjį posėdį. Šiame posėdyje ypačiai plačiai buvo išdiskutuotas ekz. Vyriausybės ar Tautinio Komiteto sudarymo klausimas. Buvo įvairių nuomonių ir pasiūlymų.

Įdomų, kad jau rytiniame posėdyje, kalbant apie R. Prez. pasilikimą Europoje ar išvykimą į užjūrį, buvo prieita išvada: a) išvykimas į Ameriką nepageidaujamas tokiais sumetimais: 1) sukėlimas polemikos lietuvių tarpe, 2) sunkumas susisiekti, 3) asmeniški pavojai; b) būtinai gauti iš R. P. paskyrimo aktą vienam Min. Pirmininko pavaduotojui su paveldėjimo teise ir, eventualiai, aktus en blanc Min. Kabineto nariams. Nusistatyta atkreipti R. P. dėmesį į pavojaus Valstybei, jei paliktų be jokių aktų, apeliuoti į jo patriotizmą ir valstybingumą. Jei gi jis niekaip su tuo nusistatymu nesutiktų, tai nusistatyta dirbti be ryšio su juo.

Po ilgų diskusijų buvo nutarta sudaryti Tautinį Komitetą iš 4 narių: pirmininko, pavaduotojo ir 2 narių. Buvo kalbėta ir apie 5 narį iš Amerikos lietuvių, bet toks klausimo sprendimas atrodė nepraktiškas.

Gana būdingi buvo įvairūs pasiūlymai. Aš pasiūliau sudaryti T. Komitetą, o kišenėj turėti Vyriausybės narių sąrašą ir Min. Pirm., kuris gyventų Berlyne. Tam Komitetui siūliau tokius uždavinius: a) ieškoti sau pripažinimo pas įv. kraštų vyriausybes, b) kovoti už aukso fondo išsaugojimą, c) būti moraliniu centru Amerikos lietuviams ir naujai emigracijai, d) ruošti bendrą Sov. pavergtų tautų frontą.

Škirpa pasiūlė kitokią struktūrą: R. Prez. paskiria T. Komiteto pirmininką, kuris reziduotų Ispanijoj ir vice-pirmininką, reziduojantį Berlyne. Atėjus momentui (atseit prasidėjus įvykiams Rytuose), Prezidentas atsistatydina, Taut. Kom. pirmininkas automatiškai pasidaro ein. R. Prez. pareigas, o vice-pirmininkas pasidaro Min. pirmininku. Jis pasiūlė į T. Kom. pirmininkus Ernestą Galvanauską, o save į vice-pirmininkus, be to, vieną narį iš Amerikos lietuvių.

O P. Klimas pasiūlė, kad visi Lietuvos atstovai užsie-

nyje sudarytų T. Komiteto greimiumą. Komitetas turėtų Generalinį Sekretorių, išimtinai atsidėjusį tam darbui.

IX.21 10 val. susirinkome 5-am posėdžiui ir posėdžiavome ligi 14 val. 6-tas posėdis nuo 17 ligi 20 įvyko, dalyvaujant Vysk. Pr. Būčiui ir 7-tas nuo 21:30 ligi 1 val. nakties.

Per šiuos posėdžius buvo daugiau mažiau išsemtas T. Kom. klausimas ir provizoriškai buvo prieita susitarimo. Buvo taip pat apsvarstyta Tautinio Komiteto būstinė. Nusistatyta įkurdinti jį kurioje nors Europos nekariaujančioje šalyje: Ispanijoje, Italijoje ar Portugalijoje. Komiteto atstovais Amerikoje provizoriškai numatyti R. Skipitis, K. Pakštas, P. Grigaitis, „jei prisidės prie Komiteto".

T. Komiteto sudėtis numatyta tokia: E. Galvanauskas — pirmininkas, S. Lozoraitis — ipso jure pavaduotojas, K. Škirpa ir E. Turauskas.

Čia tenka pastebėti, kad Škirpa įvairiais būdais priešinosi mano kandidatūrai, prisimindamas mudviejų susidūrimus grynai politiniais klausimais, man esant Politikos Direktorium, o jam — pasiuntiniu Berlyne. Aš Konferencijoje atvirai pasakiau, kad man vis tas pats: būti ar nebūti T. Komiteto nariu, tačiau kaip priims lietuvių katalikų visuomenė Amerikoje, kad iš 4 narių nebus nė vieno jai artimo žmogaus.

Škirpa vis vien nenorėjo nusileisti. Tik mudviem su Girdvainiu IX.23 išvykus į Popiežiaus audienciją, sugrįžęs iš jos Lozoraitis man pasakė: kartu su Klimu perkalbėjome Škirpą...

Tokia sudėtis ir pasiliko.

Minėtuose ir sekančiuose (posėdžiavome net sekmadienį IX.22) 8, 9, 10, 11 ir 12-me posėdžiuose vėliau pasinėrėme finansinių, etatų, šalpos ir kitų klausimų svarstyme. Tai užėmė daug laiko, nes buvo daug „technikos" tuose svarstymuose.

Audiencija pas Popiežių

1940.IX.23, S. Girdvainio lydimu, 11 val. abu su žmona buvova priimtu Popiežiaus Pijaus XII *specialioje* audiencijoje.

Kas yra turėjęs reikalų su audiencijomis Vatikane, tas žino, kad jų yra trys rūšys: *viešosios,* kada Popiežius priima didesnes ar mažesnes lankytojų minias, *specialiosios,* kurių metu lankytojai nedidelėje salėje išrikiuojami po vieną ar mažais būreliais ir Popiežius visus pavienius ir būrelius apeina, po vieną kitą minute pasikalba, palaimina ir *privačios,* kada Popiežius lankytoją ar porą priima savo darbo kambaryje, vadinamoje privačioje bibliotekoje, pasisodina ant gilių fotelių priešais save ir pasikalba ilgesnį ar trumpesnį laiką, paprastai 15 minučių. Šios trečiosios rūšies audiencijos laikomos pačiomis svarbiausiomis ir reikšmingiausiomis. Jos ir *Osservatore Romano* audiencijų kronikoje skelbiamos pirmoje vietoje.

Kodėl mūsų Pasiuntinybė prie Šv. Sosto neparūpino mums privačios, o tik specialią audienciją? Ar, dėl trumpo laiko, jos negavo, ar nepajėgė-nesugebėjo, ar nenorėjo — man neaišku. Juoba, kad tuo metu ir aš pats nenusimaniau apie audiencijų rūšis, todėl net negalėjau pasiteirauti. Mat tebuvau buvęs tik viešose audiencijose pas Pijų XI. Audiencijoje mus pastatė vienoje nedidelėje salėje, kur buvo įvairiose salės vietose dar keli ar keliolika asmenų, pasiskirsčiusių į mažus būrelius. Mus sutiko camerario conte Antonelli. Belaukdamas Popiežių įeinant, susipažinau su Vengrijos ministeriu prieš Šv. Sosto. Pasikalbėjimas buvo labai įdomus.

11:40 mus nuvedė į Salla di Tronetto (toji pati, kur buvo priimtas 1957 m. gegužės mėn. ir Prancūzų Respublikos Prezidentas Rene Coty), į kur netrukus atėjo Šv. Tėvas. Mums priklaupus, pasveikino, ištiesdamas ranką, kurios

žiedą pabučiavome. Popiežius pats pradėjo kalbą, sakydamas: „Quelle tragedie s'est abuttue sur votre Pays"... (Kokia tragedija ištiko jūsų kraštą).

Popiežiui pareiškiau, kad tikrai „notre peuple se trouve dans les affres de la misere morale et materielle et le fruit d'un labeur acharne de 20 annees est detruit en l'espace de 3 mois... De plus, on deporte nos intellectuels par milliers, il y a deja plusieurs centaines de refugies en Allemagne..." (mūsų tauta yra moralinio ir medžiaginio skurdo nusiaubta ir 20-ties metų atkaklaus darbo vaisiai buvo sunaikinti 3-jų mėnesių trūkyje. Dar daugiau: tūkstančiai mūsų šviesuolių deportuojami ir jau atsirado šimtai pabėgėlių Vokietijoje).

„Mais la presse n'ecrit rien a ce sujet..." (bet spauda tuo klausimu nieko nerašo) — pasakė Šv. Tėvas. „Je suis la presse allemande, italienne, espagnole et je n'y trouve presque rien au sujet des malheurs de votre pays" (Aš seku vokiečių, italų, ispanų spaudą ir aš ten beveik nieko nerandu apie jūsų krašto nelaimes).

Čia įsiterpia Girdvainis, sakydamas, kad šveicarų spauda daug ir labai mums palankiai rašo. Aš tatai patvirtinu, pažymėdamas, kad oficialioji politika neleidžia italų ir vokiečių spaudai rašyti laisvai, tačiau mes randame simpatijų visuose tų kraštų sluoksniuose. O Šveicarijoje net paprasčiausi žmonės mus užjaučia.

Toliau Šv. Tėvas nusiskundė, kad „la force brutale" (brutali jėga) dabar vyrauja pasaulyje.

Iš savo šalies pastebiu, kad tikrai mūsų kraštą pavergė barbarų ir destruktorių antplūdis, kurie apgaulės ir klastos būdu mus užgrobė ir dabar naikina tai, ką tauta savo prakaitu buvo sukūrusi medžiaginėje ir dvasinėje srityse. Todėl mes visas mūsų viltis ir visą mūsų tikėjimą sudedame į dvasinių vertybių galutinį laimėjimą ir į Jūsų Šventenybės tėvišką globą. Mes, kurie galime dar laisvai kal-

bėti, mes pasistatėme sau tikslą: 1) kovoti už nepriklausomybės atstatymą, 2) demaskuoti maskvietiškų bolševikų klastas. Pridūriau, kad iš kai kurių kraštų vadovaujančių sluoksnių mes susilaukėme daug pradrąsinimo: JAV-ės, Did. Britanija, Pietų Amerikos Valstybės nepripažįsta aneksijos ir toliau pripažįsta mūsų Pasiuntinybes.

Čia Pijus XII pastebėjo, kad tai tikrai svarbu. Jam savo pastabą baigus, pareiškiau, kad „grace a la sollicitude paternelle de Votre Saintete notre Ministre aupres du Saint-Siege continue a exercer ses fonctions et pour nous cela represente une valeur inestimable" (Jūsų Šventenybės tėviško palankumo dėka mūsų Ministeris prieš Šv. Sosto toliau eina savo pareigas ir tatai mums turi neįkainuojamos reikšmės).

Šv. Tėvas Pijus XII, atsigrįžęs į S. Girdvainį, pasakė: „Mais bien sur, mais cela va de soi..." (tikrai taip, bet tatai savaime suprantama).

Audiencija buvo baigta. Atsisveikinant, mums priklaupus Šv. Tėvas palaimino Lietuvą, visus mūsų artimuosius, visus tuos, kurie mūsų širdims brangūs.

Audiencija buvome visi trys patenkinti, nes 1) radome Popiežiaus Pijaus XII tikrai tėvišką užuojautą mūsų pavergtai tautai, o 2) (ir tai svarbiausia) buvo sutvirtinta mūsų Pasiuntinio prie Šv. Sosto pozicija, nes pats Vyriausias Romos Katalikų Bažnyčios Galva nedviprasmiškai pareiškė, kad jo misijos tęstinumas prie Šv. Sosto yra „savaime suprantamas". Kad tatai nebuvo grynai mandagumo mostas, bet aiškus Šv. Tėvo nusistatymas, įrodė gyvenimas, nes ir po beveik 17 metų nuo to pareiškimo, Lietuvos Pasiuntinybė prie Šv. Sosto tebėra pripažįstama.

Kad ta Pasiuntinybė būtų galėjusi suvaidinti žymiai didesnį vaidmenį, negu tikrovėje, čia jau ne Šv. Sosto kaltė, o mūsų pačių. Nesveikatos ir kitos priežastys padarė tai, kad jos vaidmuo susivedė beveik į gryną simbolizmą ir

reprezentaciją, nors ir pastaroji turėjo ne kartą pasikliauti tik „antru numeriu", o ne pačiu pasiuntiniu...

Būsimojo mūsų „Rūsčiojo laikotarpio" (smutnoje vremia) istorininko dėmesiui tenka pastebėti, kad iš esmės vadinamųjų „Kybartų Aktų" kilmę reikia vesti nuo Pasiuntinių Konferencijos Romoje. Jau IX.21 rytiniame posėdyje Škirpa pasiūlė: Resp. Prezidentas pasirašo tik E. Galvanausko paskyrimo aktą. Aktas *datuojamas 40. VI.15 ar 16 Kybartuose.*

1940.IX.24 jau vienas aplankiau Valstybės Sekretarijate Monsinjorus Tardini ir Montini. Pirmasis priėmė gana punktualiai ir buvo labai tiesus, atviras ir padrąsinantis mūsų užsimojimams. Antrasis, šaltas, atsargus, santurus ir diplomatiškas. Jo teko laukti apie valandą, nes buvo pilna lankytojų. Pirmasis dar ir dabar tebėra Vatikane, o antrasis prieš trejetą metų buvo pakeltas Milano arkivyskupu.

Vieną ir antrą audiencijų dieną posėdžiai buvo tęsiami, nors rytiniai posėdžiai nebuvo pilni, kadangi trūko ar net dviejų dalyvių.

Paskutinę Konferencijos dieną IX.25 ėmėmės redaguoti baigiamųjų nutarimų, sprendėme visą eilę dar iškilusių klausimų. Be kitų, padarėme ir tokį nutarimą: visi kiti Lietuvos Pasiuntiniai, kurie negalėjo dalyvauti šiame suvažiavime, prašomi prie jo nutarimų prisidėti ir telegrafu pranešti apie tai. Kiekvienas Pasiuntinys informuoja savo krašto Liet. Konsulus, kiek ras reikalinga.

Buvo nusistatyta, kad Taut. Komiteto pirmininkas Ern. Galvanauskas vyks į JAV-es. Kadangi R. Skipitis buvo numatytas nuolatiniu Komitetu atstovu JAV-ėse, tai, kol E. Galvanauskas bus Amerikoje, Skipitis pasilieka Berlyne, ir tik Galv. sugrįžus ir ten paruošus dirvą, jis vyksta į Ameriką.

Buvo nutarta taip pat, kad E. Galv. vyksta pro Švei-

cariją, Ispaniją.

Suvažiavimo buvo taip pat nusistatyta, kad Pasiuntiniai, kurie nereziduoja savo sostinėse ir neatsideda visiškai darbui, atlyginimo negauna. Turėta galvoje J. Šaulys, kuris buvo apsisprendęs palikti Berną ir apsigyventi savo antrosios žmonos viloje „Casa Mafalda". Suvažiavimas nusistatė: Šauliui pranešama atlyginimo principai ir jis daro išvadą.

Prisiposėdžiavę per keliolika posėdžių ir beveik neturėję laiko net po Romą pasidaityti IX.26 7:30 val. leidomės grįžtamon kelionėn. Tai jau buvo mums poilsis, nes nebereikėjo protokoluoti ir formuluoti. Galėjome laisvai kalbėtis ir išdaigauti. Per dieną pasiyrėme gerą galą kelio, nes 22 va. pasiekėme Serravolle. Pramigę toje vietovėje, IX.27 6 val. braukėme toliau ir 20 val. atsiradome jau Berne.

Per visą kelionę jokios nelaimės neįvyko, tiktai persiritus ir leidžiantis apačion apardytu, pagrindinai taisomu plentu, subraižiau kiek dešiniojo sparno priešakį, nes per daug buvau ant posūkio prisiglaudęs prie uolos. Šiaip jau kelionė buvo, nors ir varginanti, tačiau ir laiminga.

PASITARIMAI BERNE SU RESP. PREZIDENTU A. SMETONA

Sugrįžę į Berną, jau radome čia atvykusį A. Smetoną su žmona. Jis buvo apsigyvenęs kukliame pensijone.

Pirmas pasitarimas įvyko Pas-ės patalpose, Brueggler-weg 11, 1940-IX.28. Dalyvavo: A. Smetona, P. Klimas, J. Šaulys, K. Škirpa ir aš. Pirmas posėdis prasidėjo 15:30 val.

P. Klimas referavo apie Romos pasitarimus ir padarytus nutarimus, pažymėdamas, kad Pasiuntiniai pasisakė už savo mandatų tęstinumą kovoje dėl nepriklausomybės atstatymo. Jis atpasakojo suglaustai ir kitus svarbiausias nutarimus.

Po Klimo, žodį paėmė A. Smetona. Čia, tikslumo sumetimais, pateikiamos Smetonos mintys taip, kaip jos buvo mano užrašytos sakytame posėdyje.

A. Smetona: „Įdomus sumanymas ir turi realaus pagrindo, tačiau, reikalingas pataisų. Du aspektai: juridinis ir politinis. Vienas su kitu turi eiti (derintis). Birželio 15 juridinė būklė paliko tvarkoj. Merkys negalėjo paskirti Min. Pirmininko. Jis galėjo paskirti Min. Pirm. pavaduotoją. Prezidentas pasakė, kad jis nepasirašys nei 1, nei 3 ultimatumo punkto. Netvarka prasidėjo nuo (Vyriausybės?) sudarymo. Mano pasiūlyta: protestuojame. Pritarė tik K. Jokantas ir K. Masiliūnas. Atsižadėjimas suverenumo. Pasakiau: jei Vyriausybė nukryps — atstatysiu (ją).

Prezidentas birž. 15 negalėjo padaryti tokio akto (tikriausia turima galvoj Merkio atstatymą ir paskyrimą kito). Jis nieko negalėjo padaryti, jis tris mėnesius buvo internuotas. Vokiečių už tai smerkti negalima. Jei kita kuri

valstybė sužinotų — kiltų audra. (Paskutinio sakinio mintis man pačiam šiandien ne visai aiški, nes trūksta precizijos dėl to: ką sužinotų ir kodėl kiltų audra?).

Buvo kilęs nepasitenkinimas dėl Prezidento pabėgimo. Atšalus, suprato ir pakeitė savo nuomonę. Didžiausias nepasitenkinimas žmonėmis, kurie klaidino: V. Krėvė-Mickevičium, E. Galvanausku ir Vitkausku.

Vyriausybės sudarymas emigracijoj: Europoje niekur nėra sausos vietos. Užjūryj — bus gal juridinis pagrindas, bet nebus politinio. Mandelstamas galėtų geriausiai nušviesti juridinę pusę. (A. Smetona turėjo galvoje rusų kilmės teisininką-konsultantą, tarpt. teisės specialistą Mandelstamą, kuris ne vieną kartą buvo Lietuvos Vyriausybės konsultuojamas ir dalyvavo ekspertu mūsų bylose su Lenkija ir Vokietija Tarptaut. Haagos Tribunole. Jis nuolat gyveno Paryžiuje ir ten mirė 1944m.)

Mūsų tik pasyvus pasipriešinimas. Reikia paruošt elaboratą apie juridinę padėtį ir pakaišiot užsieniečiams. Išgelbėt pinigus. Mums svarbu, kad apie mus pradėtų kalbėt.

Svarbus kontinuiteto (tęstinumo) klausimas: ar mes šitą istoriją numetam ir ką nauja kuriam. (Čia A. Sm. greičiausiai turėjo galvoj patį save ir baiminosi, kad iš įvairių sumanymų ir naujų įstaigų, kaip T. Komitetas, nekiltų jam konkurencijos). Aš manau, kad reikia laikytis tradicijos. Protestuoja kiekvienas kraštas tiek, kiek jis gali.

16 milijonų aukso ir 4 mil. valiutos. (matyti tiek turėjo Lietuvos Bankas savo seifuose), visi kiti pinigai BRI.

E. Galv. bent dabar negalima būtų traukti, kol atauš.

Mūsų Konstitucija nereikalauja, kad Prezidentas būtų Lietuvos teritorijoj. Delegacijai pasakiau, kad kiekvieną aktą, suderintą su Konstitucija ir įstatymais, pasirašiau. (Čia turima galvoj birželio 16 ar 17 atsiųstą iš Kauno delegaciją, kurioje dalyvavo E. Galvanauskas, gen. Talat-

Kelpša, pulk. Saladžius ir Pulk. Šliogeris Vaclovas.)

Programa: politinės programos nuo labdarinės neskirčiau. Su Amerika reikia susirišti.

Kaip Taryba ano karo metu — ji buvo visų pripažintas autoritetas.

Ar mes išlaikom kontinuitetą, ar naują ką kuriam?

Kur geriau būti Prezidentui? Aš buvau tos nuomonės, kad Prezidentui geriau čia pasilikti. (Turima galvoj Europą).

Labdaros klausimas labai svarbus. Lenkams (atsiradusiems dėl karo Lietuvoje) mes išleidome kokią 10 milijonų (litų).

Pasiuntinių autoritetas. Realų ryšį galima sumegzti: arba iš Amerikos kas atvažiuotų, arba iš čia kas nuvyktų. Klaidingi nušvietimai, bolševikų spauda, surizgusios srovės. (Čia greičiausia A. Sm. bus turėjęs galvoje kai kuriuos pirmuosius atgarsius Am. Liet. spaudoje, komunistinę spaudą ir seną savo kartelį prieš Amer. liet. katalikų ir socialistų dažnai labai aitrias kritikas jo įvestojo ir simbolizuotojo tautininkų režimo atžvilgiu).

Kiek turi šansų vokiečių kombinacija? (Greičiausia A. Sm. čia turėjo galvoje artimesnį bendradarbiavimą su vokiečiais, kurios minties svarbiausiu atstovu buvo K. Škirpa ir A. Gerutis).

Did. karo metu, kai važinėjome į Šveicariją, radome ten lenkų delegatų, kurie darė politiką su vokiečiais, o kita jų pusė dirbo su alijantais."

A. Smetonai pabaigus savo ilgoką dėstymą, aš pasisakiau teigiamai už mūsų Romoje sugalvotą struktūrą.

K. Škirpa pareiškia, kad nieko nedaryt — negerai. Berlyne gi ką daryt — labai sunku. Jis pasisako esąs suinteresuotas, kad Taut. Komitetas būtų. Tai svarbu politinei veiklai Berlyne, kad, reikale, Komitetas galėtų tą veiklą padengti.

Škirpos nuomone, reikia veikti Amerikos lietuvius, kad vokiečių per daug nepultų.

Jis dar užsimena apie šaulių pasiuntimą sulaikyt Prezidentą. (Nėra abejonės, kad Škirpa suteikė ir detalių apie tą dalyką, bet jų neatsimenu ir mano pasižymėjimuose taip pat nieko daugiau neparašyta).

Škirpa dar pasisako dėl daromų priekaištų E. Galvanauskui ir stengiasi jį pateisinti.

Čia vėl intervenavo A. Smetona: „Labai neaišku, kas yra realumas. Į ką orientuotis? Raktas yra pas vokiečius. Kaip aš galiu paskirti tokį žmogų, kuris buvo už kolaboravimą (bendradarbiavimą) su bolševikais? Pirmiausia paimkim tokį žmogų, kuris buvo už pasipriešinimą.

Ar tuomet skirti, kada Prezidentas galės veikti, ar daryti fikciją?

E. Galvanauskas didžiausio kompromiso žmogus, be linijos.

Ar negalėtų Komitetą sudaryti tie trys, kurie buvo paskirti Urbšio? (Turima galvoj Urbšio telegrama, kuria S. Lozoraitis skiriamas „likusios užsienyje mūsų diplomatijos šefu, o jo pavaduotojais Šaulys ir Klimas).

Lėšų klausimas svarbus. Ryšio klausimas su Amerika — istorija mūsų mokytoja."

Atsitiko (turbūt: nelaimė, okupacija ar nesipriešinimas) dėl to, kad buvo susidaręs Front Populaire (Liaudies Frontas) (Čia A. Sm. greičiausiai turėjo galvoje dvi paskutines Lietuvos Vyriausybes, kuriose dalyvavo ne vieni tautininkai, bet ir liaudininkai su krikšč. demokratais turėjo po porą ministerių. Jis visą laiką tuo bodėjosi ir visą laiką ilgėjosi „ministrų be uodegų", atseit be visuomeninio užnugario, be jų „sponsorių" — partijų. Iš čia tikriausiai ir tas nevykęs palyginimas su Prancūzijoje 1934 metais kurį laiką veikusiu kairiųjų partijų „front populaire").

Kariuomenė visą laiką buvo nesveika: 1926, 1934 m.m. pats Raštikis. (Čia greičiausia A. Smetona daugiau precizavo savo mintį, nors pas mane tik tiek tepažymėta. Bet skaitytojas atsakymą dėl kariuomenės „nesveikatos" ras paties S. Raštikio atsiminimų knygoje „Kovose dėl Lietuvos" I tome. Ten labai aiškiai ir atvirai apibrėžti ir Raštikio santykiai su A. Smetona. Šis tas papildomo apie tuos santykius bus pasakyta ir mano šjuose atsiminimuose, tik kitame skyriuje.)

Kuriant nauja bent tų klaidų nedaryti, kurios buvo daromos.

Karas virsta didžiuliu. Kad paskirt reiktų — aš manau, kad galima būtų VI.15." (Atrodo, kad čia A. Sm. turėjo galvoje ateitį, kad tokiam paskyrimui bus realios sąlygos, bet jis dar nebuvo susigyvenęs su, kaip jis pats anksčiau pavadino, „fikcija").

Aš sakiau E. Galvanauskui, kad pertvarkytų L. Banko statutą — nepadarė, sakiau jam ir Min. Pirmininkui (Merkiui), kad pinigus padėtų — nepadarė. (Čia turėta galvoj pervedimas stambesnių sumų į užsienį okupacijos atveju.).

Čia berods padarėme pertrauką vakarienei ir 21 val. toliau tęsėme pasitarimą. Pirmas prabilo A. Smetona.

„Kiekvienas dirba, ką jis gali. Susisiekimas su Amerika. Pabėgėlių šelpimas. Juridinė būklė. Mandelstamas. Kodėl Lietuva nesigynė Danijos pavyzdys. Kokia Lietuva paliko: kiek mokyklų, tiltų.

Kol nėra realių sąlygų — tokį Komitetą sudaryti — klausimas neaiškus. Galvoju ir dar pagalvosiu apie tai, ką jūs sakėt. Iš principo nesu priešingas. Dar niekas kakton nemuša, ko čia taip skubėti. Prezidentui pavaduotojas reikalingas, nes nežinia kas gali atsitikti. Pasirūpinti pralaužti spragą Amerikoje pinigų reikalu.

Mano paties klausimas: (pabraukta mano pasižymėjimuose) Amerikon, jei reikėtų važiuoti, tik išgavimui pini-

gų. Konstitucija sako karo metui, kad Prezidentas gali veikti įsakymais, tik bėda su kontrasignata. Iš bėdos ir Musteikis (turima galvoje gen. K. Musteikį, Merkio Vyriausybės Krašto Apsaugos ministerį) galėtų čia padėti. Tai šiek tiek realus pagrindas.

Didelio svorio duodu pinigų išgavimui Amerikoje. Reikia prieiti prie tikrų amerikonų: Bullitto, Hooverio ir kitų.

Gyvenau vienas 3 mėnesius užsidaręs. Nesistebėkit, jei aš negaliu ką daugiau pasakyti."

„Didžiosios politinės linijos (pabraukta užrašuose): Manome, kad „trikampis" (greičiausia A. Sm. turėta galvoje Vokietija-Italija-Sovietai) ims ir laimės. Apie mus gali kalbėti tik tas, kas turi intereso. Vokiečiai turi. Anglija, Amerika — neturi. Jei karas užtrunka, visko gali būti. Anglai laikysis. Vieni meluoja ir kiti. Kas nuvažiuos Amerikon — pasidarys kito liogerio žmogus. Būtų gera, kad į Ameriką kas nuvažiuotų ir iš ten kas atvažiuotų."

Čia įsiterpė Škirpa, bet ką jis pasakė, pas mane nepažymėta.

A. Smetona dėstė toliau: „Ar mes pripažįstame kontinuitetą, ar mes ką nauja darome? Jei jūs norite daryti tokį Komitetą, tai jūs darote, aš nieko prieš neturiu."

Škirpa čia primena 14 metų Lietuvą valdžiusį tautininkų režimą, kuris kritišku momentu neparodė pasipriešinimo.

A. *Smetona* atkirto: atvirai pasakyta, bet neteisingai pasakyta.

Ar Tamsta kaltas, kad įvyko 1926 m. gruodžio 17 d.?

Škirpa: Kaltas tas, kas sulaužė drausmę ir kurstė ją laužyti.

A. Smetona: „Vyriausybėje buvo vienas ir tas pats naujas tautininkas — A. Merkys. Mano įsitikinimu, kaltas front populaire. Prezidentas atsakingas, kam paskyrė tuos

žmones.

Manęs niekas neįtikino, kad aš dabar paskirčiau Ministerį Pirmininką, kuris vėliau, kaip deus ex machina išlystų viešumon pirmininku.

Jūs norit daryti Komitetą — darykit savo rizika."

Aš pasisakau, kad reikia paskirti ir dabar.

A. *Smetona* pripažįsta reikalą turėti pavaduotoją. Reikia pagalvoti apie asmenį., tokį, kaip Paderewskį... Paskyrus MP, Konstitucija leidžia paleisti jį be kontrasignatos.

Aš pasiūlau Škirpos kandidatūrą.

A. Smetona: Dėl tos idėjos ir turėjau išvykti iš Vokietijos. Taip blitz schnell nepasidarys. Jei reikės veikti — per keliolika valandų ir atsirandu Berlyne, jei esu Šveicarijoje.

P. Klimas: Visi Pasiuntiniai tęsia savo darbą, kaip anksčiau ir eina pareigas, lyg nieko nebūtų atsitikę. Reikia, kad būtų išlaikyta valstybinė idėja. Pavaduotoją reikia ne tik pripažinti, bet ir paskirti. Atidėlioti būtų nevalstybinga. Komiteto Pirmininkas turėtų būti lyg ersats-URM-ris ir koordinuojantis centras. Mes norėjom, kad Prezidentas uždėtų lyg ir antspaudą tam mūsų sumanymui.

A. Smetona: „Prezidentas turi paskirt savo pavaduotoją tuo metu, kai realios sąlygos leis. Ar bus paskirtas Prezidento, ar ne — niekas nežinos. Padaryt ir po puodu pavožt. Aš jį paskirsiu ir aš pats turiu atsisakyt — taip suprantu. Tas Komitetas jokios juridinės reikšmės neturės, turės tik moralinę reikšmę, net jei būtų Prezidento parašas. Nors reikalo nebūtų, Prezidentas gali dalyvauti (turbūt savo parašu?). Jei jums atrodo reikalinga nuo naujo taško pradėt — darykit be Prezidento.

Jei realiai atsistotų klausimas, tai paskyrimas būtų derybų objektu. Jei vokiečiai pareikštų pageidavimą, aš jį, E. Galvanauską, paskirčiau... E. Galvanauską galima

naudoti atskiriems uždaviniams."

Čia A. Smetona įterpė rusišką anekdotą, pritaikydamas jį mūsų svarstomam klausimui: „dvie papi v Rimie: odin nastupil na prastol, a drugoj, po prosbie naroda, umier" (du Popiežiai Romoje: vienas užlipo ant sosto, o antras, liaudies prašomas, numirė).

Mūsų pasitarimai šia „linksma" gaidele ir baigėsi, nepriėjus jokios bendros išvados ir nieko nesutarus.

Nuostabiu būdu J. Šaulys laikėsi visą laiką pasyviai ir nė vieno karto neintervenavo. Tatai galima paaiškinti ne tik jo santūriu būdu ir mažakalbumu, bet ir politiniais motyvais. Jis į mus visus žiūrėjo kaip į pasinešusius provokiška linkme ir ypačiai Škirpos kandidatūroje matė tos linijos įvaizdavimą. Todėl jis tylėjo, palikdamas mums rungtis su A. Smetonos pasipriešinimu.

Pasitarimų išdava buvo apvilianti. Todėl ir abu Romos pasitarimų dalyviai — Klimas ir Škirpa, nieko nebelaukdami, išsiskubino į savo gyvenamas vietas. Rugsėjo 29 6:40 val. išvyko Klimas, o 13:29 — Škirpa.

Berne pasiliko Smetona ir Šaulys. Šaulys pamažu kraustėsi, nes apsiuntenybei išnuomotoji vila buvo atsakyta ir pernuomota Čili Pas-ei.

„Kybartų Aktų" kilmė

Reikia pripažinti, kad A. Smetonos reagavimas į Romos Konferencijos nutarimus visiems mums buvo gana šaltas „dušas" ir todėl tų nutarimų vykdymas, net jų pranešimas konferencijoje nedalyvavusiems pasiuntiniams, buvo delsiamas ir užtruko su viršum 3 mėnesius.

Sugrįžus į savo gyvenamas vietas Škirpai ir Klimui, Šauliui išsikėlus į Lugano, Berne ėjo kasdieninis gyvenimas ir susirašinėjimas su Lozoraičiu bei kitais postais. A. Smetona sėdėjo savo pensijone ir daug vaikščiodavo po

Berną ir apylinkes. Karts nuo karto juos aplankydavau ir pas save pasikviesdavau. Mano vardo dieną X.13, pasivaišinę pas mus, padarėme ekskursiją automobiliu į Thun-Interlaken. Senukas reiškė didelio pasitenkinimo. Jis tuo metu tvarkė susirašinėjimą su Amerika ir kitais kraštais.

Aš dariau desperatiškų žygių šveicarų įstaigose, kad jam leistų pasilikti Šveicarijoje, kas matyti iš tolesniame skyriuje sužymėtų mano demaršų, bet tie žygiai pasiliko be vaisių.

1940 m. spalio mėnesį subrendo mintis, kad reikia ir vėl sukviesti Pasiuntinių pasitarimą, tai ir įvyko lapkričio mėn., kaip toliau aprašyta.

Nieko daugiau ypatingesnio iš to laikotarpio atmintyje nepasiliko.

Tik Ponia Smetonienė vieną kartą žmonai ar man nusiskundė, kad mes juos pamiršę, palikę... Pasiteisinau, kad, viena, nenoriu per daug įgristi, o svarbiausia, man tenka vežti Pas-ės vežimėlis ir todėl ir laiko nedaug teatlieka pasižmonėjimams. Nepaisant to nusiskundimo, santykiai su Smetonais buvo geri, lygūs ir be „konfliktų". A. Smetona jautėsi labai prislėgtas ir „desempare"...

Derybos dėl Prezidento A. Smetonos pasilikimo Šveicarijoje.

Kaip jau buvo kitoje šios knygos vietoje (žiūr. pusl. 255) minėta, buvo bandyta Prezidentą sulaikyti Šveicarijoje. Tuo tikslu dariau pakartotinų demaršų Politiniame Departamente, kas matyti iš žemiau cituojamų ano laiko „Pro memo".

Su dr. K. Stucki
1940-X-2 10.30

Pasimatymas nukeltas į X-3, 10:30 taip paskambino Stucki.

1. Pro domo sua.

2. Smetonos apsigyvenimas. *Nieko nežino.*

3. Vizitas pas Konfeder. Prezidentą. *Priėmė palankiai. Žadėjo referuoti.*

4. Pasų popieriaus klausimas. *Nežino nieko".*

5. Liberališkesnio kai kurių asmenų įvažiavimo klausimas: Lozoraitis, Klimas, Škirpa. *Žadėjo pakalbėti.*

6. Lozoraičiui dabar leisti atvykti. Nekėliau konkrečiai.

7. Dippaštas: Bern-Roma ir vice-versa, Bern-Berlynas ir vice-versa. Suabejojo ir prašiau toliau nekelti.

8. Klausinėjo daug apie padėtį Lietuvoje. Nuraminau, kad su „Axe" mes gyvenam geruoju. Kad buvau pas Popiežių, kuris priėmė labai greitai, nes šeštadienį buvo aprašyta audiencija, o pirmadienį jau priėmė. Tatai dariau, paremdamas audiencijos prašymą pas Konfeder. Prezidentą".

Šveicarų Politinio Departamento organizacijoje yra tokia struktūra: Politikos Departamento Šefas — vienas iš 7-ių vyriausybės narių. Kitais žodžiais — užsienių reikalų ministeris. Po jo eina Užsienių Reikalų Skyriaus Šefas (Chef de la Division des Affaires Etrangeres), o po jo įvairių poskyrių viršininkai. Politinio poskyriaus viršininku, tiesiogiai priklausančiu Skyriaus Šefui (Įgal. Min. Bonna) ir buvo Pasiuntinybės Patarėjas Karel Stucki. Žmogus gerokai prašokęs 50 metų.

„Pro Memo"
1940.X.10

1940.X.4 d. lankiausi 11 val. pas Rothmund (Policijos Departamento arba Vidaus Reikalų Ministerijos aukštas pareigūnas, savo einamomis pareigomis atitinkantis daugmaž p. Karel Stucki padėtį Politiniame Departamen-

te) A. Smetonos ir šeimos pasilikimo Šveicarijoje klausimu.

Tą pat dieną 15 val. buvau tuo pat reikalu pas Baechtold (Svetimšalių Policijos Viršininkas). Žadėjo atsakyti X.7.

Nesulaukęs, skambinau iš ryto. Žadėjo paskambinti vakare. Neskamino. Skambinau X.8. Prašė dar palaukti. Skambinau X.9 16 val. Žadėjo paskambinti ryt 9 val.

X.10 9 val. p. Baechtold paskambino ir pasakė, kad šiandien perduoda dossier (bylą) Polit. Dep-tui, kuris ir spręs. Teisingumo ir Policijos Dep-to avis (nuomonė) esąs: 1) Prezidentas vykdamas žinojo, kad čia negalės pasilikti ir tatai Polit. Dep-to sutikime Berlyno Pasiuntinybei buvo įsakmiai pažymėta; 2) jie atsakę neigiamai kitiems Pab. Valstybių vyrams (aliūzija į Ekį, kurią man jau Rothmund padarė); 3) Precedento baimė. Išvada: Teis. ir Polic. Dep-to avis nėra visiškai neigiamas, bet ir nėra favorable (teigiamas, palankus). Spręs galutiniai Polit. Dep-tas.

Prašiau p. Baechtold, redaguojant savo avis nesuredaguoti jo visiškai decourageant (atgrasančiu). Atkreipiau dėmesį, kad eina reikalas apie Chef de l'Etat, kad negalima prilyginti eiliniams diplomatams, kurie turi daugiau liberte de mouvement (judėjimo laisvės), kad precedento atžvilgiu jie yra visiškai couverts (apdrausti), nes niekas nežino, kuriomis sąlygomis R. Prezidentas įvažiavo; jis gyvena plus discretement que n'importe quel particulier de marque (discretiškiau kaip bet kuris įžymesnis privatus asmuo).

Prašiau, kaip jau asmeniškai esu sakęs, kad nesudarytų ateičiai tuo klausimu amertume (kartėlio)...

Sakė jau šiandien perduodąs su savo Dep-to avis visą dossier Polit. Dep-tui".

Pro Memo
1940.X.11

10:20 val. buvau pas A. Smetoną, kviečiamas. Iš ryto buvau skambinęs į Poli. Dep-tą d-rui Stucki, prašydamas mane priimti. Atsakė, kad tik ką gavęs iš Baechtoldo dossier, jo dar nepaskaitęs ir niekam nereferavęs, todėl negalįs nieko naujo pasakyti. Be to, Bona turbūt turėsiąs referuoti pačiam Dep-to Šefui Pillet-Golaz.

Prašiau, kai susipažins su dossier, man paskambintų, kad galėčiau suteikti papildomų eclaircissements (paaiškinimų).

A. Smetona dėstė savo argumentus: 1) laivų iš čia dabar užsakyti negalima; 2) kelionė dabar sunki: 3) sūnaus vaikai vienas 18 mėnesių, kitas kelių savaičių; 4) mes priglaudėm arti 100 tūkstančio lenkų; 5) lietuvių čia tėra vos apie 100 žmonių, o lenkų keli ar keliolika tūkstančių; 6) Moscickio precedentas moralinis (buv. lenkų Prezidentas Moscicki buvo įsileistas apsigyventi Šveicarijoje); 7) jei negali palikti ligi pavasario, tai kiek gali (iki Kalėdų-Naujų Metų); 8) Šveicarai Lietuvoje.

Į Italiją vykti nenori. Jei šveicarai nesutiks palikti — vyks į Portugaliją. Ten pakeliui į Ameriką ir į Lietuvą arčiau."

Tiek teturiu ano laiko tekstų-pasižymėjimų. Šveicarai dėl ilgesnio A. Smetonos pasilikimo jų žemėje pasisakė neigiamai ir vis kalbino, klausinėdami kada išvyks. Todėl, nebeapsikęsdamas, Prezidentas ir pasiskubino išvkykti. Kai tik gavo Portugalų, ispanų ir prancūzų vizas, 1941 m. sausio 2 d. paliko Šveicariją ir nuvyko į Portugaliją, kur kiek pagyvenęs, atsidūrė JAV-ėse.

Po Lietuvos Pasiuntinių suvažiavimo Romoje, 1940 m. rugsėjo 20-25 d.d., kuriame dalyvavo: p.p. S. Lozoraitis, S. Girdvainis, P. Klimas, K. Škirpa ir aš, rugsėjo 27 d. visi

keturi (P. Klimas, K. Škirpa ir mudu su žmona) atsiradome vėl Berne. Čia jau radome atvykusį prezidentą A. Smetoną su žmona ir apsigyvenusį viename kukliame pensione. Rytojaus dieną 17 ir 21 val. jau turėjome pasitarimų su A. Smetona, kuriuose davyvavo: J. Šaulys, P. Klimas, A. Gerutis ir aš. A. Smetoną painformavome apie mūsų suvažiavimo Romoje išdavas ir apie beveik vieningą tarptautinės politinės padėties įvertinimą. Mums A. Smetona papasakojo savo išgyvenimus Vokietijoje ir jo patirtą gana nemalonų vokiečių traktavimą.

Šį kartą tie pasikalbėjimai tiek ir tetruko, nes rytojaus rytą, rugsėjo 28 d. 6 v. 40 išsiskubino P. Klimas į Vichy, o K. Škirpa 13 v. 29 min. grįžo į Berlyną. Likome mes vietiniai — Šaulys, Gerutis ir aš, kurie dažnai matydavomės tai kartu, tai paskirai su Smetona ir pasikalbėdavome įvairiais reikalais. Stengėmės taip pat kiek paįvairinti jo tremties gyvenimą. Pvz. savo vardinių — spalio 13 d. pavėžinau mašina Prezidentą su Ponia į Thun ir Interlaken.

Taip mums bebendraujant ir besikalbant apie padėtį, buvo prieita išvada, kad reikėtų ir vėl sukviesti bent kai kuriuos Pasiuntinius pasitarimui į Berną, juoba, kad Prezidentas buvo nusistatęs vykti į JAV-es. Kai kurie iš mūsų jį nuo to pasiryžimo bandė kalbėti. Tatai mes darėme dviem sumetimais: 1) galvojome ir laukėme, kad tarp Sovietų ir Vokiečių kils konfliktas; konfliktui kilus, spėliojome, vokiečiai atstatys Lietuvos nepriklausomybę ir ieškos sudaryti teisėtą vyriausybę, pasiremdami tęstinumo dėsniu; tam reikalui ieškos sueiti į kontaktą su neatsistatydinusiu, bet tiktai, nepaprastų aplinkybių dėka, pasitraukusiu iš krašto, Valstybės Galva; numatydami, kad JAV-ės, vėliau ar greičiau, įsitrauks į karą, galvojome, kad Prezidento atsiradimas kariaujančioje šalyje gali sutrukdyti sakyto tęstinumo sumezgimą. 2). Antras kai

kurių mūsų motyvas buvo daugiau vidaus pobūdžio: bijojome, kad p. Smetona, atsidūręs JAV-ėse, kur jo orumas mūsų tautiečių stambios daugumos akyse dėl jo įkūnyto režimo Lietuvoje nebuvo labai didelis, ir pajutęs tatai, galės patekti išimtinon vienos srovės (tautininkų) įtakon, kuri šiaip ar taip, tesudarė tiktai nežymią mažumą lietuvių visuomenės JAV-ėse; iš to tegalėtų kilti žala bendram mūsų Valstybės reikalui.

Buvo bandyta p. Smetoną prikalbinti likti Šveicarijoje. Tuo reikalu buvo net zonduota Šveicarų Politiniame Departamente. Tačiau, atsakymas buvo gautas neigiamas. Šveicarai nenorėjo savo teritorijoje turėti tokios rūšies politinį tremtinį. Tarp kito ko ir viza p. Smetonai tebuvo duota tiktai tranzitinė ir po to, kai jau buvo gauta Berlyne JAV-ių viza.

Prezidentui buvo dar sugestijuota apsigyventi Portugalijoje.

Į visus tuos įkalbinėjimus p. Smetona atsakydavo aiškiu apsisprendimu vykti į Ameriką. Ar toks jo nusistatymas ėjo iš asmeniško pobūdžio akstinų — atsirasti galimai toliau nuo žiauraus karo siaubimo žemyno — Europos, ar veikė taip pat ir politiniai sumetimai — ginti Lietuvos bylą didelėje, dar nekariaujančioje valstybėje, atsirėmus taip pat į stambią patrijotiškai nusiteikusią lietuvių emigraciją — sunku man būtų pasakyti. Greičiausiai Prezidentą bus veikę abu akstinai kartu.

Naujas Pasiuntinių suvažiavimas.

Susižinojus su kai kuriais lengviau pasiekiamais mūsų diplomatiniais postais, o visų pirma su p. Lozoraičiu, buvo nusistatyta suvažiavimą sukviesti Berne apie lapkričio vidurį. Lapkričio 13 d. atvyko Dr. J. Šaulys iš Lugano. Lapkričio 14 d. jau buvo Berne ir Jurgis Savickis, atvykęs

iš Roquebrune (Prancūzijoje, Alpes Maritimes departamente, prie Menton'o), nes tą dieną juodu su Šauliu palydėjau automobiliu pas Prezidentą Smetoną. Lozoraitis greičiausiai atvyko tą pačią ar rytojaus dieną, nes lapkričio 16 jau su juo buvau pas Prezidentą.

To laikotarpio mano užrašų knygelėje taip pažymėta: (40.XI.26 d.)

„Lozoraitis iš Romos atvyko į Berną XI.15 popiet tuo metu, kai mes su Šauliu buvome žiūrėti Wiener Geschichten filmo. Nuvykau jį paimti pas Geručius. Vakare pas mus pasidalinome įspūdžiais.

XI-16 jis persikėlė į Gothard Hotel, o popiet turėjome pirmą pasikalbėjimą A. Smetona, Šaulys, Lozoraitis ir aš. Jo bendra padėties apžvalga: informavo Lozoraitis, Šaulys ir aš. Pusryčiavo pas mus.

XI.17 pusryčiavome pas mus. Posėdžiavome jau dalyvaujant A. Geručiui, nuo 15 val. ligi vakarienės." Deja, daugiau užrašų knygelėje nebėra. Kaip matyti iš tų pasižymėjimų, J. Savickis pasitarimuose nedalyvavo. Jis tik buvo užsukęs į Berną iš Ženevos, kur lankėsi savo asmeniškiems reikalams likviduoti ir grįžo į Prancūzijos Pietus, pasimatęs su A. Smetona.

Atrodytų iš mano pasižymėjimų, kad ir P. Klimas nebus dalyvavęs tame suvažiavime. Ar jam liga, ar kurios kitos kliutys bus sutrukdžiusios laiku atvykti — nebeprisimenu.

Šiaip ar taip, šie pasitarimai užtruko apie savaitę laiko, nes lapkričio 25 d. jau iš Berno išvyko pirmas J. Šaulys, o kiek vėliau ir Lozoraitis.

Pasitarimai vyriausiai sukosi apie tai kad A. Smetona padarytų antidatuotą valstybinį aktą, pagal kurį atleidžiamas iš pareigų Min. Pirm. A. Merkys ir paskiriamas kitas jo vieton. Tatai buvo sugalvota tam atvejui, jei vokiečiai, pradėję karą su Sovietais, imtųsi ieškoti

sumegzti *tęstinumo* giją Lietuvoje. Prezidentui esant JAV-ėse, kurios galbūt jau bus įsitraukusios į karą, tatai nebūtų įmanoma.

Pirmuoju ir vieninteliu kandidatu tokiam paskyrimui mūsų galvose buvo K. Škirpa, kuris atrodė vokiečiams esąs persona grata ir kuris turėjo ryšių ir su nacių partijos kai kuriais asmenimis.

A. Smetona apie tokio akto pasirašymą iš viso pradžioje nenorėjo nė girdėti, nes jam, regimai, tatai atrodė falsifikatu ir todėl nepriimtinu. Reikėjo daug įkalbinėjimų ir įtikinėjimų, kad toks popierius gali būti labai reikalingas ir naudingas valstybei. Pagaliau sutiko pasirašyti. Bet apie K. Škirpos kandidatūrą nenorėjo nė girdėti ir čia pasiliko neperkalbamas.

Viename tokių mūsų pasitarimų mano bute Monbijoustrasse, 87, kai jau buvo galutinai atkritusi Škirpos kandidatūra, A. Smetona, kreipdamasis į J. Šaulį, pasakė: „O gal dr. Jurgis sutiks priimti paskyrimą?".

J. Šaulys labai griežtai atsisakė, pagrįsdamas tuo, kad jis vokiečiais nepasitiki ir iš jų nelaukia nieko gero. Tos nepasitikėjimo linijos Šaulys laikėsi pastoviai nuo pat karo pradžios ir tai buvo vienas iš motyvų, kodėl jis atsisakė dalyvauti Romos konferencijoje.

Mūsų pasitarimas tą dieną taip ir baigėsi be rezultatų, nesuradus kandidato... E. Galvanausko kandidatūra buvo buvusi minėta, bet ji savaime atkrito, nes E. Galvanauskas buvo buvęs trumpą laiką J. Paleckio sudarytoje vyriausybėje finansų ministeriu. Jokios kitos kandidatūros nebekilo ir nė vienas iš dalyvių, be jau sakyto J. Šaulio, nebuvo pasitarime paminėtas kandidatu.

Kitos dienos rytą paskambino man A. Gerutis ir triumfuojančiu tonu pranešė, kad „pavyko įtikinti senuką priimti S. Lozoraičio kandidatūrą".

„Kybartų aktai"

Tą pačią dieną popietiniame pasitarime a.a. A. Smetona ant kartoninių kortelių su įspaustu vyčiu, kurias aš jam parūpinau iš savo atsargų, ir parašė savo ranka du tokio turinio „aktus":

„Remdamasis Lietuvos Konstitucija (97 str.), atleidžiau Ministrą Pirmininką at. pulk. leit. Antaną Merkį ir jo sudarytą Ministrų Tarybą nuo pareigų ir skiriu Stanislovą Lozoraitį Ministru Pirmininku."

Kybartai, 1940 metų birželio mėn. 15 dieną.

(pas.) *A. Smetona*
Respublikos Prezidentas

Lietuvos Pasiuntinybė Šveicarijoje Bern, 1940.XI.22
No. 275

Nuorašas tikras.
(pas.) dr. J. Šaulys
Nepaprastas Pasiuntinys ir Įgaliotas Ministras Šveicarijoje
L.S. (Pasiuntinybės antspauda)

„Remdamasis Lietuvos Konstitucija (71 str.) pavedu Ministrui Pirmininkui Stanislovui *Lozoraičiui* mane pavaduoti.

Kybartai, 1940 metų birželio mėn. 15 dieną."

(pas) *A. Smetona*
Respublikos Prezidentas

Lietuvos Pasiuntinybė Šveicarijoje Bern, 1940.XI.22
No. 276

Nuorašas tikras.

(pas.) Dr. J. Šaulys
Nepaprastas Pasiuntinys ir Įgaliotas
L.S. (Pasiuntinybės Ministras Šveicarijoje.
antspauda)

Iš čia parodytų nuorašų (patvirtintų dr. J. Šaulio parašu ir Pasiuntinybės antspauda) matyti, kad vadinamieji „Kybartų Aktai" buvo pasirašyti arba 1940 m. lapkričio 22 d., arba dieną ar dvi anksčiau.

P. Lozoraitis, grįždamas į Romą tų „Aktų" originalo nedrįso imti su savimi, bet paliko jį man saugoti. Kadangi Pasiuntinybė neturėjo ne tik jokio nuosavo seifo, bet ir nebuvo išsinuomojusi banke, todėl aš tuos aktus padėjau savo asmeniškame seife „Kantonalbank'e". Jie ten gulėjo keletą metų. Tiktai vėliau laišku p. Lozoraitis paprašė jam tuos „Aktus" prisiųsti diplomatiniu kurjeriu, kokiu mes pasinaudodavome, tai mano ir buvo padaryta. Tačiau, prieš pasiųsdamas „Aktų" originalus, aš vis dėlto pasidarydinau savo archyvui jų foto-kopijas.

Ryšium su vėliau kai kurių mūsų visuomenės sluoksnių, o ir paties tų „Aktų" tituliaro p. S. Lozoraičio, tiems „Aktams" teikiamos *išplėstos* reikšmės, kaip tų „Aktų" sudarymo gyvas liudininkas, laikau reikalinga pažymėti, kad, tiek pačių tų „apokrifinių aktų" mintį iškėlusiųjų, tiek jų reikalingumą gynusiųjų, tiek ir paties juos pasirašiusiojo A. Smetonos galvoje jie tebuvo sudaromi *vienintelіam ir išimtinam* atvejui bei eventualumui: kada vokiečiai, susikibę su Sovietais ir norėdami pasaulio akyse pademonstruoti diametrališkai priešingą politiką Sovietų Sąjungos praktikuotajai Pabaltijy, ims ieškoti Lietuvos nepriklausomos valstybės *tęstinumo* nešėjų, kad būtų asmuo, kuris galėtų tokiu save vokiečiams pristatyti.

Apie jokią bendresnę, platesnę, visuotinesnę tų „Aktų" reikšmę nebuvo kalbos jokiu momentu nei prieš juos pasirašant, nei po jų sudarymo.

Todėl man buvo visiškai savaime suprantama, kad, vokiečiams mūsų lūkuriavimus ir viltis apvylus, tie „Aktai" savaime tapo užvožtas praeities lapas, savotiškas kuri-

jozinis atsitikimas...

Taip galvojau ne aš vienas, bet ir dr. J. Šaulys, kuris, kaip jau minėta, iš viso nebuvo nieko laukęs iš vokiečių, o todėl ir pačių „Aktų" reikalingumą net tam vieninteliam optimistiniam atvejui buvo laikęs nerealiu.

Apie tuos „Aktus" buvo tylima ir jie buvo laikomi savaime pamiršti. Todėl man teko gerokai nustebti, kai 1946 m. pavasarį gavau iš p. Lozoraičio laišką su oficialiniais raštais, pagal kuriuos Šaulys, Gerutis ir aš, pasirėmus tais „Aktais", buvome skiriami Lietuvos Delegacijos į paskutinę Tautų Sąjungos posėdiją nariais...

Smulkiau apie tai teks kalbėti ryšium su T. S-gos likvidacine posėdija. Čia tik tepastebėsime, kad nė vienas iš mūsų tais p. Lozoraičio „kredencijalais" nepasinaudojome ir jų niekam nepateikėme...

Tenka dar pastebėti, kad, faktas, jog S. Lozoraitis, dėl nepermaldaujamo A. Smetonos pasipriešinimo K. Škirpos kandidatūrai, tapo „Kybartų Aktų" tituliaru (beneficiaire), sukėlė labai didelio nusivylimo K. Škirpai, kuris buvo tikras juos gauti savo naudai. Iš čia pasikeitimas ilgai ir gana apkartusiais laiškais tarp Škirpos ir Lozoraičio, dėl kurių pastarasis, siekdamas apraminti ir numaldyti Škirpą, patikino šį, kad pirmu konkrečiu atveju, kada reikės tuos „Aktus" panaudoti, jis paskirsiąs Škirpą Ministru Pirmininku.

ROMOS KONFERENCIJOS NUTARIMŲ VYKDYMAS

40 m. lapkričio mėn. apsilankius Berne S. Lozoraičiui ir tapus „Kybartų Aktų" tituliaru, buvo progos pasitarti dėl Romos Konferencijos nutarimų vykdymo ir jų išsiuntinėjimo. Susisiekimas su mūsų dipl. postais nebuvo lengvas ir, be to, lėtas. Kiekvienas svarbesnis raštas, kol jo projektas suvaikščiodavo į Romą ir atgal, svetimiems dipl. paštams tarpininkaujant ir dar karo metu, turėdavo laukti savaitėmis ir mėnesiais. Todėl ir Romos Konferencijos protokolo lydraštis tegalėjo iš Berno išeiti tik 1941 m. sausio 2 d., t.y. kaip tik tą dieną, kada A. ir S. Smetonai paliko Berną. Jis buvo pasiųstas šiems mūsų Pasiuntiniams: B. Balučiui (Londone), P. Žadeikiui (Vašingtone), K. Graužiniui (Buenos Aires), V. Gyliui (Stockholme), J. Šauliui (Lugane), na, ir, suprantama, Romos Konferencijos dalyviams: S. Lozoraičiui, S. Girdvainiui, P. Klimui ir K. Škirpai.

Atrodo, kad to lydraščio tekstas yra gana būdingas aniems laikams, todėl jis čia ištisai pateikiamas:

Bernas, 1941 m. sausio 2 d.

J.M.
Ponui.....
Lietuvos Pasiuntiniui
.....

Aukštai Gerbiamas Pone Ministre,

Pono S. Lozoraičio pavedamas turiu garbės siųsti Tamstai Romos pasitarimų protokolo nuorašą, kuriame for-

muluotiems nutarimams ir pageidavimams, pasirėmus baigiamuoju nutarimu, prašoma Tamstos malonaus prisidėjimo.

Nutarimai formuluoti tuo būdu, lyg visa Pasiuntinių Kolegija, būtų, juos diskutuojant, in corpore dalyvavusi, o tai deja, dėl karo aplinkybių ir didelių atstumų, negalėjo įvykti.

Nutarimai yra įvairiais požvilgiais išdiskutuoti ir pagrindinai apsvarstyti per keliolika posėdžių. Be to, nebuvo skubėta ir su jų iš siuntimu, kad susidarytų proga dar pergalvoti ir kai ką išlyginti. Todėl tikime, kad jie susilauks Tamstos pritarimo ir patvirtinimo. Tačiau ir duodant jiems pritarimą, jei Tamstai kiltų kurių naujų minčių ar pasiūlymų tais pačiais ar kitais klausimais, labai prašyčiau apie tai pranešti.

Patį sutikimą su nutarimais prašyčiau pranešti telegrafu: Lietùva Bern.

Tenka dar pridurti, kad kai kuriuos nusistatymus pats gyvenimas yra pakeitęs. Pavyzdžiui, dėl R. P. kelionės į Ameriką. Jis pats būtų mielai pasilikęs Europoje. Deja, šveicarai nesutiko jo palikti net ligi Naujų Metų, nors faktiškai jis šiame krašte išbuvo ligi šios dienos, nes teko laukti beveik 7 savaites ispanų tranzito vizos. Šiandien jis jau yra pakeliui į Lisboną.

Taip pat buvo gautas neigiamas šveicarų atsakymas į mano kreipimąsi su prašymu retkarčiais paimti mūsų korespondenciją savo dipl. kurjeriu į Berlyną ir atgal.

Bandžiau taip pat kreiptis į Amerikos Pasiuntinybę su prašymu, kad paimtų dip. paketą min. Žadeikiui, tačiau be State Dep. leidimo nesutiko.

Naudojuosi šia proga painformuoti, kad Šveicarų vyriausybė Naujų Metų sveikinimų proga padarė diskriminaciją Pabaltijo Pasiuntinybių atžvilgiu. Čia yra iš seno paprotys, kad N. M. dieną Konfederacijos Prezidentas

priima kiekvieną pasiuntinį su savo bendradarbiais trumpai audiencijai. Pabaltijo valstybių pasiuntiniai šiais metais nebuvo prileisti, nors buvo lenkai, belgai, olandai, norvegai. Sunku aiškiai suprasti tokios diskriminacijos motyvai, tačiau tenka spėti, kad visi minėti pasiuntiniai laikomi „kariaujančių" šalių pasiuntiniais, nors iš esmės už juos visus kariauja galingas sąjungininkas. Dar nežinia, ar tokia skaudi diskriminacija turės ir tolimesnių pasekmių pačios Pas-ės tolimesnio pripažinimo požvilgiu ar ne.

Iš kitos šalies p. min. dr. K. Graužinis praneša, kad lapkričio gale į jį kreipėsi Bulgarijos Ch. d'affaires, klausdamas ar jis nesutiktų perduoti jam Pas-ę. Tokį pavedimą gavęs iš Sofijos vyr-ės, kuri veikianti Maskvos įgaliota. Panašų kreipimąsi jis pakartojo Estijos konsului ir Latvijos Ch. d'Affaires. Visur gavo griežčiausį neigiamą atsakymą.

Tamsta prašomas šią žinią išplatinti pažįstamųjų ir diplomatų tarpe, o jei galima ir spaudoje. Atsirado mat Maskvos interesų atstovai Pietų Amerikoje... Pamiršo gal, kad taip nesenai Sofijos katedrą sprogdino komunistų agentai...

Dar bus svarbu Tamstai pažymėti, kad numatytasis L.T. Kom-to Pirmininkas dabar yra Berlyne ir kad jis savo sutikimą jau yra davęs. Tačiau visas vargas ir sunkiausias klausimas, kur jam nutūpti pastoviau. Dar liepos mėn. p. min. Lozoraitis per ispanų ambasadorių Romoje klausė Madrido vyriausybę, ar ji nesutiktų priglausti pas save keliolika Lietuvos veikėjų, kurie tęstų kovą už Lietuvos nepriklausomybę. Atsakymas buvo tuo metu teigiamas. Tačiau per tą laikotarpį pasikeitė užs. reikalų ministrai, Ispanija prisidėjo prie „ašies", R. P. tranzito vizos teko laukti apie 7 sąvaites, surinkome žinių, kad gyvenimas Madride yra nepaprastai sunkus, stoka maisto, vietomis dar pasitaiko civilinio karo žiežirbų, stoka tvarkos ir t.t.

Dėl to ligi šiol susilaikyta toliau zonduoti.

Portugalija būtų labai paranki, tačiau ji yra padariusi nutarimą: nepripažinti okupacijos, tačiau sykiu suspenduoti ir visus susitarimus su Pabaltijo valstybėmis, jų atstovų kredencialus ir konsulų ekzekvatūras tol, kol truks okupacija. Toks nutarimas skaudžiau paliečia agresijos aukas, negu patį agresorių... Summum jus, summa injuria fit...

P. min. Klimui buvo pavesta pralaužti šį nusistatymą, tačiau jis, dėl įvairių aplinkybių, ligi šiol negalėjo nuvykti Lisbonon.

Jei Tamstai pavyktų pateikti kurią konkrečią sugestiją T. K-to būstinės reikalu, prašome skubiai atsiliepti.

Iš min. Škirpos ateina gana optimistinių žinių: jam pavyko beveik visus atbėgėlius aprūpinti darbu, jis tikisi kai kuriuos jų aprūpinti net inteligentiniu darbu. Jis pripažįstamas lietuvių Vokietijoje globėju ir valdžios įstaigos jo užtarimus paiso. Politinis susidomėjimas mumis taip pat nėra dingęs.

Reikšdamas Tamstai gilią pagarbą

(pas.) Ed. Turauskas
Įgaliotas Ministras

Išsiuntus šį raštą su protokolu, teko laukti atsakymų. Žinoma, kai kurie jų atėjo labai vėlai, net po kelių savaičių. Beveik visi buvo iš principo palankūs.

LIETUVOS TAUTINIO KOMITETO ATSIŠAUKIMAS

Romoje buvo nutarta išleisti atsišaukimą į Tautą. Su tuo atsišaukimu dar lėčiau ėjosi kaip su raštu ir protokolu. Kol tas atsišaukimas buvo surašytas, praėjo daugiau kaip 7 mėnesiai.

Tas atsišaukimas galutinai buvo surašytas Berne 1941 m. gegužės 11 d. Jo turinys buvo toks:

„Tautiečiai ir Tautietės,

Sunkią Lietuvių Tautos gyvenimo valandą Lietuvos Tautinis Komitetas kreipiasi į jus.

Nepriklausoma Lietuvos Valstybė, kuri 1918 m. Vasario 16-tos Aktu buvo atstatyta ir visos Tautos vieninga valia, pasiaukojimu, krauju ir darbu įgyvendinta, yra priešo okupuota. Daugiau kaip dvidešimt metų Lietuvių Tauta tvirtai ėjo pažangos keliu, neatsiliko nuo kitų tautų, tobulino savo valstybę ir padarė ją viena krikščioniškosios civilizacijos ir tvarkos atramų prieš Maskvos bolševikų skverbimąsi į Europą.

Visi Maskvos Komunistinio Internacionalo bandymai platinti Lietuvoje komunistines idėjas, kurstymai organizuoti bolševikinį perversmą, įvesti „proletarijato diktatūrą" nepasisekė, bolševikų propaganda buvo bejėgė prieš lietuvių patriotizmą, religingumą ir sveiką protą. Negalėdami kitaip įveikti Lietuvos, Maskvos bolševikai griebėsi atviro smurto. Laužydami sutartis bei teisę, pasinaudodami, dėl Europoje kilusio karo, susidariusia padėtimi ir savo pajėgų didžiausia persvara, jie užpuolė Lietuvą ir ją okupavo, Kelias dešimtis kartų skaitlingesnio priešo užpulta,

neapsaugota jokių gamtos kliūčių, kurios palengvintų gynimąsi, negaudama pagalbos iš svetur, Lietuva, deja, negalėjo pasipriešinti ginklu.

Reikšdami visos Tautos ir Vyriausybės valią, visi Lietuvos Respublikos pasiuntiniai, atskiru įgaliojimu, įteikė svetimų Valstybių vyriausybėms protestus prieš Lietuvos okupaciją ir prieš okupantų sudaryto vadinamo „seimo" nutarimą įjungti Lietuvą į Sovietų Sąjungą.

Šis bolševikų agentų susirinkimo padarytas nutarimas, begėdiškai falsifikuojantis lietuvių Tautos valią, neturėjo jokios teisinės ar moralinės galios, lygiu būdu jos neturi ir neturės visi kiti, tuo nutarimu pagrįsti, aktai.

Brutališka jėga, niekšiškas melas, klasta bei apgaulė — štai priemonės, kuriomis Maskvos vyriausybė, siekdama užimti naujas pozicijas Europai sprogdinti ir užpulti, įvykdė šitą naują Komunistinio Internacionalo nusikaltimą prieš civilizuotą pasaulį.

Tomis pačiomis priemonėmis naudodamiesi, Maskvos bolševikai siaučia ir šiandien mūsų tėvų žemėje. Jie iš pagrindų sugriovė, tolydžio ėjusį pažangos keliu, Lietuvos ūkinį gyvenimą. Jie išardė mūsų mokyklas, universitetus, lietuvių kultūros židinius, kėsindamiesi paversti juos komunistinės propagandos įstaigomis. Jie rusina Lietuvą aršiau, kaip Muravjovo-Koriko laikais. Jie persekioja ir niekina mūsų Bažnyčią. Jie falsifikuoja lietuvių tautos valią, čekistų teroro ir raudonarmiečių durtuvų pagalba darydami tariamus rinkimus. Jie siekia pažeisti lietuvių tautos garbę, naikindami mūsų istorijos paminklus ir tradicijas.

Bolševikai pavertė Lietuvą ištisu milžinišku kalėjimu. Tūkstančių tūkstančiai nekaltų žmonių kalinami, žiauriausiai kankinami, išvežami Rusijon, be teismo ir be kaltės žudomi. Šitame kalėjime visi yra lygūs: vyrai ir moterys, jaunuoliai moksleiviai ir moksleivės, suaugę ir net

vaikai; visiems: ūkininkams, netekusiems savo protėvių žemės, darbininkams, tapusiems bolševikinių komisarų vergais, šviesuoliams, šmeižiamiems ir niekinamiems, visiems lietuviams yra lygus bolševikų atneštas skurdas, okupantų vykdomas teroras ir priespauda, nes bolševikai kovoja su visa lietuvių tauta.

Tačiau lietuvių tauta nenugalėta. Nenugalimas jos patriotizmas, kietas pasiryžimas kovoti už savo laisvę, neįveikiama jos dvasia. Mes visada tikėjome mūsų tauta. Tą mūsų tikėjimą patvirtina ir nešališki stebėtojai. Jie liudija, kad tarp tautos ir bolševikų okupantų yra neperžengiama praraja.

Tolygiai vieningi ir patriotiškai nusistatę yra Lietuvos sūnūs ir dukterys, gyveną už Lietuvos ribų. Skaitlinga Lietuvos išeivija, sudarančioji žymią tautos dalį, yra pasmerkusi Maskvos smurtą prieš Lietuvą ir susijungusi kovos už Lietuvos laisvę šūkiu.

Lietuvos Respublikos Pasiuntinių nutarimu sudarytas Europoje Lietuvos Tautinis Komitetas imasi vadovauti kovai už Nepriklausomos Lietuvos Valstybės išvadavimą iš bolševikų okupacijos, derinti visų lietuvių pastangas, nukreiptas į šį tikslą, ginti ir atstovauti Lietuvos reikalus ir, ligi Lietuva yra okupuota, rūpintis visais kitais Lietuvių Tautos ir Valstybės reikalais.

Lietuvos Tautinis Komitetas šiuo kreipiasi į gyvenančius už Lietuvos ribų lietuvius, sveikindamas juos ir kviesdamas visokeriopai remti kovą už Lietuvos Nepriklausomybę. Komitetas siunčia brolišką pasveikinimą Lietuvai Gelbėti Tarybai, kuri sėkmingai dirba J. S. Amerikos Valstybėse ir visoms kitoms tos rūšies lietuvių organizacijoms kituos žemynuose.

Mūsų išeivija, ypačiai JAV lietuviai, praeityje visada jautriai atsiliepdavo į Lietuvos reikalus, suteikdami didelės dvasinės ir medžiaginės paramos. Liet. Taut. Kom-tas

šventai pasitiki, kad dabartinėje kovoje už Lietuvos laisvę, jie ir vėl bus pirmose patriotų eilėse, kiekvienas pagal savo išgales — žodžiu, raštu ar medžiagine parama — prisidėdamas prie kovos su bolševikų smurtu. Laisvę atgavusioji lietuvių tauta suteiktos paramos niekados nepamirš.

Iškentėjusi žiaurų bolševikų jungą, pasimokiusi iš praeities, lietuvių tauta atkurs savo valstybę tobulesnę, gražesnę, teisingesnę.

Lietuviai ir Lietuvės,

Nepamirškite senosios savo Tėvynės skaudžiausioj jos istorijos valandoj.

Remkite kuo kas gali kovą už Lietuvos išvadavimą iš žiaurios bolševikų okupacijos, kovą už *Laisvą, Nepriklausomą, Suvereninę Lietuvos Valstybę.*

Aukštai iškelkime mūsų šventos kovos vėliavą, įrašę joje didžiojo atgimimo dainiaus Maironio žodžius:

„Petys gi į petį, na vyrai, kas gali,
„Sustoję į darbą už mylimą šalį,
„Prikelkime Lietuvą mūsų...

Lietuvos tautinis komitetas

Lietuvos tautinio komiteto atsišaukimas Europoje, 1940 m. gruodžio mėn. nuorašai buvo pasiųsti: Gen. Konsului New Yorke. P. Žadeikiui, K. Graužiniui, Konsului Sao Paulo. S. Lozoraičiui, K. Škirpai, V. Gyliui, P. Klimui, V. Balickui. Atsišaukimą įsidėjo Amerikos ir kitų žemynų lietuvių spauda.

Tačiau, po pusantro mėnesio (1941 birželio 22 d.) prasidėję Vokietijos-SSSR karas ir pačioje Lietuvoje įvykęs sukilimas bei iš jo iškilusioji Laik. Liet. Vyriausybė panaikino to Komiteto pagrindą ir jis pasiliko tik mažu mūsų tremties istorijos atminimu.

Tenka dar pastebėti, kad L.T. Komitetui niekados ne-

teko susirinkti plenumo posėdžiui, nes jo pirmininkas E. Galvanauskas visą laiką gyveno Berlyne ir per visą karą nebuvo nė karto išvykęs į užsienį. Tas pats buvo ir su K. Škirpa, kuris taip pat, po kelionės į Romą, daugiau nebebuvo ištrūkęs į užsienį.

Tuo būdu, vienintelis viešas ir neviešas L. T. K-to pasireiškimas ir buvo aukščiau pacituotasis atsišaukimas.

Tiesa dar buvo L.T.K-to E. Galvanausko padarytas svarbus aktas 1941 m. birželio 22 d. Rytų karui prasidėjus jo buvo parašytas K. Škirpai tokio tūrinio laiškas:

„Jo Malonei, Ponui Kaziui Škirpai, Pirmajam Lietuvos Kariuomenės Savanoriui-Kūrėjui, BERLYNE.

Didžiai Gerbiamasis,

Lietuvos Tautinis Komitetas, po to, kai Sovietų Sąjunga, klastingai sulaužydama visas sutartis su Lietuva, okupavo mūsų kraštą, yra perėmęs Lietuvos valstybės reikalų gynimą ir jungęs lietuvių tautos pastangas išlaisvinti mūsų kraštą nuo bolševistinės okupacijos ir atstatyti nepriklausomą valstybę.

Įvertindamas Rytų Europos politinius bei karinius įvykius, gyvybiškai liečiančius Lietuvą, Lietuvos Tautinio Komiteto vardu kreipiuosi į Tamstą, kviesdamas šią lemiamą mūsų tautos ir valstybės gyvenimo valandą paimti sunkią naštą ir sudaryti Lietuvos Respublikos Vyriausybę, jai vadovauti bei atstovauti, pasiremiant 1938 metų vasario 12 d. Lietuvos konstitucija (Vyr. Žinios Nr. 600).

Kadangi Lietuvos Respublikos Prezidentas yra išvykęs į Amerikos Jungtines valstybes ir dėl karo sudarytus sąlygų greitai su juo susisiekti negalima, tai Lietuvos Vyriausybės paskyrimas pagal Lietuvos Konstituciją yra neįvykdomas dalykas. O tuo tarpu Vyriausybės sudarymas yra gyvybinis ir neatidėliotinas Lietuvos reikalais.

Kviesdamas Tamstą imtis taip didelės atsakomybės dėl mūsų tautos likimo, Lietuvos Tautinis Komitetas yra tvir-

tai įsitikinęs, kad Tamsta paaukosi visas savo jėgas šiam didžiam uždaviniui, aukščiau už viską brangindamas Tėvynės laisvę ir gindamas lietuvių tautos teises.

Lietuvos Tautinis Komitetas linki, kad Tamstai kuo greičiausiai pavyktų atstatyti krašto turėtąją santvarką ir sujungti visus lietuvius į brolišką vienybę, vairuojant lietuvių tautą ir valstybę tokiu keliu, kuris užtikrintų visokeriopą Lietuvos gerovės klestėjimą.

Lietuvos Tautinis Komitetas kviečia visus lietuvius padėti Tamstai, vykdant šiuos didžius uždavinius, ir aukoti viską tėvynės laisvei patikrinti ir lietuvių tautos gerovei sukurti.

Berlynas, 1941 m. birželio 22 d.

(pas) E. Galvanauskas

Lietuvos Tautinio Komiteto Pirmininkas"

Į šį raštą K. Škirpa atsakė tokiu raštu:

„Ponui E. Galvanauskui, Lietuvos Tautinio Komiteto Pirmininkui, Belyne.

Didžiai Gerbiamas Pone Pirmininke,

Priimdamas Tamstos pakvietimą šiuo svarbiu metu vadovauti Lietuvos valstybei ir jausdamas tą didelį atsakingumą, kuris man tenka dėl mūsų tautos likimo, Dievo, tautos ir viso pasaulio akivaizdoje pareiškiu, kad aš padėsiu visas pastangas neapvilti man teikiamo pasitikėjimo, eisiu šias pareigas, žiūrėdamas Lietuvos reikalų, ir visomis jėgomis ginsiu Tautos laisvę.

Berlynas, 1941 m. birželio 22 d. (pas.) K. Škirpa."

Deja, tokia abišališkio pasitikėjimo nuotaika neilgai tetruko. Tarp Škirpos ir kitų žymesnių mūsų visuomenės atstovų Berlyne matyt jau ilgesnį laiką, kaip koks skaudulys, tvinko įtempimas. Smulkesnių duomenų galėtų suteikti tada Berlyne buvę mūsų veikėjai. Kaip žinoma, dar prieš tapdamas sukilėlių sudarytos vyriausybės pirmininku, K. Škirpa buvo pasidaręs Lietuvių Aktyvistų Fronto

Vadu. Dalyvavusieji tame Fronte galėtų geriau pasakyti apie jo atliktą vaidmenį sukilimo paruošime ir pačiame sukilime. To Fronto padalinys buvo ir Berlyne. Jame dalyvavo ir toki žinomi mūsų žmonės, kaip E. Galvanauskas, P. Karvelis, R. Skipitis. Dėl man smulkiau nežinomų priežasčių tie trys veikėjai 1941 m. liepos 10 d. įteikė su visų trijų parašais raštą, kuriame apžvelgiama L.A. Fronto kilmė, atliktas vaidmuo ir konstatuojama, kad po to, kai „numatytas sukilimas Lietuvoje įvyko ir pavyko", kai „sukilėliai paskelbė Nepriklausomos Lietuvos atstatymą ir sudarė laikinąją vyriausybę" ir tuo būdu „politinė padėtis griežtai pasikeitė", kai „politinės veiklos centru tapo Lietuva", tai „Berlyno L.A. Frontas savo uždavinį atliko, kartu netekdamas savo tolesnei veiklai pagrindo". „Antra vertus, rašo toliau rašto autoriai, Lietuvos atstovo veikla atrodo suvaržyta, kai jis stovi šio fronto priešakyje". Išvadoje prašoma L.A. Frontą Berlyne likviduoti, o jei Škirpa nesutiktų, tai visi trys pasirašusieji prašo juos „nuo šio rašto gyvavimo dienos laikyti iš jo išstojusiais."

Škirpa į šį reikšmingą raštą reagavo liepos 15 d. trimis raštais kiekvienam minėtųjų vyrų po vieną. Tarp tų raštų yra tam tikra bendra dalis, bet yra ir skirtumų. Daugiausia bendro yra tarp raštų P. Karveliui ir R. Skipičiui, nes juodu skiria vieną nuo kito tik viena kita konkrečiau vieną arba antrą adresatą paliečianti pastraipa. Škirpa savo atsakymuose atsisako likviduoti L.A. Frontą Berlyne, piktinasi tokiu reikalavimu, įtaria, kad tai buv. saugumiečių intrigos ir išvadoje „kaip L.A.F. vadas išbraukia (visus tris) iš L.A.F. narių tarpo už nesilaikymą L.A.F. nariams privalomos ir jų laisva valia prisiimtos drausmės". Laiške R. Skipičiui yra toks būdingas sakinys: „Ypatingai apgailestauju Tamstos, ponas Skipiti, pasitraukimą iš L.A.F. kaip bereikalingą ir žalingą demonstraciją, kuri gali suteikti kai kam pagrindo pasakyti, kad

naujoje Lietuvos Vyriausybėje esama nevieningumo. Nejaugi Tamsta nesupranti, kad esamose politinėse aplinkybėse bet koks viešas pasireiškimas nesutikimo tarp Ministrų Tarybos narių, ypač tarp jos Pirmininko ir Užs. Rkl. Ministro, kuriuo juk Tamsta esi sukilėlių apšauktas, yra be galo kenksmingas Lietuvai dalykas?".

Pats ilgiausias ir pats aitriausias yra laiškas E. Galvanauskui. Jeigu pirmieji du teužima po ne pilnus du mašinraščio puslapius, tai trečiasis griebia net 4-to puslapio penktadalį. Visas pirmas ir žymi dalis antrojo yra asmeniški priekaištai E. Galvanauskui, pareiškimas apsivylimo ir t.t. Išvadoje pareiškiama: „1. Kaip L.T.K. narys šiuo atšaukiu mano iki šiolei reikštą Tamstai pasitikėjimą pasilikti L.T.K. Pirmininko pareigose; 2. Apie šį savo nusistatymą pranešu kitiems L.T.K. nariams ir pasiūlysiu atimti iš Tamstos mandatą toliau skaitytis L.T.K. Pirmininku". Toliau seka ir kitiems dviem „nusikaltėliam" pritaikyta sankcija — išbraukimas iš L.A.F. narių tarpo.

Labai būdinga yra kiekvieno laiško užbaiga, kuri visuose trijuose yra ta pati: „Visa tai pranešdamas Tamstos žiniai, skaitau reikalinga čia pažymėti, kad neturiu nei mažiausio tikslo šiuo raštu Tamstą kokiuo nors būdu užgauti ar paliesti Tamstos, kaip Lietuvos piliečio garbę. Aš jį leidau sau Tamstai parašyti, vadovaudamasis vien Lietuvos valstybės interesų ir prašau Tamstą pilnai tikėti mano nuoširdžiam norui toliau pasilikti geruose asmeniškuose santykiuose su Tamsta". Tik P. Karveliui dar pridurta „kaip kad buvome iki šiam laikui".

Nėra lengva suprasti, kas norėta tuo paskutiniu sakiniu pasakyti. Laiškai yra neabejotinai užgaulūs, o laiškas E. Galvanauskui yra net skaudžiai įžeidžiantis. Iš ten išeina, kad jis ir tinginys, ir apsileidėlis, ir ne patriotas, ir piktas puldinėtojas, ir koneveikiantis Škirpos pastangas ir t.t. Jei tokiuose apibūdinimuose nėra nei „tikslo už-

gauti", nei „garbę paliesti", tai kaip reikėtų parašyti, pagal Škirpą, kad būtų ir užgavimas, ir garbės palietimas.

Tų laiškų nuorašai, gauti Berne, sukėlė nemaža susirūpinimo, nes dar kartą parodė kai kurių „temperamentų" netinkamumą politiniame darbe. Padaryti nieko nebuvo įmanoma, nes du L.T.K. nariu (E. Galnauskas ir K. Škirpa) buvo Berlyne ir dabar buvo „ant peilių", S. Lozoraitis — Romoje, o aš vienas — Berne.

Galų gale labai greitai ir Škirpos entuziazmas turėjo nukristi, nes vokiečiai užėmė visiškai priešingą jo turėtoms viltims liniją Lietuvos atžvilgiu, o jį patį buvo porai savaičių internavę namie.

Taip mūsų Pasiuntinių pasitarimų Romoje sukurtasis Lietuvos Tautinis Komitetas ir baigė savo neilgą amžių, neišgyvenęs nė pilnų metų. Kodėl taip įvyko? Priežasčių tam yra daug. Suminėsiu bent svarbiausias. Pirmoji priežastis yra grynai „techniško" pobūdžio: Komiteto narių gyvenimas įvairiose (trijose) vietose ir patikimo susižinojimo neįveikiami sunkumai, o kai pavykdavo surasti saugų kelią, tai didelis susisiekimo lėtumas. Mat trys Komiteto nariai gyveno kariaujančiose šalyse (Vokietijoj ir Italijoj) ir tik aš vienas neutralioje Šveicarijoje.

Antroji priežastis buvo temperamentų didelis skirtumas. Iš mūsų keturių vienintelis tikrai dinamiškas, gal net per daug dinamiškas buvo K. Škirpa. Daug dinamizmo ir temperamento praeityje buvo parodęs ir E. Galvanauskas, bet pagausėjęs metų skaičius, įvairūs apsivylimai ir išgyvenimai, matyti, buvo gerokai pakirtę jo dinamizmą, kad jis tikrai nerodė iniciatyvos. Mudu su Lozoraičiu greičiau galima įskaityti į flegmatikų rūšį.

Bet pati svarbiausioji priežastis bene bus buvusi politinių koncepcijų ir padėties įvertinimo skirtumas. K. Škirpa jau nuo pat karo pradžios buvo pasinešęs viską statyti išimtinai ant vokiškos kortos. Apie tai plačiau pa-

rašiau kitoje vietoje, kalbėdamas apie savo direktoriavimą URM Politikos Departamente. Čia tik priminsiu, kad tas politinių įvertinimų skirtumas apnuodijo ir mano asmeniškus santykius su Škirpa. Jis, kaip minėta, priešinosi mano įsileidimui į L.T.K.-tą. Ir vėliau vis su dideliu rezervu laikėsi mano atžvilgiu. Tiesa, Romoje ir Berne mūsų daugumas buvome palinkę suteikti Škirpos užimtai linijai „prejuge favorable", tikėdamiesi, kad vokiečiai bus protingesni ir leis mums atkurti savo nepriklausomybę. Tačiau vis tik mes visi (t.y. Lozoraitis, Klimas ir aš) turėjom stiprių abejojimų ir rezervų. Nors aiškiai to nežinau, bet spėju, kad panašių rezervų turėta ir E. Galvanausko. Tai parodo ir jo mums prisiųstas, jau Rytų karui prasidėjus ir Škirpos vestai linijai visiškai pralaimėjus, ilgas ranka rašytas padėties įvertinimas ir nacistinės Vokietijos politikos išnagrinėjimas.

Tokiomis sąlygomis sunku buvo laukti, kad L.T.K. parodytų daugiau iniciatyvos ir tikrai paimtų vadovavimą į savo rankas. Juoba, kad K. Škirpa, nors sakydamasis esąs demokratas, iš esmės teieškojo kitų *pritarimo* savo nusistatymams ir... svajonėms. Kas tik pasipriešindavo — tapdavo tuojau jo asmenišku priešu. Tokį pilną pritarėją jis teturėjo A. Gerutį.

ISTORIKO KOMENTARAS ANTRAJAM LEIDIMUI

Trumpai apie autorių. Edvardas (Eduardas) Turauskas (1896—1966) gimė Endriejave (buvusioje Kretingos apskrityje, dabar — Klaipėdos rajonas). Mokslus ėjo Endriejave ir Telšiuose, Pirmojo pasaulinio karo metais — Rusijoje: 1917 metais baigė lietuvių gimnaziją Voroneže, 1917—1918 metais mokėsi Petrapilyje. 1918-aisiais grįžo į Lietuvą, buvo Spaudos biuro redakcijos skyriaus vedėjas. 1919 metais studijavo Friburgo universitete (Šveicarijoje) filosofiją ir teisę. 1921—1923 metais dirbo Lietuvos pasiuntinybėje sekretoriumi, 1923—1926 metais studijavo teisę Paryžiuje. Grįžęs į Lietuvą, 1927—1928 metais dirbo krikščionių demokratų laikraščio „Rytas" vyriausiuoju redaktoriumi, 1928—1934 metais — ELTOS direktoriumi. Nuo 1934 metų pradėjo dirbti Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje. 1934—1939 metais — nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Čekoslovakijai, Jugoslavijai ir Rumunijai, reziduodamas Prahoje. Hitlerinei Vokietijai okupavus Čekoslovakiją, E. Turauskas grįžo į Kauną ir 1939—1940 metais buvo Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius — ministro dešinioji ranka. Dar prieš 1940 metų birželio 15 dienos įvykius E. Turauskas paskirtas nuolatiniu atstovu Tautų Sąjungoje ir išvyko į Šveicariją, kai tik Lietuvą okupavo Raudonosios armijos daliniai. Nuo 1947 metų gyveno Prancūzijoje. Aktyviai dalyvavo lietuvių išeivių, pasitraukusių į Vakarus Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, politiniame gyvenime.

Apie E. Turausko atsiminimus. Atsiminimai, bendrai paėmus, kelia didelį visuomenės susidomėjimą. Parašyti populiariai, prisodrinti įvairiomis istorikų sausuose veikaluose neanalizuojamomis detalėmis, jie teikia skaitytojams papildomų istorinių duomenų.

Istorikams profesionalams atsiminimai taip pat vertingas, nors tai nepirminis istorijos šaltinis. Istorijos mokslinio darbo metodikai reikia juos vertinti kritiškai, lyginti su kitais šaltiniais ir tik tuomet naudoti. Atsiminimai labai įvairūs ir toli gražu nevienodos vertės. E. Turausko, kurio žinioje buvo kuone visi svarbiausieji Lieuvos užsienio politikos reikalai, memuarai priklauso ypatingai kategorijai. Jie dažnai pagrįsti autentiškais dokumentais, autoriaus *pro memoria* [1] (promemorijomis).

Istoriko, tyrinėjusio Lietuvos užsienio reikalų ministerijos archyvinę medžiagą, saugomą Lietuvos TSR centriniame valstybiniame archyve (toliau — CVA) dėmesį patraukia tai, kad E. Turausko atsiminimuose naudojami mums žinomi ir archyve esantieji dokumentai, bet juose yra nemažai ir tokių, kurių mes nežinome. Kalbant apie Užsienio reikalų ministerijos archyvą, reikėtų pridurti, kad jis visus Antrojo pasaulinio karo ir pokario metus buvo Maskvoje. Lietuvai grąžintas apie 1956 metus. Nėra abejonės, kad Maskvoje buvo gerokai „išvalytas", nes mes dažnai negalime susidaryti pilno Lietuvos santykių su užsienio šalimis vaizdo. E. Turauskas savo atsiminimuose rašo, kad prieš išvykdamas iš Kauno, 1940 metų birželio 15 dieną įsakė ministerijos darbuotojams naikinti slaptąjį ministerijos archyvą, kas ir buvo padaryta (p. 197). Aišku, kad ir tai dabar labai atsiliepia istorikų darbui. Kiek galima spręsti iš skelbiamų atsiminimų turinio, dalį dokumentų E. Turauskas išsivežė į užsienį. Todėl mums labai svarbus kiekvienas autentiškas atsi-

---

[1] *Pro memoria* (lot.— tai, ką reikia atsiminti). Šias atmenas rašė mūsų diplomatai, fiksuodami pasikalbėjimus su kitų šalių pareigūnais.

minimuose paskelbtas dokumentas. Iš tokių dokumentų reikėtų pažymėti Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Londone B. K. Balučio 1939 metų kovo 22 dienos telegramą apie pasikalbėjimą su Anglijos užsienio reikalų ministru Halifaksu Klaipėdos klausimu (p. 32); tų pat metų rugsėjo 13 dienos ministro pirmininko pavaduotojo K. Bizausko, tuo metu vykdžiusio ir užsienio reikalų ministro pareigas, pasirašytą instrukciją Lietuvos pasiuntiniams Stokholme, Ženevoje, Paryžiuje, Londone, Romoje, Berlyne, Rygoje, Taline (p. 65—67); Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Berlyne K. Škirpos pasikalbėjimus su Vokietijos užsienio reikalų ministru J. Ribentropu (p. 68—70).

Kiekvienas toks dokumentas tiek skaitytojui, tiek istorikui tyrinėtojui atskleidžia ir naujų faktų, padeda geriau suvokti įvykių esmę.

Atsiminimuose apie Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio susitikimą ir pokalbį su J. Ribentropu 1939 metų kovo 20 dieną Berlyne ir Vokietijos ultimatyvius reikalavimus grąžinti jai Klaipėdą bei Klaipėdos kraštą visiškai patvirtina paties J. Urbšio atsiminimai „Lietuva lemtingaisiais 1939—1940 metais" (Vilnius, 1988). E. Turauskas, pažymėdamas, kad J. Urbšio ir J. Ribentropo pokalbis vyko tik tarp jų, be Lietuvos ministrą atlydėjusio pasiuntinio, vertina tai kaip elementaraus korektiškumo stoką svetimos valstybės pasiuntinio atžvilgiu. E. Turauskas daug rašo apie savo pasikalbėjimą su Prancūzijos ambasadoriumi Varšuvoje L. Noeliu, kai Berlyne J. Urbšiui buvo išdėstyti ultimatyvūs reikalavimai ir po pasitarimo Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne nutarta informuoti apie tai Anglijos ir Prancūzijos vyriausybes per jų ambasadas Varšuvoje. E. Turauskas trumpai rašo, jog jis Prancūzijos ambasadoje pareiškė apie Lietuvos pasiryžimą pasipriešinti Vokietijai, jei didžiosios valstybės duotų tam ženklą (p. 31), L. Noelis savo atsiminimuose rašo apie tai smulkiau ir cituoja E. Turauską: „Jeigu Prancūzija ir Didžioji Britanija nuspręs, kad atėjo laikas priešintis Vokietijai, mes esame pasirengę tai padaryti; būsime sutriuškinti, bet visomis jėgomis ginsime savo nepriklausomybę" (Noël Leon. Agresja niemiecka na Polskę.— Warszawa, 1966.— S. 266). Panašius žygius darė Lietuvos pasiuntinys Varšuvoje J. Šaulys. Jis lankėsi Lenkijos užsienio reikalų ministerijoje. Lietuvos diplomatai nieko nelaimėjo: didžiųjų valstybių politiniai vadovai nesuteikė jokių vilčių pagelbėti arba nieko į jų pareiškimus neatsakė, tačiau atsiminimuose tikinama, kad netenka kaltinti Lietuvos vyriausybės, jog ji be jokio pasipriešinimo atidavė Klaipėdą Vokietijai.

Prie tokių jokių abejonių nekeliančių faktų reikia priskirti atsiminimų skyrelį „Pasitarimas pas prezidentą" (p. 74—77). Tai 1939 metų rugsėjo 30 dienos pasitarimas, kai po pasikalbėjimo Kremliuje su V. Molotovu Lietuvos pasiuntinys Maskvoje L. Natkevičius skubiai atvyko į Kauną informuoti apie Tarybų Sąjungos vadovų pageidavimus, tiksliau — reikalavimus, išsiaiškinti santykius su Lietuva. Tuo laiku jau buvo sutriuškinta ir pasidalyta Lenkija, Tarybų Sąjunga ir Vokietija pasirašiusios rugsėjo 28 dienos sutartį ir slaptąjį protokolą, sudaryta Estijos ir Tarybų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis, dėl tokios sutarties sudarymo vyko derybos su Latvija. Ir štai atėjo Lietuvos eilė. E. Turauskas savo atsiminimuose pagal savo labai schematiškus užrašus atkuria L. Natkevičiaus pranešimą apie pokalbį su Molotovu rugsėjo 29 dieną. Pažymėtina, kad pranešimas atkurtas labai tiksliai. L. Natkevičiaus pokalbio su Molotovu turinys mums žinomas iš jo paties spalio 2 dieną rašytos *pro memoria*, kuri saugoma Lietuvos TSR CVA.

Antrasis pasitarimas pas Respublikos prezidentą spalio 1 dieną taip pat atkurtas iš E. Turausko užrašų. Čia daug naujo apie Lietuvos ir Ta-

rybų Sąjungos derybų dėl savitarpio pagalbos išvakares. Aiškėja, kad Lietuvos vyriausybė puikiai suprato, kokiu tikslu jos atstovai kviečiami į Maskvą. Daug pasako tokios, kad ir labai lakoniškos mintys: Tarybų Sąjungos vadovams „reikia aiškios sąjungos prieš Vokietiją", „sovietai gali grąžinti kai kurias lietuviškas teritorijas, tam tikromis sąlygomis Vilnių", pažada neardyti Lietuvos gyvenimo struktūros, bet jiems reikia Lietuvos. Aiškus Lietuvos vyriausybės nusistatymas — pirma derybose viską išžvalgyti ir sutikti su Raudonosios armijos bazės įkūrimu tik Vilniuje ir tik po ilgų derybų. Buvo aiškiai suprantama, kad Raudonosios armijos įgulos Lietuvoje — tai Trojos arklys ir koks jis yra pavojingas. Taigi Lietuvos vyriausybės atstovas užsienio reikalų ministras J. Urbšys, taip pat vėliau pasiųsta jo vadovaujama delegacija, nebuvo siunčiami į nežinią. Jie buvo pasirengę deryboms pagal visas diplomatinio žaidimo taisykles.

Atsiminimai rodo Lietuvos užsienio reikalų ministerijos atsakingų darbuotojų racionalų mąstymą, jų pagrįstus apibendrinimus bei išvadas. Kalbėdamas apie 1939 metų pavasarį ir vasarą vykusias Anglijos, Prancūzijos ir TSRS derybas dėl savitarpio pagalbos ir koalicijos didėjant hitlerinės Vokietijos agresijos pavojui, E. Turauskas užsimena ir apie garantijas Pabaltijo valstybėms. Atkreiptas dėmesys, kad pastarosios valstybės numatomų garantijų kategoriškai atsisakė. Autorius daro logišką išvadą, jog geriausia išeitis būtų, jei pati agresijos auka gintųsi ir šauktųsi pagalbos, o didžiosios valstybės jai tik tuomet suteiktų pagalbą. Tokia garantijų formuluotė būtų labiausiai priimtina Pabaltijo valstybėms. Jos nenorėjo sutikti su joms primetamomis garantijomis, kurios tik galėjo pakenkti jų nepriklausomybės gynimo planams (p. 46).

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje buvo aiškiai matyti, kad Tarybų Sąjunga ir Vokietija varžosi dėl Lietuvos. Lietuvos diplomatai suprato, kad Vokietija stengiasi patraukti Lietuvą į savo pusę, o Tarybų Sąjungos politiniai vadovai stengiasi tai sutrukdyti (p. 69).

Tiksliai įvertintas ir Tarybų Sąjungos bei Vokietijos 1939 metų rugpjūčio 23 dienos nepuolimo paktas. Ministro pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas pokalbyje su Vokietijos pasiuntiniu Kaune E. Cechlinu neabejodamas pažymėjo, kad sutartis negalėjo būti taip greitai pasirašyta, jei tam nebūtų iš anksto pasirengta ir viskas aptarta (p. 57).

Skaitytoją, matyt, sudomins atsiminimuose atskleista diplomatinio darbo „virtuvė": įvairių valstybių diplomatų lankymasis Užsienio reikalų ministerijoje, rūpimų klausimų aiškinimasis, jiems teikiama informacija, šios žinybos svarbiausias principas — ne tik nepakenkti savo kraštui, bet jam padėti.

E. Turausko atsiminimuose parodoma, kaip buvo sprendžiami ne tik atskiri, smulkūs klausimai, bet ir analizuojama Lietuvos tarptautinė padėtis, užsienio politikos problemos.

Kaip žinoma, Lietuvos likimui lemiamą reikšmę turėjo 1939 metų spalio 10 dienos savitarpio pagalbos sutartis su TSRS. Šiam itin svarbiam Lietuvos istorijos įvykiui E. Turauskas savo atsiminimuose skyrė bene daugiausia vietos (p. 78—147). Kaip ir daugelį savo atsiminimuose minimų faktų, jis ir šį įvykį nušvietė remdamasis dokumentais, J. Urbšio, L. Natkevičiaus bei paties promemorijomis.

Istorikų turimus duomenis apie Lietuvos vyriausybės spalio 4 ir 9 dienos posėdžius, kai jau vyko Maskvoje derybos dėl savitarpio pagalbos, papildo E. Turausko paskelbta medžiaga. Panaudotų dokumentų visuma leidžia susidaryti tokį derybų vaizdą: 1. Tarybų Sąjungos vadovai atskleidė pasirašytų su Vokietija slaptųjų protokolų turinį ir stengėsi įteigti, kad Lietuvai nieko daugiau nebelieka, kaip tik sutikti su

tuo, kad ji priklauso Tarybų Sąjungos įtakos sferai ir nebeturi kito kelio — tik susitaikyti su TSRS reikalavimais. 2. Svarbiausias derybų objektas, kardinalus klausimas, apie kurį sukosi visos kalbos, buvo Lietuvos ir Tarybų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis. Derybų metu susidūrė dvi prieštaringos abiejų pusių nuomonės. Stalino politikos vykdytojai teigė, kad sutarties pagrindą turi sudaryti Raudonosios armijos įgulos Lietuvoje. Lietuvos vyriausybės delegacija buvo linkusi sutikti su savitarpio pagalbos idėja, bet be Raudonosios armijos dalinių Lietuvoje. 3. Derybose panaudota Vilniaus perdavimo Lietuvai idėja — ja buvo stengiamasi priversti Lietuvos vyriausybę sutikti su TSRS politikos vadovų reikalavimais dėl savitarpio pagalbos sutarties sąlygų.

Aptariamojo skyriaus dokumentinė medžiaga rodo, kad Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje ir vyriausybiniuose sluoksniuose derybų eiga buvo labai atidžiai stebima ir svarstoma. Stengtasi išsiaiškinti priežastis, paskatinusias tokius kategoriškus Tarybų Sąjungos vadovų reikalavimus ir prieita prie pagrįstos išvados, jog, nepaisant pasirašytų su Vokietija paktų ir protokolų, Stalinas nepasitiki Vokietija, spėja, jog ji gali užpulti TSRS. Istorikui kelia nuostabą tai, kad dar 1939 metais E. Turauskas numatė, jog Tarybų Sąjungai „svarbu tokį eventualų smūgį priimti galimai toliau nuo savo tikrosios teritorijos, todėl jiems ir rūpi galimai tvirčiau užtikrinti vadinamųjų priėjimų („podstupy") prie savo tikrųjų žemių saugumą" (p. 99). Būtent toks TSRS politikos vertinimas vyrauja dabar Maskvos istorikų straipsniuose po 50 metų.

E. Turauskas teigia, kad Lietuvos vyriausybė, atsakingai vertindama TSRS vyriausybės pozicijas, matė, jog nepavyks išvengti savitarpio pagalbos sutarties, todėl stengėsi ją sudaryti Lietuvai palankesnėmis sąlygomis. Antrajame derybų etape (nuo spalio 7 d.) buvo sudaryta kompetentinga delegacija, galėjusi tartis visais klausimais, išskyrus Raudonosios armijos įgulas Lietuvoje. Atsiminimuose išryškėja nelanksti, beatodairiška Kremliaus vadovų politika ir jų siekimai — bet kokiomis priemonėmis gauti tai, kas, jų nuomone, buvo jiems naudingiausia. Skaitant atsiminimus, skaitytojui būtinai turi kilti klausimas, ar ne daugiau būtų laimėjusi Tarybų Sąjunga, priėmusi Lietuvos delegacijos siūlymus agresijos atveju remtis Lietuvos kariuomene? Žinant lietuvių charakterį, galima buvo tikėti, jog savo duoto žodžio jie laikysis. Gal kitoks būtų buvęs ir Lietuvos likimas?

E. Turausko atsiminimų skyrelyje „Posėdis pas Respublikos prezidentą" (p. 126—131), išsamiai nušviestas posėdžio turinys: sugrįžus iš Maskvos dviem delegacijos nariams — ministro pirmininko pavaduotojui K. Bizauskui ir kariuomenės vadui S. Raštikiui — pasitarti dėl padėties, susidariusios Maskvos vadovams nepaisant Lietuvos siūlymų ir beatodairiškai laikantis savo nusistatymų įkurdinti Raudonosios armijos įgulas Lietuvoje.

E. Turausko užrašuose apie K. Bizausko pranešimą vyriausybės nariams spalio 9 dienos posėdyje užsiminta, jog buvo kilęs klausimas, ar neatsisakyti Vilniaus ir taip išvengti Raudonosios armijos įgulų. Istorikams, pertvarkos metais pradėjusiems nuodugniai nagrinėti 1939—1940 m. istorinius įvykius, taip pat keliamas klausimas: ar nereikėjo paaukoti Vilniaus, kad galima būtų išgelbėti visą Lietuvą. Į tą klausimą reikia atsakyti išsamiau, ko E. Turauskas atsiminimuose nepadarė.

1. Lietuvos vyriausybė neturėjo moralinės teisės atsisakyti nuo Vilniaus. Kova dėl jo grąžinimo vyko beveik devyniolika metų. Lietuvių tauta buvo susigyvenus su mintimi, kad Vilnius — neatskiriama Lietuvos dalis, kad anksčiau ar vėliau jis turi atitekti Lietuvai. Nuo požiūrio į šią idėją priklausė Lietuvoje veikusių politinių partijų, netgi vyriausybės

veiklos vertinimas. Atsisakyti nuo Vilniaus buvo tolygu išduoti valstybę. Tokiomis sąlygomis tai būtų reiškę visišką tuometinės vyriausybės diskreditavimą.

2. 1939 metų spalio mėnesį susidariusiomis aplinkybėmis Vilnių atgauti buvo vienintelė galimybė. Nuo jo atsisakius, jis neabejotinai kartu su visa Vakarų Baltarusija, kaip jos dalis, būtų įjungtas į Baltarusijos TSR ir į TSRS sudėtį. Kaip žinoma, Vilnius buvo Vilniaus vaivadijos, apėmusios dalį Vakarų Baltarusijos, centras. 1939 metų rugsėjo mėnesį Vilniaus vaivadija buvo užimta ne kaip teisiškai Lietuvai pagal 1920 metų liepos 12 dienos sutartį pripažinta teritorija, bet kaip Lenkijos valstybės dalis, su Vakarų Baltarusijos dalimi sudariusi vientisą administracinį vienetą. Sudaryti karinės ir civilinės valdžios organai sparčiai rengėsi Vilnių prijungti prie Baltarusijos TSR.

Taigi, atsižvelgdama į tuometinę tarptautinę padėtį, Tarybų Sąjungos vadovų pažadus skaitytis su Lietuvos suverenitetu, nesikišti į Lietuvos vidaus reikalus, turėdama galvoje Vilniaus klausimo sprendimą, antra vertus, neturėdama jokios alternatyvos, Lietuvos vyriausybė nutarė pasirašyti su Tarybų Sąjunga savitarpio pagalbos sutartį, kaip kad ją jau buvo pasirašiusios Latvija ir Estija.

Tie patys E. Turausko aptarlami užrašai apie spalio 9 dienos vyriausybės posėdį liudija, jog vyriausybė gerai suprato, ką reiškė tokios sutarties pasirašymas. Reziumuojant Respublikos prezidento pasisakymą, kurį E. Turauskas užrašė trumpomis frazėmis, galima pažymėti, jog buvo neabejojama, kad Pabaltijo valstybės netenka savo neutraliteto, tampa vasalinėmis, pasidarė aišku, kad bus suvaržyti jų santykiai su užsieniu ir kad joms lieka tik suvereniteto šešėlis. Tokią padėties analizę patvirtino vėlesni įvykiai. 1939 metų spalio 10 dienos sutartis su Tarybų Sąjunga buvo pirmas žingsnis prarandant Lietuvos nepriklausomybę.

Tame pačiame posėdyje labai realiai buvo numatyti sunkumai, su kuriais teks susidurti Vilniuje, jį atgavus. Taip pat ir tai, kad jo atgavimas nereiškia galutinio Vilniaus politinės priklausomybės išsprendimo. Dėl aiškumo galima pridurti, kad visa tai buvo teisingai numatyta. Tik įžengusiai į Vilnių Lietuvos kariuomenei teko susidurti su sunkiai įsivaizduojamais ekonominiais, socialiniais ir politiniais sunkumais. Suirutės apimtame mieste trūko maisto, kuro, buvo visiškai dezorganizuota pramonė, daugybė karo pabėgėlių iš Lenkijos gilumos, kurie dar labiau komplikavo padėtį. Reikėjo imtis gyventojų aprūpinimo reikalų, ieškoti būdų įdarbinti bedarbių mases, pasirūpinti karo pabėgėlių buitimi ir dar daugybe įvairiausių reikalų. Tuo pačiu metu teko galvoti ir apie Vilniaus integravimą į Lietuvos gyvenimą: jis turėjo tapti neatskiriama Lietuvos dalimi.

Teisingai buvo suprasta ir Vilniaus politinės priklausomybės problema. Lenkų politiniai veikėjai Vilniuje, kaip ir Lenkijos emigracinė vyriausybė užsienyje, laikėsi nuomonės, kad Lietuvos valdžia Vilniuje laikina ir kad, pasibaigus karui, jis bus grąžintas Lenkijai. Ta kryptimi aktyviai veikė Lenkijos diplomatai užsienio valstybėse. Lietuvos vyriausybės atstovai turėjo ginti Lietuvos teises į Vilnių. Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos įteikė tuo reikalu notą Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui. Lietuvos diplomatai stengėsi neutralizuoti Lenkijos emigracinės vyriausybės veiklą užsienio spaudoje. Tokia kova tarptautinėje arenoje vyko iki tol, kol Vokietija suaktyvino karo veiksmus Europoje 1940 metų pavasarį, užėmė dalį Prancūzijos su Paryžiumi, o Lietuvą okupavo Raudonoji armija.

E. Turausko atsiminimai dar kartą patvirtina faktus, kad iš Vilniaus buvo gabenamas turtas ir po 1939 metų spalio 10 dienos, jau pasirašius Lietuvos ir Tarybų Sąjungos sutartį, kuria Vilnius buvo pripažintas Lie-

tuvai. Lietuvos TSR CVA dokumentai irgi byloja, kad, Raudonosios armijos vadovybei sužinojus, kad Vilnius turės būti perduotas Lietuvai, mieste prasidėjo atviras turto grobimas: buvo demontuojami fabrikų ir ganyklų įrenginiai, išvežamos kultūros vertybės (retos knygos, archyvai), geležinkelių turtas, netgi atimamas asmeninis gyventojų turtas. E. Turauskas detaliai nušviečią Lietuvos užsienio reikalų ministerijos nesėkmingus žygius, kuriais buvo stengiamasi sustabdyti grobimus ir paskubinti Lietuvos kariuomenės įžengimą į Vilnių. Jis spėja, kad Vilniaus plėšimas vyko su Maskvos žinia, nors TSRS vyriausybė dėjosi nieko apie tai nežinanti. Atsiminimų autorius neatmeta ir vietoje sudarytų valdžios organų iniciatyvos. Galima sutikti su abiem variantais, tačiau pirmajam įrodyti archyvinių dokumentų nėra, bet randame veikusių Vilniuje Minsko partinių ir valdžios organų funkcionierių pavardes. Mat didesnė turto dalis iš Vilniaus buvo gabenama į Minską.

Nagrinėjamuose atsiminimuose liečiamas lietuvių tautai skaudus faktas — spalio 10 dienos sutartimi numatyta nauja Lietuvos ir Tarybų Sąjungos siena. Klausimo esmę sudaro ne tai, kad ji neatitiko 1920 metų liepos 12 dienos sutartyje nustatytos sienos ir kad Lietuvai nebuvo atiduota toje sutartyje numatyta nemaža teritorija. Pagal naująją sutartį ir spalio 28 dieną Maskvoje pasirašytą protokolą Lietuvai buvo perduota nedidelė teritorija prie Vilniaus, už kurios ribų Baltarusijoje liko lietuvių daugumos gyvenamos apylinkės: Švenčionys, Vidžiai, Adutiškis, Varenavas, Astrava, Rodunia (su Pelesa), Druskininkai ir kt. Tai negalėjo nejaudinti visuomenės ir vyriausybės. Ratifikuojant 1939 metų spalio 10 dienos sutartį, spalio 14 dienos Seimo posėdyje Viliušis, M. Kviklys ir A. Merkys pabrėžė, jog lietuvių tautos džiaugsmą dėl Vilniaus grąžinimo temdo tai, jog anapus sienos liko lietuviškiausios to krašto vietovės. Jie išreiškė nuomonę, kad tos apylinkės liko Baltarusijos teritorijoje atsitiktinai, dėl nepakankamo krašto pažinimo ir kad Tarybų Sąjungos vyriausybė supras lietuvių tautos aspiracijas. „Norėčiau tikėti,— kalbėjo A. Merkys,—kad abiejų kraštų politinė išmintis ras būdą, galutinai nustatant sieną, įvesti reikalingų kolektyvų". (Seimo stenogramos. Septintoji paprastoji sesija. 1939.IX.15—1939.XII.30. Spalio 14 d. posėdis.— p. 79.)

E. Turausko atsiminimai rodo, kad vyriausybė nepamiršo patikslinti Rytų Lietuvos sienos. Netrukus po spalio 14 dienos Seimo posėdžio, spalio 16 dieną, L. Natkevičius buvo informuotas apie nerimą Lietuvoje, ypač už sienos likusiose lietuvių gyvenamose srityse, ir prašomas daryti žygius dėl sienos koregavimo. Lietuvos vyriausybės nuomone, tokia galimybė dar buvo pasirašant galutinį sienos nustatymo protokolą spalio 28 dieną. Istorikų tyrinėjimai rodo, kad siena tik su labai nežymiais pataisymais liko tokia, kokia ji buvo numatyta. Buvo nuomonių, jog nuolaidų nebuvo dėl to, kad, vesdama derybas dėl savitarpio pagalbos sutarties, Lietuvos delegacija atkakliai priešinosi Raudonosios armijos dalinių įkurdinimui Lietuvoje.

Atsiminimuose nieko nekalbama apie 1940 metų birželio viduryje susidariusią politinę padėtį. Lietuvos ir Tarybų Sąjungos santykiuose jau nuo gegužės pabaigos brendo krizė. TSRS vyriausybės vadovai neabejotinai ieškojo priekabių, kaltindami Lietuvos vyriausybę, kad ji nesilaiko savitarpio pagalbos sutarties, inspiruoja Raudonosios armijos karių grobimą, norėdama išgauti iš jų karines paslaptis, kartu su Latvija ir Estija rengiasi karinei provokacijai prieš Tarybų Sąjungą. Birželio 7 dieną Maskvoje dėl primetamų Lietuvai kaltinimų jau aiškinosi ministras pirmininkas A. Merkys. Birželio 11 dieną jam į pagalbą nuvyko užsienio reikalų ministras J. Urbšys, kuris, išvykus A. Merkiui (birželio 12 d.), liko Maskvoje. Vyriausybė Kaune buvo informuojama apie įvykių raidą Maskvoje. E. Turauskas, būdamas Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriumi, tiksliai žinojo padėtį.

Knygoje pateikiama nemažai naujo apie paskutines Lietuvos Respublikos gyvenimo dienas. Autorius rašo, kad birželio 14 dieną įvyko du opozicinių partijų — krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų — lyderių posėdžiai. Jis atskleidžia svarbų faktą, kad juose dalyvavo A. Merkio paskutinio ministrų kabineto nariai — opozicinių partijų atstovai, kuriuos tautininkai į vyriausybę įsileido Lietuvai netekus Klaipėdos (1939 m. kovo mėn.). Iš ryto pirmajame posėdyje dalyvavo ministro pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas, susisiekimo ministras J. Masiliūnas (abu krikščionys demokratai) ir žemės ūkio ministras J. Audėnas (valstietis liaudininkas); į antrą posėdį dar atvyko teisingumo ministras A. Tamošaitis (valstietis liaudininkas). Aiškesniam vaizdui susidaryti turėtų padėti faktas, kad tautininkų režimo metais abi opozicinės partijos sudarė slaptą koaliciją sėkmingiau priešintis tautininkų diktatūrai. Koalicija neiširo ir tuomet, kai tautininkai įsileido į vyrausybę jų atstovus. Taigi išryškėjusios Lietuvai grėsmės akivaizdoje, kaip pripažįsta atsiminimų autorius, jis ir K. Bizauskas, geriausiai informuoti apie padėtį, ją smulkiai apibūdino posėdžių dalyviams. Toliau buvo svarstoma, kaip išvengti dar didesnio įtempimo. Turint galvoje, jog Tarybų Sąjungos vadovai reikalavo sudaryti jiems palankią vyriausybę, jie matė vienintelę išeitį — A. Merkys turi atsistatydinti. „Vienintelis kelias: Merkiui atsistatydinti ir pavesti Raštikiui sudaryti vyriausybę",— rašo E. Turauskas (p. 190). Jis dar ženkliau papildo mūsų turimas žinias apie birželio 14—15 dienos įvykius, pažymėdamas, jog opozicija tikėjosi, kad A. Merkys atsistatydins birželio 14 dieną vykusiame vyriausybės posėdyje. Viltims nepasitvirtinus, opozicija nutarė, kad vyriausybės nariai ministrai J. Masiliūnas ir A. Tamošaitis pareikalaus skubiai sušaukti ministrų kabineto posėdį birželio 15-osios rytą. Nors apie tai E. Turauskas ir neužsimena, bet ir taip aišku, kad posėdyje turėjo būti pareikalauta A. Merkio atsistatydinimo. Atrodo, kad ne per drąsu tokį planą pavadinti sąmokslu.

Tolesni įvykiai sudarė sąlygas sąmokslininkams veikti daug anksčiau, negu jie buvo numatę. Birželio 14-osios naktį, apie 23 val. 50 min., rašo E. Turauskas, iš Maskvos telefonu J. Urbšys pranešė apie Tarybų Sąjungos ultimatumą. Į jį atsakyti reikėjo iki birželio 15 dienos 10 val. ryto. Kitaip sakant, terminas negirdėtai trumpas — iš viso tik 10 valandų. Toliau iš atsiminimų matyti, kad jų autorius buvo svarbiausias naktinio vyriausybės posėdžio organizatorius. Beje, tai buvo ir paskutinis paskutiniosios Lietuvos Respublikos vyriausybės posėdis. Suprantama, kad organizuoti posėdį buvo tiesioginė E. Turausko pareiga, bet krenta į akis ir tai, kad jis rodė nemažai iniciatyvos ir opozicijos lyderių planui įgyvendinti. Jis, nebūdamas vyriausybės narys, posėdyje nedalyvavo ir posėdžio eigos savo atsiminimuose negalėjo aprašyti. Mes apie posėdį žinome iš kitų buvusių vyriausybės narių atsiminimų. Antai J. Audėnas pažymi, kad opozicijai priklausę ministrai nebuvo pasyvūs. Ypač aktyvus buvo ministro pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas. Matyti, kad jų veiksmai dargi buvo trumpai aptarti su E. Turausku per pertrauką: sutarta raginti priimti ultimatumo reikalavimus ir sudaryti naują, S. Raštikio vadovaujamą vyriausybę. Būtent toks nutarimas ir buvo priimtas birželio 15 dienos paskutiniame vyriausybės posėdyje. Visas jo tekstas paskelbtas knygoje (p. 194).

Belieka pasamprotauti, ar galima opozicinių partijų lyderius, ypač ministrus, kaltinti dėl Lietuvos valstybės žlugimo. Jeigu tai būtų galima jiems primesti, tai reikštų tik vieną veiksmą — išdavystę, o tuo vargu ar juos galima kaltinti. Jų atsiminimai rodo, kad jie nesitikėjo, jog Lietuvos valstybė žlugs. Jų nuomone, turėjo žlugti tautininkų diktatūra, susidaryti sąlygos demokratiškesniam valdymui, naujai vyriausybei, kuri

sugebėtų laviruoti naujomis sąlygomis. Iš tikrųjų pasirodė, kad jie klydo, nesugebėjo gerai įvertinti Stalino politikos vykdytojų vingrybių. Nebuvo pakankamai realiai įvertinta ir tarptautinė padėtis. Tokioje audroje, kokia siautėjo Europoje 1940 metų vasarą, Lietuvai, kaip ir Latvijai bei Estijai, išlikti buvo neįmanoma. Ar jų vyriausybės Tarybų Sąjungos ultimatumą būtų priėmusios, ar jį atmetusios, Raudonosios armijos neribotas kontingentas į jų teritorijas vis tiek būtų įvestas, okupacija būtų įvykdyta.

Kuone trečdalis knygos skirtas Lietuvos diplomatų, tarp jų ir paties autoriaus, gyvenimui užsienyje. Daugelis jo minimų Lietuvos atstovų užsienio valstybėse (K. Škirpa, B. K. Balutis, S. Lozoraitis, J. Šaulys, P. Klimas, S. Girdvainis, P. Žadeikis) į okupuotą Lietuvą negrįžo. Tarybų Lietuvos vyriausybė atėmė jiems Lietuvos pilietybę, įsakė perduoti pasiuntinybes ir jų turtą artimiausiai Tarybų Sąjungos ambasadai ar atstovybei. Lietuvoje buvo konfiskuotas jų asmeninis turtas. E. Turausko atsiminimuose parodytos svarbiausios jų veiklos kryptys: užsienio valstybių atstovams ir vyriausybėms buvo įteikiami protestai prieš Tarybų Sąjungos įvykdytą okupaciją, dedamos pastangos investuotam užsienio bankuose (Jungtinėse Valstijose, Anglijoje, Švedijoje, Šveicarijoje) Lietuvos auksui išsaugoti. Daug dėmesio skiriama mėginimams sudaryti užsienyje Lietuvos vyriausybę, Lietuvos Tautinį komitetą. Atskleidžiamos priežastys, neleidusios sudaryti nei vyriausybės, nei realiai veikti Tautiniam komitetui. Iš atsiminimų matyti, kad tam trukdė asmeninės ir partinės politikos veikėjų ambicijos, nesutarimai, pernelyg kritiški požiūriai į kitų veiklą. Knygos pabaiga neoptimistiška.

Apibendrinant knygą, galima dar sykį pakartoti, kad ji sukuria labai tikrovišką Lietuvos Respublikos paskutiniųjų metų vaizdą. Atsiminimai teikia nemažai naujos medžiagos, papildančios Lietuvos istoriją, leidžiančios padaryti kai kurias naujas išvadas. Išryškintos ir kai kurios skaudžios lietuvių tautai pamokos.

REGINA ŽEPKAITĖ
Istorijos mokslų daktarė

Masinis politinis leidinys
Turauskas Edvardas
LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS NETENKANT — ĮVYKIAI
Redakcijos vedėjas *A. Bukleris*. Redaktorius *A. Česonis*
Viršelis *A. Gelgoto*. Men. redaktorius *V. Cechanavičius*
Techn. redaktorė *N. Balanoškienė*. Korektorė *A. Valmaitė*

Массово-политическое издание
Тураускас Эдвардас
НЕЗАВИСИМОСТЬ ЛИТВЫ ТЕРЯЯ — СОБЫТИЯ
На литовском языке
Литовская ССР, 233000, Каунас, пр. Витауто, 25, изд-во «Швиеса»

ИБ № 7449
Pasirašyta spaudai 1989 11 04. Formatas 84×108/32. Popierius ofsetinis Nr. 1. Ofsetinė spauda. 18,5 sąl. sp. l., 13,1 apsk. leid. l. Tir. 75 000 egz. Užsakymas 4837. Leid. Nr. 11872. Kaina 2 rb 10 kp
„Šviesos" l-kla, 233000 Kaunas, Vytauto pr. 25
Spausdino „Aušros" sp., 233000 Kaunas, Vytauto pr. 23